Fransız Belgeleriyle SEVR-LOZAN-MUSUL Üçgeninde KÜRDİSTAN

Hasan Yıldız

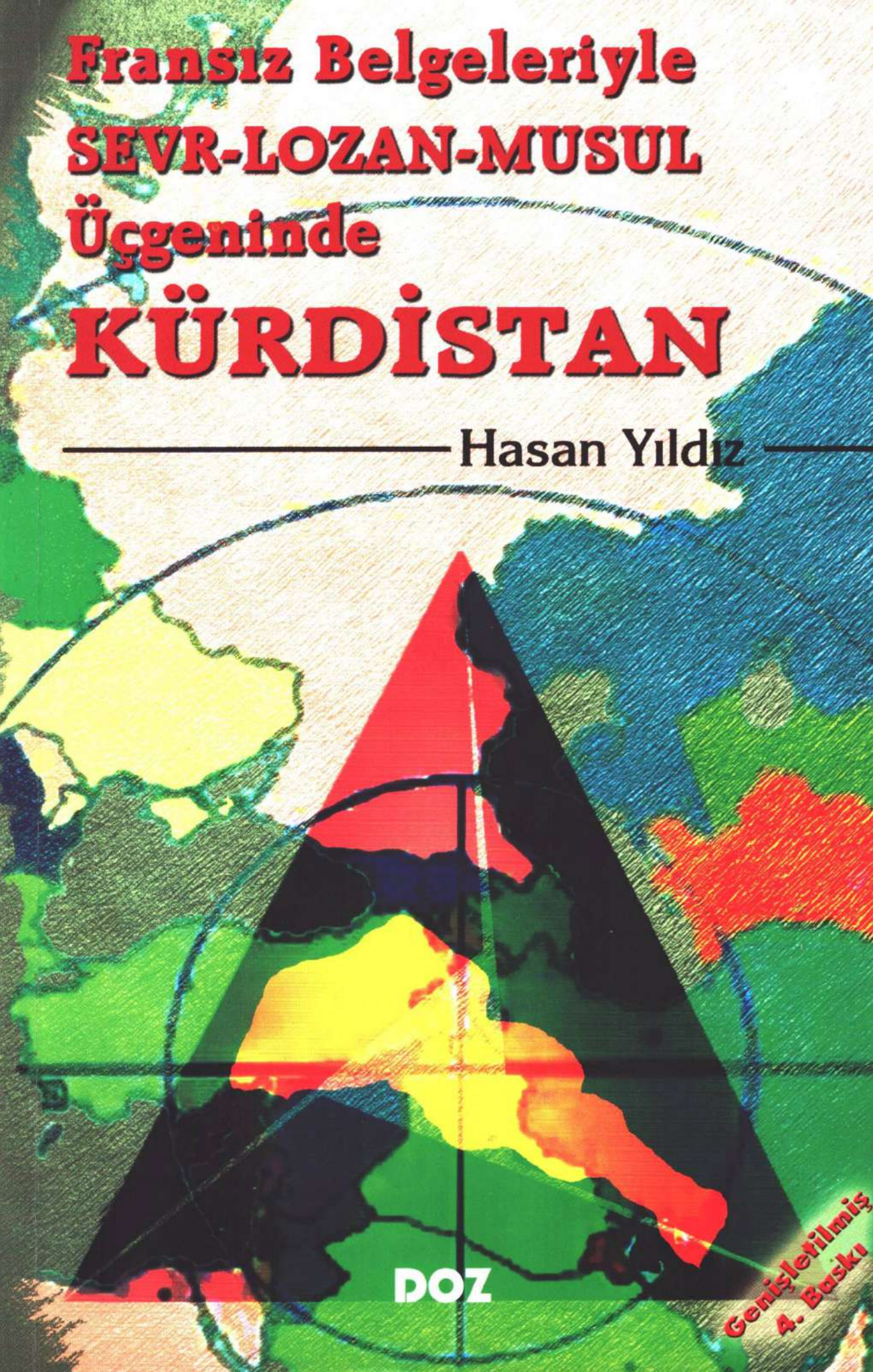

DOZ

Genişletilmiş 4. Baskı

SEVR-LOZAN-MUSUL Üçgeninde KÜRDİSTAN

Hasan Yıldız

DOZ

Fransız Belgeleriyle
SEVR-LOZAN-MUSUL ÜÇGENİNDE
KÜRDİSTAN

—

Hasan Yıldız

Doz Yayınları
Araştırma

Fransız Belgeleriyle
Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan
Hasan Yıldız

Kapak Tasarım/Dizgi/Mizampaj
Doz Yayınları

Birinci Baskı : Köln, 1990, Hêviya Gel Yayınları; **İkinci Baskı:** 1991, Koral Yayınları; **Üçüncü Baskı** : 1992, Koral Yayınları; **Genişletilmiş Dördüncü Baskı:** 2005, Doz Yayınları

ISBN
975-6876-67-0

Baskı
Can Matbaacılık
Davutpaşa Cd. İpek İşhanı No: 4/7/15
Bayrampaşa-İst. Tel: 0212/6131077-6131547

DOZ YAYINLARI
Taksim Cd. No: 71/5
80090 Beyoğlu - Taksim - İSTANBUL
Tel.: (0212) 297 25 05 – Fax: (0212) 297 13 73
E-mail: dozyayinlari@yahoo.com

Fransız Belgeleriyle SEVR-LOZAN-MUSUL ÜÇGENİNDE KÜRDİSTAN

—

Hasan Yıldız

'Tarihi bilmeyenler,
kendilerini bugünün cahili olmaya da mahkûm etmektedirler;
çünkü şimdinin unsurlarını karşılıklı ilişkiler içinde
tartmaya ve değerlendirmeye,
yalnızca tarihsel değişim izin vermektedir.'

Claude Levi-Strauss

Hasan Yıldız'ın Yayınlanmış Diğer Eserleri

- Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler
- Un Pays Sans Frontiere: Le Kurdistan
- XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm
- Yaşayan Her Dil Bir Halktır
- Muhatapsız Savaş, Muhatapsız Barış
- Jeopolitik Yapılar Açısından AB, Türkiye ve Kürtler

İÇİNDEKİLER

- Yeniden Önsöz 9
- Tarihsel Bir Geçit 19
- Kürtler İngiliz Egemenliğine Karşı Duruyorlar 21
- Sevr Görüşmeleri ve Çeşitli Çevrelerin Kürdistan Sorununa Yaklaşımları 25
  A) İngiltere'nin Tavrı 25
  B) Fransa'nın Tavrı 52
  C) Sovyet Rusya'nın Tavrı 76
  D) Kemalistlerin Tavrı 103
  E) Kürt Guruplarının Soruna Yaklaşımları 107
  F) Sonuç 133
- Lozan Konferansı Öncesi Gelişmelere Kısa Bir Bakış.135
- Lozan'a Geliş ve Azınlıklar Sorunu İçinde Kürtler ..149
- Musul Sorunu 165
- Meclis'te Musul Üzerine Görüşmeler 171
- Lozan'da Musul Sorunu 191
- Konferans Çevresinde Geçen Olaylar 211
- Milli Mücadele Yıllarında Türk ve Kürt Halklarının Birliği Üzerine Düşünceler 225

- BELGELER-I 231
- Kürt Heyeti Başkanı General Şerif Paşa'nın Sevr Barış Konferansı'na Sunduğu Nota: "Kürt Halkının İstemleri" 231
- Tepkiler-Tartışmalar 241
- Belgeleri Açıklasın 241
- Belgelere Cevap 244
- 'Belgelere Cevap'a Yanıt 246

- Kendi Tarihi ile Hesaplaşmayan Geleceği Yakalayamaz 249
- 2000'e Doğru Bu Belgeyi Neden Yayınlamıyor? Bir Soru, Bir Yanıt, Bir Belge 250
Musul-Kerkük Senaryosu 252
Ve İşte Belge 254
- Uğur Mumcu'ya mektup: Sevr-Lozan ve Şeyh Sait Üzerine 259

- BELGELER-II 263

YENİDEN ÖNSÖZ

Eskiden Körfez Krizleri'nin gündeme getirdiği Musul sorunu nedeniyle ele alınan Lozan Antlaşması, Avrupa Birliği ile olan üyelik görüşmelerinin hızlanmasıyla aktüalitesine tekrar kavuştu. Yıllardan beri kamuoyuna bile duyurulmadan, sadece bürokratik bir alışkanlıkla yapılan Lozan Yıldönümü kutlamaları şimdi büyük gösterilerle medyatik hale getiriliyor.

Bu gösterilerin bileşimindeki daha ilginç yan ise, demokrasi ve devlet konseptlerinde birbirlerine zıt gibi görünen politik akımların, hiçbir politik moral kuralı tanımadan, yan yana aynı gösterilerde aynı hedefler için bulunmalarıdır... Görünürdeki bu çelişki zincirinin halkalarının nasıl olupta iç içe geçtiğini anlayabilmemiz için devletin varlık nedenine bir göz atmamız gerekecektir. Çünkü böylesi durumların somut verileri tarihte her zaman kolay bulunmaz... Bu; tarihin biz yönetilenlere sunduğu nadir örneklerden biri olarak toplumsal hafızalarda yer edecektir. Aynı durumu tarihe nakşettiğimiz andan itibaren de gelecek nesillerin bilinçlerinde yerini bulacaktır.

AB ile üyelik görüşmelerinin hızlandığı bir dönemde bu eklektik blok neden Lozan'a sarılma ihtiyacı duyuyor? Lozan'a sarılırken neden Sevr'i bir hortlak gibi AB yasalarının önüne koyuyor? Eğer birliğin her üyesi için geçerli olan AB yasaları bir 'Sevr' gibi algılanacaksa ve bu yasaları herkesten önce uygulama zorunluluğunda

olan AB'nin her üyesinin neden kendi "Sevr"lerini isteyerek uyguladıklanı sormak gerekmeyecek midir? Durum böyleyken henüz yolun başında olan Türkiye'de bilinen çevrelerin gösterdikleri tepkileri çağın gerisine düşen kaygılarla açıklamak mümkündür. Geleneksel "Ulusal devlet egemenliği" adı altında çağdaş değerlere sırt çeviren bu yaklaşımların kaynağının Türkiye özgülünde 'Derin devlet' anlayışından kaynaklandığını tesbit etmek için fazla bir fikir jimnastiği yapmaya gerek yoktur. Zaman, birçok nedenselliği soru sorulmayacak tarzda su yüzüne çıkarmaktadır. Yeterki bunları anlamaya çalışalım...

Lozan Antlaşması'na yapıldığı dönemin koşulları açısından bir anlam vermek mümkünse de, bu antlaşmanın maddelerini AB ile yapılan görüşmelerde bir kıstas olarak ileri sürmenin hiçbir hukuki ve politik nedeni olamaz. Zaten bire bir yapılan üyelik görüşmelerinde resmi olarak böyle bir dayatmanın olmadığı bilinmektedir. Ancak medyatik hale getirilen bu tür tepkilerin "kamuoyu hassasiyeti" adı altında sorunların farklı kalıplarla ele alınmasına neden olduğu da yadsınamaz. Her toplumun tarihinde bilince kazıdığı önemli anları vardır ve bunları anlayışla karşılamak gerekmektedir. Ama hiçbir gelişen ulus kendisini bu tarihsel kalıplara hapsedemez. Bu veriler onların daha da ilerlemesi için ancak bir neden teşkil edebilirler. Oldukları yerde çakılı kalmaları için bir sebep olamazlar.

Türkiye'de öteden beri "Serv-Lozan" kamplaşması yaratanların bu anlayışa uygun tarihsel nedenleri açıklamakta ne kadar kısır davrandıklarını ibretle izlemekteyiz. Çünkü onlar tarihi bir "vak'anüvist" gibi izlemektedirler. Tarih onlar için bir bilim değil, değişmez efsaneler manzumesidir. Bu nedenledir ki sözkonusu çevreler toplumların gelişiminde tarihi verilerin anlamını kavrayamamaktadırlar. Çağdaş antropologlardan Claude Levi-Strauss'un dediği gibi 'Her türlü anlaşılırlık arayışı-

nın çıkış noktasını tarih oluşturur. Kimi meslekler için söylendiği gibi, tarih her şeye götürür adamı, ama içinden çıkmak koşuluyla.' İşte bizdeki çıkışsızlık, tarihin henüz bir bilim haline getirilememesinde aranmalıdır. Tarih, Türkiye'de hâlâ siyasetle birlikte yürümektedir.

Siyasetin etkisinden kurtulamayan alanlardan biri olması bakımından Lozan Antlaşması'nın tarih biliminde özel bir yeri vardır. Bu antlaşmanın Türkiye'nin modernleşme sürecine yaptığı katkıları değerlendirilirken, eksikliklerinin Türkiye'ye neler kaybettirdiği konusunda hiçbir eleştiri yoktur. Burada Uğur Mumcu'yu anmadan geçemeyeceğim. Mumcu, "Lozan'da Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmediklerini ancak gerçeğin de öyle olmadığını" vurguladığında bu eleştirel yolu açmaya çalışıyordu. Oysa Kürtler o günlerin heyecanı içinde sempatik olmayan "azınlık" kavramına tepki gösteriyor, aynı Lozan günlerinde olduğu gibi kendilerinin bu ülkenin asli unsuru olarak kabul edilmesini istiyorlardı. Diplomasinin koridorlarında söylenen bu parlak sözlere, Antlaşmanın metinlerinde bir azınlık hakkı kadar bile yer verilmeyişinin nedenleri hiç düşünülmüyordu bile...Sonuçta unutulup "yok" sayılan sorunların, büyüyerek bugüne gelmesine engel olunamadı.

Bütün bu konularda İngilizlere rağmen Lozan'da zafer kazanılmış da değildir. Hatta birçok konuda ve özellikle azınlıklar sorununda sanıldığının tersine İngilizlerden önemli destek de görmüşlerdir. "Müslüman azınlık- Hıristiyan azınlık" kavramını resmileştiren Lord Curzon bu kavram içindeki Kürt sorununu tamamen Türk heyetinin insafına terketmiştir. İngilizleri birinci planda ilgilendiren bu sorunlar değildi. Onları asıl ilgilendiren sorun saltanatın kaldırılmasının ardından Türkiye'nin modern dünya içinde yerinin nasıl olacağı, Sovyet tehlikesine karşı boğazlar sorunu, Mezopotamya'yı baştan başa saran anti-İngiliz Kürt ayaklanmasının doğurduğu yönetim sorunları ve hilafetin etki ala-

nının nasıl daraltılacağı prensibi üzerine dayanıyordu. Arap devletlerinin ve Müslüman ülkelerin yönetilmesi için buna şiddetle ihtiyaç duymaktaydılar.

Bütün bu sorunlar İngiliz emperyalizminin savaş sonrası ortaya çıkan yeni durumlara uygun politikalar üretmesiyle ilgiliydi. Dolaysıyla, İngiltere'yi savaş öncesi politikalarıyla değerlendirip Lozan'a bir yaklaşım getirilmek istenmesi tarihsel açıdan doğru sonuç vermeyecektir. İngilizleri ve onların Türkiye'ye yaklaşımlarını anlayabilmemiz için, savaş öncesi ve savaş sonrası durum arasındaki farklılığı kavramak gerekecektir.

Bu farklılığın ne olduğunu yine onların diliyle anlatmaya çalışalım: Dünyaca ünlü İngiliz casusu Lawrence bizde Türk düşmanı olarak tanınmaktadır. Lawrence, Osmanlı'nın yönetme becerisi gösteremediği Arap toprakları üzerinde ayrılıkçı politikalar yürütse de, Bağlaşıklar tarafından göz yumulan Yunan saldırısına her zaman karşı olduğunu ve Anadolu'da bir tek Yunanlı bırakmamak için elinden geleni yaptığını Lozan'dan çok önceleri, Şubat 1922'lerde açıkladığı görüşlerinde belirtmiştir. (*Fransız Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri E-Levant Türkiye serisi cilt: 190 s. 87-93*) Yine bu görüşlerde o günün kolonyalist politikasının bel kemiği olan merkeziyetciliğin ve kapitülasyon mantığının Fransızlar tarafından terkedilmediğine dikkat çekerek bu politikada artık sona gelindiğini şöyle özetlemiştir: "Bilinen birçok nedenden ötürü İngiliz Hükümeti savaş sonunda sömürge politikasını direktiflerle devam ettirememe durumuna geldi. Varlığını ve yayılmasını garanti altına almak için Büyük Britanya gitgide yaygınlaşan ademimerkeziyetçi bir sisteme başvurmak zorunda kaldı..... Bu eğilim Sömürgeler Ofisini, belirli Britanya toprakları üzerinde bürokratik yönetim değişimini gözönüne almaya götürdü.... (buralarda) Kendi orduları, kendi yönetim birimleri, kendi polis, bütçe ve parlementoları kurularak olabildiği kadarıyla, İmparatorluk bünyesi içinde çalış-

mayı kabul edecek ılımlı yerli partilerle" İngiliz egemenliğini devam ettirme eğiliminde olduklarını belirtmiştir. Lawrence aynı açıklamalarında izlenen yeni politikanın sonuçlarının on yıldan önce görülemeyeceğini belirterek, herşeye kazanılmış gözüyle bakılamayacağının da altını çizmektedir. Bu durum yeni sömürgecilik anlayışının, bizde çoğu kez sanıldığının tersine, İkinci Paylaşım Savaşı sonrası değil, çok daha önceleri programlandığını göstermesi bakımından ilginçtir.

Klasik sömürgecilik anlayışlarında bu tarzda bir değişim içinde olan İngilizlerin bir devlet geleneğinden gelen ve önemli bir ordu gücü ve devlet bürokrasisi ağına sahip Türkiye'yi eski kolonyalist politikalarla hiç, ama yeni sömürgeci metotlarla da direkt olarak zorlayamayacaklarının ifadesi olmaktadır.

Öyleyse Türkiye'ye karşı politikalarında bu ülkenin tarihsel şartları dikkate alınarak Lozan'da görüşmeler yapmak en uygun yol olarak görülüyordu. Sözkonusu uluslararası değişimi gören bir İngiltere ile ulusal hakimiyet prensibini elden bırakmak istemeyen Türkiye, en uzlaşmaz gibi görünen iki taraf olmalarına karşın, en kârlı şekilde masadan kalkan taraf olmuşlardır. Konferans öncesinde Türkiye'ye büyük yardımlar sunan Fransa ve İtalya ise bu tarihsel değişimleri göremedikleri ve ayak uyduramadıkları için istediklerini elde edemediler.

Bu reel durum onların Kemalistlere bakışlarındaki farklılıkları açığa çıkartacaktır.

Ancak Lozan'da pürüzsüz yol alındığını düşünmek de mümkün değildir. Azınlıklar konusunda sorunun etnik-ulusal temelden ayrılıp dini kriterlerle ele alınmasında Bağlaşıkların gösterdiği yumuşaklığı ekonomik sorunlara geldiğinde görememekteyiz. Kapitülasyonların ne temel üzerinde kaldırılacağı konularında Türk Heyeti ile uzun ve çekişmeli görüşmeler yapılmıştır. Özellikle II. Lozan görüşmeleri bu konularda olmuştur.

Ve Türkiye, Osmanlı'dan beri ekonomisini teslim ettiği azınlıkların elindeki ayrıcalığı alarak Türk kökenli burjuva sınıfı yaratmak için bu yıllarda adım atmıştır. Avrupa'nın ikiyüz yıllık tarihine denk düşen bir dönemi Türkiye tek parti dönemi esas olmak üzere 1980'li yıllara kadar almaya çalışmıştır. Özal dönemi ile başlayan ekonominin yeniden yapılanması sermayenin dışa açılımını da beraberinde getirmiştir. Bu sürecin sancıları hâlâ yaşanmaktadır. Lozan'da elde ettiği "koruyuculuk" zırhından bugün kurtulmak istemekle birlikte, zayıf olan tarihsel kökeni nedeniyle korkuyu üzerinden atamayan burjuvaziyle, temelini Osmanlıcılıktan alan geleneksel ordu-devlet anlayışı var olan çelişkilerini AB üzerinden yürütmektedirler. Yıllardır alışkanlık haline getirdiği koruyuculuk zırhından çıkıp çıkmamakta tereddüt eden burjuvazi, Türkiye'nin taşıdığı sorunların yükü altında kalmaktan korkmaktadır. Devlet-ordu bağlamı onun için aynı zamanda bir güvence olmaktadır. Bu durum Türk burjuvazisinin henüz sivilleşemediğinin de kanıtı olmaktadır. Kuvvetler ayrımı ilkesi kendisini siyasal sistem içinde dengelediğinde ve yerli yerine oturtulduğunda -ki bu Türkiye'ye özgü bir model olacaktır- bu sorun da kendiliğinden aşılacaktır. Ancak Türkiye'de hangi kuvvetin nerede duracağına ilişkin kurumsal işleyişte görülen çatışmalar devam ettiği sürece, Kürt sorunundan, bir sorunlar yumağı olan tarıma kadar diğer başlıklar ne kadar çözülürse çözülsün, AB ile yapılan görüşmelerde kuvvetler ayırımı prensibi tam üyelik süreçine dek dikkatle izlenmeye devam edecektir.

Lozan ile ilgili bir devlet geleneğini, bunun politik örgütleniş ve savunuş şeklini anlamakla birlikte, değişik Kürt politik çevrelerde belli belirsiz hissedilen Sevr sempatisini anlamak mümkün değildir. Bir kere Sevr'i Bağlaşık devletlerin Paylaşım Savaşı boyunca Ön Asya'da'ki ezilen uluslara karşı verdiği aşırı sözlerin gereği

yapılan bir 'mizansen' olarak anlamak daha doğru olacaktır. Sevr'de kağıt üstünde öngörülen otonom Kürt devleti ile Ermeni devletinin sınırlarını kim çizebilir? Bunlar arasına sıkışmış Asur devletinin sınırları nereden başlar nerede biter? Bu kadar karmaşık bir durumda olan bir bölgenin sınır güvenliğini hangi ülke, hangi imkanlarla koruyabilir? O koskoca, üzerinde güneş batmayan İngiliz İmparatorluğu bile bir tek yeni askerini bölgeye sevketmekte zorlanmaktadır. Öyleyse statükoyu var olan zinde güçlerle korumak en gerçekçi politika olmaktadır. Bu güçlerden biri de Kemalistlerdir. Bundan da kimsenin gücenmesine gerek yoktur. Çünkü gerçek, var olan durumdur...

Eğer Sevr Anlaşması'nda bir Kürt devletinden bahsediliyorsa, bu ülkenin aynı güçler tarafından bölündüğü neden sorgu altına alınmıyor? İngilizlerin egemenlik altında tuttukları Irak topraklarında Kürt devletinin kurulmaması için hangi nedenler vardı? Onları engelleyen hangi güç vardı? Fransızları, İtalyanları engelleyen hangi güç vardı?

Üstelik bu haliyle Kemalistleri daha çok sıkıştırmış ve onlardan daha çok taviz almış olmayacaklar mıydı?

Öyleyse Lozan'da Musul üzerine ciddi hiçbir tartışmanın yapılmayıp sorunun İngilizlerle gizli ikili görüşmeler yoluyla çözümlenmesi ne anlama gelmektedir?

Bunlar tarihin hâlâ karanlıkta kalan bölümleridir...

Aynı sorunlar bugün Irak'ta yaşanmaktadır. En uygun uluslararası koşullara karşın, bırakalım bağımsızlığı, federal bir Irak devletinin yaratılması için bile ne zorlukların çekildiği bir dönemden geçerken, geri dönülmez tarzda tarihe damgasını vurmuş gerçeklerin geleceğe ışık tutması halinde bu küçük çalışma da amacına ulaşmış olacaktır.

Bu nedenle Sevr başlıbaşına bir handikaptır!.. Lozan sözkonusu edildiğinde bir takım Kürt çevrelerin hemen Sevr'i de gündemleştirmeleri bir etki-tepki münasebeti-

nin sonucu olarak anlayışla karşılansa bile bilimsel ölçülerden uzaktır. Önümüzde "Paris Şartı", "Kopenhag Kriterleri" duruyorken Sevr'i bir veri olarak uluslararası görüşmelerde ileri sürmek kadar basiretsizlik olamaz. Kürtler açısından eğer bir talep olacaksa, bunun günümüz politikaları ve çağdaş değerleri açısından formüle edilip belirlenmesinde fayda vardır. Yoksa etki-tepki davranışları reaksiyoner çıkışsızlıkları beslemekten başka bir işe yaramaz.

***

Politik tavırların gerisinde yatan tarihsel gerçekleri açığa çıkarmak gerçekten güç bir iştir. Bu tür bir çalışma titiz olduğu kadar, politik önyargılardan da uzak olmayı gerektirmektedir. Üstelik, "resmi tarih herşeyi yanlış söyler, o halde tersi doğrudur" gibi bir yanlışlık psikozuna da girmemek gerektiği kanısındayım. Zira bir şeyin kendisi doğru olmayabilir; ama doğrulanmayan şey (A), (B)'nin doğruluğunu otomatik olarak bize veremez. Çünkü yaşamda herşey iki olgu/iki çizgiyle açıklanamaz. Daha geniş bir perspektiften sorunu ele alacak olursak, olguların doğruluğu (A) ve (B) arasında, bunların birbirlerini yadsımaları temelinde değil; (A) ile (Z) arasındaki renkliliğin içinde aranmalıdır.

Daha çok, Fransız gizli belgelerine dayanarak araştırmaya çalıştığım Sevr-Lozan-Musul konusunu incelerken, böylesi bir tarih bilinci hareket noktamı oluşturmaktadır. Bu araştırmanın konumu gereği yer yer Türk ve İngiliz belgelerine de başvuruldu. Lozan Görüşmelerinin TBMM'ne yansıyış biçimi önemli olduğundan birinci kaynak olarak TBMM gizli celselerindeki tartışma metinleri detaylı olarak incelendi; elimizde bulunan Fransız belgelerindeki bilgilerle karşılaştırma olanağını bu şekilde bulup, sözü edilen savlarla ilgili doğruları ilk kaynaklardan araştırma olanaklarını bulduk. Çalışmamızın ana yönünü ilk belgeler oluşturduğundan, çok gerekli olmadıkça, başka çalışmalara yer verilmedi. An-

cak, belgeler dışında yine Fransız Dışişleri Bakanlığı'nca Lozan'da süren resmi görüşmelerin tutanaklarının yayınlandığı kitap, kaynaklarımız arasında yer aldı. Bu tutanaklar daha önce Prof. Dr. Seha L. Meray tarafından Türkçe'ye kazandırıldığından, ilgili metinlerin Türkçe çevirileri için bu kitabı esas aldık.

Gerçi Fransız gizli belgelerinin pek "gizli" kalmış yönü yoktur. Birçok bilim çevresinin bu belgelere elini sürdüğü görülmektedir. Ne var ki, değen ellerden -her nedense- resmi tarih anlayışına uygun sonuçlar çıkmaktadır. Uzun seneler Kürt sorununun tabu olduğu bir ülkede bu konuya değinmemeleri bir ölçüde anlaşılır olabilir. Fakat, eğer bilinçli bir eylem içinde değillerse, tarih adına yola çıkanların, gerçekleri çarpıtmak gibi bir görevleri yoktur, olamaz. Gerçekleri çarpıtıp resmi tarihe uydurmak için kendilerini zorlamaları, bilimin kendisi ile çelişir bir durumdur. Bilimi resmi anlayışa kurban etmek ise, Galile'yi yargılayan mahkemenin üyesi olmak demektir. Ama, hiç değilse tarihçilerimiz resmi tarihlerine "gerçekler her zaman bu kitapta olmayabilir" diye not düşebilirlerdi.

Tarih bize, Türkiye'de bir tabu haline getirilen Kürt sorununun baskı ve yıldırma sonucu olduğunu göstermektedir. Uçsuz bucaksız kırları, göğsünü gökyüzüne dayayan yüce dağları, yeşili, sarısı ve mavisi ile bu ülke toprakları üzerinde, kardeşlik türkülerinin söylendiği, hiç kimsenin kimseden korkmadan kendi adını, ülkesinin adını, ulusunun adını özgürce söylediği dönemler de yaşanmıştır. Bu özgürlük ortamından kimseye zarar gelmemiş; aksine, zorluklar içinde bulunan bir ülke kurtuluş yolunu bulmuştur. Ama bu kurtuluş, kardeş ilan edilen bir halkın tüm çağdaş değerlerinin, sadece bir ulusa ait insan olmalarından kaynaklanan haklarının yıkımı üzerine kurulmamalıydı. Tarih acımasızdır; ve ne zaman olursa olsun, geçmişin yanlış değerlerini inatla ayakta tutmak isteyenleri yere vuracak güçtedir.

İnsanoğlu var oldukça tarihin kötü yaratıcıları bu sondan kurtulamayacaklardır. Bugün Türkiye gerçeğinin taşıdığı sorunlara baktığımızda, geçmişin ne kadar kötü bir biçimde işletildiğini görmek mümkündür. Eğer Başbakan Erdoğan son Diyarbakır konuşmasında "Hataları yok saymak büyük devletlere asla yakışmaz. Büyük devlet, güçlü millet kendisi ile yüzleşerek, hatalarını ve günahlarını masaya yatırarak geleceğe yürüme güvenine sahip millet ve devlettir" diyorsa, bunun anlamına uygun düşecek tarih bilimini göreve davet ediyor demektir. Şimdi geçmiş, tarihçilerini aramaktadır...

İnsan emeğini ve gücünü en faydalı bir biçimde kullanma şansına sahip iken, bunu şoven çıkarlar uğruna karanlığa mahkum etmek istemenin sonuçlarını hep birlikte görmekteyiz. Bu yol, bir ülkenin aydınlık yolu değildir. 'Doğu Anadolu' üzerine çok söz söyleyenler, geri kalmışlığından yakınanlar, şu veya bu iktidarı suçlamadan önce, Kürdistan'da tarihin işletiliş biçimine iyi bakmak zorundadırlar. Bunu kavramayan bir anlayış, ne kadar iyi niyetlerle dolu olursa olsun, sorunu temellendirmekten, gerçek çözümler bulmaktan uzak kalacaktır.

İstanbul, Ağustos 2005

TARİHSEL BİR GEÇİT

Yıl: 1918
Gün: 24 Ocak
Yer: Samanköprü-Mezopotamya

"Bu sabah antremana çıktık ve birliğe kültür fizik hareketleri yaptırmaya başladık. Çok soğuk olduğu halde askerler hâlâ yazlık elbiselerini taşıyorlardı. Yani altta gömleği olmayan ince bir elbise ve donsuz yırtık bir pantalon. Hemen hemen çıplak, aç ve bitkin... Korkunç bir sahneyi sergiliyorlardı. Sakalın üzerine düşen bıyıkları ile, bir deri bir kemik kalan, ölüler gibi solmuş titreyen bu sefil askerlerin subayı olmak ne acı!..

Elbiseleri gözden geçirdim. O kadar yamalıydılar ki, ilk renklerini ayıramıyordum.

Şimdi en ön saflardayız ve hâlâ antreman yapıyoruz. Tümenin en seçkin ve en yiğit askerleri olduğu söylenenlerin ilk fizik hareketlerini tanımadıklarını düşünebiliyor musunuz? Yıpranmış olan bu askerlere nasıl antreman yaptırabilirsiniz? Yürümeye bile mecali kalmayan bu insanlardan koşmalarını ve zıplamalarını nasıl bekleyebilirsiniz? Onların silahsız ve ekipsiz olarak bir ayak yüksekliğinde bile zıplayamayacaklarını söylerken tamamen doğruları dile getiriyorum. Kollarını kımıldatamıyorlar ve diz çöktüklerinde doğrulamıyorlar, bacaklarına hakim olamıyorlar.

Bu yoksul iskeletleri ölüme gönderip başımıza nelerin geleceğini düşünürken oldukça heyecanlıyım. Yurdum için mücadele ediyorum ve bundan üzgünüm.

Yanmış buğday tanesi ile açlıklarını gidermeye çalışan çıplak ayaklı ve başlı evlatlarını korkunç bir kavganın içine atan bu ülke ve bu hükümet için üzülüyorum. Korkunç soğuğa karşı korunacak sıcak bir elbise ve ayakkabıları bile yok bu insanların.. Bir asker sağlam, güçlü, kuvvetli olmalı ve yeterli bir şekilde beslenmeli, giydirilmeli, çevik olmalı ve çabuk hareket kabiliyetinde olmalı..

Bir an için bu ulusu çöküş ve yok oluşa götüren bu şartları düşünüyorum. Ne korkunç bir zorbalık!... Açlıktan ölmüş bir durumda olan bu insanlardan koşmayı, saldırmayı öğrenmelerini ve bu ordunun savaşa devam etmesini bekliyorlar.

Allahım! Bu ne durum. Kendime, bizim acılı birliğimizin şartlarında bu sefiller ordusu kumandanı yalnız bir hafta bile yaşayabilecek mi diye soruyorum.

Acıkmış ve yoksuluz, sonumuzun ne olacağını kendime soruyorum.

Arkadaşlarım arasında bana cesaret verecek bir tek kişiyi bulamıyorum. Çünkü hepsi benim gibi, güçsüz ve yıkılmış. Öyleki, tanrı yardımını gönderene kadar zamanımı ancak bu acılı düşüncelerle geçiriyorum."[1]

Ordular geri çekiliyor, yıkılmış ve yokolmuş bir durumda. Hiç kimsenin kimseden haberi yok. Ne emir veren var, ne de ilgilenen. Her birlik kendi başının çaresine bakar duruma gelmiş. Bu ne kelime! Ondan bile mahrumlar. Etraflarında yakıp yıkacakları, kendilerini

1) Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri -E-Levant- Türkiye Dosyası, Cilt. 63, sayfa. 21 (Esir düşen bir Osmanlı subayının günlüğünden).

bir süre olsun barındırıp, yiyip içecekleri bir olanak bile yok. Aşiretler de dağlarda artık. Dört yıldır süren savaş herşeyi alıp götürmüş. Bölgeye Almanı, İngilizi, Fransızı dolmuş. Osmanlı sınırlarının uzandığı bu doğu topraklarına sanki yüzyıllarca kendileri egemenlik kurmuş gibi dört bir yana at koşturuyorlar, topları ile köyleri, şehirleri bir bir dövüyorlar. Kime ne?... Ölen kim ki?... Barut dumanının ağır kokusu altında dağlara doğru canlarını zor atan bu insanlar 'medeniyet'in kendisi ile önce topları ve ateşleri vasıtası ile tanıştılar.

Şimdi sefiller gibi bir kaçış içinde bulunan bu ordularıyla önce Osmanlı vurmuştu onları. Sonra uygarlık adına eşitlik getireceklerini söyleyen, kafalarına gümbür gümbür inen bu topların ve iki kanatlı tayyarelerden savrulan bombalarla, mitralyözlerin sahipleri olan 'uygar' Batı!..

Kaçış... Öyle bir kelime ki, bunu ancak dağlarda özgür dolaştıkları an anlayabiliyorlardı. Ancak orada toparlanabilip başlarına gelen felaketi çözümleyebiliyorlardı. Çocuklarını bile bir eşya gibi sırtlayıp doruklara doğru tırmanan bu insanlar, Kürtlerden başkası değildi.

Yüzyıllarca tanımadıkları insan tipleri birden bire ortalığa dolmuş; sarışın, besili, iriyarı ama centilmen bakışlarıyla kendilerini süzen, nereden geldiklerini bile kestiremedikleri bu insanlara ürkekçe bakar olmuşlardı. Sonra savaş... ve savaş... Nicedir oluk gibi akıtılan kana doyan bu halk, şimdi yeni yeni silahların gölgesinde kendilerine ait olmayan bir savaşın ortasında, kavgaya zorlanıyorlardı.

Halkları soyulacak mahluklar olarak gören, ama onlara siyasal-ekonomik-kültürel olarak bir şey vermeyen talancı zihniyet, şimdi bu halklardan çok şey istiyordu. Kendi varlık yapısının gereklerini korumak için o halklara vermediklerini, şimdi kendisi adına korunmasını istiyordu. Mezopotamya Ovası'nda bir hayalet gibi dolaşan Osmanlı Birlikleri, sanki hiç bilmedikleri bir ülke-

de şaşkın durumdaydılar. Şıkışıp kalmış bir durumda ancak gökyüzünden bir ilahi kudret bekler olmuşlardı. Zaman zaman tepelerine inen topların sağırlaştıran sesleri, gökyüzüne çevrilen bu boş bakışları can telaşına düşüyor, son enerjileri ile kendilerini siperlerin içinde biraz daha kaybediyorlardı. Birden çöken ani sessizliğin korkutucu yanlızlığı ile gözlerini, bulundukları delikten tekrar gökyüzüne, elini bir türlü uzatmayan Tanrılarına doğru umutsuzca dikiyorlardı.

Burası Mezopotamya... Biraz yukarda Musul ve daha ötesinde dağların tepelerinde her gece yanan ateşleriyle Kürtler.. Kadın, çoluk çocuk ve önlerine katabildikleri bir kaç hayvanlarıyla, ilgileri olmadığı bir savaşın önünden, hiç duymadıkları biçimde patlayan şeytan toplarından kaçan Kürtler...

Onlar özgürlüğü bir kez daha dağlarda tattılar. Ve o vahşi dağlarda medeni(!) dünyaya karşı onurlarını koruma ve kurtarma savaşı verme gerekliliğini kavradılar.

Ve Paylaşım Savaşı bittiğinde, cephelerdeki askerlerin barış çığlıkları arasında, Kürtler, yeni bir savaşa doğru böyle yürüdüler.

KÜRTLER İNGİLİZ EGEMENLİĞİNE KARŞI DURUYORLAR

Yiyecek ve iaşeden yoksun bir vaziyette bekleyen Osmanlı Ordusu ne yapacağını bilmez durumdadır. 2 Mayıs 1918'de İngilizler Kerkük ve Musul üzeriden yürüyüş hazırlıklarını tamamladıklarında, hareket kabiliyeti olmayan Osmanlı Ordusu'nu çok kısa zamanda savaş dışı bırakırlar. Bu yürüyüşte ikibinden fazla asker ve subay esir alınır. Bir çok savaş malzemesine el konur.

9 Mayıs sabahı İngiliz Ordusu Kerkük'e hiçbir direnme olmadan girer. Direnmeyi gereksiz gören Türk birliği şehri terk ederken, geriye hasarlı üç 'teyyare' ve 600 hasta bırakırlar. Şehirde gerekli sivil ve askeri birimlerini kuvvtelendiren İngilizler için yol artık Musul'a doğrudur.[2] Altun Köprü ve Kerkük arasını kolaylıkla elde eden İngiliz Ordusu için asıl yürüyüş şimdi başlamaktadır. 24 Mayıs'ta başlattıkları yürüyüşlerinde önlerine hedef olarak Musul'u Ekim'de ele geçirmeyi koyarlar. Kerkük'e hemen 150 km. uzaklıkta bulunan Musul için 4 ay gibi uzun bir zamanı koymalarının nedeni, önlerinde duramayan Osmanlı Ordusu değildi. Bu ordu pratik olarak etkisiz hale getirilmişti. Ama bu kez İngilizler karşılarında çocuklarına kadar silahlanmış Kürtleri bulmuşlardı. Bu dağlılarla başları beladaydı ve bir türlü kontrolü sağlayamıyorlardı. Bu nedenle, kuzeye doğru uzanan bu dağlık bölgeye ekonomik ambargo uygu-

2) a.g.e. Cilt. 63, sayfa. 17 (Esir düşen bir Osmanlı subayının günlüğünden).

lamaya karar verirler. Kürtleri denetim altına almanın başka yolu yoktur. Tüm yollar kontrol altına alınır. mal giriş çıkışı denetlenir.[3]

Bu ambargo sonucunda direnişi kırabileceklerini zanneden İngilizler, kısa sürede yanıldıklarını anlarlar. Kürtler hayret edici şartlarda hiç zorlanmadan varlıklarını sürdürmeyi başarırlar. İngilizleri pek şaşırtan bu olgu, Kürt halkının tarihten beri kazandığı özelliklerinden biridir. En kötü doğa koşullarında bile yaşamlarını sürdürme becerisine sahip bir halk olarak İngilizlerin karşısında yurtlarını savunmak için dağlarda karargah kurarlar. Her aşiret, her köy halkı hazırlıkları süren bu yeni savaşta yerlerini almak üzere, kümeler halinde birleşirler. İngiliz Komutanlığı cephe gerilerini sağlama almak için sömürgeciliğin verdiği tecrübeleri bu topraklarda da hemen uygulamaya girişir. Mezopotamya, altı büyük merkeze bölünür ve her bölgenin başına bir politik subay getirilir. Politik subayın denetimi altındaki yönetim kadrosuna, yerli halktan konumları güçlü olanlar özellikle alınır. Bu, aynı zamanda idari mekanizmaya karşı halktan gelecek tepkileri frenlemek için bir tedbirdir. İdari mekanizmanın kendisine göreli bir hukuksal form verilerek yasallaştırılması, sömürgeci mantığın uygarlaştırılmış biçimidir. Ve bunu İngilizler bu topraklarda da uygulamışlardır. Daha sonra görüleceği gibi Kürtleri de bu sahte hukuksal zemine çekmek istemişler; ancak, dünyadaki büyük değişmelerin -Ekim devriminin- bölgeye dayattığı yeni sorunlar çevresinde bu göstermelik hukuksallıktan bile vazgeçmişlerdir.

İngilizler Mezopotamya'da yönetimlerini başlıca şu bölgelerde yoğunlaştırırlar: 1) Amara, 2) Kut-el Amara, 3) Naziriye, 4) Kurma, 5) Zobeir, 6) Basra.

Bu bölgelerde Osmanlı vergi sistemi kaldırılır. Ama Mithat Paşa zamanında başlayan özelleştirme hareketini

3) a.g.e. C. 63. s. 38.

yaygınlaştırarak sürdürürler. Köylünün mülkiyet sahibi edilerek silahından arındırılacağı ve kurulacak yeni yönetime yerleşik bir düzen içinde katılacağı hesap edilir.[4]

Tüm bu girişimlere karşın İngilizler yoğun bir direnişle karşılaşırlar ve ancak 6 Kasım 1918'de Musul'a gidebilirler. Bilindiği gibi 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi imzalanır. Şehrin etrafında bulunan Türk birlikleri bu duruma son vererek tamamen geri çekilirler. (6 Aralık 1918)

Ekim sonu itibariyle İngiliz Genelkurmayı'na gelen bilgiler Osmanlı Ordusu'nun mücadele etmeden geri çekildiği doğrultusundadır. Bu durum Fransız Genelkurmayı'nı telaşa düşürür. Çünkü kendilerinin de hiç hesap etmedikleri daha iç bölgelere girmek zorunda kalabileceklerini ve buna göre yeni birlikler hazırlanmak gerekebileceğini açıklarlar.[5]

Müttefiklerin Ekim sonu bilgilerine göre Dicle grubu orduları başta 14. Tümen Komutanı olmak üzere 7000 asker esir almış, 28 top, 3000 hayvan ele geçirmiş. 6 Kasım 1918 sayılarına göre kesin esir sayısı 11.000, ele geçen top sayısı 50 dir. Bu sayının yükselmesi, Osmanlı Ordusu'ndan geriye kalan birliklerin hareket olanaklarının zayıflığından kaynaklanmaktaydı.

Gerçekte Musul üzerine yürüyüş, İngilizlerin artık Kürtlerle direkt olarak, karşı karşıya bulundukları bir dönüm noktasıdır. Kürtler tamamen kendi olanaklarıyla dünyanın en güçlü sömürgeci devletine karşı mücadeleye atılırlar. Bu mücadelede, ne politik tecrübeleri vardır ve ne de düşmanlarını iyi tanımaktadırlar. Silahları ilkel, ama direnişçi ruhları gelişkindir. Bu nedenle usta İngiliz politikası tüm deneylerine karşın dağlı Kürt inatçılığına çarpmakta, işlemez duruma gelmektedir.

Daha 1917 yılında savaş sona ermeden çok önceleri, İngiliz General Niessel "Kürdistan Kürtler'e" sloganını

4) a.g.e. C. 63, s. 39.
5) Türkiye dosyası, Mezopotamya Cephesi, C. 63, s. 100.

atarak Kürtler'e sempati ile yaklaşmaya çalışır. Bu amaçla Türk ordusunun denetimini kaybettiği Van'da bir komisyon kurup çalışmalara başlar. Ancak Kürtler, bu slogana kulak asmamakta, başkalarının verecekleri bir bağımsızlığa fazla güvenmemektedirler. Bölgede yer yer otonomi, yer yer bağımsızlık diye dolaşan söylentiler yoluyla büyük devletlerin egemenlikleri peşinde koştuklarının bilincindedirler. Çünkü yanıbaşlarında bulunan ve aynı söylemleri dinleyip eline silah alan Hıristiyan halkın bu sözlerden çok daha fazla beklentilerinin olduğunu bilmektedirler. Böylesi bir egemenlik altında ne feodal güçler ve ne de halk kitleleri yaşamak istememekte, bu nedenle direnmektedirler.

Ne var ki, tecrübe bu dengesiz savaşta İngilizlerin imdanına yetişir. Kürtlerin zayıf yönlerini yakalarlar ve ondan sora peşlerinden sürüklemeye başlarlar.

Güney Kürdistan'da diğer parçalarda olduğundan daha çok aşiret ve feodal egemenlik ayaktadır. Feodal güçlerin en güçlüleri bu kesimdedir. Bu somut olguya karşın, birleşmiş gibi görünen feodal yapı içindeki çeşitli boyları, herhangi bir nedenle birbirlerine karşı düşürmek oldukça kolaydır. Bunu aşiret mülküne ve namusuna yönelttiğinizde, tüm diğer değerlerin ve birlik anlayışının yıkıldığını görürsünüz. Usta bir devlet politikası, çok sesli biçimde bu kışkırtıcılığı yaptığı gibi, gerçekten Kürtler arasında meydana gelen olayları da kullanma fırsatını kaçırmaz.

İşgal altına alınan Güney Kürdistan'da önemli askeri güçleri olan bir kaç merkez zaman zaman birlik kurabilmişler ancak bu birlik İngiliz politikasının oyunları sonucu dağılmıştır. Her grup kendi sosyal varlığını, Kürt ulusunun varlığıyla eş tutarak, siyasal bir çıkış yolu aramış ve doğal olarak bu, hakim devlet politikasının güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştır.

SEVR GÖRÜŞMELERİ VE ÇEŞİTLİ ÇEVRELERİN KÜRDİSTAN SORUNUNA YAKLAŞIMLARI

A) İNGİLTERE'NİN TAVRI

Birinci Paylaşım Savaşı'nın sonuna doğru durum açıklığa kavuştukça İngilizler, savaştan önce olduğu gibi, bölgede yaşayan her ulusa özgürlüklerinin verileceği sloganını daha kuvvetli ilan ederler. İngilizler, özellikle Kürtler üzerinde bu hesapları yaparken, Fransızlar da Asur-Keldaniler üzerinde nüfus egemenliği elde etmek için bu türden beyanlarda bulunurlar.

Gerçekten de Wilson prensipleri çerçevesinde her ulusa bağımsızlığının tanınacağı bildiriliyordu. Sevr Antlaşması maddelerine de konan bu prensip daha çok Milletler Cemiyeti'nin iradesine bırakılıyordu. Bu da bölgedeki büyük çıkar güçlerinin, istedikleri gibi bu maddelerle oynamasını beraberinde getiriyordu.

İngilizler, Musul bölgesinde otonom bir Kürdistan için hareket ederler. Irak Krallığı'nın bir düzene sokulması için bu konuya önceleri ciddi biçimde eğilirler. Bağımsızlık sloganı, Irak'a bağlı bir otonomiye de dönüşse, Kürt sorununu halletmeden Irak'ta rejimin oturtulmasının imkansız olduğunun bilincindedirler. Bağdat'ta oturan Baban aşiretinin ileri gelenlerinden Hamdi Bey Baban ile İngiliz Askeri Komiserliği bir görüşme yapar. Bu görüşmeden sonra bölgenin nüfuslu güçlerinden Şeyh Mahmut'un büyük Zap'tan Şirvan'a kadar

olan topraklarda oluşturulacak bir otonom bölgeyi yönetebileceğini kabul ederler. Ancak çok geçmeden Bağdat'taki Kral Faysal'ın bu yönetimle baş edemeyeceğini anlarlar. Yeni bir öneri ile Şeyh Mahmut'un otonom bölgesini, Süleymaniye ile sınırlı tutmaya çalışırlar. Böylesi bir durumu Kürtler kabul etmezler. Sadece bölgedeki Kürtler değil, İstanbul'daki Kürt örgütleri de buna karşı çıkarlar.

Savaş sonrası Kürdistan bir harabedir. İngiliz ve Fransız politikası bölgede terüddütle karşılanır. Bağdat'tan üst üste gönderilen telgraflar İngilizlerin telaşını göstermektedir. Kürtler dağlarda harekete geçmiş, yolları tutmuşlardır. Musul, Van, İmadiye, Urmiye ve Zaho'da ayaklanmalar üst üste patlak verir. Savaş sırasında bölgeden kaçan Hıristiyan halkın tekrar geri dönmek istemesi bu gerginliği daha da artırır. Açlığın ve yoksulluğun kol gezdiği bu dönemde düşmanlıklar kolayca körüklenir. Fransızlar, Kürtler karşısında daha dikkatli ve teslimiyetçi bir politika izlemeye başlarlar.

Bölgede etkin durumda olan İngiliz politik görevlilerine karşı oldukça hırçın davranan ve affetmeyen Kürtler, bunları peş peşe yakalanıp vururlar. Avrupa basını bu olayları, Kürtlerin Batı medeniyetine karşı bir saldırısı olarak niteler.

İsyan yönetimlerinde bulunan Şeyh Tahar, sorunu diplomatik yollarla çözmek için Bağdat'a gelir ve Paris'e Sevr barış görüşmeleri için gitmek istediğini bildirir. Ancak İngilizler buna izin vermezler.

Şeyh Mahmut kuvvetleri İngiliz yönetiminin değişen politikasına yanıt olarak, 27 Mayıs 1919'da Süleymaniye'ye saldırırlar. Şehri ele geçirip hazineyi yağmalarlar. İngiliz politik görevlisi tutuklanır. İran Kürt kuvvetleri de bundan etkilenerek Berzenci ile birleşmek için İran hükümetine karşı ayaklanırlar. Bu durumda, İngilizler bütün kuvvetleri ile harekete geçerler. 18 Haziran'a kadar süren savaşlarda İngiliz Ordusu özellikle savaş

uçaklarını kullanarak hedefe ulaşmaya çalışır. Sadece askeri birliklere karşı değil, sivil hedeflere ve göçebe çadırlarına karşı da uçaktan bombalar yağdırılır. Bölgede durum oldukça gergindir. İngilizlerin büyük kayıpları olur. Otomobillerin büyük bir bölümü Kürtler tarafından tahrip edilir ve şoförleri öldürülür.[6] Kerkük'te bulunan İngiliz birliğine karşı yapılan bir saldırıyla bu birlik safdışı bırakılır.

İngiliz uçak saldırılarının yoğunlaşması üzerine Kürtler, esir aldıkları subay ve erleri, evlerde ve çadırlarda teker teker hapsederek uçak saldırılarından korunmaya çalışırlar. Esirlerin durumu da İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bildirilir. Bu durum İngiliz askeri yetkililerinin raporlarında özellikle işlenir ve uçakların rastgele saldırıları durdurulur.[7] İngilizlerin en çok uçakları ile korkutmaya çalıştıkları Kürtler, savaş alanında espirilerini de kaybetmezler. İngiliz Komutanlığı'na gönderdikleri haberde şunu söylerler: 'Teyyarelerinden çok korkuyorduk ama bugün görüyoruz ki, bize karşı birşey yapamıyorlar'.[8]

Bu cesaretli çıkış, Paris'teki barış komitesini endişelendirir. Bağdat'ta Fransız elçisi olan Roux, hükümetini konuyla ilgili bilgilendirirken, Zaho'daki politik görevlinin öldürülmesinden sonra hiç bir ciddi tedbir almayan "aldırışsız İngilizler'in" durumunun Kürtlerin davranışlarını, tehlikeli boyutlara ulaştırdığını rapor eder.[9]

Uçak saldırılarıyla istenilen sonuca varamayan İngilizler, bu kez Teodor Frazier'in komutasındaki 18. Filo'nun katılımıyla 9 Haziran 1919'da karadan ve havadan yoğun bir saldırıyla harekete geçerler. Bu saldırı-

6) Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri -E-Levant-Kürdistan Dosyası, C. 11, bkz. Belge no: 2.
7) a.g.e. C. 11, s. 144.
8) a.g.e. C. 11, s. 125.
9) a.g.e. C. 11, s. 127.

larda İngilizlerle işbirliği yapan Müşir Heme Süleymani kuvvetlerinin yıkıcı etkilerini de belirtmek gerekiyor. Bunlar İngiliz 18. Filosu'nun öncüleri rolünü oynarlar. Bölgeyi iyi tanıdıklarından çevirme harekatlarında önemli roller üstlenirler. Baziyan bölgesi ve Barzan Geçidi'nde yoğun çarpışmalar olur. 18 Haziran'da meydana gelen çatışmalarda İngilizler birçok Kürd'ü esir alırlar. Esirler arasında yaralı olarak Şeyh Mahmut ile birlikte diğer önder durumunda olanlardan Şeyh Galip ve Muhammed Amin de vardır. Bu çarpışmalardan sonra İngiliz Ordusu Süleymaniye'yi kontrol altına alabilir.

Şeyh Mahmut önce idam cezasına çarptırılır; daha sonra siyasal ortam gözönüne alınarak cezası ömür boyu hapse çevrilir ve Hindistan'a sürgüne gönderilir. İngiliz kuvvetleri daha kuzeye, İmadiye Bölgesi'ne Ağustos başlarında girmeyi başarabilirler.

Şeyh Mahmut'tan sonra hareketin başına geçen yeni önderler, Hıristiyanların bölgeye geri dönüşünün önlenmesi karşılığında, İngilizlerle dost kalmak istediklerini bildiriler. Ancak teklif reddedilir.

Birinci Paylaşım Savaşı sırasında çeşitli nedenlerle, Kuzey'e Kafkasya'ya kaçan, çoğunluğu Ermenilerin oluşturduğu Hıristiyan halk, savaştan sonra galip devletlerin koruyuculuğunda geri dönmek istemektedir. Bölgenin etnik özelliğinin çeşitlendirilmesi temelinde kendi insiyatiflerini geliştirmek isteyen İngiliz ve Fransızlar bu geri dönüş olayını kontrollerinde tutmak isterler.

Tiflis ve Erivan'da yoğunlaşan bu grubun dönüşüne İran'da Urmiye Bölgesi de karşı koyar. Şeyh Tahar ve Simko öncülüğünde başlatılan protesto gösterileri genel bir ayaklanmaya dönüşür. Böylece savaş İran Kürdistanı'nı da içine alarak genişler. Geri dönüşü organize etmekle görevli Tiflis'teki yetkililer bu durum karşısında, göçmen kitlesinin kararsızlığa düştüğünü bildirirler. Azerbeycan'a kadar uzanan bölgede Kürtler bu politikaya karşı direnirler. Paylaşım Savaşı boyunca as-

kerden kaçıp bu bölgede gelişigüzel dolaşan Türk grupları da silahlandırılarak ayaklanmaya katılır. Bunda Türk yönetiminin de insiyatifi olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Musul valisi Haydar Bey 6 Mart 1923'te TBMM gizli oturumlarından birinde yaptığı konuşmada, Simko ve Şeyh Tahar için "bir miktar yardım ederek ayaklandırdık" diyecektir. Ancak bu iki kişinin Osmanlı Devleti'ne karşı olan tavırlarından ötürü güvenilmez olduğunu da vurgular. Aynı konuşmasında, Hıristiyanların, Nasturi ve Ermenilerin bölgeye tekrar getirilmesindeki amacın, İngilizlerin Türkler ve Kürtler arasındaki bir tampon devlet yaratma isteminden kaynaklandığını belirtmektedir. Haydar Bey, Sikmo'nun İngilizler tarafından elde edilmek istendiğini, bir takım İngiliz girişimlerine karşı göz yummakla birlikte Simko'nun "doğrudan doğruya kendilerine ya da İngilizlere teslim olmadığı"nı açıklarken, Kürt hareketinin karakterine de parmak basıyordu.[10]

Van, Musul, Urmiye ve Diyarbakır'da Kürtler bu geri dönüşün arkasında yatan nedenleri şüpheyle karşılarlar ve güçlerini birleştirirler. Bir Fransız raporunda, bu şehirler arasında 25 bin Kürt savaşçının bulunduğu ve bunların 5000 kadarının bir ordu birliği gibi savaşmakta olduğu, diğerlerinin ise, küçük birlikler halinde bu savaşlarda yer aldığı vurgulanmaktadır.[11]

İngilizlerin inatçı tutumu, sorunun daha da kanlanarak gelişmesine neden olur. 29 Temmuz 1919'da Halepçe bölgesinde İngiliz ve Kürt kuvvetleri arasında yoğun çarpışmalar meydana gelir. 5 Ağustos'a doğru İngiliz kuvvetleri üstün duruma geçerler. İmadiye bölgesinde önemli bir şeyh ailesi esir alınır. Bir çok silah ve cephane ele geçirilir. Ağustos sonlarında İngiliz Kumandalnığı, Süleymaniye'de sivil bir yönetim kurduklarını açıklar.[12]

10) Meclis Gizli Celse Zabıtları, Cilt. 3, s. 178-180.
11) Kürdistan Dosyası, Cilt. 11, s. 150.
12) a.g.e. C. 11, s. 175.

İnsani nedenlerle yapıldığı imajı verilen bu geri dönüşün. Sevr Barış Konferansı'nda geçen politik serüvenlerle birlikte incelendiğinde hiç de görüldüğü gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sevr görüşmelerinde, Wilson prensiplerine aykırı olarak, Ermeni temsilciler, birlikte yaşayabilecekleri bir ulusa karşı, emperyalist güçlerce kışkırtılmışlardır. Kürtlerin sosyal yapıları gereği dağınık yerleşim alanlarında yaşamalarından yararlanan bu güçler, Ermenilerin belli başlı şehirlerinde çoğunluğu ele geçirmelerini teşvik etmişler, böylece hem Kürt sorununda geri adım atmışlar, hem de iki halk arasında gerginliği tırmandırmışlardır. Bu durumu kavrayan halk, kendiliğinden bir ayaklanmaya girişmiştir.

Halep'teki İngiliz güçleri kumandanlığı, yayınladığı bir bildiri ile her iki tarafı sakin olmaya çağırmış, Barış Konferansı'nın Kürdistan ve Ermenistan sorununa kesin bir çözüm bulacağını ve buralarda yaşayan ulusların kendi devletlerini kurma haklarının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Kürtlere karşı düşmanca bir politika gütmediğini açıklama zorunluluğunu hissetmiştir.[13]

Direnişin sert ve kırılmaz oluşu karşısında İngilizler kuşkuya düşmüş, bu göçmen kitlesini Kanada'ya yerleştirmek için ikna etmeye çalışmışlardır.

Sevr görüşmelerinde Ermeni yetkililer bu politikanın kurbanları olarak sorunlarını Kürtlerden ayrı çözmeyi denemişler, iddialarını Kürtlerle bir çatışma noktasına kadar getirmişlerdir. Bu politika ile emperyalistler, gerçekte Kürtleri mümkün olduğu kadar yalnızlaştırarak ve çevre halklarla çatışma haline sokarak sorunu içinden çıkılmaz duruma getirirken, bu çıkışsızlık durumunda kendi gerçek politikalarını uygulama imkanını bulmuşlardır. Çünkü Ermeni ve Kürt sorununun, gerek Osmanlı yönetiminin varlığı halinde, gerekse Anka-

13) a.g.e. C. 11. s. 181.

ra'da kurulacak Kemalist bir yönetim altında, kolayca çözülmeyecek bir sorun olduğunun bilincindedirler. Bu nedenlerle, olayları gelişimine bırakmayı ve güçler dengesi içinde kullanabildikleri kadar kullanmayı prensip edinmişlerdir.

Bu konuda İngiliz politikası çok daha karmaşık bir hal alırken, Fransızlar daha net bir politika izleyebilmektedirler. Onlar, Ankara'daki Kemalist yönetimle çelişkiye düşecek her türlü problemden mümkün olduğunca uzakta durmak prensibi üzerinden politika yürütmektedirler. İngilizlerin karmaşık politikası, onların, dönemin en güçlü emperyalistleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Yine bu nedenledir ki, Türk tarihçileri arasında sürekli olarak doğuda bir Kürt devleti kurmakla suçlanmaktadırlar.

Sevr görüşmeleri sırasında Kürtler ve Ermeniler arasındaki gerginliğin ulaştığı noktaları ekte sunduğumuz General Şerif Paşa'nın barış konferansına verdiği muhtıradan ayrıntılarıyla anlamaktayız. Diplomatik alandaki bu gerginlik ülke topraklarında süren karışıklıklarla daha da ağırlaşmış durumdadır. Henüz kendilerine ait olmayan, hayali bir devlet üzerine kavga ettiklerini neden sonra anlayan taraflar, konferansın sonuna doğru hatalarını kavranmış ve birlikte hareket etme yollarını aramışlardır. Ancak bu çaba Bağlaşık Güçleri'nce dikkate alınmamıştır. Çünkü bu iki halk yeni dengeler içinde yüzüstü bırakılmışlardır. Ermenilerle süren bu gerginliğin, aynı dönemde Anadolu'ya çıkan Mustafa Kemal'e, Kürtlerle bir ittifak içine girme olanağını verdiğini ileri sürmek mümkündür.

İngiliz belgelerinin de ortaya çıkardığı gibi Kürtleri bütünüyle Mustafa Kemal yönetimi karşısına çekmek, Ermeni sorunu nedeniyle şüphelidir.[14] Bu şüpheye karşı Kürtleri, gerek M. Kemal yönetimine, gerekse Bolşe-

14) B.N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. 2, s. 330.

viklere karşı kullanma istemini gizlememişlerdir. Ancak bunu pratik bir adım haline getirebildikleri söylenemez. Örneğin 1920'nin ilk önemli halk hareketlerinden biri olan Koçgiri İsyanı hakkında uzun zaman bilgi alamadıklarını, İngiliz belgelerinde okumaktayız.[15] Oysa resmi tarih bu isyanı "yabancı parmağı olan" bir ayaklanma olarak göstermektedir.

Gerçekte Kürtlerin M. Kemal'e karşı kullanılmak istenmesi, padişahın da bilgisi içindedir. Bu projenin uygulanabilmesi için Fransızlara da bilgi vermek gerektiğini İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck, Dışişleri Bakanı Lodr Curzon'a yazdığı şifreli bir telgrafta belirtir.[16]

Ancak o günkü savaş ortamını daha doğru vermesi bakımından Kemalistlerin de bu konuda boş durmadıklarını onların da kendi açılarından Kürtleri kullanmak için politikalar ürettiklerini belirtmek gerekecektir. Son günlerde ortaya çıkan bir belgede M. Kemal'in Berzenci'ye yazdığı bir mektup bu psikolojik havayı daha somut verilerle bize sunmaktadır.

"Saygıdeğer Şeyh Mahmut Berzenci Hazretleri

Yüce Hilafet ve Osmanlı Saltanatı Makamına olan gerçek bağlılığınız ve sevgili vatınımız için beslediğiniz yakın ilginiz herkesce bilinmekte ve kabul edilmektedir.

1. Dünya Savaşı'nın kötü sonucu düşmanlarımıza çok fırsatlar verdiğinden, ateşkes antlaşmasından beri devlet, millet ve vatanımıza uygun görülen saldırı ve kıyımlar, dayanılamayacak ve kabul edilemeyecek bir ölçüye varmıştır.

Hilafet ve saltanatın yıkılmasına, yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına boyun eğecek hiç-

15) a.g.e., C. 3, s. 323-325.
16) a.g.e. C. 2, s. 233.

bir Müslüman düşünülemez. Düşmanlarımızın her yandaki teşebbüsleri hep vatanın parçalanması ve milletimizin esir edilmesi amaçlarına yöneliktir. Gücünü milletten alamayan ve tutsak durumda bulunan İstanbul Hükümeti güçsüzlükten öteye bir durum gösterememektedir.

Milletin birlik olarak gücünü ve kudretini bütün dünyaya göstermesinden başka kurtuluş yolu ve dayanak noktası kalmamıştır. Bu nedenle ben resmi görev ve unvanımın, bu yolda çalışmama engel olduğunu görerek, hemen askerlik mesleğinden çekilerek yurdumuzun ve milletimizin tam olarak kurtuluşuna kadar onunla birlikte ve milletin içinde çalımaya karar verdim. Sizin gibi fedakar, yurtsever dindaşlarımın benimle birlikte çalışacaklarına inanıyorum. Bu defa Erzurum Kongresi'nce karar verilen bildiri ve tüzüklerden yeterince gönderiyorum. O yörede milli teşkilatın yaygınlaştırılarak güçlendirilmesi için yoğun çaba harcamanızı rica ederim. Yakında Sivas'ta toplanacak olan genel bir Kongre ile de daha yararlı ve kesin sonuçlar elde edileceği inancındayım. O bölgede İngilizlerin aldatıcı propagandalarının önüne geçilmesi pek çok gereklidir. Yüce Tanrı hepimizi başarıya ulaştırsın. Gözlerinizden öperim, efendim."

Eski Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal
13 Ağustos 1919
(Populer Kürtür Esmer Dergisi sayı)

Bu ilginin mektupla sınırlı kalmadığı, daha geniş boyutlu olduğu biliniyor. Bu konuları daha detaylı olarak "*XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaysası ve Modernizm*" adlı çalışmamda ele aldığımı geçerken belirtmekle yetineyim.

Sorunun boyutlarını genişliğine ele aldığımızda, Osmanlı Padişahı'nın İngilizlerle beraber bağımsız bir Kürdistan için çalışmayacağı ortadadır. Kürt örgütlerine karşı tepkileri bunu yeterince göstermektedir. (Bu konuda karşı iddialar bulunsa bile, İngiliz politik ve askeri varlığının en çok bulunduğu bir dönemde Kürt örgütleri kapatılmıştır.)

Fransızlar ise, görüleceği gibi, Kürt sorununa bulaşmamaya özen göstereceklerdir. Tüm bu nedenlerden ötürü, İngilizler, sınırlı sayıda Kürt ileri gelenleriyle yaptıkları görüşmeleri 'Bağımsız Kürdistan' gibi pratik bir adıma dönüştürmemişlerdir.

Öte yandan, Ermeni sorununun gelip dayandığı nokta açısından emperyalist politikaya şüpheyle bakan Seyit Abdülkadir (Osmanlı Şurayı Devlet Başkanı) gibi otonomcu Kürtler, Kemalist harekete sempatiyle bakmakta, ancak Kürtlerin Ulusal hakları konusunda ısrarlı davranmaktadırlar. Bedirhan (Botan bölgesinde güçlü bir feodal aile) gibi bağımsızlıkçı olan feodal aileler ise Kemalist hareket karşı durmuşlar; ama İngiliz politikasına da sürekli şüpheyle yaklaşmışlardır. Tüm bu olgular içinde, görüşmelerde ortaya çıkan Ermeni-Kürt çelişkisi, Kürtlerin Sevr Barış Konferansı'na umutla bakmalarını engeller, Bakışlarını başka yöne çevirmek zorunda bırakılırlar.

Bu tür çatışmalar, emperyalist çevrelere farklı faydalar sağlarken, Kemalist harekete de Hıristiyan halka karşı Müslüman halkın birliği gibi bir avantaj sağlamıştır. Nitekim Erzurum ve Sivas Kongresi'nde Ermeni tehlikesi işlenirken, Müslüman kökenli Türk ve Kürt halkının birliğinden söz edilir. Her iki kongreye Kürtlerin yoğun biçimde katılmaları bu şartların sonucunda olmuştur. Erzurum Kongresine katılan 54 delegenin -bazı verilere göre 56- 22'si Kürttür. Elazığ, Mardin, Diyarbakır'dan seçilip İstanbul Hükümetine bağlı valiler tarafından kongreye katılmaları engellenen 10 dolayında

delegeyle birlikte 32 delege Kürtleri temsil etmektedir. Bu sayı kongreye katılan toplam delege sayısının yarısını oluşturmaktadır. Sayının çokluğu, mevcut durumun Ermeniler lehine işletilmesi görünümünü veren Bağlaşık güçlerin politikalarına bir tepkinin sonucudur. Kürtler, yine kendileri gibi Müslüman olan Türklerle "milli" bir birliğe girmeyi, sonu bilinmez maceralara atılmaktan daha faydalı görmüşlerdir. Gerçekten de Anadolu'daki yeni yapılanmada Türk ve Kürtlerin birliği sürekli propaganda yapılmış, halk üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Bu durum ise, Sevr görüşmelerinde Kürt temsilcisi olarak bulunan General Şerif Paşa'yı bir kez daha zor durumda bırakmıştır.

İngilizler ve Fransızların toplumda vücut bulan gelişmeleri dikkate almamaları düşünülemez. Yine bu nedenledir ki, Anadolu'da süren Kemalist hareketi dikkatle izlemişler, onunla bağ kurmaya çalışmışlardır. Ancak M. Kemal'in ulusal istemlere karşı aşırı bağımlılığı, bu güçleri şüpheye düşürmüştür. M. Kemal'in Bolşevik olmadığını bildikleri halde onun ulusçu yanının ağırlığı Ankara ile bu güçler arasında olabilecek diplomatik bağın sürecini uzatmıştır. Bu tespiti Fransız politikası açısından değil ama İngiliz politikası açısından kuvvetle söylemek mümkündür. Zira İngilizler de Anadolu'yu işgal gibi bir maceraya girmek yanlısı olmamalarına karşın, Ankara'da kurulacak olan bir iktidarın kendilerine ya da Batı dünyasına ne derece bağımlı olacakları konusunda taşıdıkları kuşkular, her iki yönetimin normal diplotamik ilişki sürecine girmelerini engellemiştir. İngilizlerin, İstanbul ve Ankara'da var olan iki ayrı yönetim arasında, birini diğerine tercih sorununun kökeninde hangisi üzerinde daha egemen bir yapı kurabilecekleri yatmaktadır. Bu iki yönetim biçiminin tarihsel gelişmeler içindeki yeriyle ilgili politik sorunları içermektedir. Tarih, bu konuda Fransız sömürgeciliğinin tecrübelerini, İngiliz politikası karşısında doğrulamış-

tır. Fransızlar, gelişen tarihi ve sosyal değerleri de göz önüne alarak, Ankara ile başından beri diyalog kurma yanlısı olmuşlardır.

İngilizler'in ikili oyunlarına Yunanlıların İzmir'i işgali olayı son vermiştir. İngilizler içinde bir kanat, bu tür bir işgal olayına karşı durmuşsa da Avrupa'da önemli bir otoriteye sahip olan ve kendine fazla güvenen Venizelos, bu işgal olayını başlatmıştır. İzmir'in işgali ve Ermeni sorunu, M. Kemal'in Anadolu'daki çalışmalarını kolaylaştırmış, otoritesini güçlendirmiştir.

M. Kemal, Kürdistan'da baş gösteren Ermeni tehlikesini, Kürtleri yanına çekmekte ve Müslüman halkın Hıristiyan halka karşı birliğini sağlamakta kullanırken, Yunan işgalini de memleketi yöneten Padişah idaresine karşı ulusçu unsurları birleştirici bir öge olarak kullanmıştır. Bu tavrı ile ordu komutanlarını yanına çekmiştir. Özellikle Mondros Ateşkesi gereği hükümetçe emekliye sevk edilen subaylar her tarafta M. Kemal'in siyasi büroları gibi çalışmışlardır. Bu iki olay Kemalist hareketin etki gücünün nedenlerini oluşturmaktadır.

İngilizlerin politik hedefleriyle, içine girdikleri pratik arasında önemli çelişkiler vardır. Ve onlar politikalarını M. Kemal karşısında yönlendirmekte oldukça acemilik göstermişlerdir. Uygulayageldikleri sömürgeci taktiklerini bu kez Afrika'nın ve Asya'nın herhangi bir ülkesinde değil, Avrupa ve Asya'da önemli bir siyasal güç olan bir devlete karşı uyguladıklarını her nedense anlamak istememişlerdir. Anadolu'da gelişen milliyetçi hareketi[17]

17) M. Kemal hareketinin gerçek niletiği üzerine Türkiye'de yeterli açıklık getirilmemesinin nedenlerinden birini de kelimeleri ve kavramları yerli yerinde kullanmamak olduğu kanısındayız. Çünkü Kemalist hareketi milliyetçi olarak değerlendirirken Batı'da kullanılan 'nation' kelimesi dikkate alınmaktadır. Oysa 'nation' kelimesinin karşılığı millet değil ulustur. Çünkü millet 'bir dinden olan toplulukların tümü' anlamında kullanılmaktadır. (bkz. *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik büyük lügat 1985. Türday Yay. Sayfa 647.*) Namık Kemal'in Müslüman kökenli bir Osmanlılık üzerine temellendirdiği milliyetçilik kavramı, Ziya Gökalp'te ırkçı bir düşünce içinde Türkçülükle eş anlamlı olarak

yönlendirenlerin başında bizzat devletin en üst kademesinden gelen, devlet olgusunu yakından tanıyan insanlar olduğunu görmezlikten gelmişlerdir.

İngilizlerin uyguladığı politikanın kurbanlarının Ermeniler ve Kürtler olması mümkündür; ama İstanbul'da Padişah sarayında devleti tanıma olanağı bulunan M. Kemal'i bu kurbanlar arasında saymak mümkün değildir. O'na uygulanacak yöntemi, ekonomik, sosyal, politik sorunları içeren çok daha ince bir politikayı gerekli kılmaktadır. Türkiye'nin geleceği, gerek M. Kemal yönetimiyle, gerekse İstanbul'daki padişah yönetimiyle bu eşiğin üzerindedir. Üçüncü bir alternatifi objektif olarak olanaklı görülmemektedir. Ancak genç ve dinamik bir kadroyu kurmayı başaran M. Kemal, bu politikada Türkiye'nin yeni yapılanmasını kendi lehine çevirebilmiştir. İşte Fransız politikasıyla İngiliz politikasının birbirilerinden ayrıldığı nokta, dönemin bu özelliklerini kavrama noktasıdır. Fransızlar M. Kemal yönetimini yukarıda bahsedilen modern politikaya çekmekle ısrarlı davranmışlar, gereksiz müdahalelerden kaçınmışlardır. Çünkü, İstanbul yönetiminin tarihsel ömrünü doldurduğunun bilincindedirler. İngilizler ise, inatla M. Kemal'in üzerine İstanbul Hükümeti gerçekliği ile gitmeye ve bu yönde bir sonuç olmaya çalışmaktadırlar. Bunu yaparken Kürtler ve Ermeniler, kullanılmıştır. Kullanılmıştır diyoruz; çünkü ne Kürtler ne de Ermeni-

kullanılmış ve kavram Kemalistler tarafından da öylece kabul görmüştür. Bu, adaptasyon mantığının da doğal bir sonucu gibiydi. Eğer kavramları yerli yerinde kullanacak olursak Kemalist hareketin iki aşamasının olduğunu göreceğiz. Birinci aşama, onun milliyetçi bir toparlanmaya geçtiği dönemdir. Ki bu dönemde, Anadolu'da Müslüman halkın birliğini hedef alıyordu. Bu anlamda Türk, Kürt, Laz, Çerkez vb. tüm halkın, Hıristiyan tehlikesine karşı birliğinden yanaydı. Erzurum ve Sivas Kongre tutanakları bunu açıklamaya yeterlidir. İkinci aşamada ise, artık iktidarın kesin bir biçimde Türk hakim sınıflarının eline geçtiği ve Türkçülüğün açık bir ideoloji haline getirildiği dönemdir. Buysa onun ulusalcı görünümünün savaş sonrasında aldığı ırkçı bir karaktere bürünüşüdür. 'Güneş Dil Teorisi' ve Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalar bunun açık örnekleridir.

ler'e verilen sözlerin hiç birisi ciddi değildir. Nitekim bu durum gerek Fransız, gerekse İngiliz belgelerinde açığa çıkmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Mr. Kidston'un Paris'te bulunan ve tutucu görüşleriyle tanınan Sir E. Crowe'a yazdığı bir mektupta Türkiye'de Kürt ve Ermeni bölgelerini ayırmanın mümkün olamayacağını, hele büyük Ermenistan'ın hiç mümkün olamayacağını, M. Kemal faktörünü hesap etmek gerektiğini ve bu ülkeler için manda yönetimi kurulmasının çok zor olduğunu, bunun için çok asker gerekeceğini bildirir.[18]

Öte yandan Türkiye'de otonom ya da bağımsız bir Ermenistan kurmanın gelişen Bolşevik hareketi karşısında doğuracağı tehlikeler vardır. İngiliz Akdeniz Kuvvetleri İstanbul Merkezi Siyasi Subay Yarbay Luke'un Sevr Barış görüşmelerinde söz konusu edilen Ermenilerin durumunu net bir dille rapor eder. Yarbay Luke'a göre şimdiden Türkiye'de oluşturulacak olan bir Ermenistan'ın ileride Rusya'da kurulan Ermeni Devleti'ne katılabileceğini, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılma örnekleriyle açıklar.[19]

Bu raporlar, İngilizler arasında da, Fransız politikasına yaklaşan değerlendirmelerin olduğunu göstermektedir. Buradan İngilizler'in, sorunu, dünya çapında bir prestij sorunu yaptıkları sonucu çıkmaktadır. Zira kendileri de gerçekte ne bir bağımsız Ermenistan ne de bir bağımsız Kürdistan peşinde koşmaktadırlar. Bütün bunlar Kemalist yönetimi dize getirmek için ortaya atılan göstermelik sorunlardır.

Gerçekten de yasallaşan bir Ermeni devletinin Sovyetler Birliği sınırları içindeki güçlü bir Ermenistan'ın ilgi alanına gireceği ve onların bölgeye bu kanalda sürekli müdahalelerinin kolaylaşacağını devlet politikasını yönlendiren İngiliz egemenleri de hesap etmekte ve

18) a.g.e. C. 1. s. 242.
19) a.g.e. C. 2. s. 22.

bu nedenle Ankara'daki Kemalist yönetimle hem çekişme içinde bulunmakta, hem de diplomasinin arka planında anlaşma yolları aramaktadırlar. Daha Büyük Taarruzun hazırlandığı bir dönemde, 1922 Temmuz sonunda, Mustafa Kemal ile Konya'da görüşen İngiliz General Towashend, sadece kendi hükümetine değil, o günlerde Londra'ya gitme hazırlığında olan Fransa Başbakanı Poincare'ye gönderdiği bir mesajda Yunanlıların Anadolu'dan çıkmaları durumunda barışın mümkün olduğunu ve bunu sağlamanın gerekliliği üzerinde durur. (*E-Levant cilt 190 s. 147*) Aynı değerlendirmeleri Fransız belgelerinde de göreceğiz.

Tüm bunlara karşın İngilizlerin uluslar sorununda neden bu kadar direndikleri sorulabilir. Bunun yanıtını İsmet İnönü'nün anılarında Lozan görüşmeleri sırasında geçen bir olayda bulabiliriz: İsmet İnönü, Lozan'da azınlıklar (ekalliyetler) sorunu görüşülürken çıkan problemler üzerine, adını vermediği bir İngiliz diplomatini görüşmek istemiyle yanına çağırır. Konferanstaki gergin durumun barış görüşmelerini tehlikeye soktuğunu bildirir. Buna karşılık İngiliz diplomat, inandırcı teminatlar vermeye çalışır. İsmet İnönü şöyle devam eder:

> 'Ciddi olarak sulh aradıklarını, müspet bir neticeye varmak istediklerini, ekalliyetler meselesindeki şiddetli gösterişleri ve büyük gürültüleri tabiî görmemi tavsiye etti. Nasıl tabiî göreceğim, bunu bana nasıl söylüyorsun, dedim; şu cevabı verdi: 'İsmet Paşa senelerce çok şeyler söyledik, çok şeyler vaad ettik. Bütün dünyada çok taahüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun?'[20]

Mizansen gerçekte Paylaşım Savaşı'nın hemen ertesinde hazırlanmaya başlamış, Lozan'da son bulmuştur. Lozan'da azınlıklar sorunu görüşülürken dünya kamu-

20) İsmet İnönü, Hatıralar, C. 2, s. 85.

oyunun gözleri konferansa çevrilmiştir. İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında çok şiddetli bir düello vardır. Ama bu düello, trajik bir mizansenden ibarettir. Yukarıda İngiliz diplomatın verdiği yanıttaki espiri içinde Lord Curzon azınlıklar sorununun bütün suçunu Türklere yıkmaya kalkışırken, İngiltere'yi bu problemden moral olarak kurtarmaya çalışır. Bu, İngiliz politikasının tipik özelliğidir.

Dönemin en büyük emperyalist gücü olan İngiltere'nin elde ettiği ülkelere karşı uyguladığı metod, Osmanlılar'ın merkezi feodal devlet düzeninde uyguladığı metodla benzer özellikler göstermektedir. Bilindiği gibi, Osmanlılar, elde ettikleri topraklarda bir tek otorite yerine, toplumun sahip olduğu farklılıklara göre bölünmesini esas almışlar ve bu tür küçük gruplara, merkeze bağlı otoriter yetki verilmesiyle devlet etkinliklerini bu topraklarda sürdürebilmişlerdir. İşgal edilen topraklarda büyük yerel güçlerin etkilerinin silinmesi, küçük grupların ise, merkezce desteklenmesi şeklinde beliren Makyavelci devlet anlayışının modern ögelerini İngiliz politikasında da görmekteyiz. Makyavel tarafından merkezi devlet anlayışına en iyi örnek olarak gösterilen Osmanlı merkezileşme örneğinin, Batılı ülkelerce, gelişen kapitalizmin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesi böyle olmuştur. Osmanlı'nın 1864 yasası ile imparatorluğu eyalet sisteminden vilayet sistemine geçirmesi, daha önce kendisinin Batı'ya eyalet sistemiyle sunduğu yönetim şeklinin, Batı'da kapitalizme yeniden uygulanış biçiminden başka bir şey değildir.

Osmanlılar Kürdistan'da eyaletleri sancaklara bölerken, ayrıca her eyaletteki aşiretleri 'aşiret prensliği' adı altında siyasal bir planda topluyorlardı. Aşiret prensliği, direkt merkezi otoriteye bağlıydı. Böylece Kürt toplumu aşiretlere dek siyasal olarak bölünmüştü. Bu aşiretlerin özgür bırakılmasının temelinde, yerel feodal güçlerin güçlenmesi korkusu yatmaktadır. Çünkü feodal güçler

etraflarında dolaşan aşiretleri toprağa bağlamadan ya da yönetimleri altına almadan gelişip güçlenemezlerdi. Kürt feodallerinin güçsüz ve dağınık olmalarının nedeni büyük ölçüde bu politikanın soncudur. Oysa aynı tarihsel dönemde Osmanlı yönetimi, Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmen aşiretlerini toprağa yerleştirmekle meşguldür. Anadolu'da birçok Türkmen aşiretinin isyanına neden olan iskan politikası, 19. yüzyıl sonuna dek sürmüştür. Türkler böylece toplumdaki farklı yaşam biçimlerini ortadan kaldırarak pazar ekonomisi için dinamikler yaratmış, tarım, ticaret ve sanayide küçümsenmeyecek adımlar atmışlardır. Kürt şehirleri ise bu dinamiklerden yoksun bırakıldıkları için gelişememiş, zayıf kalmışlardır.

İngilizler Güney Kürdistan'ı işgal ettiklerinde burayı bölebilecekleri kadar bölmüşler ve gerçek etkin güçleri bu otoritenin dışına atmaya çalışmışlardır. Şeyh Mahmut'a daha önce Güney Kürdistan'ın hemen tümünü kapsayan bir bölgede otonomi hakkı verilirken, sonra bu tehlikeli görülerek Süleymaniye ile sınırlandırılmak istenmiştir. Farklı küçük grup ve kişilerle Irak'ta, Faysal rejimine bağlı bir otonom yönetim kurmak istenmiştir; ama asıl siyasal ve askeri gücü elinde bulunduran Şeyh Mahmut'la ülkenin geleceği ile ilgili ciddi görüşmeler yapılmasına yanaşmamışlardır.

Sosyal güçlerin giderek direngen bir hal alması ve varlıklarını dayatmaları karşısında 'redçi' olmak yerine, bunları oldukları gibi kabul edip siyasal yapı içerisinde eritme politikası güden İngiliz politikası bu yöntemle Irak'ta Faysal rejimini ayakta tutmayı denemiştir. Daha önce sözünü ettiğimiz Mezopotamya'nın altı ayrı parçaya bölünmesi, bu politikanın gereğidir. Kürtler ise, savaş boyunca süren direnişlerine karşın, bir güç olarak İngilizlerin karşısına çıkıp kendilerini kabul ettirememişler, emperyalist oyunlar altında bölünmüşlerdir.

İngiliz diplomasisi, politik olarak Mezopotamya'da var olan ulusal farklılıkların ayrıştırılmasını, batı halk-

ları gözünde savundukları uygarlığın prensiplerine uygun olduğu görünümünü vermeye çalışır. Oysa bu politikanın pratikteki uygulanış biçimi, manda yönetimine aldıkları ülkelerdeki iktidar güçlerinin sürekli kendilerine bağımlı kalmasını sağlayan bir 'koz' niteliğindedir. Böylece Bağdat'taki iktidar aygıtının merkezileyip güçlenmesi önlenmektedir. Bölünmüş bir otoritenin varlığında, çeşitli güçlere el atmak kolaylaşmakta ve bölgede etkin rollerini oynamaya devam etmektedirler. Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un önerileri çerçevesinde çizilen uluslara hak eşitliği prensibinin, İngiliz politikasında uygulanış şekli budur. Hemen belirtelim ki, iyi niyetle çizilmiş Wilson prensipleri çerçevesinde Türkler de Mondros Antlaşmasının ardından kendi haklarını aramak için harekete geçmişlerdi. Bu çalışmaların başına İsmet Paşa getirilmiştir.

İngilizler için önemli olan, bu prensiplerin kendileri değil, imparatorluğun çıkarına uygulanış biçimleridir. Kürtlere yönelik bir politika olarak değerlendirirsek, prensiplerin kendisi açısından 'ilgili görünerek' Türklerle ve Fransızlarla; uygulanış biçimi açısından da Kürtlerle, sürekli çatışma halinde bulunmuşlardır. Fransızların, İngilizleri, Kürtlere yönelik politikalarında yalnız bırakmalarının ardında yatan bir diğer neden ise, egemenlikleri altında tuttükları Suriye'de var olan yönetim boşlukları ile gili sorunlardır. Bu nedenle bir zaman alkış tuttukları Wilson prensipleri bir kenara itilmiş, elde edilen çıkarların ve toprakların korunması temel prensip haline getirilmiştir.

Fransızlar bu politikaya o kadar sıkı sarılmışlardır ki, San Remo Antlaşmasıyla Musul petrollerinin %25'ini kontrol hakları olmasına karşın Kürt sorununun içine girmekten kaçınmışlardır. Ekonomik olarak sorunun içinde olup, politik olarak sorundan kaçmanın uygun olmadığını gören İngiliz Hükümeti ise, Fransız petrol hakkını %20 ile sınırlamayı denemiştir. İki ülkenin bu çeliş-

kisini Kemalist Hükümet kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Ankara Hükümeti 1922'de Musul sorununun Fransız ve İngilizler arasında bir problem yaratmasını, kendi iç sorunlarını dış etkilerin hafifleyen baskısı altında çözmeyi kolaylaştıracağı umuduyla beklemektedir.[21]

Bağlaşık güçler içerisinde bulunan İngiltere ve Fransa arasındaki dostluk hiç de göründüğü gibi değildir. İçten içe bir mücadele verilmektedir. Bu mücadelenin kaynağı bölgenin yeni politik yapısına bakışlarında görmek mümkündür. Bu doğrultuda Fransızların görüşmeleri daha Sivas kongeresi döneminde başlayan Ankara Antlaşması 20 Ekim 1921'de imzalamaları, İngilizler için bir darbe olmuştur. Her iki ülke bundan böyle birbirilerini daha dikkatli izlemişlerdir. Ankara Antlaşması'nın açık maddelerinde olmamakla birlikte, Fransızların Musul petrol işletmelerinin hakkı için Türk Hükümetinden söz aldığı söylentileri, İngliz diplomatik çevrelerinde ilgiyle izlenmiştir. Bir askeri işgali değil, topraklar üzerindeki ekonomik egemenliği ön plana koyan Fransa için bu önemli bir beklentidir. Bu nedenle Musul sorununda sürekli tarafsız görünmeye çalışmış ve hatta Kürt sorunu karşısındaki tavırlarıyla Kemalist rejime önemli yardımlarda bulunmuştur. Bölgede statükonun Türkler lehine değişmesinin kendilerine kazandıracağı önemli ekonomik ayrıcalıklar vardır ve bu ayrıcalıkların bir kısmı Ankara Antlaşması'nda görülmektedir. Ancak Fransızlar, Ankara Antlaşması'nın yarattığı etkilerden şüphelenen İngilizlerin, bölgedeki çıkarlarına karşı çalışacaklarını hesaplarının bir köşesine koyarak, ihtiyatlı davranmaya özen gösterirler. Bu ihtiyatlı davranışın altında yatan şüphe nedeniyle zaman zaman yapılan görüşmelerde birbirilerini 'Türk dostu' ve 'Yunan dostu' diye kibarca suçlamışlardır.

İngilizlerin Kürt hareketiyle olan dolaysız ilişkilerine gelince: Churchill'in yönetiminde olan Sömürgeler Ba-

21) Türkiye Dosyası, C. 192, s. 12.

kanlığı bünyesinde İstanbul'da bulunan İngiliz politik çevrelerin yaptığı çalışmalar sonucu, Kürtler üzerinde bir takım hesapların yapılabileceği görüşü ağırlık kazanır. İstanbul'da bulunan 'Teali" ve "Teşkilat' adındaki iki Kürt kulübü etrafında yürütülen çalışmalardan alınan sonuçlara göre İngiliz manda yönetimi altında, Mezopotamya'da bir Kürdistan kurulabileceği düşünülür. Mandacılık, bilindiği gibi o dönemin politik modasıdır. Osmanlılar ve Mustafa Kemal hareketi içerisinde yer alan bir kesim için Türkiye'nin önündeki çıkış yollarından biri olarak ta gösterilmektedir. Fakat İngilizlerle bu konuda ilişkiye geçen Kürtlerin sayısı oldukça sınırlıdır. İstanbul'daki Kürt örgütleri arasında süren tartışmalar bu nedenle bir sonuç vermez. İngilizler bu kez yine İstanbul'da etkin politik ve askeri görevlerde bulunan ve aynı zamanda inisiyatif kurabilecek şahıslara yaklaşırlar. Bunların bir kısmını otonom Kürt devletinin başına getirecekleri sözü ile elde ederler. Damat Ferit'in adamlarından, İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı General Kürt Mustafa, Serbesti Gazetesi eski yönetmeni Mevlanzade Rıfat, yine Damat Ferit'in Denizcilik Bakanı Hamdi, bölgedeki etkili aşiret şeflerinden Ahmet Taha ile birkaç Kürt kökenli subay ve sivil, açık bir İngiliz egemenliği için çalışırlar. Bunların toplam sayısı 27 olarak gösterilmektedir.[22] Fransız belgelerinde bu kişilerin İngilizler tarafından elde edildiği yazılıyorsa da aynı konuyla ilgili İngiliz belgeleri, bu kişilerle Yunanlıların ilişki kurduğu ve M. Kemal'e karşı kullanılmak istendiği yazılıdır.[23] Elde edilen bu kişilerin Anadolu toprakları üzerinde değil, Irak Kürdistanı'nda kullanılmaları, Yunanlılar ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Irak sınırları içinde kalan bir uygulamanın Batı Anadolu'daki Yunan etkinliklerine ne derecede yardımcı rol oynayabileceği şüphelidir. Diğer taraftan, Mezopotamya topraklarında-

22) Kürdistan Dosyası, C. 12, s. 194.
23) B.N. Şimşir, a.g.e. C. 3, s. 323-325.

ki anti-İngilizler isyanlarda Kemalistler tarafından Kürtlere silah ve para yardımı yapılmışsa da, danışmanlar dışında bir tek asker bile göndermemişlerdir. Kürtler kendi sınırlı imkanlarıyla İngiliz sömürgecilerine karşı savaşmak durumunda kalmışlardır. Tüm bunlardan, elde edilen bu kişilerin, Anadolu'da süren olaylar için değil, Mezopotamya'daki siyasal statünün açığa çıkması için kullanılmak istendikleri sonucu çıkmaktadır.

General Kürt Mustafa, İngiliz propaganda bildirileriyle birlikte, gurubuyla, Güney Kürdistan'a hareket eder. Bir süre sonra Hamdi Paşa da Süleymaniye'ye gelir.[24] Güney Kürdistan'da süren İngiliz karşıtı Kürt ayaklanması Osmanlı siyasi sahnesinde ve askeri yapısında önemli mevkilere gelmiş kişiler kullanılarak bastırılmaya çalışılmıştır. Kuzeyde Kürtler Mustafa Kemal ile Erzurum ve Sivas kongrelerinde birlik kurarken, Güneyde bağımsızlıkçı görüşler altında ayaklanmışlardır. İngilizlerin Ermeni sorunu ve Hıristiyan halkın geri dönüşü projeleri nedeniyle Kuzey Kürtlerine el atma şansları yoktur. Mustafa Kemal, izlediği politikayla bu bölgede "Türk ve Kürt halklarının birliğini" yaratmayı başarmıştır. Kemalist hareketin ise, Güney Kürdistan'a kadar gelişme şansı yoktur, zaten onlar de böyle bir niyet taşımazlar. Bu nedenle etkili Osmanlı Paşalarından Kürt kökenli birkaç generalin veya siyaset adamının Güney Kürdistan'a gönderilmesiyle bu grubun etkisi altında Kürtlerin daha kolay İngiliz egemenliğini kabul edecekleri sanılır.

Ne var ki, İstanbul'daki bu küçük Kürt grubunun üzerine yapılan hesabın Kürdistan'da tutmadığı görülür. General Kürt Mustafa bölgede İngilizlere karşı gelişen direnişi engelleyemediği gibi, Kürt kökenli bir general olmanın avantajlarını da kullanamaz. Ülkelerinde yabancı bir egemenliği istemeyen Kürtler, cihan savaşının galibi, dönemin en büyük sömürgeci ordusu ile di-

24) Kürdistan Dosyası, C. 13, s. 13.

şe diş bir mücadeleye girmekten çekinmezler. Bunun üzerine direnişin önünü kesmek için yeni bir formül öne sürülür. Dinsel yapılarına ve geleneklerine düşkün olan Kürtlerin bu duygularını kamçılamak ve isyana bir son vermek için Hicaz Emiri Hüseyin Zeyd'in Kürdistan kralı olarak ilan edileceği propagandası yapılır. Bu tür vaadler karşısında, gerek Kürt hareketlerinin ileri gelenlerinin, gerekse halkın tepkisi, ülkelerinde Hicaz Emiri dahil yabancı bir müdahale olmadan yaşamak istediklerini ortaya koyar. İngilizlerle daha önce çeşitli görüşmelerde bulunan ve bu nedenle Türk tarihçilerince işbirliçi olarak gösterilmek istenen Bedirhanlar, merkezi Kahire'de bulunan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi adına gönderdikleri bir ültimatomda, Mekke Emiri'ne bağılı bir Kürdistan'ı kabul etmeyeceklerini belirtirler. Bir Fransız raporu da kendi aralarında önemli ayrılıkları olan büyük Kürt şeflerinin, yabancı birini kral olarak kabul etmeyeceklerini bildirir.[25]

Tarihimizde sık sık sözü edilen ve Kürtlere karşı bir propaganda unsuru olarak kullanılan İngiliz desteğinin özü budur. Bu küçük işbirlikçi grubun çalışmaları sürekli ön planda tutulurken Süleymaniye'den Hakkari'ye, Van'a kadar uzanan topraklarda, İngilizlere karşı yürütülen ve yıllarca süren savaşın göz önüne alınmaması maksatlı bir davranıştır.

1918'den beri İngilizlerin ilerlemesine karşı koyan Osmanlı Ordusu değildi. Bu ordunun halini yukarıdaki sayfalarda bir Osmanlı subayının günlüğünden vermeye çalıştık. Osmanlı Ordusu, İngilizlerin karşısında sürekli, çarpışmadan, geri çekilmektedir. Kerkük'ü bu şekilde (9 Mayıs 1918) terk ettikten sonra İngiliz Ordusu'nun pratik olarak önü açılmıştır. Erzurum'a kadar ilerlemesini durdurabilecek hiç bir güç kalmamış durumdadır.

25) a.g.e. C.13, s. 13, 14, 15.

Bu durumdan hareketle: Kürt isyanlarında sürekli İngiliz parmağı arayanların şu gerçeği görmeleri gerekir: Eğer bölgede İngilizlerin uyguladığı ekonomik ambargonun yarattığı açlığa ve yoksulluğa rağmen bir Kürt direnişi olmasaydı ve söylendiği gibi Kürt isyanları bir İngiliz kışkırtması olsaydı, Erzurum'un da tehlikeye girmesi beklenecekti. Bu şartlarda Batı Anadolu'da kongrelerini toplama olanağı bulamayan Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas'ta kongre yapması da oldukça güç olacaktı.

Sözü edilen bu işbirlikçi gurubun dışındaki Kürt politik örgütleri de İngiliz ve Fransızlarla zaman zaman diyaloğa girmişlerdir. Ancak bu diyalog Osmanlı bütünlüğü içinde kendi ulusal varlıklarının ve haklarının tanınması temelinde olmuştur. İlişkinin bu türünü her siyasal harakette görmek mümkündür.

Şeyh Mahmut Berzenci'nin Hindistan'a sürgün edilmesi Kürdistan'daki durumu sakinleştirmemiş, aksine daha da karmaşık bir duruma getirmiştir. Ülke idare edilemez bir durumdadır. Goyanlar, Barzaniler, daha güneyde Ahmet Taki ve İran'da Simko ayaklanma halindedir. Ahmet Taki 1922'de Kürtlerin yardımını almak için İran'a geçer. Bu tarihlerde Türk Ordusu da Güney Kürdistan'daki olaylara yer yer müdahalelerde bulunmaktadır. İngiliz hava hücum birliklerinin Kürt yerleşim alanlarını ve göçebelerini sürekli bombalaması karşısında İngiliz kamuoyunda tepkiler görülmeye başlar. Daha önce Kürtlerin barbarlığı, vahşiliği, yönetilmezliği üzerine raporlar ve yazı dizileri düzenleyen gazeteler, bu saldırılar karşısında şunları söyleyebilmektedirler:

> 'Şu son günlerde uçaklarımız, Kürt köylerini bombaladılar. Kürtlerin özyönetime sahip olmaları acaba bu mudur? Bu çılgın politika ilerde de devam edecek mi?'[26]

26) Times, 18 Ağustos 192. Aktaran Şakirê Xudoyê Mihoyan, İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu, s. 32.

Süren bu karmaşıklığı kontrol altına alabilmek için Berzenci Hindistan'da Kuveyt'e oradan da Kürt Meclis Kurulu sıfatıyla 14 Eylül 1922'de Süleymaniye'ye getirildi. O ise İngilizlerce yakıştırılan bu resmi sıfat yerine kendisini Kürt hükümdarı ilan etti. Ekim 1922'de ilk Kürt hükümeti oluşturuldu. Berzenci devlet başkanı oldu. Hükümet ilk icraatında Kürtçe'yi resmi dil olarak kabul etti. Para ve pul basıldı. Kürtçe gazeteler yayınlandı.

Bu yeni durumun Kürtlerin siyasallaşması ve kurumsallaşmaları yönünde önü alınmayacak gelişmeleri doğuracağını gören Faysal yönetimi de İngilizler üzerindeki baskılarını arttırırlar. Kürtler eğilimlerini Faysal'a ve İngilizler'e bağlı bir Kürt hükümeti yönünde değil, kendi bağımsızlıkları yönünde kullanırlar. Buysa ne İngilizlerin ne Faysal'ın ne de Kemalistlerin işine gelir. bu nedenlerle Faysal sömürge yönetimiyle daha fazla işbirliğine gider. Her iki yönetim "Irak'a ait topraklardan hiç kimseye verilmeyeceği"ni Kürtlerin sadece azınlık haklarını gözeten bir anlaşmayı böyle bir ortamda kabul ederler. Ekim 1922'de yapılan bu anlaşma Irak parlamentosu'na onaylanmak üzere sunulduğunda Kürtlerin hakları konusudaki son derece ılımlı bu maddelere bile Arap mebuslar karşı koymuşlardır. Irak'taki Haşimi monarşisinin daha kendileri bağımsız olmadan, Kürtlerin otonom haklarına gösterdikleri bu tepki dikkate değerdir. Anlaşma onaylanmadığı taktirde Güney Kürdistan ve Musul sorununda Irak'ın desteklenmeyeceği tehdidini tekrarlayan İngiliz sömürge yönetiminin baskılarına rağmen, 110 üyeli Irak parlamentosunun 69 üyesinin katıldığı oturumda 60 kabul, 9 çekimser oy kullanılmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Güney Kürdistan Irak topraklarının ayrılmaz bir parçası haline geliyordu. Böylece Süleymaniye'deki Kürt yönetimi Irak devlet yönetiminin bir parçası durumuna geliyordu. Berzenci hükümeti, bütün dayatmalarına rağmen kendi gerçekliğini İngilizlere kabul ettirememiştir. Nihayet,

Kürdistan'da süren karışıklıklara bir son vermek ve düzenin sağlanması için gerçekleştirilecek askeri eylemleri görüşmek üzere yapılacak bir toplantıya Süleymaniye Kürt yönetiminin temsilcileri olarak davet edilen Kürt Hükümeti, bu daveti reddeder (16 Şubat 1923). Kendi ülkesine ve halkına karşı yürütülecek olan bir yıkım savaşını reddeden Berzenci, tekrar isyan ederek dağlara çekilir. 3 Mart 1923'te Süleymaniye tekrar bombalanır.[27] Bu olayların Lozan Barış Konferansı süresinde geliştiğini ayrıca belirtmek gerekmektedir.

İngiltere'nin Kürt sorunundaki gerçek politikasının etkilerini 2. Lozan görüşmeleri sırasında görmekteyiz. Dağınık halde olan, ama bir türlü bastırılamayan ayaklanmanın liderlerinden Şeyh Mahmut'un İran Kürdistan'ına kaçmak zorunda kalışından sonra, artık Kürdistanı'n bağımsızlığından İngilizlerin söz etmediklerini ve bölgede, Lozan Barış Antlaşması gereğince 'sağlam ve kalıcı bir yönetim' kurmak için harekete geçtiklerini, Fransa'nın Musul'daki Konsolokluk temsilciliğini ya-

27) Başeğmez bir Kürt direnişçisi olan Berzenci, ayaklanma halini 1927 yılına kadar sürdürdü. 1927 yazında İngilizler'in tekrar görüşme önerilerini kabul etti. Bu, Kürt ayaklanmasında genel bir düşüşün görüldüğü yıllara denk geliyordu. Sadece Barzan bölgesinde Ahmet Barzani'nin 1918'den beri sürdürdüğü direnişi derleyip toparladığı göze çarpıyordu. İngilizler bu yeni anlaşmayla bazı reformlar yapmayı kabul ederler. 30 Haziran 1930'da Anglo-Arap anlaşması tekrar yenilendiğinde Kürtlerin durumu yine açıklık kazanmamıştır. Bu anlaşmayı takiben yapılan 6 Eylül seçimlerini Kürtler boykot ettiler. Seçim günü Süleymaniye'de meydana gelen olaylarda birçok kişi öldürüldü. Bu olay, Kürt tarihine 'Karagün' (Rojireş) olarak geçmiştir. Olaylar üzerine Berzenci tekrar ayaklanma kararı olarak İran sınırlarına doğru çekilir. 30 Ekim 1930'da Kürt önderler; Cemiyet-i Akvam'a başvurarak Kürtlere yapılan zulme dikkat çekerler.Arap ve İngiliz kuvvetleriyle beraber İran Ordusu da çarpışmalara katılır. Kürtler büyük kayıplar verirler. Nihayet Mayıs 1931'de Berzenci tekrar İngilizlerle görüşmek zorunda kalır. Süleymaniye'ye girişinde halkın büyük sevgi gösterileriyle karşılanır. Ancak İngilizler O'nun Kürdistan'da kalmasının sakıncalarını bildiklerinden bu kez Irak'ın güneyinde yaşamaya zorlarlar. Direnişler ve ayaklanmalarla geçen zorlu bir tarihi geride bırakıp 1956'da ölür.

pan ajan Aziz, 9 Haziran 1923 tarihli raporunda bildirir.[28] İngiltere'nin görünen politikasına karşı ülke içinde önemli tepkiler geldiğini belirtmekte fayda vardır. Önemli sayıda politik ve askeri şahsiyet Loyd Georges kabinesinin yürüttüğü politikaya karşı yeni alternatifler sunarlar. M. Akelstan Riley'in Kürtler üzerine yaptığı çalışmanın sonuçları; Parlamento üyelerinden L. Herbert'in Kemalistler lehine yaptıkları çalışmalar; yine parlamento üyelerinden General Townshend'in hükümet politikasını atlatarak 'özel' süsü verilmiş Türkiye ziyareti ve Konya'da Mustafa Kemal ile görüşmesi; Güney'de savaş alanında bulunan İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Holdane'nin Kürt karşıtı politikası ve Binbaşı Noel'in politik çalışmalarına karşı gösterdiği tepkiler; İngiliz politikasının hükümet düzeyinde görünen (A) yüzlü politikasının (B) yönünü oluşturmaktadır. Tüm bu olgular aynı zamanda İngiltere'nin göstereceği politik değişimin elemanlarını bize vermektedir. Nitekim, İngiliz politikasının bu ikili karakterine, genç Kominstler Örgütü Merkez Komitesi'nde yaptığı bir konuşmada Troçki değinmektedir. Bu konuşmaya, ilgili bölümde değinme fırsatı bulacağız.

Henüz daha Yunanlıların Batı Anadolu'dan kovulmalarından çok önce, General Townshend'in, 18 Temmuz 1922'de Beyrut'a gelerek Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Anadolu'ya geçmek istemesi, önemli gelişmelerden birisidir. Önceleri "özel" süsü verilen bu görüşmenin dönüş yolunda, Adana'da Townshend tarafından hükümetinin istemi üzerine olduğunu açıklamasıyla farklı bir içerik aldı. General Townshend'in 28 Temmuz 1922'de Konya'da M. Kemal ile yaptığı görüşmede ele aldığı konuları İngilizlerin (B) yüzlü politikasının resmen devreye konulacağının ifadesi olmaktadır.[29] Konya'daki görüşmede ele alınan konular; İzmir'in bo-

28) a.g.e. C. 13, s. 68.
29) Türkiye Dosyası, C. 190, s. 132-138-143-146.

şaltılması, Boğazların silahsızlandırılması, azınlıkların korunması gibi konulardır. Bu noktada İngilizlerin Anadolu'daki Yunan işgaline iyi gözle bakmadıklarını ve Mart 1922'de Bağlaşıkların aralarında yaptıkları görüşmelerde, aynı konularda, hemfikir olduklarını belirtmek gerekmektedir. Çünkü mevcut İngiliz Hükümeti, daha Mart 1922'de Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşaltılmasını, İstanbul'un işgal halinin kaldırılmasını ve Boğazların silahsızlandırılmasını istemektedir. İngiltere'nin Ortadoğu'daki en ünlü ajanlarından olan Albay Lawrence de Anadolu'daki Yunan işgaline karşı çıkmıştır. (*Bakınız Türkiye Dosyası C. 190. s. 191.*) General Townshend ile Mustafa Kemal arasında geçen konuşmalar da bu konuları içermektedir. General, Ankara'da Fransız Yüksek Komiseri Pelle ile yaptığı görüşmede, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları halinde barış olacağına ilişkin düşüncelerini anlatır.[30]

İngiliz politikasının çift karakterli oluşu nedeniyle, onun gerçek yapısını anlamak için ancak sonuca bakmak gerekecektir. Söylenenlerle uygulananlar arasındaki çelişki bu karakteri açıklamaya yetmektedir. Kürdistan'da süren ayaklanmayı pasifize etmek için propaganda düzeyinde söylenen sözleri bizzat eylemlilikleriyle kendileri yalanlamaktadır. Daha 30 Kasım 1921'de İran'da görevli Fransız Askeri Ateşesi ile Mezopoamya'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Holdane arasında geçen konuşmalardan Kürdistan sorununu ciddi bulmadığını ve Binbaşı Noel'den maceracı olarak bahsettiğini öğreniyoruz.[31]

Noel, bu maceracılığını Kürtler içinde bir 'Kürt Lawrence' rolüne dönüştüremedi. Buna kendi yeteneği değil, İngiliz politikası izin vermedi. Paylaşım Savaşı sonu yeni bir düzenlemeye giden İngilizler Wilson prensiple-

30) a.g.e., C. 190, s. 147.
31) Kürdistan Dosyası, C. 13, s. 17.

rini kendilerine uygun bir şekilde kullanmaya çalıştılar. Araplarla Türkler arasında sıkışan Ermeniler, Asur-Keldaniler ve Kürtlerle ilgili yeni politikalar belirlendi. Yeni yapılanmalarda bu halkların hiç bir yeri olmadı. Olmaması için de çaba gösterildi. Noel değiştirilip yerine Kürtleri iyi tanıyan, iyi Kürtçe konuşan ve politika konularında uzman olan Soane'ın atanması bu dönemde olur. Soane savaş sonu İngiliz politikasını ustaca uygular. Verdiği sosyo-politik raporlarla bunu kanıtlar. Bu raporlar Fransız makamlarının da eline geçer.

Tüm bu veriler, İngiliz politikasının elemanlarını açağa çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Ancak her nedense tarihimizdeki tüm bu ögeler gözardı edilmekte ve İngiliz kışkırtması, Noel adında bir binbaşının çalışmalarında aranmaktadır.

B) FRANSA'NIN TAVRI

Sevr görüşmelerinde, Wilson prensipleri çerçevesinde, bölgedeki ulusların durumlarının kağıt üzerindeki hakları ile pratikteki uygulamaları arasında derin uçurumlar vardır. Sevr Antlaşması'nın kağıt üzerinde kalan maddelerinden hareketle, Kürt hareketinde sürekli yabancı parmağı arayanları belgeler yalanlamaktadır. Bırakalım Kürtlerin ulus olmaktan doğan haklarını, en basit otonomi haklarını bile uyulamaya koymamışlardır. Güneyde yoğun bir savaş sürerken, Kuzeyde Türklerle birlkite Milli Meclis'te yer alan Kürtler, en azından bu birlik içinde kendi haklarını garanti altına almış olduklarını sanmaktadırlar. Ellerinin uzanabildiği ölçüde Güney Kürtleriyle ilgilenmekte, diplomatik alanda müdahalelerde bulunmaktadırlar.

İngiltere ve Fransa açısından Kürt sorununun ayrı cepheleri vardır. Ancak her ikisi de sonuç bakımından aynı noktada birleşmişlerdir. İngiltere'nin sorunla daha fazla ilgilenmesi, manda yönetimi altıda tuttukları top-

rakların karakterinden gelmektedir. Suriye topraklarında fazla bir Kürt nüfusu olmamasına karşın, Irak topraklarında kalan parçada yoğun ve mücadeleci bir halk vardır. Farklılık, sahip olunan manda yönetiminin sağlam temellere oturtulmak istenmesinden doğan politikalardadır. Fransızlar açısından Kürtler fazla sorun teşkil etmemektedir ve kıpırdamamaları için de bazı ayrıcalıklar tanımaktadırlar. Ancak bu durum ne Türkiye'yi ne de Suriye manda yönetimini tehdit edecek düzeyde değildir.

Fransa, Birinci Paylaşım Savaşı sonunda galip bir devlet olarak çıkmasına karşın, önemli sosyo ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır. Sömürgelerini yönetmekte zorlanmaktadır. Özellikle Arap milliyetçiliğini alevlendirerek kurmak istediği Suriye manda yönetimi bir türlü oturtulamamaktadır. Halife ülkesine karşı Yunanlıların yanında yer alıyor görünmeleri bu rahatsızlığı artırmaktadır. Bundan ötürü en kısa zamanda yeni Türk yönetimi ile görüşerek bu kritik duruma bir son vermeye çalışırlar. Ankara Antlaşması'nın imzalanması bu zorunlulukların sonucudur. Süriye'de ve diğer müslüman sömürgelerde kamuoyunu kotrol edebilmek için Türkiye ile iyi geçinmek zorunda olduğunu kavrayan Fransa, diplomatik alanda bu kurala sıkı sıkıya sarılır. Bu durum ileride, savaş istemeyen bir Fransa ve İtalya'yı yanında gören Türkiye'nin, Lozan'da, Kürt sorununun kurtularak çıkmasını sağlayacaktır.

1919 yılında Suriyeli Araplara yönelik genel bir çağrıda, Fransa'nın zorlandığı noktaları görmek mümkündür. Savaşın sonuçlarını, uygarlığın barbarlık üzerindeki zaferi olarak yorumlayan ve Araplara yeni bir özgür yaşam sözü veren bu bildiride, sık sık Araplara kendilerinin ayrı bir ulustan oldukları hatırlatılmakta ve bu kelimeler özellikle vurgulanmaktadır:

"Şimdi, Almanya ve suç ortaklarına karşı, uygarlığın barbarlık üzerinde elde ettiği başarı ile

genel savaş durdu ve kılıç kılıfına girdi. Kurtarılan Arap toprakları şimdi yeni bir yaşamla karşı karşıyadır ve bütün Araplar kendi köklerini ve sonuçlarını anlama hakkına sahiptir.

Ey halk! Türklerin pençesinden kurtarmak için oğullarının ayağa kalktığı, tarihin en şanslı ve parlak bölgesi olan Suriye, Arap tacının incisidir.

Ey halk! Siz, İslamdan, Hıristiyanlıktan ve Yahudilikten önce Arapsınız, bu ülke ve vatan sizindir. Şanlı tarihin halklarına, kurtarılmış halklarına göklerin bir bağışı olan bu otonomiyi korumakla sizler görevlendirildiniz."[32]

Arap ulusalcılığının Suriye'deki etkileri İngiltere'nin denetiminde olan Irak ve Arabistan yarımadasındaki gibi değildir. Hicaz Emiri Hüseyin, açık bir Osmanlı ve dolayısıyla Halife karşıtı olurken, Suriyeli Araplar hâlâ Halifelik kurumunun etkisi altındadırlar. Kendi gelecekleri ni Halifenin geleceğinde görmekte, bu düşüncelerle Fransız manda yönetimini zorlamaktadırlar. Halkın içinde gelişen bu kendiliğinden muhalefet, Mustafa Kemal tarafından iyi değerlendirilerek onun tarafından yayınlatılan siyasal bildirilerle manda yönetimi karşıtı bir güç haline getirilmeye çalışılır. Yine Suriye ileri gelenlerinden Yasin Paşa'nın bu gelişmeler sonucu Mustafa Kemal ile bağ kurduğu İngiliz servislerince doğrulanır.[33]

Hıristiyan Batı'ya karşı Halifelik gibi kutsal bir kurumu ellerinden bulunduran Türkler, konumlarını en fazla Halep şehrinde güçlendirmişlerdir. Mustafa Kemal burada yayınlattığı bildirilerde kardeşçe yaşama istememinden ve Batının oyunlarından bahsederek yakında düşman kuvvetlerin dağıtılıp yok edileceğinin propagandasını yapar. Durum o kadar kritik bir hal alır ki, Kemalistler tarafından yapılması muhtemel küçük bir

32) Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri Arabistan-Hicaz Dosyası, s. 193.
33) B.N. Şimşir, a.g.e. C. 1, s. 192.
34) Kürdistan Dosyası, C. 11, s. 5.

darbeyle Suriye'nin Fransa'nın elinden alınabileceğini not eden İngiliz raporları mevcuttur.

Suriye'deki gergin durum Fransızları düşünmeye zorlamaktadır. Daha önemli bir sorun Halifeliğin kurum olarak halk üzerindeki etkisidir. Bölgeyi etkileri altında tutup tutamayacakları konusunda şüpheler taşımaktadırlar. Bu şüphe onları Kemalist yönetimle diyaloğa zorlamaktadır. Yine bu nedenlerle Türkiye'nin bazı bölgelerine karşı bir işgal olayını ciddi bulmamaktadırlar. Güçlü de olsalar ve savaştan zaferle çıksalar bile eski sömürge metotlarını uygulamakta zorlanmaktadırlar. Buna neden olan en önemli etmenlerden biri, siyasal planda Ekim devriminin ezilen, sömürge ülkelere ve uluslara açtığı kurtuluş yoludur. Bu, dünyanın yeni bir tarihselliğe açıldığı dönemdir. Uluslar Ekim devriminin etkisi altında şekillenmekte ve gelişmektedirler. Bu etkiler emperyalist politikayı yeni yöntemler bulmaya zorlamaktadır. Emperyalist güçler önemli bir imparatorluk yapısından ve tecrübelerden gelen Türk direnişçiliğini kıramayacaklarını iyi hesap etmektedirler. Onlar için savaş sonrası durumu korumak temel bir politika olmaktadır. Bu ise bölgede var olan dengenin iyi kurulmasını gerekli kılmaktadır. Bu korkular onları Kemalistlerle diyaloğa zorlamıştır. Fransa'nın Beyrut'ta bulunan Yüksek Komiserlerinden Georges Picot Konya'ya gelerek Mustafa Kemal'in temsilcisi Refet (Bele) ile görüşmüş ve onlardan "Arap dilinin konuşulduğu topraklarla" ilgilenmediklerinin garantisini alarak Suriye konusunda rahatlamışlardır. (*Kürdistan Dosyası cilt 12 s. 10-11*) Şüphesiz ki bunun bir karşılığı da vardı: O da Kürt sorununda Fransa'nın Kemalist hareket daha ortaya çıkmadan izlediği siyesette kendisini bulacaktı.

Yukarıda örneği sunduğumuz Suriyeli Araplara yönelik bildirinin tarihi 14 Şubat 1919'dur. Söz konusu tarihte medeniyet adına Arap ulusunun koruycusu olan Fransızlar, bir ay önceki raporlarında, bir başka

ulusun. Kürtlerin durumu karşısında, tam tersi bir tavır alabilmektedirler. İngilizlerin Irak'ta otonom bir Kürt bölgesi kurma girişiminden ilk rahatsız olan -ne gariptir ki- Fransa olmuştur. Suriye'deki Fransız Komiserliği Şii ve Sünniler arasında önemli çelişkilerin bulunduğunu, bu nedenle Kürt yanlısı bir politikanın sonuçlarını o sırada Kahire'de bulunan Yüksek Komiser Georges Picot'a bildirir. 27 Aralık 1918 tarihini taşıyan bu telgrafa Georges Picot'un verdiği yanıt, birinci Paylaşım Savaşı'nın hemen ertesinde, Fransa'nın Kürt politikasını açıklar niteliktedir. (20 Ocak 1919)

> 'Sir Marc Sykes ile yaptığım görüşmelerde ilgili şahıs Britanya koruculuğu altında Musul'u içine alan otonom bir Kürt Emirliği kurma niyetini (savunduğunu) benden gizlemedi. Ekselanslarınıza sergilediğim nedenlerden ötürü en kesin çıkarlarımıza ters görünen bu çözümü sürekli red ettim.'[34]

Bu tavır Fransa'nın Sevr ve Lozan'daki Kürtlere ilişkin politikasının ana hatlarını oluşturmuştur. Ancak Kürt kamuoyunu tamamen karşılarına almanın doğuracağı sonuçlardan kaçınmak için, yer yer küçük çaplı politik girişimler yapmışlar, sorunla ilgili Kürt ileri gelenlerine "iyi" davranmakta kusur etmemişlerdir. Sevr Barış görüşmeleri sırasında, 1919'da Paris'te bulunan General Şerif Paşa da bu ilgiden nasiplenenlerden biridir. Fransız konukseverliği altında Kürt sorununu tamamen kendi inisiyatifi ve gücüyle çözmeye çalışmıştır.

Ancak Kürtler, her nedense devlet politikalarını görünen şekli ile gerçek şekli arasında bir fark olabileceğini hiç hesaba katmamışlardır. Politikanın gizli yönüyle ilgilenmemişlerdir. Wilson prensiplerini her yerde propaganda eden bu devletlerin neden etkili bir adım atmadıklarını, Ermeniler ve Kürtler kendilerine sormamışlardır.

35) a.g.e. C. 11, s. 2

Şerif Paşa, Fransa'nın Kürtler karşısındaki gerçek politikasından habersiz bir şekilde Cenevre'de bulunduğu bir sırada (26 Aralık 1918) Fransız mandası altında otonom bir Kürdistan istediklerini orada bulunan Fransız yetkiliye bildirir.[35] Süleymaniye bölgesinin, Şerif Paşa'yı konferansta Kürtlerin temsilcisi olarak tanıması, bu şahsın hukuki statüsünün kuvvetlendirilmesine rağmen, Fransa Hükümeti bu durumu dikkate almaz. Fakat Kürt yanlısı göründüklerini de her fırsatta göstermek isterler. Ancak somut verilere dayandığında 'bekle gör' politikasını uygulamakta sakınca görmezler.

Oysa bu dönemde Kürtler kendi gelecekleri ile ilgili sürekli hareket halindedirler. Özgürlüklerinin barış görüşmelerinde masaya konuş biçimine karşıdırlar. Sadece Osmanlı sınırları içerisinde kalan Kürtler değil, İran'daki Kürtler de kendi geleceklerini genel bir Kürt hareketine bağlı kılmışlardır. İran'da süren ayaklanmaların ardından Kürtler, kendilerinin de barış konferansında bulunmak istediklerini bildirirler. Şerif Paşa, Kürtlerin temsilcisi olarak tanınmakla birlikte Iran Kürtlerinin sorunlarının konferansta dıştalandığını belirtirler.[36] Nüfus olarak sınırlı bir azınlığı oluşturan Asur- Keldani halkın savunmasını birinci dereceden üstlenen Fransızlar, Kürtlerin bu geniş etkili çevrelerine rağmen sessiz kalmayı tercih ederler. Konferansın başka bir yörüngeye sokulmasını istemezler. Böylece zaman zaman İngiliz, zaman zaman da Türk politikasının bu konudaki etkinliklerine destek hazırlamış olurlar.

İran Kürtlerinin Sevr Konferansı'na temsilci düzeyinde katılmasını İstanbul'daki Kürt Kulübü de istemekte, bu yönde girişimler yapmaktadır. Temsilci olarak seçilen İranlı Kürt Fahri Bey Abdi'nin başvuruları karşılıksız kaldığı gibi Şeyh Tahar'ın Paris'teki görüşmelere ka-

36) a.g.e. C. 11. s. 111.
37) a.g.e. C. 11. s. 126.

tılma istemi İngiliz otoriteleri tarafından engellenir. İngiltere'nin bu tavrı Fransa tarafından desteklenir.[37]

Şerif Paşa, Kürdistan'da süren gergin durumu anlaşılır kılmak için 15 Nisan 1919'da Wilson, Clemenceau, Loyd George ve Orlando'ya başvurur. Problemin boyutları gerçekten konferansın işleyiş mantığını aşmaktadır. Olaylar sadece Kürtlerin değil, Ermenilerin de aleyhine işlemektedir. Ne var ki, Ermeniler kendilerine kağıt üzerinde sunulan toprakların sarhoşluğu ile bu gelişmeleri görememektedirler. Şerif Paşa mektubunuda Kürtler ve Ermeniler arasında düşmanlığın Hamidiye Alayları'nın kurulmasından sonra oluştuğunu ve yeni kanlı saldırılarda Jön Türk politikasının etkilerinin görüldüğünü belirtir.[38] Ateşkesten sonra bölgede hiç bir otoritenin olmadığını vurgulayan Şerif Paşa her iki halkın çıkarı gereği güvenliğin sağlanması için geçici bir hükümetin kurulmasını teklif eder.[39] Bunun karşısına Ermeniler geri dönüş problemini de söz konusu ederek Kürdistan'ın büyük bir bölümünün, emperyalistlerce savaş öncesi söz verilen Ermenistan'a katılmasını talep ederler. Gerçekten Ermeniler ve Kürtler o günkü politik gelişmeleri iyi görememekte, bağlaşık güçlerin yeni dengeler aradıklarını iyi hesap edememektedirler. Bu nedenle kulaklarına fısıldanmış vaatlerin peşinden, kendileri açısından hiçbir tedbir almadan, gitmektedirler. Barış görüşmelerinde bulunan iki ulusun yetkili çevreleri, ülke toprakları üzerinde süren mücadelenin

38) Kürtler Hamidiye Alayları oluşturulmadan önce 2. Mahmut döneminden beri ayaklanma halinde bulunan Hıristiyan halka karşı cepheye sürülmüşlerdir. Özellikle Yunanistan'ın İmparatorluktan kopuşundan sonra, devlet, Kürtleri bu tür eylemlerde kullanır olmuştur. Reşit Paşa planı diye bilinen bir projeye göre, Ruslara karşı oluşturulacak bir Müslüman barikatın, Hıristiyan halkı ortadan kaldırırken ya da sürgüne gönderirken yerine Müslüman unsurların yerleştirilmesi öngörülmektedir. Bu savaşlarda Kürtler, kendilerinin olmayan bir hedefe zorla sürüklenmiş, feda edilmişlerdir.

39) a.g.e. C. 11, s. 101.

40) B.N. Şimşir, a.g.e., C. 2, (21 Haziran 1920 tarihli Erivan Gazetesi).

kendisini politik bir yapıya sokmayı döşünmemektedirler. Bu nedenle konferansta etkili olmamakta, olayların gerisinde sürürlenmektedirler.

Emperyalist politikanın Kürtlerden çok Ermeniler'i cesaretlendirdiği, bu sorunu ön plana çıkardığı doğrudur. Buna karşın Ermeni sorununu yüzüstü bırakmakta tereddüt etmedikleri gibi onlar tarafından da ileri sürülen iddiaları Kürtlere karşı bir koz olarak kullanmakta da sakınca görmemişlerdir. Böylece sorunun kendi içinde çıkmaza girmesini sağlamışlar, bunun ardından gerçek politikalarını, yeni oluşan dengeler içinde sergilemişlerdir.

Ermenilerde, Batı tarafından, özellikle Ankara Hükümeti ile yakın ilişki kuran Fransızlar tarafından terk edildikleri düşüncesi, 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'ndan çok önceleri, Haziran 1921'de başlamıştır. O günlerde Erivan'da yayınlanan Ermeni gazeteleri bu terk edilişi acı bir ifade ile işlemişler, bizzat kendilerinin silaha sarılmasından başka yollarının kalmadığı sonucuna varmışlardır.[40]

Ellerinde birçok olanak varken kullanmayan Batılı devletlerin bu şaşırtıcı politikalarını, konferans sırasında kavrayan Ermeniler, Kürt Heyeti'ne yaklaşma zorunda kalmışlar ve 25 Kasım 1919'da Barış Konferansı'na sundukları ortak bir bildiriyle her iki ulusun, büyük güçlerin denetiminde, bağımsızlıklarına kavuşması talebinde bulunmuşlardır.[41] Yine aynı gün, iki heyet arasında süren olumsuz imajı silmek için Şerif Paşa, Ermeni probleminin abartılmaması gerektiğini bildirerek "Kürdistan'da bulunan diğer azınlıklarla birlikte, sorunlarını karşılıklı saygı temelinde çözmek istediklerini" açıklar.[342] Gösterilmeye çalışılan olumlu havanın izlerini somut topraklar üzerinde bulmak olanaklı değildir. Kürt halkı açısından yanıbaşlarında süren Hıris-

41) Kürdistan Dosyası. C. 12. s. 37.
42) a.g.e., C. 12. s. 41.
43) a.g.e., C. 12. s. 33.

tiyan tehlikesi, bir devlet isteminden daha ön planda yer etmektedir.

Bu sırada, İngilizlerin Kürt sorununa bakış açılarından rahatsız olan Fransızlar bir başka sorunla karşıkarşıyadırlar: İngilizler tarafından Kürtlere verilecek olan otonomi olsa bile, bu durum karşısında Ermenilerin ve Asur-Kalde Halkının daha çok taleplerle önlerine geleceklerini hesap etmektedirler. Kürtlerden daha çok Hıristiyan halka karşı yükümlülükleri varken onları unutup Kürtlere avantaj sağlamaları düzenin korunması açısından oldukça zordur. Bu amaçla kendilerine yakın gördükleri Suudi Kralı Faysal ve diğer Arap yöneticiler ile anlaşabilirlerse, Kürt sorununu -Türkler lehine- Fransa'nın bir sorunu haline getirmek ve İngilizleri bu sorundan geri çekmek istemektedirler. Bu plan, İngilizlerin Arap yönetimleriyle kurduğu güçlü ilişkiler nedeniyle gerçekleşmese de, daha ilerde aynı planın İngilizler tarafından uygulanmaya konulduğu görülecektir.

İngiltere'nin otonom Kürdistan projesine karşı ülke içinde de tepkiler gelmeye başlar. Savaşın oldukça şiddetli geçmesi ve meydana gelen kayıplar, kamuoyunu önemli ölçüde etkiler. İngiliz politik görevlilerinin başına gelenler, Kürtlerin savaşçılığı hakkında anlatılanlar, bu toplumu Batı'nın gözünde ilkel ve barbar olarak adlandırmaya yetmektedir. İngiliz kamuoyunun ilgisini günlerce üzerine çeken Kürdistan'daki savaş, çeşitli akademik çevrelerin tartışmaya girmesiyle boyutunu genişletir. M. Akelstan Riley'in mevcut İngiliz politikasına karşı tepkisi gazetelerde yer alır. Riley, yayınladığı bir kitapta, Kürtlerin karmaşık toplumsal yapısını anlatarak, devlet kurmalarının mümkün olmadığını, İngilizlerin boşuna uğraştıklarını iddia eder. Bu görüş Fransizları oldukça rahatlatır. Çin'de, Boxer Savaşları'nda bulunan ve Almanya Versay Antlaşması'nı imzalayan dönemin Dışişleri Bakanı Stephen Pichon, kendisine sunulan kitapla ilgili raporun üzerine şu notları

düşer: "Kürtlerin yetersizlikleri üzerine M. Riley'in düşüncelerini paylaşıyorum."[43] Bu kelimeler Fransız politikasının ana hatlarını tamamen ele vermeye yeterlidir. Uygarlığı geri ve mazlum toplumlara götürmekle övünen Fransa, aynı olguyu bir başka mazlum halka karşı "yetersizlik" olarak kullanmış, sorunun daha adil çözümü için kılını bile kıpırdatmamıştır.

Öte yandan, 11 Aralık 1921'de (Sunday Times) gazetesinde, parlamento üyelerinden L. Herbert, Türkiye'ye yaptığı gezinin ardından, "Doğu Sorunu" üzerine yaptığı bir çalışmada İngiltere'nin Kemalistlere karşı olan politikasını şiddetle eleştirir. Türk-Fransız yakınlaşmasının nedenlerini, İngiltere'nin anti-Türk politikasına bağlar.[44]

Ne Güney Kürdistan'da ayaklanan ve bağımsızlık isteyen Kürtlerin taleplerine, ne de Şerif Paşa'nın yukarda sunduğumuz önerilerine herhangi bir yanıt vermeyen emperyalist güçler, bölgede politik ve askeri dengelerin kendisini göstermesini çıkarlarına uygun bulur. İngiliz politikasının bu ikili karakterini fark eden Kürt gurupları panik içinde kalırlar. Kahire'de bulunan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, Şerif Paşa'ya baş vurarak Bağlaşıkların Kürt karşıtı politikalarını mahkum eder. (30 Nisan 1919)

Bu mektup bütün Kürt politik çevrelerinin görüşlerini yansıtmamasına karşın, emperyalist politikaya karşı bağımsızlıkçı görüşleri savunması ve Kürtlerin kendi kaderlerini ellerine almasından başka bir yol olmadığını belirtmesi bakımından önemlidir. Diğer yandan, bu mektupta Kürt-Ermeni çekişmesinin geldiği noktayı görmekteyiz.

Mektup şöyledir:

44) Türkiye Dosyası, C. 190, s. 53.
45) Kürdistan Dosyası, C. 11, s. 116-119.

General Şerif Paşa Hazretlerine,

Kutsal vatanımızı savunmak için yapmış olduğunuz bütün fedakar çalışmalarınızı Salih Bey kanalıyla öğrenmiş bulunuyoruz. Tarafımızdan tanınan sizin değerli çalışmalarınızın bizleri de ilerletmesini dilerim.

Salih Bey tarafından size son olarak verilen örnekler içinde, program ve bildirideki dikkatli tartışmalardan ortaya çıkarabileceğiniz gibi, kutsal amacın gerçekleşmesinde, bütün gücümüzle gece ve gündüz çalışmaktan geri kalmamaktayız. Gülünç Ermeni iddialarının haksız istemlerini çürütmek için Fransızca ve İngilizce açıklanan broşür ve ilanlardan binlerce örneği birçok hükümet ve meclislerine gönderdik. Aynı zamanda Konferans Başkanlığı'na, ABD Başkanlığı'na, Bağlaşık Güçlerin Dışişleri Bakanlıkları'na şikayet ve protesto telgrafları gönderdik. Bütün hükümetlerce resmi olarak onaylanan ve kabul edilen kararlar, haritalar, istatistik temeller içinde olan istem ve iddialarımız değiştirilemez.

Kürdistan'ı oluşturan yedi vilayetten Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Harput ve Musul'dan bir karış toprağı Ermenilere bırakmak tamamıyla imkansızdır. 14 milyon Müslüman Kürt ve Türk son nefesine, son insanına kadar, ilkelerini korumak için tanrı önünde yemin ederler.

Kürdistan Hükümeti şimdiden oluşturuldu. Kürdistan, ne İran'a ne de Mekke Emirliği'ne katılabilir, ne de onların egemenliğine sokulabilir. Kürt halkı ve onun gücü İran ve Hicaz Emiri'ninki gibi üstündür.

Bağımsızlığımızı ne Avrupalı güçlerden, ne de Barış Konferansı'ndan istiyoruz. Biz bağımsızlığımızı yüce tanrının ve kılıçlarımızın gücü sayesinde oluşturduk ve ilân ettik.

Atalarımızın elde kılıç tuttukları ve İslamın ortak vesayetinin 1300 yıldan beri oluşturdukları bu toprakları Ermenilere hediye ederken, Avrupalı güçler bedbaht Ermenilere sözlerini geri aldırmadıkça, yok edemeyeceklerini bildiririz.

Avrupalı güçlerin takip ettikleri amaç, bir Ermeni devletinin oluşturulması değildir. Asıl amaçları Ermeni rengi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun 9 Müslüman ilinin kendi tekellerine alınmasıdır. Daha şimdiden asayişi temin etmek bahanesiyle sözü edilen illere işgal ordıları hazırlığı duyulmaktadır. Oysa belirtilen 9 ilde yüzde beşten yukarı olmayan Ermenilere karşı Müslüman halkın %95 egemenliği, gösterilmeye ihtiyaç olmayan bir gerçektir.

Avrupalı güçler eğer askeri kuvvetlerine dayanarak, bu Müslüman bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan zorla ayırıp, bir Ermeni devleti kurarsa 24 saat içinde bu bölgede tek bir canlı Ermeni'nin kalmayacağına inanılsın.

Kürdistan dağları koyun körfezi değildir ve gemileri tanrısal güçle Ararat Dağı'na inen Nuh'un gemisi gibi değildir. Bin atlısı ile bütün Haçlıları bozguna uğratan Selahaddin Eyyubi'nin soyundan gelen 14 milyon kahraman, yeni Haçlı Seferi'nin ataklarına direnmekten çekinmeyecektir. Bize gelince; Avrupalı güçlerden hiçbir şekilde korkmuyoruz. Kutsal vatanımızı savunmak için kitleler halinde ölmeye hazırız. Sadece onlar ve yaşamak isteyen sevgili Ermenileri bunu düşünsün.

Milyonlarca suçsuz insanın ölümüne neden olmamalarını, insanlık adına, Avrupalı güçlere baş vurarak isterken, genel durum üzerine onlara gerçekleri tanıtmaktan başka bir amacımız yoktur. Eğer dinlemezlerse sorumluluğu kendi başlarına düşecektir.

Bu doğruları, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi adına, Barış Konferansı'nın bilgilerine sunmakla görevlisiniz.

İmza

Mardinzade Mehmet Arif Paşa[45]

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti içinde süren iki ayrı görüşün -bağımsızlıkçılar ve otonomcular- otonomcular kanadını oluşturan ve örgütün bölünmesine neden olan Osmanlı Şurayı Devlet Başkanı Seyid Abdulkadir de bağımsızlıkçı görüşlerin etkisinde kalıp İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne başvurarak bir Kürdistan haritası verir ve şu taleplerde bulunur:

22 Mart'ta General Şerif tarafından gönderilen haritada, Kuzey sınırlarının içerisinde bazı farklar görülmekdedir. Halkın %70'inin Kürt olduğu önemli bir parça, General Şerif Paşa'nın çizdiği sınırlar dışında kalmıştır. Öyle sanılmakdadır ki, yeterli biçimde bilgilendirilmemiştir

(...)

Sonuç olarak,General kuzey sınırlarının bütünlüğünü Akdeniz'e bir geçiş ile birlikte savunmalıdır. Çünkü bu ülkenin ekonomik gelişmesi için zorunludur.[46]

Geniş toprak parçasının Ermenilere verilme söylentilerinin yayıldığı bir dönemde, Kürt çevrelerinin bunu tepki ile karşılamamasını beklemek elbette mümkün değildir. Genellikle otonomcu olarak bilinen Seyid Abdulkadir, bunun üzerine, Kürtlerin yaşadığı toprakların bütünü için hak talep eder. Gerçekte, O'nun, otonomcu görüşlerle bağımsızlıkçı görüşler arasında yalpalayan bir tavrı vardır. Bu konunun onda sisli kalmasının

46) a.g.e., C. 11, s. 133.

47) Bu girişimlerden ilkini 14 Mayıs 1919'da Şeyh Tahar yapmış, ancak

nedeni, Türklerin Paylaşım Savaşı içinde düştükleri durumdur. Böylesi "zor bir dönemde Türkleri yalnız başına bırakmanın" doğru olmadığını söyleyerek, Mustafa Kemal hareketine yardım edilmesi gerektiği görüşü de ona aittir. Fakat iyi niyetli bu düşünceleri, 1925 Şeyh Said İsyanı'nda yer aldığı gerekçesi ile yargılanıp idam edilmesini engellemeyecektir.

General Şerif Paşa Paris'te, Kürdistanlı siyasi egilimleri temsil etmek durumunda kalırken, kendisi bir inisyatif geliştiremez. O da bağımsızlık ve otonomi çözümleri arasında yalpalar, ilkeli bir politika izleyemez. Bu nedenle ülke üzerindeki siyasi eğilimler, bizzat savaş meydanında yer alan güçler, seslerini gerçek biçimde konferansta duyuramazlar. Bu yönde yapılan tüm girişimler gerek Fransız gerekse İngiliz yetkililer tarafından engellenir. Böylece Şerif Paşa, konferansta ülkesinden kopmuş biçimde, silik bir durumda kalır.

Konferansın seyrini değiştirecek olan girişimlerin en önemlilerinden biri,[47] Güney Kürdistan Süleymaniye delegesi olarak konferansa katılmak isteyen Zeki Reşit ve Şeyh Mahmut ailesinden Sait Ahmet Efendi tarafından yapılmıştır. Her ikisi de savaş bölgesinden çıkarak Beyrut'a gelir ve buradaki Fransız Yüksek Komiserliği'ne baş vururlar. Kürt Hükümeti çalışmalarına katılmak üzere, Paris'e gitmek istediklerini belirtirler.

Bağdat, Halep ve Beyrut'ta iki ay süren bir beklentiden sonra çeşitli bahanelerle bu girişim engellenir. Zeki Reşit, görüşlerini bildiren bir mektubu Beyrut Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderir. Mektupta, Mardin'den Güneye doğru uzanan topraklarda hiç bir şarta bağlı olmadan, tamamen bağımsız bir Kürt devletinin kurulması gerektiği belirtilir. Savaş halinde olan Şeyh Mahmut Berzenci adına, Fransızlar'dan, Wilson prensipleri çerçevesinde yardım beklediklerini açıklayan Ze-

İngilizler bu istemi reddetmişlerdir. (Kür. Dos. C. 11, s. 126).
48) a.g.e., C. 11, s. 167-171.

ki Reşit'in bütün girişimleri sonuçsuz kalır. Pratik olarak İngilizlerle savaş halinde bulunan Kürtler, barış görüşmelerinde yer alamazlar. Bu heyetin Paris'e gitmesine karşı çıkan İngilizlerin tavrını anlamak mümkündür. Ancak, legal planda hâlâ ulusların haklarının savunuculuğunu üstlenen Fransızların, bağlaşık güçlerin birliği adına bu engellemeleri anlamlıdır.

Şeyh Mahmut Berzenci'nin temsilcisi olarak konferansa katılmak isteyen Zeki Reşit'in mektubu şöyledir:

Beyrut, Amerikan Oteli
6 Temmuz 1919

Sayın Beyrut Fransız Yüksek Komiserliği'ne.

Aşağıda imzaları bulunan Güney Kürdistanlı delgeler şunları ilân ederler:

Süleymaniye'de oluşturulan Kürt Hükümeti Mardin'den Sena'ya kadar bütün Kuzeyi ve Urmiye'den Başkale'ye kadar olan bölgeyi kapsar. Ateşkes ilanından önce düşen Kerkük'te halk oy birliği ile Şeyh Berzenci ailesi üyelerinden Şeyh Mahmut'u hükümdarları olarak seçti. Diğer taraftan Şeyh Mahmut bütün halkın büyük istemlerini kabul etti. Telgraf hatlarının olmayışı nedeniyle bu durumu Bağlaşıklara bildiremedik. Ateşkesle birlikte komşumuz Irak Askeri Genel Valisi'ni acilen haberdar ettik. Bu iletişimin ardından Askeri Genel Vali, Bağdat'tan üç subayı görevlendirmiş ve hükümdarlarımız bunları kabul ederek görüşmüştür. Kısa bir zaman sonra Irak Valisi Wilson, Süleymaniye'ye gelmiş ve bağımsızlığımızın resmen tanınacağını ilan etmiştir. Ulusal çıkarları savunmak için delegelerin seçilmesi ve Paris'e gönderilmesini kabul etmiştir. Şam'da General Allemby'i görmek ve delegelerimizin resmi olarak tanınmasını sağlayacak seyahat için gerekli pasaportları elde edecek olan hükümdarımız ailesi üyelerinden Sait Ahmet Efen-

di ile birlikte iki kişiyiz. Süleymaniye'yi 20 Mart'ta terk ettik. 6 gün sonra Bağdat'ta idik. Bombay'dan deniz yoluyla seyahat uzun ve zor olduğundan Irak Valisi adına Hawel'in onayıyla kara yolunu seçtik ve on gün sonra Halep'e geldik. Bağdat'tan bize verilen pasaport, seyahatimize Halep'e kadar izin veriyordu. Yolumuza devam etmek için Binbaşı Brayer'in peşinden koşmak gerekecekti. Bu zat önce Bağdat'ı bilgilendirmek gerektiğini söyledi. Bir yanıt almak için bir çok gün beklemek gerekti ve neden sonra, bizzat kendisi Bağdat'ın yanıtının olumlu olduğunu, ancak bu işi Şam ve Mısır kumandanlığına bildirmek gerektiğini açıkladı. Uzun zaman sonra seyahatimizle ilgili olarak verdikleri yanıtta, Londra tarafından yetkili kılınan Kürt ulusunun temsilcileri olan delegelerin çoktan beri hareket ettiklerini, başka kişilerin gönderilmesine artık ihtiyaç olmadığını General Allemby'e bildirildiğini açıkladılar. O halde, bunu söylemek için bizleri neden bu kadar uzun zaman beklettiniz?

Kürt sorunu ile ilgili yapılan bir görüşmede Kurmay Folly şeflik sorununu ortaya koyduğunda bu konuda ne düşündüğümü ve görüşlerimi açıklama fırsatını kaçırmadım; Kürt Krallığı için şu durum(lar) vardır:

Bunlar:

1- Süleymaniye'deki şimdiki Hükümdar Şeyh Mahmut

2- Diyarbakır yöresinde oturan eski Hamidiye Alayları Komutanı Bahim Paşa'nın oğlu Mahmut Bey

3- Bedirhan ailesi üyelerinden Abdulrezzak.

Halk arasındaki itibarı ile Şeyh Mahmut'tan övgü ile söz edildi. Tercih ve istemleri ile Kürtler sadece onu istemektedirler. Muhataplarım konuşmalarımın hepsini not alıyorlardı. Fakat öyle görünmektedir ki, işler bir başka biçimde git-

mektedir. Eger böyle bir şey varsa bu ulusun istemlerine karsı olacaktır. Ve bu günden. 4 ay içinde yenilerinin yerini alması için -daha öncegönderilenlerin geri çağırılmasını istemekteyiz.

Halep'te 40 gün faydasız bir beklentiden sonra bir sonuç eldė etmeden varlığımı ancak fark ettikleri Beyrut'a geri geldim. Burada benim Halep'e dönmemi ihtar ettiler ve her tarafa telgraflar çekerek durumumu haberdar ettiler. Beyrut'ta oturan politik görevli Margar, durumumla ilgilenirken seyahatimi kolaylaştıracağına söz verdi. Fakat General Allemby'e sunulan bir telgrafı bildirmekte gecikmedi. Yukarıda belirtilen endişelerden ötürü uzatmak için yaptığım bir başvuru 8 Temmuz'dan itibaren, oturumum bir hafta daha uzatıldı.

Bu dilekçemin amacı, sizi umutsuz durumumdan haberdar etmek ve sizden yardımlarınızı isterken, delegesinin Paris'e gitmesini engellemek için çıkartılan bu kadar zorluğu ve kösteği öğrenecek olan ulusun umutsuzluğu ne olacak? Bir kez biliyorlar ki, Paris'te sorunları onların üzerine yükleyeceğim. Buysa İngilizlerin hesabına gelmemektedir.

Bu nedenle, bütün dünyaca alkışlanan Başkan Wilson'un konuşmalarına uygun olarak konferansa bir an önce yetişmek için ve özgürlüğümle ilgili emirlere neden olan Fransız Yüksek Komiserliği'nin dikkatini çekiyorum.

Dikkate almak gerekir ki, Kürtler önemli bir çoğunluktadır ve bunların bir kısmı İran'da bulunurken, milyonlarca diğer kısmı Türkiye'de bulunmaktadır. Güçlü tarih içinde, eski bir ulus olarak barış konferansında Fransız üyelerin yanında yerini almaya layıktır.

Dört aydan beri, sağa sola, belli belirsiz koşarken, sizlere Güney Kürtlerinin kendilerine yapılan iyilikleri unutmayacaklarını bildirmek isterim. Dostlarının çıkarları önünde kendilerini

kurban edenler, iyilik yapmaktan övünürler. Ayrıca yapılan iyiliklere karşı çok duyguludurlar. Zorluklar önünde geri çekilmezler ve enerjilerini, direnişlerini gösterirler.

Toprak çok geniş ve el sürülmemiştir. Bir çok değerli madeni, meyve ve hayvanların her türünü oluşturan bu topraklarda yaşayan insanların sadece diğer ulusların yardımına ihtiyaçı olduğunu söyleyebiliriz. Bütün dileklerini temsil eden aşağıdaki istekleri Fransız Hükümeti'nin bilgilerine sunmaktan dolayı size insanlık adına minnettar kalacağım.

1- Tam bir bağımsızlık., Hükümet Konağı Süleymaniye'de olacak olan Şeyh Mahmut Hükümdarlığı'ndaki Güney Kürt Hükümeti'ne hiçbir şart koşulmayacak.

2- Bana güvenlik içinde Fransa'ya seyahat emrinin elde edilmesi

3- Güneyde'ki Kürt halkına karşı dışarıdan gelen her çeşit baskıları durdurmak

4- Görüldüğü gibi çok zor bir dönemden geçen Süleymaniye halkına yardım istemini Fransız Hükümeti'nin yüksek teveccühüne sunarım.

5- Daha önemli kategorik bildirimler için, eğer istiyorsanız bana bir görüşme ayarlayabilirsiniz.

6- Yazışabilmek için şahsımla ilgili özgürlüğün ve güvenliğin elde edilmesi.

7- Bu mektubun bir örneği Amerikan Komisyonu'na verildi.

8- Güney Kürdistan Hükümdarlığı'nın ve halkının, sizden yardımlarınızı beklerken, yolladığı alçak gönüllü sempatiyi kaybetmeyin.

9- Kendi hesabıma saygılarımı sunuyorum ve sizden istemlerimi gerekli yerlere bildirmenizi rica ediyorum.

Güney Kürdistan Delegesi
Reşit Zeki[49]

49) a.g.e., C. 11, s. 162.

Mektupta açıkça görüldüğü gibi Kürtler, modern devlet politikasının kurbanı olarak ortalıkta bırakılmışlardır. Feodal önderlikler, ellerinde yeterli bilgi birikimine sahip kadrolardan mahrum oldukları için emperyalist politikalar karşısında kolaylıkla tuzaklara düşebilmişler, askeri güçlerinin etkinliğini politik sahada kullanma becerisi gösterememişlerdir. Mektubun kendisi bu içler acısı durumu sergilemeye yeterlidir. Direnen ve savaşan bir halkın barış konferansından olması gereken gerçek temsilcilerine karşı oynanan bu oyunlar Bağlaşık Güçlerin, Kürtlerle ilgili politikalarını bütünlüklü olarak göstermesi bakımından incelemeye değerdir. Oyunun bu kadarı bile Sevr Barış Konferansı sonuç kararlarının Kürtler ve diğer halklar açısından ne kadar handikaplarla dolu olduğunu sergilemeye yeterlidir.

Reşit Zeki ve Said Ahmet'i Barış Konferansı'na göndermek isteyen Şeyh Mahmut, önemli bir halkayı yakalayarak kendisini siyasal planda kuvvetlendirmek istemiştir. Bu delegelerin konferansta resmilik kazanmaları halinde direnişin kendisinin de etkileneceğinden ve bir ivme kazanacağından şüphelenen Bağlaşık Güçler, farklı gibi görünen politikalarına karşı aynı oyunu birlikte oynayarak gerçekte ne kadar uygun pozisyonlarda olduklarını ispatlamışlardır. Paris'e bu delegelerin gidememesi sonucu, zaten pasif bir durumda olan Şerif Paşa iyice etkisiz kalmış ve emperyalist oyunlar içinde kaybolmuştur. Konferansın pratik değeri çoktan kaybolmasına karşın, bilerek uzatılması sağlanmış ve yeni gelişmeler karşısında bir koz olarak kullanılıp kullanılamayacağının hesapları yapılmıştır.

Tarihsel veriler Birinci Paylaşım Savaşı sonrası emperyalist oyunların Kürtler lehine değil, aleyhine işletildiğini açık bir biçimde göstermektedir. Politikanın arka bahçesinde sergilenen ve işlenen konuların, devlet politikasının gerçek yönlerini ele verdiği espirisinden hare-

ket ederek, Anti-Kürt politikanın elemanlarını açığa çıkarabiliriz.

Öte yandan, gerek konferans gerekse direniş merkezinde gelişen olaylar, Kürt Ulusal Hareketi'nin handikaplarını da açığa çıkarması bakımından ilginç derslerle doludur. Ulusal bir hareketin olması gereken modern örgütlenişinin bu kavrama tekabül eden sınıf ve katmanlarla olmaması durumunda ne tür tehlikelerle karşılaşılacağını göstermesi bakımından da incelenmeye değerdir.

Fransızların Kürtler karşısında politik tavrı, daha savaşın hemen sonunda açığa çıkmıştır. Bu politkanın Mustafa Kemal hareketi ile direkt bir ilişkisi yoktur. Çünkü Ocak 1919'da Mustafa Kemal henüz hareketin başına geçmeden, Ortadoğu'da Fransa'nın genel politikasını tayin eden Georges Picot'un otonom bir Kürdistan planına bile karşı çıktığını görüyoruz. İlerde çıkacak Suriye sorununun taşıdığı problemlerin ve Kemalist hareketin bir gerçeklik halini almasıyla, bu anti-Kürt politikaya daha da sıkıca sarılmışlardır. Bir ulus adına konuştuğunu söyleyen siyasal yapının, devletler arasındaki politik yaklaşımları ve ayrımları görmesi gerekir. En azından Fransa ve İngiltere'nin böylesi bir politikaya sahip olduklarını, Paris'te Şerif Paşa'nın, Kahire'de Bedirhanlar'ın bilmeleri ve ona göre tavır almaları, Batı başkentlerinde değil, ülke toprakları üzerine sorunun çözümüne ağırlık vermeleri gerekirdi. Çünkü bu tür oyunlar karşısında yapılacak tek şeyin siyasal sorunu sahte bir barış masasında değil ülke topraklarında çözmek gerektiği kavranmalıydı. Ancak onlar kör bir politika izleyerek, bu iki ülke arasında çıkış yolu aradılar. Buysa, yürütülen politikanın daha başlangıçta iflası demekti.

Reşit Zeki ve Said Ahmet'in durdurulmalarının ardından, Beyrut'ta Fransız Komiserliği'nin verdiği rapor, Kürt halkının mücadele alanındaki sesinden nasıl çekindiklerini ortaya koymaktadır.

> Bu durumda sorumlu başkomutanlığın ilgili kişiler hakkında vermiş olduğu açık emirler, tüm imkânları yok etti. (Bu) aynı zamanda bağlaşıklarımızın, Kürdistan halklarının seslerinin Avrupa'ya kadar yansımamasına önem vermelerini göstermektedir.[49]

Kürt halkının direnişini sürekli İngiliz ve Fransızların kışkırtması olarak gösterenlerin ilgisine sunulur.

Kürtlere yönelik bu kadar inkarcı bir politika izlenirken, kendi korumaları olarak gördükleri Asur-Keldanilerle ilgili Fransız diplomasini bu çerçeve içinde incelemek araştırmaya değerdir. Ancak biz burada Fransa'nın, tarihin derinlikleriden gelen ve bugün birkaç yüzbinle sayılan bu ulusa karşı tavrının düğüm noktalarını vermeye çalışacağız. Bu noktalar Kürtlerin yer yer neden Asur-Keldanilerle çatıştıklarını da açıklamaya yeterlidir.

Emperyalist politikalar bölge üzerinde yoğunlaşmadığı dönemlerde bu halklar ayrılıklarına rağmen pekala birlikte yaşamasını başarmışlardır. Fransız Albay Sciard'ın raporları da bu durumu onaylamaktadır.[50] Çok daha fazla ileri gitmeden Kürtlerle içiçe yaşayan Keldani metropoliti Paul de Bedar'ın anlattıkları birinci dereceden verilerdir. Hakkari dağlarından Musul ovalarına kadar olan alanlarda birçok köyde Asurlular Kürtlerle birlikte yaşamakta, toprakları birlikte sürmektedirler. Hıristiyan topluluklar da doğal olarak birlikte yaşadıkları aşiretileri desteklemek durumunda kalırlardı. Yine Paul de Bedar'ın anlattıklarına göre Kürtler savaşa gittiklerinde köylerin yiyecek ve bakım işlerinin aksamaması için Asurlular savaşa götürülmez, köylerinde bırakılırlardı.[51]

50) Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri Irak-Mezopotamya dosyası, C. 49, s. 289-290.

51) Kürdistan dosyası, C. 12, s. 83-90.

I. Paylaşım Savaşı boyunca yapılan yoğun propagandaların ve vaatlerin sonucu savaşta taraf olan Asur-Kalde halkı yaratılan gerginlikler sonucu köylerini ya Kürtler lehine terketmek zorunda kalmışlar ya da bu topraklardan zorla kovulmuşlardır. Asur-Kalde halkının savaş sonu tekrar eski topraklarına geriye dönmek istemesi ise var olan güvensizliği derinleştirmekten başka bir işe yaramaz. Hıristiyan halkın savaş sonu geri dönüş problemi tartışılmaya başladığında artık bölgede yeni dengeler oluşmuştu. Çarlık Rusyası'nın güney denizlerine inme politikasının içinde taktik bir savaş unsuru olarak kullanılan Hıristiyan halkın desteklenmesi sonucu Ermeniler, Asur ve Keldaniler Kafkasya'nın güneyinde ileri Rus karakolları durumuna geldiler. Bu politika içine çekilen Asurlular, Rus ordularına yardım etmek için topraklarından ayrılıp Kafkasya önlerine kadar gittiler. Ancak Ekim Devrimi'yle Rus Ordularının geri çekilmesi sonucu kendilerini yalnızlık içinde bulurlar. Çarlık Ordusu'ndan birkaç iyiniyetli subayın bu ordulara yön vermek istemesi bir sonuç vermeyince saflarda tam bir panik yaşanır. İngilizler tam da bu sırada büyük "bağımsızlık" sözleriyle ortaya çıkarlar.

1917 yılı Aralık ayı sonunda İran'ın Urmiye kentine Van üzerinden gelen İngiliz Askeri misyonuna bağlı çalışan Kürdistan ve Ermenistan Komitesi sorumlularından Yüzbaşı GRACEY, Asur orduları komutanı Ağa Petros ve Patrikleri Mar Şumon'u sorunlarını çözmek için toplantıya davet eder. Aynı toplantıda Fransız Kafkas Sıhhıye Birliği'nde şef doktor olarak görev yapan Paul CAUJOLE, Amerikalı misyoner şefi SHEDD, Urmiye Fransız Başpiskopos'u SONTAG ve Rusya'nın Urmiye Konsolosu Basil Nikitin de hazır bulunmaktadır. Yüzbaşı GRACEY, eğer Asur-Kalde halkının Türk-Alman işbirliğine karşı silahlarını alıp Bağlaşıkların yanında savaşa katılmaları halinde kendilerine savaş boyunca politik, askeri ve ekonomik yardımın yapılacağı ve barış

anlaşması sırasında da bağımsızlıklarının çok ciddi biçimde göz önüne alınacağı sözünü verir. Toplantıya katılan Amerikalı ve Avrupalı temsilciler İngiliz Yüzbaşı GRACEY'in bu doğrultudaki düşüncelerine katılarak Asur halkını cesaretlendirirler. (*E-Levant Irak dosyası cilt 54, s. 63*)

Bu toplantı Asurluların geleceklerinde dönüm noktası olacak geri dönülmez sonuçlar doğuracaktır. Fransız ve İngiliz politikasının daha etkin biçimde bu halklar üzerinde pervasızca uygulandığına tanık olmaktayız.

Osmanlı egemenliğinden beri bölgeye misyonerler yerleştiren Fransızların, Asur-Keldani halkı üzerinde daha etkin bir politika uyguladıklarına tanık oluyoruz. Öyle ki Asurlular kendi topraklarını 'Küçük Fransa' diye adlandıracak kadar bu ülkeye sevgi beslemektedirler. Şüphesiz bu sevgi nedensiz değildir. Zira Fransızlar daha savaş öncesi Asur-Keldanilere bağımsızlıklarının verileceğini garanti ederler. Asur-Keldani orduları komutanı Ağa Petros bu ideal uğrunda bir çok zorluklara göğüs germek zorunda kaldığı gibi, maceralı bir yaşamın da kahramanı olur. Ancak savaş sonu bu halk, değil bağımsızlık, kendi ülkesinde ilticacı durumuna düşer. Bağdat'ın hemen kuzeydoğusuna düşen Bakuba kampında Salmas, Urmiye (İran) ve Van dolaylarından gelen 50 binden fazla Asur-Keldani ve Ermeni bulunur.[52]

Savaş sonunda çizilen sınırlar içinde verilen sözlerin sonuçları beklendiğinde durum hiç de beklendiği gibi olmamış, Asur-Keldani halkı İngilizlerin politik istismarına ve tasarrufuna terkedilmişlerdir. Bu halk, Irak'ın istikrarına bağlı bir öğe olarak kabul edilmiş, sadece bu amaç için dikkate alınmıştır.

Bağlaşık güçlerden yana silah kullansalar da, savaş sonundaki durumları savaş öncesinden çok daha kötü olmuştur. Neyi kazandıklarını anlayamadan bırakınız

52) Irak Mezopotamya dosyası, C. 49, s. 8.

topraklarına dönmeyi, Irak'ın Suriye'nin değişik yerlerine serpiştirilerek sesleri kesilmeye çalışılmıştır. Uzun seneler kendileri için "koruyucu" olarak gördükleri Fransızların İngiliz Hükümeti nezdinde yapacakları bir şey kalmamıştır. Onlar sadece bu yoksul halkın durumunun normalleştirilmesini önermekle yetinmişlerdir. Müslüman-Hıristiyan çatışması altında ezilen bu halk, yerleşim alanlarının karışıklığı ve sayılarının azlığı sonucu İngiliz politikasının ilgi alanı dışında kalmışlardır. Bunu şüphesiz Asurlular'ın büyük çoğunluğunun Fransa'ya duyduğu sevgiyi de eklemek gerekmektedir. Asur-Keldanilerin bu bahtsız sonlarını gören, Kürtler üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Rusya'nın Urmiye Konsolusu Nikitin, katliamlara karşı ilk etapta sorumlu gördüğü Fransızların dikkatini çeker. Müslüman-Hıristiyan karışımı yabancı subayların denetiminde bir jandarma birliğinin kurulmasını teklif eder. Ayrıca Hamadan'da toplanan Ulusal Asur Konseyi'nin kendisine yaptığı başvuruyu gönderir.[53] Ancak İngilizlerin kendi egemenliğinde bulunan topraklar üzerinde başkasının söz söylemesine tahammülleri yoktur. Kuzeyden gelecek Rus veya Sovyet tehlikesine karşı Irak'ın birliğini korumak için Musul'un elde tutulmasına büyük ihtiyaçları vardır. İngilizler sert bir politika yürütmekte kararlıdırlar: "Eger Musul İngiliz egemenliğinde kalmazsa, Asurlular memleketlerine dönmeyi hiç beklemesinler."[54]

Ulusal sorunların ve azınlıklarla ilgili sorunların çözümünde kendilerinden başka hiç kimsenin söz sahibi olmadığı bir dönemde, sözde Wilson prensipleriyle hareket ettiğini söyleyen Batı, halklar arasında çözümsüzlüğü esas bir politika olarak tayin ederek yol almaya çalışmıştır. Farklı toplumsal ve dinsel yapıların içiçe geçtiği topraklarda yaşayan halkların zayıf örgütlenme geleneklerinden de hareket eden Batı, bu sorunları

53) a.g.d. C. 49, s. 138.
54) a.g.d. C. 49, s. 265.

kurdukları manda yönetimlerine devretmişlerdir. Devlet ve demokrasi geleneğinden yoksun olan bu devletler de sorunun altından çıkamayınca yine aynı güçler aynı nedenlerle devreye girmişlerdir.

O günlerde Fransa'nın Bağdat Konsolosu olan Roux, Asur halkının içinde bulunduğu bu acılı yaşama hergün yeni bir yalan katmanın yükü altında ezilmiş, bu nedenle en küçük bir olay karşısında bile inisiyatif koyamaz duruma gelmiştir. Bu tür olaylar karşısında bile 'şimdi ben bunu nasıl yanıtlamalıyım?' diye ilgili bakanlığın kafasını şişirmesi, Roux'un sonunu hazırlar. O güne kadar verilen bütün sözlerin günahını sanki Roux yüklenmiştir. O'nun kalbi bu halk için gerçekten sızlamaktadır.Fransa adına kendisini bu işten sorumlu tutmaktadır. Ama devletin varlık nedeni '*La raison d'Etat*' herşeyin üstündedir. Roux Paris'e son telgrafını 27 Temmuz 1920'de gönderir. Yerini Eduard Chauvet'e bırakır.[55]

C) SOVYET RUSYA'NIN TAVRI

Sovyetlerin Kürtler karşısındaki tavırlarını anlamak için, onların Kemalist harekete nasıl baktıklarını bilmek zorundayız. Kürt sorunu karşısındaki tavırları, ne yazık ki, bir yandan Türk yönetimi ile olan iyi ilişkiler, diğer yandan İngilizlerle olan çatışmalar sonucu anlaşılmaz olmuştur. Buna karşın sorunun tamamen dışında kaldıkları söylenemez. Hatta emperyalist çevreler, Sovyetleri sürekli Kürt sorununun içinde gösteren senaryolar düzenlemişlerdir. Bunda bir ölçüde eski Çarlık rejiminin Kürtlerle ilgili çalışmalarının da rolü olduğu görülmektedir.

Güney Kürdistan'da süren İngiliz Karşıtı ayaklanmayı Sovyetlerin iyi değerlendirdiğini söylemek, eldeki veriler ölçüsünde, olanaksızdır. Dönemin Sovyet elçisi olan Arolav'un, İngiliz yayılmacılığına karşı Kürtlerin

55) a.g.d. C. 52. s. 64.

savaşına ses çıkarmazken, onların bağımsızlık istemleri karşısındaki suskunluğu ilginçtir.

Aşiret yapısının ve feodalizmin etkisiyle Kürtlerin sesinin belki diplomatik alanda dağınık ve zayıf çıktığı doğrudur. Ama hiç kimse savaş alanında patlayan çetin kavganın, Avrupa basınında geniş yankı uyandırırken, Sovyetler'de duyulmadığını söyleyemez. Kaldı ki Sovyet gazeteleri de, Musul bölgesindeki İngiliz barbarlığını anlatan haberlerle doludur.

Ezen-ezilen ulus kavramları içinde, ulusal sorunun sömürgeler sorunu biçiminde gündemleşmesini resmi bir politika olarak tayin eden Sovyetlerin neden ve hangi özel şartlardan ötürü, Kürtleri bu kategorilerden uzak tuttuğunu anlamak zorundayız.

Emperyalist bir savaşın güçler dengesi içinde yer alan ve birçok ulusu egemenliği altında tutan Osmanlı-Türk yönetiminin, savaş sonunda, "mazlum ulus" konumuna düşmesinin gerçek ögelerini araştırmak gerekmektedir. Bitmiş tarihi olgular üzerine fazla faraziye yapılamaz. Ancak, galip tarafın Osmanlı-Alman cephesi olması halinde, Osmanlı egemenliği pekişmiş olacaktı ki, bu onun sömürgeci karakterinin iyice su yüzüne çıkması demektir. Dört senelik savaş süreci herşeyi değiştirdiği gibi, kavramları da alt üst etmiştir. Konumları savaş sonrasında gerçek bir drama dönüşen Kürtler ise, "mazlum ulus" kavramı içinde aynı ilgi alanına girememişlerdi. Türk ulusal hareketinin bu kavram içinde Sovyetlerce gördüğü ilginin, kendi kaderleri için savaş veren Kürtlere gösterilmemesi, politik olarak Sovyetleri zor bir duruma sokmuştur. Bu savaşın İngiliz egemenliğine karşı gelişmesi de, ne yazık ki, sonucu değiştirmemiştir. Bir devlet tecrübesinden gelen ve "mazlum ulus" konumuyla, dünya halkları gözünde önemli bir moral değer bulunduran yeni Türk yönetimi, Sovyetler ile emperyalist Batı arasındaki çelişkilerden de faydalanarak konumunu güçlendirmiştir.

Türkler, Sovyetlere karşı 'mazlum ulus' konumuyla yaklaşıp destek ararken, Kürtler doğal olarak sorunun dışanda bırakılmştır. Batı'ya karşı yaklaşımlarında ise, Misak-ı Milli sınırlarına hakim olmak için Kürtler kullanılmıştır. Bu ikili karakter, Türkiye konusunda, Sovyetlerin politikasının da zaaflarını göstermektedir.

Türklerin "mazlum ulus" konumu gerçekte olağanüstü şartların ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğunda, Osmanlılık bilinci Türklük bilincinden önce geliyorsa da, bu onların çok uluslu bir devlet olmalarını ve ümmet bilincinin, yani Müslüman halkın birliğinin taşıdığı sosyal fenomenlerin bir sonucudur. Yoksa tarih, kültür ve edebi alanda Türk kültürü ve dili diğer uluslarınkine göre çok daha öndedir. Osmanlılık ve Türklük üzerine olan ayırım bugün bile yanlış biçimde kullanılmaya devam edilmektedir. Kimi tarihçiler ve politikacılar[56] yeri geldiğinde Osmanlıyı büyük bir Türk devleti olarak gösterir ve bundan övünç duyarlarken, ulusal sorun söz konusu olduğunda ise imparatorluk içinde en çok ezilen ulusun yine Türkler olduğunu vurgularlar. Bu onların topluma sınıfsal açıdan yaklaşmayışlarının, yani idealist tarih anlayışının verdiği bir alışkanlıktır. Bu verilerden hareketle onlar, gerçek anlamda hem sınıf olarak hem de ulus olarak ezilen, ulus olma özelliklerinden kaynaklanan hak ve yetkilerini imparatorluk içinde kullanamayan ulusların durumunu göz ardı etmektedirler. Diğer taraftan Osmanlılık bilincinin her zaman egemen olduğunu söylemek olanaksızdır. Çünkü ulusal bilinç, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türkleri de derinden etkilemiştir. Bundan en son Türklerin etkilendiği şeklindeki görüş doğru değildir. Kendilerinin iktidar olduğu bir devlet içinde, ulusçu görüşleri hangi savaşla kime karşı göstereceklerdir? Bu ancak, halkın Osmanlı hanedanıyla yetki savaşı biçiminde olabilirdi.

56) Bunlar içinde Bülent Ecevit'i de görebiliriz.

Yoksa Türklerin imparatorluktan ayrılıp, ayrı bir devlet kurmaları biçiminde gelişemezdi. Nitekim Osmanlı düşünce akımlarında Tanzimat'tan sonra önemli gelişmeler olmuş, ulus olma bilinci Türk halkı içinde de gelişmiştir. 'Dünyevi' okullar kurularak modern eğitimde adımlar atılmıştır. Politik alanda Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da içinde bulunduğu Jön Türkler hareketi bu bilince önemli katkılarda bulunmuştur. Ordu içinde gelişen Türkçü eğilimler I. ve II. Meşrutiyet'te seslerini duyurmakla kalmamış, ülke yönetiminde de söz sahibi olmuşlardır. Bu her iki hareket, bir halk hareketi olmaktan çok, ordu içerisinde gelişen Jön Türklerin Osmanlı Hanedanı'yla ulus adına yetki paylaşımının bir kavgasıdır. II. Meşrutiyet ve nihayet Nisan 1909'da II. Abdulhamit'in düşüşü ile beraber, iktidar mekanizmasına iyice oturan İttihat ve Terakki Partisi'nin önderleri, sadece Osmanlı sınırları içinde bulunan Türkleri değil, Uzak Asya'daki Türkleri de birleştirmeyi savunan Turancı bir ideolojiye sahiptirler. Enver, Talat ve Cemal Paşa'lar tarafından yönetilen Osmanlının son dönemi tartışmaya yer bıramayacak nitelikte katı bir Türkçü ideolojinin baskısı altındadır. "Mazlum ulus", işte yükselen bu azgın şovenizmin Paylaşım Savaş'ında yediği darbeden sonraki trajik bir durumudur.

Yine, kaynağını bu ideolojiden alan Mustafa Kemal ise, Anadolu topraklarındaki kozmopolit yapının verdiği özellikle, Türk ve Müslüman kavramlarının birbirine geçtiği, kelimenin tam anlamıyla milliyetçi diyebileceğimiz bir politika izleyerek, modern ulus kavramına daha akılcı biçimde yaklaşmıştır. Gerçek anlamda ulusal görüşleri ise, iktidar mekanizmasını güçlendirdikten ve Kürtleri siyasal olarak etkisizliştirdikten sonra hareketa geçirmiştir. Türk Tarih Kurumu ve Güneş-Dil Teorisi girişimleri, Jön Türk ulusçuluğunu geride bırakacak kategorik özelliklere sahiptir.

"Mazlum ulus"un kısaca seyri budur.

Türk resmi tarihçilerinin kullandıkları bir görüş olan, imparatorluk içinde diğer uluslara da görev verilmesi, onlardan ordular oluşturulması (Kürt, Çerkez, Arnavut) ise, devlet yönetiminin ayırıcı özelliklerinden biridir. Hemen her devlette buna örnek bulabiliriz. Bu tamamıyla devletin güvenliği için alınan bir önlemdir. Bunun ötesinde, o ulusun ulusal haklarıyla, kültür yaşamıyla, politik karar organlarıyla ilgili hakları ise, sözkonusu değildir. Böylesi sosyal ve politik haklardan yoksun olan bir topluma verilen yaşam hakkının ise, modern kölelikten farkı yoktur. Sadece yaşama hakları olan bu ulusların, Osmanlının ayrıcalıksız unsurları olduğunu söylemek gülünçtür. Zira politik, ekonomik ve kültürel karar mekanizmasına sahip olmayan bir toplumun yaşam hakkını ölüm hakkından ince bir çizgi ayırmaktadır. Bu ülkede azınlıklar ekonominin en önemli kilit taşları olmalarına karşın siyasal karar mekanizmasından uzaktırlar. Şartlar elverdiğinde, katledilmemeleri için bir neden yoktur. Nitekim tarih bunu birçok kez (Lozan sonrası yapılan mübadelelerde ve 6-7 Eylül 1955 olaylarında olduğu gibi) ispatlamıştır.

Devlet bu yöntem ile, ezilen ve bağımlı uluslar içerisinde yer edinirken, bu örgütlenmeler aracılığı ile de bölgede istediği gibi hareket etme olanağı sağlamakta, politik etkinliklerini korumaktadır. Böylece devlet olma hakkını ve yetkisini, elinde tuttuğu bölgeleri kamuoyu gözünde yasallaştırmaktadır. İktidar mekanizmasından uzak olan bu uluslar içindeki sosyal yapıları zayıf olan kesimler, bu tür eylemlilikler içine girdikten sonra, hakim ulusun herhangi bir üyesinden çok daha fazla bir istençle devlete bağımlı hale gelmektedirler. Bunu bir ayrıcalık olarak görmek elbette mümkündür. Oysa ayrıcalığa kavuşan, ulusun bir parçası bile değil, sadece birey olan "o" kişi ya da bir avuç guruptur. Ama ulusun kendisi değildir. Çarlık Rusyası'nda, devlet katında görevli Ruslar dışındaki uluslara mensup kişiler ya da ör-

gütler, örneğin Kazak orduları da, Osmanlı yönetiminde çeşitli kademelerde görev alan Arnavut, Çerkez, Kürt, Rum ve Ermeniler de, ya da bugün Ürdün Krallığı'nın muhafızlığını yapan Çerkez Alayı da, bu anlayış içinde değerlendirilebilinir.

Bu verilerden hareketle, Türkler, savaş sonrası "mazlum ulus" konumuna düşseler bile, bu gerçekten mazlum durumunda olan ulusların kaderlerinin unutulmasına neden değildir.

Sovyet politikası, mazlum uluslara kendi kaderini tayin hakkını savunduğunda, bunun Kürtleri de ilgilendirmesi gerektiği açıktır. Kürtler hakkında yeterli bilgilerinin olmladığı da söylenemez. Çünkü 17. yüzyıldan beri Kürt dili ve kültürü üzerine önemli araştırmalar yapılmış, özellikle son Rus Çarları Kürtler üzerinde politik hesaplar yapmışlardır. O halde Sovyet politikasının açıklanmasında bir tek eleman kalıyor: O da, devletler arası politikada dönemin zorunluluklarının, teorileri alt üst etmesidir. Sovyet dış politikasının ulusal sorunda aldığı ilk yara öyle sanıyoruz ki, Kürt sorununda olmuştur. Kürtler, İngiliz egemenliğine karşı direnirken, Sovyet politikası bu direnişi Kemalist hareketin hanesine yazmış, yani Kürt direnişini ayrı bir karakterde görmemiştir. Ama Kürt hareketi, Kemalist rejime karşı yöneldiğinde ise, bu eylemi tıpkı Türk devlet politikasında olduğu gibi, İngiliz yanlısı, feodal, gerici güçlerin bir ayaklanması olarak mahkum etmiştir. Daha ileride göreceğimiz gibi, İngilizlere karşı Kürt ayaklanmasının faydacı bir anlayışla, kısmi biçimde Türkler tarafından desteklenmesi, Sovyet elçisi Aralov'un da bilgisi dahilindedir. Aynı Aralov'un bizzat Kürtlerin hakları konusunda söz etmediği bilinmektedir. Diplomatik faaliyetlerinde bunu kendisine birinci görev yapan Aralov, Ankara'nın emperyalistlerle olan ilişkilerine göz yummuş, Sovyet politikasının Türkiye üzerinde etkisiz kalmasında önemli roller oynamıştır.

Öte yandan 1920'de Bakü'de yapılan "Doğu Halkları Kurultayı"na Kürtler temsilci göndermek isterlerse de Kemalistler engel olurlar.[57] Kürt ulusal sorununun taşıdığı problemleri bizzat bir Kürt heyetinin dile getirmek istemesi Kemalistler için elbette iç açıcı sonuçlar doğurmayacaktı. Yine de "Doğu Devletleri" adına değil "Doğu Halkları" adına toplanan bu kurultaydan Kürt ve Ermenilerle ilgili söz edilmesini beklemek, kurultayın amacına uygun görünmektedir. Ne var ki, kurutlay bildirilerinden birinde, Ermenilerden bir tek satır için söz edilirken, Kürtlerden hiç söz edilmez. Özellikle kurultay günlerinde yoğun çarpışmaların sürdüğü Güney Kürdistan'dan hiç söz edilmemesi ilginçtir. Diğer bir nokta ise, Sovyet Hükümeti'nin Müslüman halklarla ilgili "Doğu'nun Müslüman İşçilerine Çağrı" adını taşıyan bildirisi 12 ayrı ulusa seslenirken Kürtlerden söz etmez.[58] Komünist Enternasyonal'in Kongre ile ilgili yayınladığı bildiride ise, ulusal sorunun kendisi İran Ermenistan ve Türkiye'de yoğunlaştırılırken, Kürtlerden sadece Ermeni sorunu içinde, onlara karşı kullanılmış olmalarından ötürü söz konusu edilir.[59]

Oysa Sovyetlerin Türkiye ile ilk diplomatik ilişki zincirini oluşturan 4 Haziran 1920 tarihli Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in mektubu, genel Sovyet politikasını açıklarken objektif davranmış, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorunları açık bir dille belirtmiştir. Çiçerin, Sovyet Hükümeti'nin Ankara karşısındaki temel dış politikasını açıklarken sekiz prensip üzerinde durmuştur. Sözkonusu edilen bu sekiz prensibin ikisinde Türkiye'deki ulusal azınlıklar sorununa dikkat çekilmekte, bu halkların karar mekanizmalarında söz sahibi olmaları savunulmaktadır.

57) Yeni Gün Dergisinden aktaran, Dr. Kemal M. Ahmet, 1925 Büyük Kürt Ayaklanması, s. 39 (Sovyet belgelerine dayanarak hazırlanmıştır.)
58) Siyamend Othman, Kürt Sorunu Üzerine, Sovyet Politikası Üzerine Bir Analizin Elemanları, Studia Kurdica Dergisi, s. 55.
59) Komintern Belgelerinde Türkiye, s. 12.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına,

Sovyet Hükümeti, bizimle normal ilişkiler kurma ve özellikle her iki ülkeyi tehdit eden yabancı emperyalizme karşı birlikte mücadeleye katılmayı isteyen mektubunuzu aldığını bildirmekten kıvanç duyar.

Yeni Ankara Hükümeti'nin dış politikasının temel prensiplerini, Sovyet Hükümeti büyük bir sevinçle öğrendi.

Bu prensipler şunlardır:

1- Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı.

2- Tartışmasız Türk topraklarında Türk devletinin birliği.

3- Suriye ve Arap devletlerinin bağımsızlığının ilanı.

4- Türk Ermeni halkının, Kürdistan'ın Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve Araplarla Türklerin oturduğu yerlerde TBMM kararlarına, halkın bizzat kendisinin sahip olma hakkının olması, hükümet bu kararıyla bu bölgelerde ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan ilticacıların ve göçmenlerin kendi bağımsız istemleri şartıyla yapılacak olan bir plebisite katılmalarını serbest bırakacaktır. Bu nedenden ötürü ilgili ülkeye geri gelmelerine müsaade edilmesi gerekir.

5- Başında TBMM'nin bulunduğu yeni Türk devletinin parçasını oluşturan bölgelerdeki ulusal azınlıklara, Avrupa'nın en özgür devletlerinin ulusal azınlıklarına verdikleri bütün hakların onlara da tanınması.

6- Boğazlar sorununun, Karadeniz kıyısında bulunan devletlerin bir konferansıyla çözülmesi.

7- Yabancı devletlerin ekonomik kontrollerinin ve kapitülasyanların kaldırılması.

8- Yabancı etkinin bütün çevresinin kaldırılması.

Sovyet Konseyi, TBMM ile halkların özgürlüğünün yüksek prensipleriyle, emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeyi dikkate almaktadır. Sovyet Hükümeti diplomatik görüşmelerin TBMM'ne bir tarafta Türkiye ile Ermenistan arasında, diğer taraftan İran ile kendileri tarafından düzenlenen halkların hakları ve adalet prensiplerine uygun olarak doğu sınırlarının çizilmesine olanak vereceğini ummaktadır. Sovyet Hükümeti, istemlerin bildirilmesi halinde, ilgili taraflar arasında hakem rol oynamaya hazırdır.

Sovyet Hükümeti;

Türkiye ve Ermenistan arasında dostça ve kalıcı ilişkilerin oluşturulması hedefinde, en kısa zamanda diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin oluşturulmasını önerir. Sovyet Hükümeti prensiplerine sadık kalırken, bütün dünya halklarına bir dost eli uzatıyor, onlar tarafından düzenlenen bütün hakları tanıyor. Sovyet Hükümeti çok büyük bir dikkatle Türk halkı tarafından bağımsızlığı ve hükümranlığı için verilen kahramanca mücadeleyi izliyor. Türkiye'nin şu anda geçirdiği korkunç dönem için Sovyet Hükümeti, ileride Türkiye ve Rusya halklarını birleştirecek sürekli dostluğun temelini atmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaları bilgilerinize sunarken, İşçi ve Köylü Federal Cumhuriyeti halkı adına, Millet Meclisi Başkanına, bağımsızlığı için savaşan Türkiye halkına en iyi başarı dileklerini sunmaktan kıvanç duyar."[60]

Çiçerin
Dışişleri Halk Komiseri

Mektubun temasından, yukarıdaki 8 önerinin o sıralarda (11 Mayıs 1920) Moskova'ya gönderilen Türk he-

60) B.N. Şimşir, a.g.e.,C. 2, s. 167-168.

yetinin önerilerini içerdiği anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı Bekir Sami ve İktisat Bakanı Yusuf Kemal'in başında bulunduğu Türk heyetinin sözkonusu ettiği vaadlerin anlaşma zeminine gelince problem yarattığını, bazı ilkeler üzerine 25 Ağustos 1920'de önanlaşmalar imzalanmasına karşın "uzlaşılmayan kimi noktalardan dolayı", anlaşmanın geciktiğini ve nihayet 16 Mart 1921'de imzalanabildiğini Mustafa Kemal'in söylevinde okumaktayız.[61]

Bolşeviklerin bu önerilerinin Ankara'dan gönderilen Bekir Sami'nin bireysel girişimleri sonucu olduğunu söylemek olanaklı değildir. Gerçi Bekir Sami Dışişleri Bakanı olarak Avrupa'da, İngiliz ve Fransızlarla girdiği ilişkilerde Ankara'nın politikası dışına çıkmakla suçlanmış, bu nedenle Mustafa Kemal tarafından eleştirilmiştir. Fakat fazla barışçı olarak eleştirilen Bekir Sami'nin, Moskova'da kendi inisiyatifleriyle, bu sekiz maddeye "evet" dediğini söyleyemeyiz. Kaldı ki, o günlerde böyle bir çelişki söz konusu olmamıştır. Çünkü yukarıda söz konusu edilen problemleri Türkiye Millet Meclisi'nin oluşumunda da görmekteyiz. Türk ve Kürtler gibi Lazların da Lazistan adına TBMM'de temsilci bulundurmaları, Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan sonra Ermenilerle ilgili olarak "silahsız oldukları ve birlikte yaşamak istedikleri sürece onlara dokunulmamasını, uğradıkları saldırılardan korunmalarını" isteyen bildirileri, Kürtlerle ilgili bir otonomi planı üzerine çalışması, Çiçerin'in sözünü ettiği 8 maddenin başlangıçta Kemalistlerce de kabul gördüğünü göstermeye yeterlidir.

Ancak sözlü bildirimler, yazılı anlaşma metinleri ile imzalanma aşamasına geldiğinde Kemalist yönetim, mektuptaki diplomatik havayı devam ettirmekte zorlanmıştır. Sovyetler ise, uzun süre bu maddeler üzerinde ısrarlı olmamışlardır. 24 Ağustos 1920'den, 16 Mart

61) M. Kemal Atatürk, Söylev, s. 251.

1921'e kadar geçen süre ise uzlaşılmayan kimi noktalarla ilgili sorunların uzlaşılabilir bir hale getirildiği dönem olmuştur. Bu dönemin Kemalistler lehine işlediği görülmektedir.

Kemalist hareketi, İngiliz yayılmacılığına karşı bir merkez olarak gören Sovyetler, Kürtlerin İngiliz karşıtı ayaklanmalarını ise ciddiye almamışlardır. Buna karşılık Şeyh Mahmut, Sovyetlerin Tebriz Konsolosu aracılığı ile Sovyet Hükümeti'ne bir mesaj göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Sovyetler ise, sürdürdükleri sessizliği devam ettirmişler, mektuba yanıt bile vermemişlerdir. (Ya da bu güne kadar verilmediği bilinmektedir). Oysa gönderilecek olumlu bir mesajın bile diplomatik alanda Kürtler arasında bir moral kaynağı olacağı ve farklı devletlerin, Kürtler karşı politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorlayacağı açıktır. Ne var ki, Sovyetler Türkiye'yi Batı'lı güçlerin yanına itmemek gibi pasif bir politika ile, olabildiğince Ankara yönetimine yakınlık göstermekte, çeşitli siyasal sorunları gündeme sokmamaya dikkat etmektedir. Fakat bu tedbirler de fayda etmemiştir. Çünkü Arolav, İngiliz ve Fransız politikasının Ankara üzerinde etkisinin artmasına göz yummuş bir durumdadır. Gelişmelerden yeterli bir biçimde Moskova'yı haberdar etmediği, Lozan görüşmeleri sırasında açığa çıkar.

Fransız belgelerinde Sovyetler'in, İran Kürtleri ile olan zayıf ilişkilerine rastlanıyorsa da bunun önemsenecek bir etkinlik olduğu söylenemez. Bu küçük ilgi bile Kürtleri cesaretlendirmiş olmalı ki Şeyh Mahmut,Tebriz Sovyet Konsolosluğu aracılığı ile Sovyetler'e şu mesajı iletir:

> Bütün dünya 1917 Ekim Devrimi'nin hürriyet sesini işitti. Ulusunuzun zalim ve diktatör bir idareden kurtulduğuna bütün dünya sevindi. Kürtler haklı olan ulusal davalarında başarılı olmak kararlılığı ile giriştikleri mücadelede ellerini

size doğru uzatıyor. Bütün kalpleri ve içtenliği ile sizinle arkadaşça ve kardeşçe beraber yaşamak istemini belirtiyorlar. Aramızda diplomatik bağ olmadığından, durumumuzdan etraflıca bilgisi olmayan Sovyet Hükümeti'ne bu yazı ile herşeyi bildirmeye imkân yoktur. Mazlum, esarette bulunan ulusların koruycusu olan Sovyet Hükümeti'nin Kürt ulusunu da koruyacağına eminiz. Bütün Kürtler, Sovyetler Birliği'ne Doğu'nun koruyucusu gözüyle bakmaktadırlar. Geleceklerini Sovyet Hükümeti'nin geleceğine bağlamaya hazır olan Kürtler, karşılıklı olarak sizinle ilişki kurmayı sabırsızlıkla bekliyorlar.[62(*)]

62) Zınar Silopi, Doza Kürdistan, s. 65.

*) Şeyh Mahmut Berzenci henüz daha Kürt Hükümeti Başkanı olarak Süleymaniye'de bulunduğu sırada 20 Ocak 1923'te kalema aldığı birinci mektubu süvari komutanı Albay Reşit Efendi ve sekreterlerinden Arif Efendi'yle birlikte göndermiştir. bu kişilerin neden gönderrildikleri ise mektupta şöyle anlatılmaktadır:

Güney Kürdistan'ın tüm halkı, tamamıyla şanlı Sovyet Devletiyle dostluktan yanadır, bu dostluk için her türlü fedakarlıkda bulunmaya, onu maddi ve manevi olarak desteklemeye hazırdır. Bununla birlikte, bizler kendi tarafımızdan, meşru haklarımızın resmen tanınmasını esas koşul olarak görüyoruz. Kendi tavrımızı dünya kamuoyuna göstermemiz, kuvvet ve prestijimizi arttırmamız, düşmanın kuvvetini zayıflatmamız için ülkemizin tüfek, makinalı silah, uçak, silah ve cephaneye ihtiyacı vardır. Bu konudaki ayrıntıları, sizlere şifahen, süvari komutanı Albay Reşit Efendi ve şahsi sekreterim Arif Efendi bildireceklerdir.

Bu yardım talebi, Berzenci'nin İngilizlere güvenmediğini ve yaklaşan tehlikeyi gördüğünü açıklamaktadır. Siyasal statüsü belirlenmemiş sözde bir otonomiyi reddeden Berzenci, ulusal hakların tanınması konusunda ısrarlıdır. Süleymaniye'de Kürt Hükümeti'nin yıkılmasından sonra İran Kürdistanı'na geçmek zorunda kaldığı bir sırada kaleme alınan ve diğer isyan liderleri tarafından da imzalanan 10 Haziran 1923 tarihli ikinci mektupta tarafsız gözlemcilerin yerinde araştırma yapması için Sovyet Hükümeti'ne başvurmaktadır. Bu mektup, 22 Haziran 1923 tarihli Pravda gazetesinde yayınlanmıştır.

"Dünya savaşının başlamasıyla, biz Güney Kürdistan'da yaşayanlar, defalarca, İngilizlere, ulusal taleplerimizin yerine getirilmesi çağrısında bulunduk. Fakat İngiliz askeri birlikleri ve uçakları ülkemizi yakıp yıkmaya, insanlarımızı katletmeye, acı ve hoşnutsuzluğumuzu ifade etme imkanlarını dahi tanımamaya devam etmektedirler. 1922 yılı başlangıcında, İngiliz iktidarı, askeri güçlerin yardımıyla, bütün gücünü, Güney Kürdistan ile Arabistan'ın zorla birleştirilmesine verdi. Kür-

Çeşitli Türk sol çevrelerin sürekli polemik konusu yaptıkları Türk-Sovyet ilişkilerinin niteliği. emperyalist Batı burjuvazisi tarafından çok ciddiye alınan bir sorun değildir. İlk etapta İngilizler bu konuda önemli şüpheler taşımakla birlikte, Fransızlarla yürüttükleri temaslar sonucu şüpheleri ortadan kalkmıştır. Bu noktadan sonra ilişkilere daha soğukkanlı yaklaştıkları gözlenmiştir. Batı'lı güçler bu konuda gereksiz fantazilere girip yeni Türk burjuvazisini ürkütmemek gerektiğini düşünmektedirler; tersi bir durum, Sovyetler içinde geçerlidir. Batı için sorun, Türk burjuvazisinin gideceği yer değil, Sovyetlerin, Türkiye üzerindeki çalışmalarıdır. İzlenmesi gereken politika budur. Bu tavırlarını Türk-Sovyet diplomatik ilişkilerinin en iyi noktası olan 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması karşında bile sürdürmüşlerdir. Örneğin, Fransa, Türk yönetiminin siyasal bağımsızlık konusundaki kararlılığını anlayışla karşılarken, yeni Türk burjuvazisinin zaaflarını da hesap etmektedir. Bu tür bir bağımsızlığın Batı dünyası için tehlikeli olmadığını, ekonomik köklerinden kopuk ele

distan'ın işgalinden sonra, sizden İngilizlerin zulüm ve yıkımlarını bizzat yerinde tespit edecek tarafsız bir delegasyon gönderilmesini rica ediyoruz."

27 Temmuz 1923 tarihli olan 3. mektubun temasından daha önceki başvurulara herhangi bir yanıtın gelmediği anlaşılmaktadır. Kürdistan'daki katliamların durdurulması için Sovyet hükümetine adeta bir yalvarış vardır.

"Kürdistan'ın bütün nüfusu, bombardıman ve askeri saldırılara maruz bırakılmıştır. Yaklaşık 200 aile, düşman güçlerin baskısı altında, Süleymaniye'den göç etmiştir. Onlarca insan esir alınarak, derhal Bağdat'a sürgün edilmişlerdir. Mallarının büyük bir kısmı yağma edilmiştir. Bu zulme, hakkaniyet ve humanist adaletinizle karşı çıkmanızı rica ediyoruz." (Pravda'dan aktaran Prof. Dr. Şakirê Xidoyê Mihoyan, Ermenistan Bilimleri Akademisi Doğu Enstitüsü Kürtçe BölümBaşkanı, İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu, Jina Nû Yayınları, s. 43-46.)

Berzenci'nin bu mektupları KDP'nin merkez yayın organı Xebat'ın 7 Kasım 1960 sayısında da basılmıştır. Bu mektuplar IKDP tarafından "Kürt halkının ulusların özgürlük ve kendi kaderini tayin etme mücadelesinde,Sovyetler Birliği'nin etki ve rolüne büyük değer verdiğinin göstergesi olduğu" şeklinde sunulmuştur. (Aynı eser, s. 46).

alınan siyasal bağımsızlığın fazla uzun süreli olmayacağı görüşünde ısrarlı olmuşlardır. Yine onlarda, Batı'da şüpheyle karşılanan Sovyet yardımının kabulünün Yunan saldırısı karşısında yapılan bir zorunluluk olduğu görüşü hakimdir.[63]

Diğer bir nokta Batılıların Türkiye'yi konumlandırdıkları statü ile Sovyetlerin, Türkiye tipi ülkelere (ara devletler) bakış açılarındaki benzerliktir. Çünkü her ikisi de Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yapısının bu biçimi ile fazla uzun sürmeyeceğini ve sistemlerden birini tercih etmek zorunda kalacaklarını bilmektedirler. Anlaşmanın şekli ne olursa olsun, Fransızlar, Türkiye'nin Batılı dostlarını bulacağı günü sabırla beklerken, İngilizler her konuda olduğu gibi burada da ihtiyatlı davranmışlardır. Türkiye'nin bu anlaşmalara ihtiyacı açık olsa da, ikili anlaşmaların doğurduğu politik ortamdır onları asıl endişelendiren.. Kafkas Cumhuriyetlerinde ve Baltık kıyılarında süren gerginlik bu tavrın esas nedenidir. Sovyetlerin sonuç olarak buralarda egemenliklerini yerleştireceklerinden şüpheleri olmayan İngilizler, bu politika tayin etme ve yapabilirlerse Türkiye ile Sovyetler arasında- Türkiye'nin de onayı alarakbir tampon devlet kurmak istemektedirler.[64]

Sovyetler açısından ise sorun, emperyalist yayılmacılığının önüne, her türlü önlemler alınarak geçilmesidir. Güney sınırlarında bu şartlar, paylaşım savaşından yenik çıkan Türkler tarafından yaratılmıştır. Türk-Sovyet anlaşmasının temeli, küçük Asya, Kafkasya ve İran'da Batı etkisinin kırılması şeklinde görülür. Ancak bu anlaşma ile Kafkasya ve Asya'daki Müslümanların sorunu kendiliğinden halledilmiş değildir. Müslüman halklarla uzlaşma çalışmaları Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kurultayına iletilmiş olmasına karşın, bu kurultayda yer alan kimi akımların durumu şüpheyle kar-

63) Türkiye Dosyası. C. 191. s. 157.
64) a.g.e. C. 286. s. 89.

şılanmıştır. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da Sovyetler'e karşı propaganda geliştiren Enver Paşa'nın birdenbire takındığı Sovyet yanlısı değişiklik kafalarda sorular uyandırmıştır. Batılı güçler ise, Mustafa Kemal yanlısı milliyetçilerin Bolşevik olmadıklarını rapor ederlerken, İttihatçıların Anadoluya dönüşlerine de karşı olduklarının altını çizilerler. Sovyetler'de bulunan ve Bolşeviklere yakınlaşma eğilimi gösteren Enver Paşa'nın Bolşevik etkisindeki "öteki kimselerle" Mustafa Kemal'i tasfiye etmesi halinde doğacak olan kaos ortamını ise ne İngilizler ne de Fransızlar hiç düşünmek bile istemektedirler.[65] Enver Paşa'nın adamlarının bu "öteki kimselerle"birlikte, Ankara'da Aralov'dan da yardım görebileceklerini ciddi olarak düşünürler ve ona göre tedbirler alınmasını isterler.[66]

Sovyetler ise, böylesi bir maceraya "evet" diyecek değildir. Daha gerçekçi bir politika izlemeyi tercih eder.

Enver Paşa'nın değişen bu taktik sayesinde ayakta kalabileceğini ve bir gün İttihat ve Terakki'yi tekrar iktidara getirmek isteyebileceğini hesap eden Sovyetler, böylesi bir durumda, güneyde sürekli bir Türk tehlikesi hissedeceklerini bilmekteydi.[67]

Enver Paşa'nın geçmişi de, Sovyetlere göz kırpan yeni politikasını gölgeleyecek niteliktedir. Eski bir turancının, üstelik Osmanlı Devletinin en üst yöneticiliğinden birini, Bolşevik düşüncelere sarılmasının inanılması güç bir olasılık olduğunun bilincinde olan Sovyetler, Anadolu'da bir taban edilen, halk arasında örgütlenmeye giden Kemalist hareketi ciddiye alırlar. Sovyetler'den umudu kesen ve Türkistan'da turancı eylemler için harekete geçen Enver Paşa'yı Mustafa Kemal de izlemektedir. Çünkü Enver ve Talat Paşalar, İsmet Paşa'nın de-

65) B.N. Şimşir. a.g.e. C. 1, s. 368.
66) Türkiye Dosyası, C. 286, s. 53.
67) a.g.e., C. 286, s. 54.

yişiyle "Mizaçları ve tabiyatları itibari ile tehlikeli insanlardır." Enver Paşa kafasından Türkiye'yi çıkarmazken. Mustafa Kemal de O'nun Anadolu topraklarına gelip, ihtilalcı kişiliği nedeniyle problemler yaratacağı savını, sürekli aklında tutmuştur. Henüz Afganistan topraklarında bulunduğu söylenen Enver'in Türkiye'ye dönme söylentilerinin yayıldığı bir sırada Mustafa Kemal Sovyetler'e başvurarak Enver'in durdurulmasını ister (10 Kasım 1921).[68]

Sovyetler'in Doğu politikası konusunda uzmanlarından biri olan Rokowski'nin yaklaşımı, değişimler ne olursa olsun Kemalistlerin iktidarda kalacağı biçimindedir. Sovyet devletinin kendisi ile sınır olacak olan böylesi bir yönetime karşı gerekli askeri ve politik tedbirleri almasını yerinde görür.[69] Lozan Konferansı sırasında Türk-Sovyet ilişkileri konusunda hazırlanan bir Fransız raporunda şu ilginç görüşlere yer verilmektedir:

> "Rusların Türkiye'ye karşı olan yakınmalarının nedeni ne İstanbul'un, ne de Ankara'nın Komünistleri tutuklamaları değil, ulusal heyecanın aşırı coşkusu dindiğinde ve ekonomik ihtiyaçlar kendini acımasız bir biçimde dayattığında ekonomik olarak kendisini Batı'lı güçlerin kucağına atacağındandır... Bu espiri içinde Lozan'a gelen Çiçerin ve Rokowski, Moskova'nın yakasını bırakmayan Türk tehlikesini ancak Türkiye'nin Sovyetleştirilmesi ve Rus Federasyonu içine katılması ile uzaklaştırılabileceğini sanmaktadırlar. Onların gözünde bu amaca ulaşmak için Batı'dan gelen tüm ekonomik destekler engellenmeli ve tüm pozitif çözümlerin reddine varılmalıdır.
>
> Sovyetlerin Türk sorunu karşısındaki bu aşırı kaygıları Lozan'da Türk çevrelerinde güvensizlik uyandırmamış değildir. Hüseyin Cahit Bey

68) Kürdistan Dosyası, C. 13, (10 Kasım 1921 tarihli rapor).
69) Türkiye Dosyası, C. 286, s. 54.

Rokowski ile olan görüşmelerinde, Türklerin istemlerinde direnmeleri için verilen sayısız cesaretlendirici bildirimlerin ve görüşmelerin kesilmesi halinde bile, kendilerine sunulan bir dizi vaadin kendisini çok çarptığını belirtiyor.

(Türkiye heyetine) bizzat İsmet Paşa tarafından seçilen tek adam olan Hüseyin Cahit -ki onunla çok samimidir- Ruslarla önceden yaptığı sayısız görüşmelerinden de benzer duygular çıkartmıştır.[70]

Türkiye, Çin, İran gibi ülkeleri sosyalizm ile kapitalizm arasında ara ülkeler olarak gören, bu ülkelerin nisbi bağımsız konumlarını daha fazla devam ettiremeyeceğini, birini ya da diğerini seçme zorunda olduklarını söyleyen Lenin'in politik tespitleri ile yukarıda raporu karşılaştıracak olursak birbiri ile çakıştığını göreceğiz. Bu anlamda Türkiye'nin yeni yolunu seçmesi, Sovyetler için bir sürpriz olmamıştır. Ancak sonuna kadar Türkiye'yi, Batı'nın yanına gitmemesi için desteklemişlerdir. Böylesi bir çekingenin ardından gelen desteğin Kürt sorununda ilkesiz yaklaşımları da beraberinde getirmesi elbette doğal karşılanacaktır.

İzlenen politikalarla Sovyetler Güney sınırlarını stratejik olarak nispeten güven altına alırken, politik söylem olarak çelişki içine düşmüştür. Komünistlere karşı yapılan baskı ve tutuklamalar bile izlenen politikayı değiştirmemiştir. Süreç, Sovyetlerin ara ülkelerle ilgili politikasını tümüyle yanlış çıkarmıştır. Daha sonra kapitalist olmayan kalkınma yolu şeklinde formüle edilen bu ara ülkelerin, devrimci bir süreç geçirmedikçe, reformcu yollarla yine kapitalist pazarın bir parçası haline geleceklerini tarih ispatlamıştır. Türkiye, Mısır, İran "ara ülke" kategorilerini çoktan yitirmiş ülkelerdir.

70) a.g.e., C. 286, s. 53-55.

Sovyetlerin Türkiye'yi Batı etkisinden uzak tutma şeklinde beliren politikasını tamamen uyguladığını söylemek oldukça güçtür. Türkiye'nin kaderini çizen güç bir dönemde Sovyet elçisi olan Arolov, bu konuda aktif politika yerine tavizkar bir yol tutmuş, hatta Kemalistlerin Emperyalistlerle olan ilişkilerine göz yummuş; gerekli müdahalelerde ve girişimlerde bulunmamıştır.

Lozan görüşmelerine kadar herşeyin iyi gittiğini sanan Sovyetler, Lozan'a Sovyet Heyetinin gelip görüşmelere oturmasıyla durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığını kavramışlardır. Çünkü en önem verdikleri ve anlaşmış gibi göründükleri Boğazlar konusunda bile Türkiye, Batılıların önerilerinden yana tavır almıştır. İtalyan basınında, Sovyet heyetini atlatan ve Batı'nın Boğazlar konusundaki görüşünü kabul eden Türkiye'ye övgüler dizilmiştir. Türkiye'nin Batı'ya yönelişi böylece alkışlanır ve cesaretlendirilir.[71] İlişkilerin gergin hal aldığı bu dönemde her ülke kendi politikasına uygun irili ufaklı guruplar üzerinde oynamaktan çekinmez. Irak'lı Arap komünistler, Çiçerin'e baş vurarak Sovyetlerden İngiliz egemenliğine karşı kendilerinin desteklenmesini isterlerken, Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa da Sovyetlere karşı olan akımlarla görüşme yapmaktan çekinmez.[72] Bu, Sovyetlere de aynı zamanda bir gözdağı vermektir. Türkistan ve Azarbeycan'daki anti-Bolşevik temsilcilerle İsmet Paşa arasında yapılan görüşmelerin (Aralık 1922) sonuç bildirisinde; Türkiye'nin bugünkü durumunun Rusya'ya karşı Azerbeycan ve Türkistan'ı desteklemesinin mümkün olmadığı belirtilir. Yine aynı tarihlerde İngilizlerle birlikte Kafkasya'da bir tampon cumhuriyetin desteklenmesi görüşülür.[73]

Türkiye her ne kadar Turancı ya da İslamcı eğilimler taşıyan bir maceraya girmek istemiyorsa da, bu tür iliş-

71) a.g.e., C. 313, s. 116.
72) a.g.e., C. 286, s. 88.
73) a.g.e., C. 286, s. 89.

kilerle Sovyetler'e karşı bir denge aramaktadır. Gerçekte Türkiye'nin içinde bulunduğu durum hakkında çok önceleri, Batı kamuoyu geniş bilgilere sahiptir. Henüz konferansın başlamadığı bir dönemde, hele Boğazlar sorununun merakla beklendiği 26 Ekim 1922'de, İngiltere'de yayınlanan Morning Post pazetesindeki bir yorum, rotanın hangi yöne olacağını açıklamaktadır.

Gazete yorumunda "Bolşeviklerin Türkiye üzerindeki Batı etkisini azaltmaya çalışırken; Türklerin Ruslara dönüp, yenildiği güçlere başvurduğunu ve geleceğinin de Batı ile diyaloğ ilişkisinden geçtiğini" ironik bir dille anlatır. Aynı yorumda, Bağlaşıkların Boğazlar'da bile kalmak istemediklerini iyi bilen Türklerin provokatif davranışlara girmeleri için bir neden görmedikleri belirtilir.[74]

Türkiye'nin Lozan'da izleyeceği politikayı önceden haber eden bu olgular gerçekten birer birer konferans sırasında açığa çıkar. Bu gelişmeler Sovyetlerde şaşkınlık yaratır. Gözler Ankara'daki elçi Aralov'a döner. Sovyetler'in prestijinin sarsılması karşısında Çiçerin, yayınladığı bir bildiride Lozan'da geçen olayların önemli olmadığını, TBMM'nin İsmet Paşa'nın çalışmalarını onaylamayacağını söyleyerek, sonuçtan hâlâ umutlu olduğunu göstermeye çalışır.[75] Ne var ki, Kemalist yönetim meclis sorununu en kısa zamanda çözmeye çalışacaktır.

Türkiye'nin yönelimleri süreç içinde açığa çıkmasına rağmen Sovyetler, hâlâ Kürt sorunundaki suskunluğunu sürdürmeye devam etmiştir. Kürt ulusal hareketinin en önemli anti-emperyalist sayfalarını oluşturan bu savaş, enerjisini yine kendi içinde yitirmiş, tarihin tozlu sayfaları arasında bırakılmaya mahkum edilmiştir. Oysa savaşın önderliğinini feodallar tarafından yürü-

74) a.g.e., C. 313, s. 53.
75) a.g.e., C. 286, s. 87.

tülmesi onun anti-emperyalist özünü ortadan kaldırmamıştır. Feodal özellikleri olan Afgan Kralının yürüttüğü mücadelenin de anti-emperyalist karakterde olduğu bilinmektedir.

Avrupa'daki sol basın ise, Türkiye'nin açığa çıkan konumunu kabullenerek, yine de bu ülkenin yanında yer almaya devam etmiştir. Örneğin Musul sorununda kıyamet koparırcasına, Türklerden daha fazla, Musul'un Türkiye'ye ait olduğu savunulmuştur. Fakat ateş hattında olan ve ne İngiliz, ne de Faysal rejimini tanımayan Kürt hareketini, ulusların kaderlerini tayin hakkı çerçevesinde değerlendirmemişlerdir.

Fransa'da Komünistlerin yayın organ L'Humanite gazetesi, Lozan ile birlikte Türkiye'nin hangi sistem içinde yer alacağını görmesine karşın, henüz Musul sorununun çözülmediği bir dönemde, 28 Ocak 1924'de bağımsızlıkçı Kürt hareketini İngiliz oyunu olarak göstermeye devam etmektedir. Musul'un Türkiye'den koparılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Burada garip bir durum var: Bağımsız devlet peşinde koşan Kürtler, İngiliz egemenliğine karşı savaştıklarına göre, hangi mantık bu hareketi İngiliz yanlısı olarak gösterebilir?

L'Humanite şöyle yazmaktadır:

> Kürdistan'daki İngiliz politikası, Türkiye'de bağımsız bir devlet kurmak isteyen ayrılıkçı Kürt harektini geliştirmeyi denemektedir. Milletler Cemiyet'nin Cenevre'de bulunduğu sırada Kürdistan'da yaratılan karışıklıklar İngiliz diplomasisinin işleridir.
>
> İran'la Akdeniz ve Bağdat'la Karadeniz'i birbirine bağlayan eski ticaret yollarının kavşağında bulunan Musul, Türkiye'nin doğu illerinin ekonomik yaşamının doğal merkezidir. Musul'un aynı zamanda yeni Türkiye'nin sınırlarının güvenliği için büyük bir stratejik önemi vardır.

O halde L'Humanite, Musul'un Türkiye'den ayrılmasını kaçınılmaz olarak bir birlik[76] probleminin daha yaratılması olacağını söylemekten çekinmemektedir.[77]

Burada ilginç olan nokta, Musul'un İngiltere yerine Türkiye'de kalmasını istemenin Sovyetler'in güvenliği açısından mantıklı sonuçlar çıkardığını görebilmektir. Olaylara tüm teorilere karşın, hâlâ halklar gözüyle değil, devletler gözüyle bakıldığının ifadesidirbu sözler. Aynı topraklarda yüzyıllardan beri yaşayan Kürtlerin ise hangi statüde bulunacaklarına ilişkin programları aynı gazete sayfalarında aramak boşunadır.

Musul'un kırsalındaki Kürt yapısını, gerek Türkiye ve gerekse İngiltere tarafından inkar edilemezken L'Humanite'nin, Musul'u tam bir Turancı anlayışla, Türkleştirmesinin Komünistler açısından affedilemeyecek bir hata olduğunu tarih göstermiştir. Şüphesiz ki, onlar da bölgedeki İngiliz egemenliğinin gelişmesine karşı bu politikayı uygulamış ve bu anlamda Kemalistlere açık destek vermişlerdir. Liberal *Le Temps* gazetesi ise sorunu, ulusal boyutları içinde daha objektif verirken, *L'Humanite*'nin tavrı kraldan çok kralcıdır. Üstelik bu yazı Türkiye'nin Batı yanlısı tutumunun açığa çıktığını bir dönemde yayınlanmıştır. Ama halen Türkiye'yi "Batı'nın kucağına teslim etmeme" gibi pasif bir anlayışla yürütülen politikalar ne yazık ki objektif olgular üzerine oturtulamamıştır.

Kürtler konusunda Çarlık döneminden beri sosyolojik, lingüstik ve politik araştırmaların yapıldığı bilinmektedir. O günkü iç savaş şartlarında yeni Sovyet yönetiminin bu bilgilere ulaşmada ve değerlendirmede

76) Burada 'irredentisme' kelimesi kullanılmaktadır. Bu, politik tarihte bir ülkedeki aynı kökten ve dinden gelen halkın birliği anlamında kullanılmaktadır. Örneğin İtalya bu doktrin etrafında birliğini sağlamıştır. İsmet Paşa da aynı kelimeyi Musul görüşmelerinde kullanmıştır. Bugün Musul üzerine olan tartışmalar bu kelimenin boş yere kullanılmadığını göstermektedir.

77) a.g.e., C. 194, s. 5.

göstereceği yetersizlikler olsa bile pratik olarak önlerinde duran Güney Kürdistan'daki anti-İngiliz ayaklanmayı değerlendirememe gibi bir yetersizliği göstermeleri beklenemezdi. Kaldı ki Şeyh Mahmut'ta Sovyetlerle ilişki kurmak için birkaç deneme yapmış durumdaydı. Küçük bir ilgi bile bu direnişin ivmesini yükseltebilirdi. Ama Sovyetler daha pratik yolu seçerek Kemalistler üzerine oynadılar. Sonuçta hem Musul paradoksal olarak zaten kendisinin de ısrarlı olmadığı Türkiye'ye kalmadı hem de bölgedeki en önemli Anti-İngiliz ayaklanma susturuldu. Bir an için Musul gibi önemli stratejik bölgenin İngiliz egemenliğinde kalmasındansa, zayıf bir Türkiye'nin elinde olmasının Sovyetler açısından doğal bir tercih olduğunu düşünelim. Böylece Kürt sorunu tamamen Türkiye'ye havale edilmiş olarak ilerde, Sovyetlerin Türkiye ile bunu ulusal çerçevede görüşebileceğine ilişkin hiçbir yeterli veri yok elimizde. Kürt isyanlarının üzerine büyük bir şiddetle gidilirken, bu şiddetin halka verdiği acıları Marksist sol –TKP- eleştirse de, Kürt ulus sorununu gündeme getiren, o günün Kürt ulus dinamiğinin temel direği olan olan feodal ve yarı feodal güçler "gericilik" kavramıyla Marksist literatürde kötülenen yerlerini almışlardır... Sovyet iktidarının tüm Asya'da yaptığı gibi aynı türden sosyal sınıflara savaş açılmasıyla karşılaştırılacak bir durum da değildir önümüzdeki örnek! Çünkü Sovyetler geri sınıf ve katmanlarla mücadele ederken, aynı zamanda bu bölgelerde ulusal devletlerin ortaya çıkmasına da yardımcı olmuşlardır. Oysa Türkiye'de bu baskılar sonucu bir taraftan Kürt sınıf ve katmanlarının sosyalleşerek gelişmelerinin önü alınırken, yine bu sınıfların ekonomik olarak milli sermayeye dönüşmelerinin de önü kesilmiş olur, diğer taraftan halk üzerine de şiddetle gidilerek onların da var olan ulusal istemleri bastırılır. Yani her iki halde de kaybeden halk ve demokrasi olmaktadır. Dolaysıyla bu konsept ne feodale karşı mücadele anlayışıyla, ne de

halkın ulusal ve demokratik haklarına ilişkin beklentileriyle ilgili olarak bir sentez üretememiştir.

Sonuç elbette Komünistler açısından hezimet olmuştur.

Sovyetler sadece Kürt sorununun da değil, Türk yönetiminin İngilizlerle olan diyaloğunun analizlerinde de yetersiz kalmışlardır. Ulusal duyguların katı bir biçimde yapılan propagandası arkasında, rejimin İngilizlerle olan diyaloğu bir ölçüde gizlemeye çalışılmış olsa da, Sovyet elçisi Aralov'un bundan tamamen haberdar olmadığını savunmak doğru olmasa gerek... Sovyetler'in Türkiye'ye yaklaşımı ele alındığında Aralov'un Kemalist rejimle olan iyi diyaloğunun buna uygun olduğu söylenebilir. Ancak Aralov görünürde aynı olan bu politikanın üzerine, Türk yönetiminin Batı ile ilişkilerine "göz yumma" gibi bir avantaj sağlamıştır. Bu avantaj Türk yönetimine önemli çıkış noktaları hazırlamıştır. Gerçekten de İsmet Paşa konferans hazırlıkları döeminde, Aralov'la yapılan görüşmeler için, O'nun (Aralov'un)[78]

78) Kemalistlerin bu kadar sempatisini çeken Aralov kimdir? Çok güzel Türkçe konuşan Aralov'un Ankara'daki milliyetçilerle iyi anlaşmasının bir nedeni de kendisinin Türk kökenli oluşudur. Özellikle Mustafa Kemal'in sekreteri olan Turancı görüşleriyle bilinen Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) ile çok sıkı ilişkileri Fransız diplomasisinin gözünden kaçmaz. Ahmet Ağaoğlu Çarlık Rusyası'nda Hüseyinzade Ali ve Ali Merdan gibi Türkçülerle birlikte Kafkasya'daki Türklerin bağımsızlığını savunan çalışmalar yapmış, bu amaçla Difai adlı bir örgüt kurmuştur. 1909'da 'Jön Türkler' iktidarı döneminde Türkiye'ye döndüğünde İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyeliğine seçilir. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetler'deki Türklerin bağımsız devlet kurma girişimlerini destekler. Özellikle Azeriler'in arasında çalışmalarını yoğunlaştırır.
Aralov'un bu tip şahsiyetlerle olan yakın ilişkileri hakkında bazı söylentilerin yayılmasına neden olur. Raporlarda yer alan bilgilerde Türkiye'nin uluslararası durumu açığa kavuştuğunda ve barış sağlandığında Aralov'un Sovyetlerin hizmetinden çıkıp Türk Hükümeti'yle çalışacağına dikkat çekilir. Bu bilgi Lozan görüşmeleri sırasında Türk Heyeti çevrelerinde elde edilir. Aradan çok geçmeden Aralov'un Ankara'daki görevine son verilir.
Aralov, Lozan Konferansı'na katılan Türk heyeti'nin İsmet Paşa'dan sonraki ikinci adamı olan Dr. Rıza Nur'un bu heyette yer almasında Hükümet Başkanı Rauf Bey'le birlikte önemli rol oynar. Dr. Rıza Nur'un ise çok karakterli bir şahsiyeti vardır. Bir yandan Sovyetlere göz kırpmakta, ama öte yandan İngilizlere yakınlaşmanın ve gizli görüşmelerin başını çekmektedir.

"Türk yönetiminin tavrını anlayışla karşıladığını" açıklamaktadır.[79] Oysa Türk Heyeti sorunları ele alış tarzları ve Boğazlar konusunda ortaya koydukları tavırla Sovyet Heyeti'nde tam bir şaşkınlık yaratır. O'nun bu konuları Moskova'ya yeterli biçimde haberdar etmemiş olduğundu Lozan'da Çiçerin'in tepkisinden anlamak mümkündür. Nitekim Aralov'un elçilik görevinden alınış gerekçesi, "Türkiye'de İngiliz oyunlarını farketmemesi ve Sovyetler'in prestijinin bu ülkede gerilemesine neden oluşu"dur.[80] Türklerin zaferinin aynı zamanda Rusların zaferi olduğuna inanan Aralov,[81] Birinci Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin tavrının açığa çıkması kar-

Aralov'un kısa yaşam öyküsü şöyledir:
II. Abdulhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batum Konsolosu olan babası Abidin Araloğlu bir Rusla evlenir ve Rus vatandaşlığına geçer.
Aralov 18 aralık 1880'de Moskova'da dünyaya gelir ticaret Enstitüsü'nü bitirdikten sonra Çar Ordusu'nda görev alır. 1903'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne girer ve Menşevik kanatta yer alır. 1. Paylaşım Savaşı'nda Çar Ordusu'nda partili bir üyedir. 1917 Haziran'ın da III. Çar Ordusunda Menşevik Enternasyonal Fraksiyonu'nun sorumlusudur. Yine aynı yıllarda III. Ordu komitesinin başkan ve başkan yardımcılığı görevi ile Sovyetlerde delegedir. Ekim Devriminden sonra Ocak 1918'de Kızıl Ordu'da tümen komutan yardımcılığına getirilir. Daha sonra Genelkurmay Harekat Dairesi Başkanlığı'na getirilir. Deniz İşleri Bakanı olur. 2 Ekim 1918'den Haziran 1919'a kadar Sovyetler'in Devrimci Konsey üyesidir. 1919 Haziran'ından 1920 Aralığına kadar Güney-Batı Kızılordu Devrimci Sovyetlerinin üyesidir. İç savaş sonu Ukrayna Askeri Bölge Başkanı Yardımcısıdır. 1921'de diplomatik göreve getirilir. Önce Litvanya'da sonra da Türkiye'de görevlendirilir. Türkiye'den geri çağrılır. Dışişleri Bakanlığı Danışmanı olarak çalışır. 1925'ten sonra geri plana çekilir. 1927'de Yüksek Ekonomi Konsey üyeliğine getirilir. 1938'de Devlet Edebiyat Müzesi Başkan Yardımcısı'dır. Kütüphane görevlisidir. 1941'de cephede asker olarak kendi isteği ile yer alır. Moskova önlerinde Hitler Faşizmine karşı 33. Ordu'da önemli varlık gösterir. Savaşın hemen her yerinde bulunur. Savaş bittiğinde Albay rütbesi ile Berlin önlerindedir. 1946'da Moskova'da parti görevlisi olarak çalışır. 1957'de emekliye ayrılır. 22 Mayıs 1969'da Moskova'da ölür.

79) İsmet İnönü, Hatıralar, C. 2, s. 48.
80) Türkiye Dosyası, C. 295, s. 27-29.
81) a.g.e., C. 194, s. 55.

şısında bile, katıldığı İzmir İktisat Kongresi'nde Bağlaşıkların Türkiye'ye saldırmaya cesaret edemediklerini, ettikleri takdirde Kızıl Ordu'nun ve Türk Ordusu'nun hazır olduğunu söyler.[82]

Görevden alınan Aralov'un yerine Mayıs 1923'te J.S. Souritz getirilir. Souritz, Sovyet Hükümeti ve Komintern tarafından Ankara, Londra, Paris arasındaki yakınlaşmayı engellemekle görevlendirilir.[83] Fakat gelişmeler hızla uluslararası bir karakter alır. Türkiye Batı ile ilişkilerini bir dengeye oturtmaya başlar. Olaylar elçilik boyutlarını aşar.

I. Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin takındığı tavırı en açık bir biçimde eleştiren bir konuşmayı, Troçki, Genç Komünistler Örgütü Merkez Komitesi toplantısında yapmıştır. Bu konuşmanın geleceğin tehlike sinyallerini göstermesi bakımından önemli olduğu kanısındayız. Bolşeviklerin Kemalistlerle olan ilişkilerinin pırıltıları gerisinde yatan gerçekleri, kendisi için kısa bir sürgün yeri olacak olan Türkiye topraklarının geleceği ile ilgili tespitleri açıklamak Troçki'ye düşer. Bu da tarihin bir oyunu olsa geker.

Troçki 15 Aralık 1922'de I. Lozan görüşmelerinin daha birinci ayında konferansta gelişecek yönü görmüş ve Sovyet heyetini de bu anlamda uyarmıştır. Konuşma metni şöyledir:

> "Anlaşmanın geleceği, diplomatik kalemlerin sivri uçları üstünde piyasaya sürüldüğü an, Lozan'ın hassas günleri yaşıyordu. Bağlaşık ülkelerin bütün diplomatik cephelerinde kesin bir zafer görülüyor. Lord Curzon'un parlak planı sadece İngiltere'ye yarıyor. Fransa ve İtalya açısından donuk, Rusya ve Türkiye ile etrafındaki devletler açısından genel olarak çok tehlikeli sonuçlar saklıyor.

82) a.g.e., C. 291, s. 108.
83) a.g.e., C. 295, s. 50.

Gerçektir ki Türk diplomasisi, Lord Curzon'un politik kampanyalarının esas yüzünü bilmekten uzaktır. Fakat ekonomik iflas korkusu önünde yer almış Ankara'daki ulusal iktidar, ister istemez Curzon'un istemlerine boyun eğecek ve Karadeniz'de İngiliz etkisini sağlamlaştıracaktır.

Tarih bize öğretiyor ki, İngiliz diplomasisini özellikle muhafazakarlar kabinesinin diplomasisi belirliyor. Eğer bugün 'A' diyorsa 'B' diyecektir ve bu böyle devam edecektir. Oysa İngilizler Lozan'da 'A' dediler bile: Boğazlar üzerine söyleyecekleri 'B'lerini bekleyelim.

Rusya'ya ne kaldı? Rusya, Lozan'daki Türklerin davranışlarını düşünülmüş ve bilinçli bir ihanetçilikle açıklamaz, açıklamak istemiyor. Çünkü bizce tanınan Türk güçleri, son günlerde Ankara'da ihtiyatsız büyük politik kararlar aldılar. Türkiye yaptığı gibi, zorunlu olarak sıkıştırıldı. Yunanlılara karşı savaş, Türk Hükümeti'ne büyük bir harcamaya. gerek maddi, gerek manevi açıdan mal oldu. Türkiye'ye sadece, Türk ulusal devletinin geleceğini bir karta oynayıp, yeni bir savaş, ya da yıpranmış Türkiye halkını ikinci bir korkunç çatışmadan esirgemek ya da barışı korumak için, adım adım mevzilerini savunma kararı arasında seçim yapmak kalıyordu.

Ruhsal açıdan Türkiye hâlâ ulusal problemleri üzerindedir. Lozan'da diplomasisi yeterli bir direnişe şahit olmadı, ama savaş meydanını terketmedi. Rus diplomasisine gelince, Lozan Konferansı'ndan sadece zaferle çıktı. Hiç kuşku yok ki Rus heyeti pratik olarak gerekeni gerçekleştirmeyi başaramadı. Fakat kimse, Rusya'nın ve dostlarının ulusal çıkarlarının her milimetresini savunan Rus diplomasisinin atlandığını bildirmeye cesaret edemez. Kimse Rus heyetinin herhangi bir düşünceye uyarken, Boğazlar üzerinde sağ-

lam bir barış kurmaya ilişkin ilkelerden vazgeçtiğini söylemeye cesaret edemeyecektir. Boğazlar sorununu sürekli yeni çelişkili bahanelere çeviren Curzon'un kişiliğinde, Avrupalı emperyalistlerin taktiklerine karşı protestoda bulunmayı unutmadı.

Rusya yarın İngiltere'nin Türkiye'yi ağları içine tamamen götürmeye çalışacağını bilmektedir. Rusya bilmektedir ki samimi ve bağlaşık dost Türkiye, yarın zorla Sovyet iktidarına karşı bir düşman haline çevrilecektir. Bunların hepsi olanaklıdır. Çünkü İngiliz etkisine düşerken Türk Ulusal Hükümeti, İngiliz politikasının içine işleyen vahşi emperyalizmin talanına uğrayacaktır. Belki Rusya'ya karşı atılacaktır. Rusya'ya karşı mücadele tehlikesi ile karşı karşıya bulunmayan İngiltere, bu amaçla Türkiye'yi kullanacaktır. Fakat Rusya her şeye hazırdır ve halkının çıkarlarını savunmayı bilecektir.

Lozan böylece sonuna varıyor ve savaş sonrası bir emperyalist dönem sona eriyor. Avrupa'da kalıcı bir barış, güvence altına alınacak bir yön değiştirmeyi görebilecek miyiz? Boş umut! İngiliz politikasının sürekliliği Ortadoğu'da Rusya'nın zararına kaçınılmaz şekilde oyalamayı tamamlamaya zorlayacaktır. Lozan Konferansı, ilerde mahkum edilen, evrenin bir kez daha katlanacağı gibi görünen yeni bir emperyalist savaş döneminin hareket noktası gibi değerlendirilecektir.[84]

Her ne kadar II. Emperyalist savaşın hareket noktası Lozan Antlaşması olmadı ise de, Almanya için ağır bir yenilgi olan Versay Antlaşması (28 Haziran 1919) yeni bir savaşın hareket noktasını oluşturdu.

1. Lozan görüşmelerinde yaşanan bu şoktan sonra II. Lozan görüşmeleri sırasında Conradi adında bir İs-

84) a.g.e., C. 287, s. 219, 220.

viçrelinin[85] Sovyet heyetinden Vorovsky'i öldürmesi ve diğer iki kişiyi yaralaması (10 Mayıs 1923) üzerine Sovyet Heyeti konferanstan çekilir.[86] Bu saldırı Türk heyetini de tedirgin eder. Her taraftan Ermeni ve Çerkezlerin Türk Heyetine saldırı yapacağı ihbarları yapılır.[87]

Hemen tüm konularda kendi tezlerini kabul ettiremeyeceğini anlayan Sovyet Heyeti Konferans sonucunu beklemeden Moskova'ya döner.

D) KEMALİSTLERİN TAVRI

Güney Kürdistan'da süren çarpışmalar Eylül 1919'dan itibaren yeni bir gelişme gösterir. 17 Eylül'de Kürt kuvvetleri Musul bölgesinde tam denetimlerini sağlarlar ve projeksiyonlarını Kerkük üzerine çevirirler. İngilizler tüm çabalarına rağmen bu bölgeyi denetimleri altında tutamazlar. Son gelişmelerle Türk yönetimi yakından ilgilenir. Çünkü, Irak'ta muhtemel bir Kürt başarısının, Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Kürtler üzerinde elde ettiği otoriteyi tehlikeye düşürme durumu vardır. Mustafa Kemal bu otoritenin bozulmasının tehlikelerini görmektedir. Böylesi bir durumda Güneyin 'asi' Kürtleri ile Kuzey Kürtlerinin birleşmesi ve birbirini etkilemesi tüm yapılanları alt üst edebilir. Daha sonra, Meclis'te yer alan Kürt mebuslarının tartışmaları gözönüne alındığında, bu tespitin abartma olmadığı görülecektir. Çünkü özellikle Güney-

85) Çarlık Rusyası döneminde Avrupa'nın yoksul bir ülkesi olan İsviçre'den getirilerek Rusya'nın verimli topraklarına yerleştirilen İsviçreli göçmen bir ailede doğan ve Çarlık Ordusu'nda subaylığa kadar yükselen Conradi'nin Sovyet heyetine olan düşmanlığı Ekim Devrimi'ne dayanmaktadır. Ekim Devrimi'yle birlikte Rusya'daki tüm ayrıcalıklarını kaybeden bu göçmen kitlesi büyük bir kriz içine düşmüştür. Babası ve amcası devrim hapishanelerinde ölen Conradi bu psikoloji altında Sovyet heyetine saldırır.

86) a.g.e., C. 299, s. 126.

87) a.g.e., C. 299, s. 134-177.

de süren Kürt isyanlarının tarihsel bir karakteri vardır. Osmanlılar döneminde 1800'lü yıllar boyunca süren "100 yıl savaşları"nda esas merkezler Süleymaniye, Amediye, Botan gibi bölgeler olmuştur. Sosyal yapı olarak feodal güçlerin örgütlü, güçlü ve geniş etkinliklerinin olduğu bu bölgeler, Osmanlıların sancılı merkezleridir. Bu bölgeler, merkezi devlet ile sürekli çatıştıkları için istemlerinde ısrarlı ve azimlidirler. Önemli bir mücadele geleneğinin olması, gelişi güzel verilmiş sözlere kanmayacaklarını da göstermektedir. Anadolu'da yeni oluşturulan Kemalist yönetiminin de yeni sorunlarla başbaşa kalmaması için bir neden yoktur. Bu nedenle, Kemalistlerin Misak-ı Milli sınır tanımı bir coğrafya üzerinde tanımlanan sınırların kendisinden çok, Türkiye'de devlet otoritesinin yerleştirilmesine katkı sunacak politikalarda ifadesini buluyordu. Güney Kürdistan üzerine fazla sözler söylenmemesi otoriter yapının korunması için gereklidir. Bu, kendilerine aynı zamanda çeşitli güçlere karşı esnek davranma avantajı vermiştir.

Osmanlı sınırları içinde olduğu gibi korunacak olan bir Kürdistan'ın yeni Türk yönetimine sağlayacağı katkılardan çok taşıyacağı sorunlar daha ön plandadır. Bürokratik devlet ağının kurulmadığı yerlerde devletin kendi varlığını gösterme olanağı yoktur. Güvenlik ve idari yapıların örgütlülüğü sadece devletin varlığı için değil, aynı zamanda ekonomik sorunların örgütlenmesi için de gereklidir. Osmanlının yüzyıllar süren egemenliği boyunca Musul ve Süleymaniye merkezi dışında kuramadığı bürokratik ağı, Kemalistlerin bu sancılı ve kısa dönemde kurmaları mümkün değildi. Osmanlının daha iç bölgelerde (Elazığ, Diyarbakır, Van, Urfa gibi merkezlerde) kurduğu bürokratik ağın Kemalistler tarafından yeterli biçimde kullanılmaktaydı. Mustafa Kemal 7. Ordu komutanı olduğu sıralarda bu bölgeyi tanıma fırsatı bulmuş, irili ufaklı birçok aşiret ileri geleniyle ilişkiye geçerek bunları devlet bürokrasisiyle bağ-

lantılı hale getirmeye çalışmıştır. Bu tür bürokratik kontrol mekanizmasından uzakta yaşayan Güney Kürtlerinin birlik adına Türkiye'ye yükleyecekleri sorunlarların taşıdığı tehlikeler, Misak-ı Milli'nin Kemalistlerce yapılan yorumuna da uygun düşmektedir. Güney Kürdistan üzerinde ısrarlı durulması halinde bölgenin temsilcilerinin ve istemlerinin Millet Meclisine taşınması demek olacağından, sorunun kompleks karekteri, o gün ihtiyacı duyulan barış sürecinin tehlikeye atılmasını beraberinde getirebilecektir. Güney'in asi ruhunun Kemalistlerle birlikte hareket eden Kuzey Kürtlerini tahrik edebilecekleri endişesini Mustafa Kemal'in meclis konuşmalarında bulabilmakteyiz.

Garip bir şekilde aynı korkuyu Suriye yönetimi açısından Fransız yetkililer de taşımıştır. Türklerle olan karşılıklı çıkarları, bu politikada aynı adımı atmalarını gerektirmektedir. Yine bu nedenle Fransız yönetimi, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaması için İngilizler'i ikna etmeye çalışmaktadır. Bu anlamda Türk yönetiminin de sözcüsü durumundadırlar.

Ortak çıkarlar, henüz kongrelerden yeni çıkan Mustafa Kemal hareketi ile Fransızları, sanıldığından da hızlı ilişkiye geçirir. Anadolu'daki yeni yapılanmaların etkisini yerinde görmek isteyen, Suriye'nin Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot, Konya'da, Sivas delegelerinden III. Kolordu Komutanı Refet Bey(Bele) ile resmi sıfatla görüşür. M. Kemal tarafından gönderilen Refet Bey, görüşmelerde, bir Kürt devleti planına M. Kemal'in karşı çıktığını bildirir. Bu istem önceden de belirttiğimiz gibi Fransız politikasıyla çakışmakta ve tam bir uygunluk içinde bulunmaktadır. Bu karşılaşmada Arap topraklarıyla ilgili Kemalist politikayı ilk elden öğrenmeyi de ihmal etmezler. Kemalistler Osmanlının yenilgisinde en önemli cepheyi oluşturan Arap topraklarını resmen terkettikleri konusunda Fransızlara güvence verirler. Suriye'yi elde tutma telaşına düşmüş olan Fransa bu

fırsattan faydalanır. Şekillenmeye başlayan yeni Türk yönetimi ile ilişkilerini karşılıklı çıkarlar üzerinde geliştirirler. Bu görüşme Sivas Kongresi'nden hemen sonra, 8 Ekim 1919'da gerçekleştirilmiştir.[88] Georges Picot, Kemalistlerin Arapça konuşan topraklardaki sorunlarla ilgilenmediklerini belirtirken, ülkesinin Ortadoğu projesine sağladığı katkılardan ötürü de sevinçlidir.[89]

Yine aynı tarihlerde Georges Picot'a gelen raporlarda, İngiliz subayı binbaşı Noel'in, Musul'dan Harput'a seyahatlarda bulunarak Kürt aşiretleri arasında çalışmalar yaptığı bildirilir. Mustafa Kemal de İngiliz Binbaşının çalışmalarından haberdar olur. Neol, Harput'a geldiğinde Vali Ali Galip'ten bu şahsın tutuklanmasını ister. Ancak Erzurum Kongresi'ne Elazığ, Mardin ve Diyarbakır'dan seçilen delegelerin katılımının engellenmesiyle tanınan Ali Galip bu emri reddeder.

İngilizlerin otonom bir Kürt beyliği planını bile tehlikeli bulan Türk yönetimi, bunun yürürlüğe konmaması için tam gücünü ortaya koyar. Elbette ki Kürt mebuslarının bu konudaki inisiyatiflerinden faydalanan hükümet, Kürt ulusal sorunu üzerine ithiyatlı bir biçimde gider. Ancak sorunun kendisinin Türk Hükümeti'ni ilgilendiren yanı ile Kürtleri ilgilendiren yanı arasında oldukça büyük farklar vardır. Savaş sonu ortaya çıkan toplumsal psikoloji içinde Kemalistlerin ilgi merkezleriyle Kürtlerin genel istemleri arasındaki çelişki ustalıkla gizlenebilmiştir. Türk yönetimi, sorunun odak noktasını bağımsız ya da otonom bir Kürt devletinin kurulmamasında toplarken, Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan Kürtlerin sorunlarının da bu yönde bir gelişme göstermemesi için yatıştırıcı uygun yorumlar geliştirmektedirler. Bu nedenle kendileri de sözde bir 'otonom Kürdistan' kurabilecekleri söylentisini ortaya atarlar. Bölgede Kürtlerin gelişen istemlerine karşı 'sakinleştirici' bir taktik ola-

88) Kürdistan Dosyası, C. 12, s. 8.
89) a.g.e., C. 12, s. 11.

rak ele alınır. Bu o kadar açıktır ki, üzerinde ciddi biçimde çalışılmaz ama söylentileri yaygınlaştırılır. Misak-ı Milli sınırları dışında otonom ya da bağımsız bir Kürdistan tezi, sınırlar içindeki korkuların asıl ürünüdür.

Bağımsızlığı bir kenara bırakan İngilizler de otonomi yanlısı görünmektedirler. Ancak onlar için ilke olarak otonomiden çok, bölge hakimiyetleri açısından buna zorunlu görünmektedirler. Kürt sorununda her iki yönetimin çelişkisi ve birleştiği noktalar buradan kaynaklanmaktadır.

Türk yönetiminin genel hatlarını, daha yakın ilişkileri olması bakımından, Kürt guruplarının tavrı bölümünde daha detaylı incelemeye çalışacağız.

E) KÜRT GRUPLARININ SORUNA YAKLAŞIMLARI

Sevr Anlaşması sürecinde görülen Şerif Paşa'nın başarısızlığı sadece kendine özgü nedenlerden değil, aynı zamanda Kürt guruplarının dağınıklığından da kaynaklanmaktadır. Ulusal bir hareketin önderleri olabilecek güçler, emperyalist kamplaşmanın doğurduğu yeni şartlar altında kendilerini de parçalamışlardır. Ekonomik ve sosyal örgütlenmesinde zaten dağınık olan Kürt toplumu, örgütlenmemiş olan sosyal yaşamını siyasi sahnede de göstermiştir. Bağımsızlıkçı, otonomcu ve Türk kuvvetleri içinde amacı kesin çizgilerle saptanamayan "ilkesiz birlikçi" akım ve kişilerle birlikte Kürt ulusal hareketi, içinden çıkılmaz bir hal alır. Sevr görüşmelerinde Kürt-Ermeni çekişmesinin en hareketli olduğu sıralar çıkarılan söylentiler bu karmaşık durumu anlatmaya yeterlidir. Göze çarpan söylentilerden biri, Enver Paşa'nın Kürtler tarafından lider (Kral) seçildiği şeklindedir. Bakü'deki Ermeni bürosunca yayılan bu söylentilerden amaç, Bağlaşık Kuvvetler gözünde Kürtlerin şüphe altına sokulmak istenmesidir.[90]

90) a.g.e., C. 12, s. 52.

Kahire'de Kamuran Bedirhan yönetiminde toplanan Bağımsızlıkçı komite, diplomatik müdahalelerini buradan yapmakta, ancak, bizzat kendileri ülke toprakları üzerinde girişimlerde bulunamamakta, yüzeysel çalışmalar yapmakla yetinmektedirler. Bağımsızlık için esas eylemi kendilerinden değil, Bağlaşık güçlerden beklemek gibi bir zayıflığın içine düşmüş olan bu grup, daha çok tarihsel olarak taşımış oldukları feodal güçlerine güvenmektedirler. Toprak üzerindeki siyasi etkinliklerinin en yüksek olduğu dönemlerde bile halka ulusal sorun konusunda bilgi taşımayan bu güçler, var olan feodal egemenlik kaygılarını ulusal istemlerin arkasına gizleyebilmektedirler. Bu nedenle başlıbaşına halk güçlerine dayanan, toprak üzerinde filizlenmiş, çeşitli sosyal sınıfları kuçaklayan bir örgütlenmeden mahrumdurlar. Aynı egemenlik kaygılarını taşıyan birkaç büyük feodal gücü bile bir araya getiremeyecek durumda olan bu güçlerin dayanacakları tek yer, o günkü büyük devletlerdi. Sadece Sevr görüşmeleri sırasında Mezopotamya'da, otonom bir Kürdistan için propaganda yürüten İngilizlerle birlikte, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi Başkanı Bedirhan İngiliz siyasi sorumlu yüzbaşı Noel ile birlikte, Maraş, Antep, Pazarcık bölgesindeki Kürt ileri gelenleri ile görüşmeler yaparlar. Bu görüşmelerde, Maraş ve Antep bölgesinde Kürtlerin birlikte hareket etmeleri için bir örgüt kurmaları gerektiği bildirilir. Ancak Suruç ve Urfa bölgesinde bulunan Kürtler, Araplarla birlik oluşturarak İngilizlere karşı savaşta yer alırlar.[91] İngiltere'nin politikası otonom bir Kürdistan'dan yana olmasına rağmen, Kürtleri yine de karşısında bulurlar. Bunun başlıca iki nedeni vardır:

1) Otonom Kürdistan'ın belirsizliği,

2) Bölgenin Hıristiyanlaştırılması tehlikesi.

İngilizlerin otonomi adı altında Kürdistan'ı Güney-Kuzey diye bölmeye çalışmasının doğurduğu kuşku bir

91) a.g.e., C. 12, s. 18.

yana, önceden sözünü ettikleri, ya da halkın öyle yorumlaması için bir sakınca görmeden serbest bıraktıkları "bağımsızlık" düşüncesinden Irak içinde bir otonomiye dönüş Kürtler tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Kürtlerin Arap egemenliğine kurban edilmeleri için hiçbir siyasi ve toplumsal gerekçe ortada yoktur. Savaş sonu Kuzey'den gelen Ermeni ve Asur-Kaldeli göçmen kitlesiyle dolan Güney Kürdistan'da halk uygulanacak politikalardan tedirgindir. Kürt bölgesinin Hıristiyan göçmen kitlesi tarafından istila edilmesi ve bu halkın geriye dönüş sorunları, savaş sonunun en gürültülü ve üzerinde her türlü politikanın kolaylıkla uygulandığı anlardır. Bölgenin Hıristiyanlaştırılma tehlikesi karşısında İngiliz etkinliğinin olmadığı Kuzey'de, Kürtlerin güçleri "Müslüman halkın birliği" doğrultusunda, Kemalistlerin potasında eritilmiştir. Güney'de ise halk İngilizlere karşı ayaklanarak güvensizliğini göstermiştir. Bunlar, her iki halde de, İngiliz karşıtı politikaların sonucudur. Her iki tarafta süren gelişmeler karşısında Kürdistan Bağımsızlık Komitesi büyük devletlerin politik ilişkilerinin sonuçlarını beklemek gibi pasif bir beklenti içine girerek, bölgesel etkinliklerini siyasal bir yapıya ve karşı koyuşa dönüştürememişlerdir. Bu anlamda, Kürt ulusal hareketi içinde yeterli bir rol oynadıkları söylenemez.

Otonomcu görüşleriyle tanınan Osmanlı Şurayı Devlet Başkanı Seyit Abdulkadir, dini düşünceler altında 'Türklerin bu zor durumda yalnız bırakılmaması gerektiği'ni söylerken, İngiltere'nin Kürdistan'ı ikiye bölme politikasına şiddetle karşı çıkar. "Kürt Birliği Merkez Komitesi" Başkanı olarak 2 Ekim 1919'da Sevr Konferans Başkanlığı'na gönderdiği bir notada "Kürdistan'da eğer sükunetin sağlanması isteniyorsa barış görüşmelerinde ortaya çıkan ülkenin bölünmüşlüğünden vazgeçilmesini ve farklı ülkelerin mandası altına sokulmasının engellenmesini ister." Seyit Abdulkadir'e göre Kür-

distan, "bu bölünmüşlük içinde bitmeyen karışıklıklara" sahne olacaktır.[92]

Kürtlerin bu protestoları Konferans çevresinde etkili olmamıştır. Ama yine de her fırsatta Kürdistan'ın ikiye bölünmesi girimişimine müdahale etmişlerdir. Merkezi İstanbul Cibali Mektep sokakta olan Kürt Birliği daha Sevr Konferansı'nın ortalarında Mezopotamya sorununun Kürtler aleyhine kesin olarak çözüldüğünü görerek 28 Ocak 1920'de Konferans Başkanlığı'na bir protesto daha gönderir: Bu mektupta bir önceki protesto hatırlatılarak, Kürdistan'ın bir parçasının diğerlerinden ayrı çözümüne karşı çıkılır. "Kürdistan sorununun etnik ve coğrafik olarak bir bütün olarak görülmesinde ısrar etmekteyiz" denilerek hassasiyetlerini dile getirirler.[93]

Çeşitli Kürt çevrelerinden gelen tepkiler üzerine Şerif Paşa da harekete geçerek "Ne etnik olarak ne de coğrafik olarak Kürdistan'ın bölünemeyeceğini, ancak bir ülkenin mandası altına sokulacak olan Kürdistan'ın, Asya'da, tampon bir rol oynayacağını ve barış faktörü taşıyacağını" bildirir. Şerif Paşa mektubuna şöyle devam eder: "Çok üzücü bir durumdur ki, Bağlaşık Kuvvetler Komisyonu, Kürtleri sürekli dıştalamakta ve sadece Kürtleri hep hataya iten Türk otoritelerini dinlemektedir."[94]

Bu görüş o kadar açık bir gerçeklik taşımaktadır ki, İstanbul'daki Osmanlı yönetimi, pratik olarak İngilizler tarafından denetlenmesine karşın, Kürtlerle ilgili bir dizi yasak kararlar almaktan çekinmez. Osmanlı yönetimi, Ekim 1919'da İstanbul'daki bütün Kürt örgütlerini kapatır, faaliyetlerini yasaklar, yöneticilerini tutuklar. Bu karara, Kürtlere yakın ilgiyle bakan İngilizlerden hiçbir tepkinin gelmemesi ayrıca şaşırtıcı bir olaydır.[95] İngilizlerin bu tavrı, nasıl bir Kürdistan'dan yana ol-

92) a.g.e., C. 12, s. 23.
93) Kürdistan dosyası, C. 12, s. 58.
94) a.g.e., C. 12, s. 22.
95) a.g.e., C. 12, s. 24.

duklarının da iyi bir kanıtıdır. Ancak, bu tarihlerde ortaya çıkan Kürt karşıtı politikanın, Bağlaşıklarca desteklendiği Kürt örgütlerince iyi değerlendirilmemiştir.

Tüm bu nedenlerle denilebilir ki, Kürdistan, Lozan'la değil, gerçekte Sevr ile bölünmüştür. Lozan ile bu bölünmüşlük onaylanmıştır. Sevr maddeleri içinde "eğer"li olasılıklarla gösterilmeye çalışılan Kürt devleti projesi, yine bu nedenlerle ciddi değildir. Daha çok başta Kürtlere ve diğer azınlıklara karşı karşı oyalayıcı bir taktik olarak ele alınırken, Anadolu'daki Kemalist harekete ve Irak'ta ki Faysal yönetimine karşı ise tehdit edici bir unsur olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Seyit Abdulkadir'in Şerif Paşa kanalıyla Barış Komitesin'ne gönderdiği mektup, Kürdistan'ın bölünmesi karşısında Kürtlerin hassasiyetlerini dile getirmektedir. Aşırı Ermeni istemleri karşısında ise tansiyonu düşürmek için Kürtlerin Ermenileri nasıl koruduklarının altı çizilmektedir. Bu mektup içerik olarak Kemalistlerle birlik olan kanattan en aşırı milliyetçi görüşlere kadar tüm Kürt örgütlerinin Musul sorununda takındıkları tavırların da ana temasını vermesi bakımından ilginçtir:

> "Konstantinop 02 Ekim 1919
> Sayın Başkan,
>
> Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler durmak bilmiyor. Kürdistan'ın böylesi bir bölünmüşlüğünün, Yakın Doğu'nun durumunu kuvvetlendirmeyeceğini sayın ekselanslarının dikkatine çekerim.
>
> Birlik (İttihat) Hükümeti'nin baskısı altında olmayan yerlerde Kürtler, Bağlaşık güçlere karşı silah çekmeyi reddettikleri gibi, Türklerin hakimiyetleri kuramadıkları bölgelerde Ermenileri korudular.[96] Şimdi Konferans'ın adaletin-

96) Örneğin: Osmanlı egemenliğinin kurulamadığı Dersim Bölgesi 19. yüzyıl boyunca baskılardan kaçan Ermenileri korumuştur. 1915 olaylarında da yoğun bir Ermeni kitlesi Dersim'e kaçarak kurtul-

de. bölünmez bir Kürdistan'ın tanınmasını beklemektedirler.

Gerçekte, Konferans'a şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek, bu parçaları sonu bilinmez karanlıklara sürükleyecektir.

Paris Yüksek Konsey Başkanlığı'na

Senatör Seyid Abdulkadir
Kürt Birliği
Merkez Komitesi Başkanı[97]

Bağlaşık güçlerin Kürt karşıtı politikaları, bazen açık bazen kapalı devam ederken, barış görüşmelerinde Kürt temsilcisi olan Şerif Paşa'nın Ermenilerle aynı masaya oturması bir kısım Kürtleri güvensizliğe iter. Her ne kadar konferans boyunca bu iki ulusun temsilcileri emperyalist oyunları sonucu birlik olmaktan çok karşı karşıya gelmişlerse de, o günün psikolojik ortamında sürdürülen propagandalar altında, olgular tam tersi bir görünüm almıştır. Sultan Abdulhamit'in ustaca politikaları sonucu kurulan Hamidiye Alaylarının iç güvenlik unsuru olarak başta Ermeni ve diğer Hıristiyan unsurlarla karşı karşıya getirilmesi sonucu Kürtler toplumunda devletin korunması kaygısından çok, Hıristiyan-Müslüman çelişkisi kendisini güçlü bir şekilde göstermiştir.

Özellikle İslam ideolojisinin ve buna bağlı derinleştirilen tarikatcılığın çok güçlü olduğu Kürt halkı arasında var olan bu kuşkulu eğilim, Kemalistlerin topyekün uyguladıkları propagandalar sayesinde daha gerilimli bir hale getirilmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin ardından her tarafa gönderilen bu tür propaganda örneği taşıyan telgraflar için imza toplanan bölgeler, gerçekten Ermeni çelişkisini en çok yaşayan hassas alan-

muştur. Yine 1938 Dersim isyanı sırasında, isyan lideri Seyit Rıza'nın bölgedeki Ermenilerin Türk Askeri birliklerinin saldırıları karşısında korunmaları için emirler verdiği bilinmektedir.

97) Bkz. Belge No: 5.

landır. Kemalistlerin bu çalışmaları karşısında İstanbulda'ki Kürtler sessiz kalmazlar. İstanbul'daki Kürt Ligi 29 Aralık 1919'da, henüz bu telgrafların hazırlık aşamasında, Kemalistlerce yapılan çalışmaları yayın organları 'Jîn' dergisinde açıklarlar. Dergi, bazı Kürt aşiretlerinin Türk Hükümeti'ni desteklediklerı ve Osmanlıya bağlı kalacaklarını bildiren telgrafları baskı altında alındığını, bu nedenle dikkate alınmaması gerektiğini Bağlaşık devletler elçiliklerine iletir. Kemalistler tarafından böyle bir imza kampanyası yürütüldüğü iddia edilse de bu durum halkın genel eğilimlerine uygun düşmesi bakımından bu telgrafların dikkate alınması gerekli kılar. İstanbul'da ve Kahire'de bulunan Kürt örgütleri, Bağlaşıkların planlarına ve Türk yönetiminin bu yöndeki çalışmalarına karşı durmak zorunda kalırlar. Sonuç olarak kendi aralarındaki bölünmüşlük, böylesi bir ortamda, etkinliklerinin daha da azalmasına neden olur.

Erzincan Telgrafı
22 Şubat 1920
Fransız Yüksek Komiserliği'ne,

Gazetelerden öğrendiğimize göre şu anda Paris'te oturan ve Kürt olduğunu iddia eden Şerif Paşa, Türkiye'deki entrikalarında başarılı olamadığı için, Bogos Nubar ile birlikte, gerçekte kişisel çıkarlar için çalışmasına rağmen, güya Bağımsız Kürdistan için Barış Konferansı'na baş vurmuştur. Bu nedenle Barış Konferansı'na bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükümeti'nden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yorumcusu olamaz. Osmanlı tarihi çinde Kürtler arasında hiç bir ayrım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türklerle birlikte ön saflarda kanlarını akıtmış-

lardır. Acaba Rus orduları ülkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen, Müslüman halkın %80'inin Kürt olduğunu bugün Bogos Nubar'la uzlaşan Şerif Paşa bilmiyor mu? Öyleyse Ermenilerle işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir ülke hazırlamak demektir.

Barış Konferansı'nın dikkatine sunuyoruz ki, bizi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için varlığımızdan hiç bir şey bırakmaksızın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

Balaban Aşiret Reisi Paşa Bey
Başuranlı Aşiret Reisi Yusuf
Bodmanlı Aşiret Reisi Seyit Yusuf
Bal Aşiret Reisi Eyüp
Medanlı Aşiret Reisi Çiçek
Görçeli Aşiret Reisi Yusuf
Abbas Aşiret Reisi Seyit Ali
Rol Aşiret Reisi Hasan
Şadi Aşiret Reisi Yusuf
Zişanlı Aşiret Reisi Muhsin

Aşağıdaki telgraflar aynı zamanda Şerif Paşa'nın girişimlerini protesto etmek ve Kürtler adına yok pahasına Türklerden ayrılmayı istemediklerini bildirmek içindir.

Van'dan 19 Şubat 1920
Tercan'dan (Erzurum) 23 Şubat 1920
Hasan Kale'den 23 Şubat 1920
Elazığ'dan 23 Şubat 1920.[98]

Daha önce de belirttiğimiz gibi kurulacağı söylenen ve propagandası çok yapılan Ermeni ve Kürt devleti sorunu, Sevr Barış Konferansı'nın ana teması olmasına rağmen bu konuda Bağlaşıklar gerekli önlemleri ciddi

98) Kürdistan Dosyası, C. 12, s. Bkz. Belge No: 8.

biçimde ele almazlar. Konferansı beklentiye sokmayı ve bu hava içinde yeni gelişmelerle birlikte değerlendirme yapmayı daha uygun bulurlar. Kürtlerle birlikte Ermeniler de bu oyunun içine düşmüşlerdir. Nitekim çok daha sonraları Lozan Konferansı sırasında tüm girişimleri sonuçsuz kalan Ermenilerin "Bağlaşıklara müracaat edeceğimize, Türklere müracaat etseydik daha iyi hallederdik" diye yakındıklarını İsmet İnönü'nün hatıralarından okuyoruz.[99]

Bağlaşık güçlerin ikili davranışlarının çeşitli nedenleri vardır. Bunun ilk ve en önemli nedeni, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin ardından Mustafa Kemal ile yeni gelişmelerin doğduğu düşüncesi, onlarla en uzlaşmaz gibi görünen İngiliz diplomatik çevrelerinde bile ciddi olarak değerlendirilir. Aydın ve subayların milli hareketten yana tavır koyduklarını gören İngiliz diplomasisi, barış antlaşmasının geciktirilmeden imzalanmasının, İngiltere'nin lehine olduğunu belirtilir.[100]

Dikkatli İngiliz politikası tüm bunlara karşın çeşitli çevreleri araya katarak Mustafa Kemal ile ilişkiye geçmek isterken, İstanbul Hükümeti'ni de elde tutmaktan vaz geçmez. Fransa ise, daha istikrarlı sayılabilecek bir tavırla, İstanbul-Ankara çekişmesinde Mustafa Kemal'den yana tavır alır. Barış Konferansı cephesinde ise, Kürtler ve Ermeniler arasında yaratılan problemlerle 'bekle-gör' politikası uygulanır. Böylece süreç kendi istemleri dışında gelişen olaylar nedeniyle 'uzuyor' görüntüsü kazanır. Gerçekte İngiltere dahil, Bağlaşıklar, bir devlet geleneğinden gelen kurumlarını hâlâ koruyan Anadolu'daki Türk toplumunu daha dikkatli izlemekte, ona göre politika tayin etmektedirler. Bu nedenle Konferans, abartılan Wilson prensiplerinin bir süsünü oluşturur. Batı kamuoyunda halkların koruyuculuğu pozisyonunu kaybetmemek için konferans görüşmeleri sürdürülür.

99) İ. İnönü, a.g.es. C. 2, s. 83.
100) B.M. Şimşir, a.g.e., Volume 1, s. 134.

Avrupa'nın Anadolu'da yaşayan diğer halklara yönelik politikalarında ciddi olmadıklarının bir diğer örneği Çerkezler sorunudur. Aralık 1920'de Kuvayı Milliye Kuvvetleri'nden kesin olarak ayrılan Çerkez Ethem, diplomatik sahada Anadolu'daki Çerkezlerin ulusal hakları konusunda girişimler yapar. Çerkezler Adapazarı, Kütahya, Afyon, İzmit, Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Aydın bölgelerinde toparlanarak ulusal bir meclis kurarlar. Bu ulusal meclis adına Başkan ve Adapazarı delegesi Bag Tolustan, sekreter ve İzmit delegesi, İsmail Hakkı ve 22 delegenin 9 Kasım 1921'de imzaladığı bir bildirge ile, Çerkez sorunu gündeme sokulmak istenir.[101] Batı Anadolu'da önemli bir gücü elinde bulunduran Çerkez Ethem'i Yunanlılar kendi amaçları için kullanmak isteseler de, Bağlaşıklar bu girişimi görmemezlikten gelirler. Mustafa Kemal saflarında görülen bu ciddi ayrılığa, özellikle İngiltere'nin el atacağı beklenirken, şaşırtıcı bir şekilde sessiz kaldıkları görülür. İlişkileri Yunanlılar ile sınırlı kalan Çerkezler, komuoyu önünde moral değerlerini yitirmiş olurlar.

Parlak sözlerin gerisinde yatan gerçekler, Kürtler kadar Ermenilerin de, politikalarının kurbanları olduklarını açıklamaktadır.

Ulusal sorunlar etrafında dönen gariplikleri gören Kürt grupları farklılıklarına karşın, konferans üzerinde etkin olabilmek için Şerif Paşa'yı temsilcileri olarak gördüklerini sürekli yinelerler. Galata'daki Kürt Kulübü Başkanı Abdul Mahmut, Konferans'a, Şerif Paşa'nın "Kürt Ulusal Haklarını savunmak için görevli olduğu"nu bildirir. (05 Mart 1920)[102]

Konferansın gidişatının giderek ezilen halkların haklarına yönelik ciddi tehlikeler taşıması karşısında Kürdistan Bağımsızlık Komitesi ateşli bildirilerine devam eder. 22 Mart 1920 tarihli bir mektupta bu komitenin

101) Türkiye Dosyası, C. 251, s. 146-151.
102) Kürdistan Dosyası, C. 12, s. 69.

genel sekreteri adına Süreyya Bedirhan, Konferans Başkanlığı'na ve Fransız devlet yetkililerine başvurur. Mektubu, Barış Konferansı'nın Mustafa Kemal'in propagandası altında kaldığı şeklinde beliren, Şerif Paşa'nın tespitlerini doğrular niteliktedir. Diğer yandan Türk kardeşleri ile yaşamak istediklerini belirten telgraflar hem Kemalistler tarafında yer alan, hem de bağımsızlıktan yana görünen guruplarca Halifeye bağlılık adı altında Paris'e gönderilmeye devam eder. Bağımsızlıkçı Kürt örgütlerinin, Kürt sorununu Hıristiyan-Müslüman çekişmesi içinde göstermeleri (bkz. 30 Nisan 1919 tarihli Kürdistan Bağımsızlık Komitesi'nin Şerif Paşa'ya gönderdiği mektup) Bağlaşık Güçlerin hoşuna gitmez. Çünkü o dönemde, Halifelik kurumu, gözle görülmeyen ama Bağlaşık Güçleri'ini içten içe rahatsız eden bir sorundur. Gerçi politik söylemler sürekli Halifeliğin korunması yönündedir. Mustafa Kemal bile başlangıçta hareketinin merkezine, Halifeliğin ve Müslümanlığın dolaysıyla ülkenin tehlikede olduğunu yerleştirmiştir. Sadece Kürt örgütleri değil, Türkler ve Türkleri destekleyen Kürtler de aynı eğilim içindedirler. Aşiretlere imzalatılan telgraf metinleri bunu doğrulamaktadır. Barış konferansına gönderilen M. Kemal yanlısı telgraflarda, Kürtler, Halifeden ayrılmak istemediklerini bildirmeye devam ederler. 19 Mart 1920'de Elazığ'dan 22 Kürt aşiretinin imzaladığı bir bildiride, önce İslam oldukları ve İslamın Türk-Kürt ayrımı yapmadığını, tek bir şefe, Halife'ye, bağlı olduklarını bildirirler. Tüm bunlar 20. yüzyıl başlarında Anadolu'daki halk arasındaki etkin olan düşüncelerdir. Aynı zamanda, manda yönetimine geçmiş diğer Müslüman topluluklarda da aynı eğilimleri görmek mümkündür. İslam ve Halifelik bir problem olarak Bağlaşıkların karşısında 'demoklesin kılıcı' gibi durmaktadır.

Ulusal etkiler altında Osmanlı egemenliğinden kurtulan ama kendilerini birden bire manevi iktidardan, yani

Halife'den kopmuş bulan Müslüman toplumu, bu konuda yeni bir arayış içine girer. Türkiye'ye karşı açılacak bir Haçlı savaşına karşı çıktıkları gibi, halifeliğin kendileri ile olan bağının ne olacağını Hindistan'a kadar varan Müslüman toplumu sormaktadır. Sadece bir soru olarak bile Bağlaşık Güçleri'ni özellikle İngilizleri rahatsız etmektedir. İslam toplumunda merkezileştirilmiş bir iktidar şeklinin kendileri için tehlikeli olabileceğini düşünmektedirler. Bu nedenle iktidarın yaygınlaştırılması, yani topraklara göre bölünmesinden yanadırlar.[103]

103) Halifeliğin 3 Mart 1924'te kaldırılmasından çok önce, İngiltere'nin bu sorunla ilgilendiği görülmektedir. 19 Nisan 1920 tarihli bir Fransız raporunda ingiltere'nin Türkiye üzerindeki politikasının ana yönlerini anlamak için önce Lord Cromre'in, Sir Grost'un ve özellikle Lord Urzon'un Müslüman sorunu üzerindeki düşüncelerine bakmak gerektiği belirtilir. Halifeliğin İslam toplumu üzerindeki etkilerinin azaltılmasını, dolayısıyla Türkiye'nin bu alandaki rolünün zayıflatılmasını İngilizler özellikle Hindistan'daki egemenlikleri açısından düşünmektedirler. İngilizler, Mekke Şerifi'yle olan iyi ilişkilerine güvenerek O'nun Halifelik ünvanını elde etmesini daha bu yıllarda isterler. Ancak Hindistanlı Müslümanlar böyle bir girişimi kabul etmezler.[104] Bu nedenle Halifeliğin Türkiye'de kaldırılmasından sonra Mekke'de toplanan İslam Kongresi'nin yeni bir halife seçme girişimleri karşısında İngiltere ve Fransa takındıkları (sessiz) tavırla sorunun içine direkt girmemeyi, ama uzaktan kontrol etmeyi denemişlerdir. Böylece İslam toplumunun hassas olduğu bir konuya 'Hıristiyan Batı' olarak yapılacak bir müdahalenin olumsuz etkilerinden kaçınmışlardır. Ancak Fas'tan Afganistan'a Endenozya'ya kadar yayılan Müslümanların birleşip bir Halife seçemeyeceklerini gözlemleri ile çok iyi bilmektedirler. Özellikle Müslümanlar arasında merkez bir toplum olan Arapların kendi aralarındaki çelişkileri buna engel durumdadır. Ortadoğu'daki İngiliz politikasının ünlü isimlerinden Lawrence bu sosyal zemin üzerinde büyük bir Arap devleti düşünmediklerini, tersine birbirine muhalif küçük Arap devletlerini uygun gördüklerini açıklamaktadır.[105] Arapların biraraya gelip ortak kararlar doğrultusunda birleşememelerinin tarihsel bir gelenek olduğu söylenebilir. Ünlü Arap tarihçisi İbn-i Haldun da Araplar hakkında aynı tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre 'Araplar, toplumlar içinde, insanları birbirine en zor boyun eğen bir toplumdur. Çok katıdırlar. Öz saygılıdırlar. Çok azimlidirler; başkan olma yarışındadırlar'. İbn-i Haldun bu görüşlerini şöyle devam ettirir: "Arapların isteklerinin bir noktada toplandığı, bir düşünce çevresinde birleştikleri çok az olur. Ama bir peygamberlik ya da ermişlikle gelen bir din oldu mu, onlar için içlerinden bağlayıcı

Kürdistan'da önemli bir güç olan Bedirhanların konuya hilafet açısından yaklaşımları konferans çevresinde iyi karşılanmaz.

Ancak, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, soruna, Kürt ulusal hakları açısından da bakmaktadır. Konferansa M. Kemal'den yana taraf olan Kürtlerin gönderdiği telgraflarla ilgili olarak geçmişte, 1913'lü yıllarda nelerin olduğu örneklerle anlatılmaya çalışılır. Süreyya Bedirhan imzalı raporda şunlar yazılıdır:

> "Eğer bu duyguları devam ettiremeyecek olursa bu tür telgrafların nasıl imzalandığını anlamak için aşağıdaki örnekleri belirtmek yeterlidir sanıyorum. 1913 yılında Bitlis İsyanı sırasında, bu bölgenin valisi Tahsin Bey, bölgenin önde gelenlerini konağına davet eder ve Halifenin hükümranlığına boyun eğdiklerini, sözü edilen isyanı inkar ettiklerini bildiren bir bildirgeyi imzalamalarını ister.
>
> Şeyh Said Abdullah adında davetlilerden biri, Türklerin Kürtlere karşı koydukları suçları ve hükümet sisteminin kötülüklerini ileri sürerek bu bildirgeyi imzalamayı reddederek salonu terkeder. Ertesi sabah Şeyh Said Abdullah evinin önünde üç hançer yarasıyla öldürülmüş olarak bulunur. Katil, hükümet tarafından asla aranmadı. Genellikle bölge ileri gelenleri konaklara davet edilir ve onlara neyi imzaladıklarını okumaya fırsat vermeden bu kağıtlar imzalanır."[107]

Kürt aşiretlerinin Barış Konferansı'na Mustafa Kemal ve Halifelik lehine protesto mesajları gönderdikleri

bir güç olur".[106] Ne var ki, ortada ne bir ermişlik ne de bir yeni Peygamber sorunu vardır. Fas'tan Hicaz'a kadar herbiri başkanlık için mücadele eder. Ve sonuç Batılıların fazla müdahalesine gerek kalmadan İbn-i Haldun'u bir kez daha doğrular.

104) Türkiye Dosyası, Cilt 190, s. 30-32.

105) a.g.e., C. 190, s. 88.

106) İbn-i Haldun, Mukaddime, C. 1, s. 351.

107) Kürdistan Dosyası, C. 12, s. 75 (22 Mart 1921 tarihli başvuru).

bu bölgeden, çok geçmekten tam tersi tepkiler de gelmeye başlar. Viranşehir ve dolaylarında Haziran 1920'lerde başlayan Milli Aşiret ayaklanması etkilerini aynı yılın Eylül/Ekim ayına kadar sürdürürken, Mart 1921'de başlayan ve Sivas, Koçhisar, Divriği, Zara, Suşehri, Erzincan, Kemah, Rafahiye, Ovacık bölgelerini etkisi altına alan Koçgisi isyanı, Kürtler arasında süren gerginliğin en belirgin olanlarındandır. Bu isyanlar gönderilen telgrafların bütün Kürtlerce kabul görmediğini de ortaya çıkarır niteliktedir. Konferanslar sürecinde bu olaylar daha etkin rol oynaması gerekirken, sessizce geçiştirilir. Ne garip bir tesadüftür ki, imzalatılan mektuplar sorunu çok daha sonra Lozan'da İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında tartışmalara neden olur.

Arap ve Türklerden sonra bölgede en büyük yoğunluğu oluşturan Kürtlerin, İslam karşısındaki tutumları, konunun uzmanları tarafından incelenip bir rapor olarak sunulduğunu görmekteyiz. Raporlarda Kürtlerin kendilerinin de baskı gördükleri dönemde Osmanlı'ya karşı Ermeni halkı korudukları, devlet politikasının bir aracı haline getirildikleri dönemlerde ise Ermeni ve Hıristiyan halka karşı koydukları belirtilmektedir. Hamidiye Alayları tarihi, gerçekten de bu tür olaylarla doludur. Asur ve Keldanilileri birinci derecede korumalarına alan Fransızlar için ise, Kürtlerin bu tavrı hiç iç açıcı değildir. Asurlu papaz Paul de Bedar'ın bu konudaki raporları Bağlaşıkları ve Hıristiyan kamuoyunu ciddi biçimde düşündürür. Batı kamuoyunda Kürtler böylesi bir dezavantajla karşı karşıya kalırlar. Özellikle İngiliz gazeteleri bu konuyu işlerler.

Sevr Barış Konferansı'nda Bağlaşıkların Kürt sorunu karşısında geri adım attığını gören Şerif Paşa konferanstan geri çekilir (5 Mayıs 1920).[108] Bunun üzerine Seyit Abdulkadir 17 Mayıs 1920'de Kürt Kulüpleri adına çektiği telgrafta, Kürt halkının konferansta temsil edilmedi-

108) Kürdistan Dosyası, C. 12, s. 143.

gini bu nedenle konferansın alacağı kararların geçersiz olacağını bildirir. Bundan sonra, Bedirhan kardeşler politik sahnede daha sık görülmeye başlarlar. Zaman zaman İngilizler ve Fransızlar arasında yalpalayarak çıkış yolu ararlar.Ancak, bu iki ülkenin Kürtlerle ilgili politikası aynı değildir ve bu kararsız tutum kendi politik durumlarını sarsıntıya uğratır. Asur-Kaldelileri bırakmak istemeyen Fransa, Araplar gibi aşiretlere bölünen ve birlikten yoksun olan Kürtlerin[109] bağımsızlıklarına düşkün olmalarına karşın otonomilerini koruyacakları konusunda ciddi şüpheye sahiptir. Bu durumda Kürdistan'ın İran sınırına kadar Osmanlı egemenliğinde, -ki bu Fransızların gözünde bu yeni Türkiye'dir (b.n.)- bırakılmasını isterler.[110] Bu tavır Fransa için yeni bir politika değildir. Onlar I. Paylaşım Savaşı sonundan itibaren politikalarını bu temel üzerinde uygulamışlardır.

Kürdistan'da aşiret düşüncesine ait olan bencillik, ulusal bencillik haline getirilememekte, buna karşın bazı güçlü aşiretlerin etkinliği haksız bir biçimde Kürt ulusal etkinliği olarak gösterilmek istenmektedir. Köylü kitlelerde varolan dağınık ulusal bilinç, kendi egemeni olan feodalin potasında eritilmekte ve buradan alınan güçle her güçlü feodal, başka bir feodalin gücüne ihtiyaç duymadan kendi varlığını Kürdistan'ın temsilcisi gibi gösterebilmektedir. Burjuva anlamda kurulan

109) İbn-i Haldun'un Arap toplumu üzerine belirlemelerinin daha çok aşiretsel döneme ait olduğu düşünülürse bu tespitlerin Kürt aşiretleri arasında da geçerli olduğu görülür. Toplumsal yapı içinde aşiret birimlerinin önemli bir yer tutması değer yargılarının da bu şekilde belirlenmesine neden olmuştur. Toplum içinde aşiretin birliği ve çıkarları tüm değer yargılarının üzerindedir, daha önce Arapların bir karakteri gibi gösterilen parçalanmışlık ve lidersizlik Kürtlerin sosyolojik bir sorunu olarak yakın tarihimizde de karşımıza çıkmıştır. Çeşitli Kürt gruplarının birbirine yakın olan programlarına karşın ulusal sorunda birleşmeleri sosyolojik bir problem taşımaktadır. Bunun nedenlerini Osmanlı egemenlik biçiminin kendinde aramak gerekiyor. Kürdistan'daki bu yapı 'Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler ve XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm' adlı çalışmada daha detaylı incelenmeye çalışıldı.

110) a.g.e., C. 12, s. 161 (31 Mayıs 1920 tarihli rapor)

Kürt örgütleri ise, feodal çevrelerin politik ve askeri etkinliklerini aşıp gelişememekte, bu nedenle modern kavramlar içinde önder güç haline gelememektedirler. Çünkü köylü kitleleri kontrol eden güç feodallerdir. Feodallerin bu yapılarından ötürüdür ki, Kürdistan'da burjuvazi ve köylülük bağımsız bir güç olarak tarih sahnesine çıkamazlar. Sürekli baskı altında tutulurlar. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra devletin 'Doğu'da ağa ve şeyhlere tanıdığı kısmi ayrıcalığın kökenlerinde yine bu politik gerçek saklıdır: "Köylüleri ezmek, burjuvalaşmayı bağımlı hale getirmek".

Osmanlılar döneminde bu politika kendisini en çok Botan Beyliği üzerinde göstermiştir. 1844-1847 ayaklanmasından sonra etkinliği Diyarbakır, Van, Bitlis, Urfa ve Musul sınırlarına kadar dayanan Botan Beyliği'nin bu politika çerçevesinde parçalandığı görülmektedir. Merkezi Cizre olan Botan Beyliği'nin tüm mallarına o günün para değeriyle sadece 4000 Franka devlet tarafından el konulmuştur. El konan toprakların bir kısmı köylülere dağıtılmış, içinde 12 tuz madeninin de bulunduğu arazilerin büyük bir kısmını devlet kendi işletmesine almış ve yine önemli bir kısım topraklar üzerinde tarım yapılmasını yasaklamış, çorak bırakılmıştır. Tuz madenlerinin ise sadece 3'ünün işletilmesine devam edilmiş, diğerleri kapatılmıştır. Aile fertleri sürgün edilerek Batı'da ve İstanbul'da topraklarından uzakta yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Burada eğitim görmüşler, devlet görevlerinde bulunmuşlardır. Ancak hiçbir üyenin Batı'yı terkedip yeniden topraklarına dönmesine de göz yumulmamıştır. Bunlar Sultan Abdulhamit'in Kürt politikası olarak tarihe geçeçektir. Böylece Botan Beyliğinin tarihsel mirascıları olan Bedirhan ailesinin politik ve ekonomik güçleri zayıflatılmıştır. Buna karşın Bedirhanlar, Kürdistan sorununun aldığı iniş-çıkışlarla birlikte birlikte kendi tarihsel beylikleri üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmemişlerdir.

Ulusal Kürt örgütleri kurulmaya başlandığında Bedirhanlar da bu çalışmlalarda en ön saflarda yer almışlardır. 1898'de ilk Kürt gazetesi Kürdistan, Mithat Bedirhan Bey tarafından çıkarılmıştır. Ancak Paylaşım savaşının ardından gelişen olaylar karşısında Bedirhanlar büyük idealler yerine kendilerine Botan Beyliği'nin varisleri olmak gibi dar bir politikanın içine hapsetmişler, Kürdistan sorununu bu merkezden hareketle ele almışlardır. Sevr Barış Koneransı gelip çattığında Kürdistan adına konuşmakla, Botan Beyliği adına konuşmak arasında bocalayan Bedirhanları hiç bir çevre ciddiye almamıştır. 3 Mayıs 1920'de Fransız hükümetine yaptıkları başvuruda eski beylik topraklarının yeniden kendilerine verilmesini istemişlerdir. En sonunda olumlu bir yanıt gelmeyeceğini anladıklarında İsviçre'de Kasım 1920'de Albet Wuarin adında bir avukat tutarak haklarını hukuksal zeminde aramaya çalışmışlardır.

Kürt Merkez Kulübü, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi ve Kürt Sosyal Ligi'nde ağırlıkları olan Bedirhan ailesinin istikrarsızlıkları sadece bu dönemde olmuyor. I. Paylaşım Savaşı sırasında, Çar ordularına bir Kürt devleti karşılığında yardımcı oluyorlar. Çarlık Rusyası işgal ettiği toprakları yerel eşrafın da katılımıyla korumak istemektedir. Rus işgali altına giren Bitlis ve Erzurum bölgesinde vali olarak görevlendirilen Kamuran Bedirhan, diğer Kürt aşiretlerini kendi etrafında birleştirmek istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Bedirhan'ın bu çalışmaları İstanbul tarafından tehlikeli bulunur ve idama mahkum edilir. Ekim Devrimi'nden sonra çekilen Rus orduları Bedirhanları da doğal olarak boşlukta bırakır. Rus-larla olan bu yakınlığı, yeni Sovyet yönetiminin devrimci politikasıyla uyuşabilir bir konuma getirilmesinde kullanamazlar. Çağdaş Dünya'nın yeni perspektiflerini anlamakta ve bunu politikada uygulamakta güçlük çekerler. Dünyadaki yeni gelişmeleri izleyememek ve politik eylemliğin sınırlarını iyi tespit edememek sadece Bedirhan-

ların değil, hemen hemen tüm Kürt siyasi guruplarının temel eksikliği olmuştur. Bu, bir devlet ve yönetim aygıtından yoksun ve birkaç büyük güç tarafından sıkıştırılmış bir ülke açısından oldukça zor bir durumdur.

Tüm bu eksiklere karşın, ülke toprakları üzerinde önemli direnme merkezleri vardır. Bu merkezler arasında Kemalistlerle işbirliğinden yana olanları da saymak gerekir. Çünkü bu işbirliği, inkarcı bir tavırla değil, Türk-Kürt milli birliği altında ulusal topraklarını elde edecekleri amacıyla yapılmıştır. 1920'li yılların tarihsel verileri, Kürt-Türk kardeşliğinin Anadolu'yu nasıl heyecanlandırdığını ve Kemalist hareketi nasıl toparlayıcı hale getirdiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan sonra, Erzurum Kongresi çalışmalarını hızlandırdığı bir dönemde, Amasya'dan Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği telgrafta işgalci güçlere karşı 'Türk ve Kürtlerin birleştiği' haberini direnç merkezi olarak verir. Tüm diğer Müslüman halkın birliğini de simgeleyen "Türk-Kürk birliği" sloganı her tarafta atılır. Bu haberler toplumda direnişin, toparlanışın dinamiğini güçlendirmektedir.

Bu sosyal yapı içerisinde denilebilir ki, Kürt gurupları Bağlaşıkların çıkarcı politikalarının peşinden kendilerini sürükleyeceklerine, Kemalist hareket içine katılan Kürtlerin politik temsilcileri durumuna gelebilselerdi, ülke toprakları üzerinde çok daha etkin rol oynayabileceklerdi. Yine bu politik önderlik sayesinde, propaganda düzeyinde kalan "Türk-Kürt kardeşliği", "TBMM'nin Türk ve Kürtlerden teşekkül ettiğini" savunan görüşlerin resmi düzeyde yasallaşması için çaba harcayabilirlerdi. Çünkü Kürtler bir blok halinde politik bir önderlikten yoksun olarak, Kemalist harekete katıldıkları halde, Türk yönetimini, Kürtlerin geleceği esaslı bir biçimde endişelendirmektedir. Bu '"kardeşlik" nereye kadar gidecektir? Kemalist kurmay bu soruya yanıt aramaktadır. Batılılar tarafından dile getirilen "otonomi"

veya "bağımsızlık" gibi sözler ciddi bulunmasa da toplumda farklı beklentiler de doğurmaktadır. Onlar da bu durumdan sıyrılmanın yolu olarak kendilerince öne sürülen "Kürtlere özerklik" planıyla bu "kardeşliğin" ömrünü uzatmaya çalışırlar. Ne yazık ki, bu söylentinin muhatapları olacaklar güçler kendilerini gösterecek durumda değillerdi.

Ankara'daki Kemalist Hükümet'in bu yönlü çabaları biraz da Avrupa'dan gelen seslerin etkisini kırmak içindir. Buna karşın Kürdistan'da huzursuzluklar devam eder. 16 Ekim 1921'de yapılan Meclis konuşmaları bu tür kıpırdanmalara son vermek için söylenen 'vaatlerle' doludur. Bu tür vaatler Meclis içinde yer alan Mebusları susturur, sorunun üzerine esaslı biçimde gidilmesini engellerken, Meclis dışında kalan yerel grupları tatmin etmez. Bu nedenle gelişmeleri şüpheyle karşılarlar. 1921 yılı boyunca Kürtler dağınık durumda da olsa seslerini çıkartmakta, kendi ulusal sorunlarının ne olacağını sormaktadırlar. Koçgiri ve Milli Aşireti'nin ayaklanmasıyla kafaya takılan sorular Van, Mardin, Bitlis, Diyarbakır yöresinde halk arasında yoğun biçimde tartışılır. Bu bölgedeki Kürtler ortak bir bildiri ile TBMM'den şu taleplerde bulunurlar.

"1) Kemalist Hükümet tarafından Kürtlerin yaşadığı bölgede otonom bir Kürt devletinin tanınması,

2- Sınırların Kürtler tarafından çizilmesi,

3- Türk jandarmalarının ve devlet görevlilerinin geri çağırılması,

4- Otonom Kürdistan örgütlenme işlerinden Türkiye'nin elini çekmesi,

5- Ankara Hükümeti tarafından toplanan tüm askeri vergilerin ve askeri bağışıklıkların Kürtlere tahsis edilmesi,

6- Türkiye toprakları içerisinde kalan Kürtlerin korunması ve orduda bulunan Kürtlerin bırakılması (Haziran 1921)."[111]

111) Kürdistan Dosyası, C. 1.

Kürtlerin hazırladığı teklifleri görüşmek üzere Meclis'te hazırlanan karma komisyon (Türk ve Kürt Mebusları), Eylül ayında Bitlis ve Van'a giderek temaslarda bulunurlar. Mecliste bulunan Kürt Mebusları ise, bu kadar ciddi bir sorunun görüşülmesi için kendileri dışındaki gurupların hakete geçmesini boşuna beklerler. Çünkü halk güçleri dışındaki siyasi guruplar, değişik nedenlerle bu tür ilişkilere girememektedirler. Bu nedenle halk gerçek anlamda öndersiz kalır. Kürt temsilciler bu görevi yerine getiremezler. Bu konuyla ilgili Fransız raporunda şunlar yazılıdır.

> "Bir anlaşma için görüşmeler açılmıştır ama gerçekte ortada aşiretler üzerinde etkisini duyuran bir Kürt lider olmayınca kiminle görüşmelerin yapılacağı şu an için iyi görülememektedir."[112]

Türk tarihinin gizli kalan sayfalarını oluşturan bu dönemde, Kemalistler, Kürtlere yönelik otonomi planını tartışmaya açarlar. Ortada bir çok kişi ve gurup bu sorunu tartışmaktadır. Fakat görüşmeleri yönlendirecek siyasal bir kadro bulmak oldukça güçtür. Bu boşluktan Kemalistler yararlanırlar.

Ankara tarafından başlatılan otonom Kürdistan çalışmalarının ciddi olmadığını bildiren aynı Fransız raporu, konuyu şöyle değerlendirir:

> "Şerif Paşa Paris'te bu düşünceyi (otonomiyi, b.n.) savunduğu zaman samimiydi. Fakat hiçbir önemli Kürt gurubu tarafından tanınmadı. İstanbul'daki iki Kürt Kulübü gerçek bir lider bulmayı birçok kez tartıştılar. Şu sıralarda Süleymaniye'de ulusal bir lider seçmek, amaç ve programları belirtmek için yapılan kongreye aşiret şeflerinin 2/3si henüz yanıt vermedi. Bir devlet temeli-

112) a.g.e., C. 13, s. 14.

ni ciddi biçimde ortaya atmak için, hiçbir politik şef O'nun (Şerif Paşa'nın b.n.) etrafında guruplaşmamıştır. Kürt önerileri ve ulusalcıların (Kemalistleri, b.n.) karşı önerileri sadece bir komedidir. Ve bu komediye Ankara, ulusalcıların taşıdığı problemlerden ve askeri sorunlardan ötürü, özellikle bu sene çok canlı olan karışıklıkları sakinleştirmek için razı olmaktadır.[113]

Ortada bir komedi de olsa oynanması için sahnelenmiştir bir kere: Ankara Hükümeti tarafından otonom Kürdistan bölgesinin statüsü şöyle tespit edilir: Kürdistan genel Valisi TBMM tarafından, Ankara Hükümeti'nin önerisi üzerine Meclis'teki Kürt temsilciler tarafından önerilecektir. Genel Vali ve yardımcısının görev süreleriyle otonom yönetim süresi 5 yıl olacaktır. Bu statünün yenilenmesi veya Kürt halkının bağımsızlığı yapılacak olan bir refandumla belirlencektir. 12 üyelik bir Kürt Konseyi oluşturulacaktır. Kürdistan'da devlet memurlarının yarısı Türk, yarısı Kürt olacaktır.

Buna karşı Ankara Hükümeti genel bir salıverme olmadan yani savaş hali ortadan kalkmadan ordu içerisindeki Kürtlerin salıverilmesinin mümkün olmadığını bildirir.

Mustafa Kemal yönetimi her türlü ihtimale karşı delegasyonda din adamı olarak Şeyh Ahmet Senusi'yi de görevlendirmeyi ihmal etmez.

Bu arada İstanbul'dan Ankara'ya gelen bir Kürt delegasyonu ile bu konuda görüşmeler yapılır. Halil Bey başkanlığındaki bu delegasyonla yapılan görüşmelerde, olumlu bir sonuç çıkmaz ya da çıkartılmaz. Bunda Ankara'nın karşısında ciddi Kürt örgütlerini görmek istememesinin rolü vardır. Gelişmeleri bütünüyle kendi kontrolünde görmek istemektedir. Delegasyon, Mustafa Kemal tarafından Kürtlere otonomi verileceği sözünü

113) a.g.e., C. 13, s. 14.

alarak geri döner. Şeyh Ahmet Senusi ise, Kürt aşiretleri ve din adamları arasında önemli çalışmalar yapar. Kendisine her türlü devlet olanağı sunularak Kemalist propagandayı Kürdistan'da yürütür. Bu şahsın ilginç bir öyküsü vardır: İtalyanlar'ın 1911'de Tripoli'ye girişlerinde direniş kuvvetleri hazırlayan Senusi, I. Paylaşım Savaşı sonlarına doğru Enver Paşa'nın emriyle bir Alman denizaltısıyla İstanbul'a getirilir. Amaç Arap topraklarında büyük başarılar elde eden İngilizlerin ünlü ajanı Lawrence'a karşı dini otoritesini ve bilgisini kullanarak çalışmalar yapmasıdır. Sultan Reşat'ın Temmuz 1918'de ölmesi ve yerine geçen Sultan Vahdettin'in savaşın gidişinden duyduğu endişeler nedeniyle bu plana karşı çıkması sonucu Senusi İstanbul'da kalır ve Sultan'ın hizmetinde çalışır. Savaş sonunda Bursa'ya yerleşir. Yunanlıların Bursa'yı işgallerinden sonra Eskişehir'e, oradan da Ankara'ya geçer. Burada Mustafa Kemal'in hizmetinde çalışmaya başlar. İngilizlere bağlı Irak Emiri yönetimine karşı propaganda işlerini yürütür. Kürdistan'da ise, Ankara yönetimi lehine pasifikasyon politikası yürütür. Din adamı sıfatı taşıması nedeniyle, Kürdistan'da etkili çalışmalar yapar. Şeyh Ahmet Senusi'nin çalışmalarının boyutları İngiliz ve Fransızlara kadar uzanır. İslami duygulara basarak tüm 'Avrupalı Gavurlar'a karşı açtığı propaganda savaşı Fransızları ürkütse de İngilizler ana hedefti.

Şeyh Ahmet Senusi'nin Kürdistan'daki çalışmalarına karşı koyabilecek dini şahsiyetler arasında en önemlisinin Seyit Abdulkadir olduğunu söylemeliyiz. Peygamber sülalesinden geldiğine inanılan Abdulkadir, Kürtler ve Araplar arasında etkili bir dini ve siyasi güce sahiptir. Verdiği politik emirleri insanlar dinsel bir emir gibi uygulamaktadırlar. Kürdistan'ın geleceği konusunda otonomist görüşleri olan ve elinde böylesi bir güç taşıyan Seyit Abdulkadir, Kemalist görüşleri Kürdistan'da ustaca işleyen Şeyh Ahmet Senusi'nin çalışmalarına ses çı-

karmamıştır. Sonradan 1925 Şeyh Said isyanında asılacak olan Seyid Abdulkadir, sürekli ılımlı bir politika izlemiş, birinci planda rol oynamaktan kaçınmıştır. Seyit Abdulkadir bu ılımlı politikayı sadece Türklere karşı değil, Hıristiyan halka karşı da göstermiştir. Bölgenin geçirdiği ağır tahribatlara karşın yine de halkların birlikte yaşayabileceklerine inanmaktadır. Asur Orduları Komutanı Ağa Petros'a gönderdiği mektup, O'nun tüm politik yapısının genel hatlarını bize vermektedir. Bu uzlaşmacı tutum, olayların gerisinde kalmak ve onları iyi takip etmemekle birleşince, karşımıza rolünü oynayamayan bir siyasal kişilik ortaya çıkar.

Constantinople, 5 Aralık 1921
Candan Arkadaşımız General Ağa Petros

Kıymetli sağlığınızdan bahseden 19 Kasım 1921 tarihli saygıdeğer mektubunuz bana ulaştı.

Cesur, ciddi ve candan tanıdığımdan ötürü sizi her zaman düşünüyor ve değerli anıları muhafaza ediyorum. Bugüne kadar sizden bir haber alamadığımdan dolayı çok üzgünüm. Sizler çok iyi bilmektesiniz ki, Kürt ulusunun olduğu gibi, her zaman Asur-Kalde ulusunun mutluluğunu ve refahını arzu etmekteyim. Bence hiçbir önemi olmayan dinin dışında bu iki ulus arasında bir ayrılık yoktur. Bu nedenlerden ötürüdür ki Asur-Keldanililerin haklarını ve çıkarlarını hiçbir zaman olmadığından daha çevikçe savunmak istiyorum. Bana göre asırlardan beri karşılıklı özverileriyle arkadaşça birlikte yaşayan bu iki ulusun mutluluğu özdeş olmalıdır. Öyle inanıyorum ki gelecekte Asur, Kaldeliler ve aynı şekilde Kürt ulusu birlikte yaşayacaklardır. Bu nedenlerden ötürüdür ki Kürt ulusu, bizler, ulusal sorunu savunurken ne Asur-Keldanililerin haklarını bölmek ne de tanımamazlığını istemekteydik. Sizler kendi tarafınızda bu duygularla çalıştınız ve hâlâ

çalışmaktasınız. Yavaş yavaş telkin ettiğimiz gibi şu anda Kürt ulusu ciddi düşünceleri gözönüne alıyor ve öyle inanıyorum ki Asur-Keldanililerin mutluluğu garanti olacaktır. Eğer bugüne kadar Kürdistan'a gitmediysek bu çeşitli yanlış anlaşılmalardan kaçınmak ve bu konuda büyük güçlerin kararını beklemek nedeniyledir. İlkbaharda oraya gitmeyi düşünmekteyim. O sırada sizi de görmeyi arzu ediyorum. Fakat ne yapmalı? Siz o kadar uzaktasınız ki!... Kendilerine çok büyük saygım olan Şemdinan Başpiskoposu ve Mar Şamun ailesine faydalı olamadığımdan ötürü gerçekten üzgünüm. Bu, yine de onların durumunu uzaktan takip etmeye engel değildir. Duyduğuma göre Mar Şamun'un kız kardeşi Londra'ya gidecekmiş. İlişki içindeyseniz O'na en iyi dileklerimi iletiniz ve eğer bana nerede olduğunu bildirirseniz size gerçekten minnettar kalacağım. Bana haberlerini ilettiğinde birşeye ihtiyacı olduğunu yazabilir. Çünkü birbirimizi yabancı görmüyoruz.

Size sağlık dilekleri sunarken, dostça mektuplarınızı bekliyorum.

Kürdistan Komitesi Başkanı
Osmanlı Senatörü
Şeyh Abdulkadir[114]

Osmanlıların son döneminde en büyük Kürt ayaklanmasının (1880-1882) önderi Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdulkadir, Ağa Petros'u ve diğerlerini iyi tanımaktadır ama Kürdistan'a gidememekten yakınmaktadır. Mektubunun temasından, son yıllarda gelişen olaylardan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü mektupta bir gaf vardır. Burada Petros'un muhalifleri durumunda olan ve İngiliz politikasının başarısı için çalışan patrik Mar Şamun ailesine ve kızkardeşine de se-

114) Irak Mezopatamya dosyası C. 53, s. 212.

lam göndermektedir. Oysa Ağa Petros'u İngilizler hiç sevmemektedirler. Katolikliğin verdiği duyguyla başından beri Fransa'yı kendilerinin koruyucusu olarak görmektedir. Geçen yüzyıllarda verdikleri kayıplarla sayıca oldukça küçülen ve aralarında Katolik/Ortodoks/Protestan/Nasturi diye bölünen Asur-Kaldelilerin yakasını Hıristiyan dünyasına bağlı kiliseler bırakmamaktaydılar. Önce Ruslar sonra Amerikalı protestan misyonerler ve nihayet Katolik Fransız misyonerleri bu küçük halkı dinsel etkiler altında kazanmak için olağan üstü çalışmalar yapmışlardır. Amerikalıların yerini Canterbury kilisesine bağlı olarak İngilizler almış ve hızla etkin duruma gelmişlerdir. Özellikle bu politika içinde Mar Şamun'un kızkardeşi Serma o dönemde Ortadoğulu bir kadından beklenmeyecek politik eylemliliklerde bulunmuştur. Denebilir ki Ağa Petros'un başarısızlığında bu bölünmenin ve Serma'nın çalışmalarının rolü büyüktür. Tarihin bu yönünü şimdilik bir tarafa bırakırken, elimizdeki araştırma açısından önemli olan noktanın Kürt hareketinin önde gelen isimlerinden olan Şeyh Abdulkadir'in olaylardan ne kadar uzak olduğunun görülmesidir.

Aynı dönemde 1921 yılı boyunca Güney Kürdistan'da dinmek bilmeyen isyan karşısında, İngilizler otonomi çalışmalarını hızlandırırlar. Bölgedeki Arap görevliler geri çekilerek yerlerine Kürtler getirilir. Önlemler savaşın şiddetini değiştirmez. İran'daki isyan liderlerinden Simko, Musul'a saldırı için yoğun hazırlıklar içine girer. Bağdat'tan havalanan İngiliz uçakları Revanduz ve çevresindeki yerleşim alanlarını sürekli bombalarlar.[115] Bir yandan da Kürt Kongresi'ni toplama hazırlıkları yapılır. İran'da Simko'nun başarılı bir eylem hattı geliştirmesi üzerine Türkiye Kürdistanı'nda, özellikle Sirt, Van, Bitlis yörelerinde ortaya heyecanlı bir durum çıkar. Ankara'nın Kürt ultimatomuna gönderdiği 'olumlu' tepki ve Şeyh Senusi'nin pasifleştirici çalışmaları bu

115) a.g.e., C. 12, s. 193-196.

heyecanı durduramaz. Halk umutla Simko'nun başarısını bekler. Simko kuvvetlerine yardımlar gönderirler. Kürt savaşçılarının gücünün Türk-İran sınırında yoğunlaşması üzerine, Ankara Hükümeti İran ile "Kürtlerin üzerindeki İngiliz ve Faysalcı entrikalara" karşı bir anlaşma yapar (25 Ekim 1921) Gerçekte İngiliz egemenliğine karşı çıkan Simko bu durum karşısında Ankara'yı ve Halifeyi protesto eder. İranlıların zayıflığından faydalanarak hareket alanını genişleterek eski bir Med şehri olan Maragha'yı işgal eder ve Tebriz'e doğru yönelir. Simko'nun başarısı üzerine Irak'ta bir grup Kürdün başında bulunan İngiliz sömürgeler Bakanı Churchill tarafından desteklenen eski generallerden Kürt Mustafa devreye sokulur. Kürt Mustafa'nın Orta Kürdistan'da "Kürt Devleti Federasyonu" kurma fikrini fazla açık bulmayan Simko öneriye yanıt vermez. Çünkü Simko böylesi bir devlette kendisine şefliğin verilmeyeceğini çok iyi bilmektedir. Bu nedenle Simko her şeye karşın Kemalistlerin yardımını İngiliz tekliflerine tercih eder. İngilizler bu kanalla Simko'yu kendi politikalarına çekmek isterler, ancak başaramazlar.[116]

Diğer taraftan Ankara Hükümeti bu "isyancı güçler"le eskiden beri var olan ilişkilerini daha da örgütlü hale getirir. Temmuz 1922'de Simko'nun İran'da, Şeyh Taha'nın Irak'ta inisiyatifi ellerinde bulundurdukları bir dönemde, eski Musul Valisi Haydar Bey başkanlığında bir heyet görüşmelerde bulunmak üzere Kürdistan'a hareket eder. Şemdinan'da Simko ve Şeyh Taha ile görüşen Türk delegasyonu, "İngiliz gavuru"na karşı Kürtlere silah ve cephe yardımı için söz verir. Bir yandan İran hükümetiyle Kürtlere karşı önlemler almaya çalışan Ankara'nın bu yardımının arkasındaki nedenleri anlamak gerekecektir. Haydar Bey gizli meclis görüşmelerinde de belirttiği gibi, yardımın sınırları "çok cüz"'tutulsa da askeri ve politik etkileri daha geniş ol-

116) a.g.e., C. 13, s. 41.

muştur. Askeri danışmanlarla kontrollü hale getirilen bu durum, Türk politikasının bölgedeki uygulanmasında Simko'nun bir araç olarak kullanılmasına engel olmamıştır. Bu görüşmelerden çok kısa bir süre sonra İran atağa geçerek, Simko kuvvetlerini önemli bir kayba uğratır. (26 Ağustos 1922). İran kuvvetlerinin hızla Diliman, Urmiye, Sauç Bulag'a girmeleri bu gelişmelerin ardında yaşanmıştır. Ancak yine aynı dönemde başka bir Kürt birliğini örgütleyen Türk yetkililer Güney'de Rania ve Derbent'e saldırılar. Büyük Zap vadisinde Akra ve Erbil'in tehlikeye düşmesi karşısında İngilizler paniğe kapılarak hava kuvvetlerini yardıma çağırırlar.[117]

F) SONUÇ

Kürdistan'ın farklı güçler arasında bölünmesi, Seyit Abdulkadir'in de mektuplarında belirttiği gibi, karanlık bir geleceğe doğru daha o günden başlayarak yol alır. Farklı devletler arasında sıkışıp kalan Kürtler, farklı güçlerle karşı karşıya kalmakta ama bu farklı güçlerin ortak politikaları karşısında güçlerini birleştirememekte ve bölünmektedirler. Devletlerin, birinin diğerine karşı olan probleminde Kürt hareketi kullanılmakta, ama sonuç sürekli olarak Kürtler aleyhinde olmaktadık. Modern bir önderlikten yoksun olan Kürt hareketi, farklı güçler arasındaki bu çelişkiden yararlanıp, inisiyatifi ele alarak bir sonuca varamamaktadır. Bunda dünyaya açılamamanın, uluslararası ilişkilere girememelerinin de rolü vardır. Örneğin 1920'deki Milli Aşireti ayaklanmasında bu politik eksiklik kendisini hemen ele vermektedir. Yeni Türk yönetimine güvenmeyip ayaklanan bu aşiret, Suriye tipi bir manda yönetimi için Fransa'ya başvurmuştur. Oysa o dönemde Fransız politikası Türklerle tam bir uygunluk içindedir. Dolay-

117) a.g.e., C. 13, s. 47;50.

sıyla böylesi bir istem gerçekçi değildir. Bu olguyu sadece bu ayaklanmada değil, hemen hemen bütün örgütlenmiş Kürt politik güçlerinde de görmekteyiz. Bu da çağdaş politikanın Kürt örgütlerince yeterli biçimde takip edilmediğini göstermektedir.

Kürdistan'daki bu karmaşa, içinden çıkılmaz gibi görünen durum, olumlu bir sonuç elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Sanıyorum anlatmaya çalıştığımız bu delidolu çelişki yığınını yine bir Fransız raporu en eyi şekilde açıklamaktadır.

> "Bu kısa araştırmadan anlaşılacağı gibi üç büyük Kürt grubu farklı amaçlara doğru yürümektedir. Türk topraklarında Kemalist kanunlar içinde yaşıyorlar. Ve Türkiye'ye bağlı bir otonomi istiyorlar. Arap toprakları içinde İngilizler tarafından beslenen, kimliklerinden çıkmış şefler, Britanya mandası lehine çalışmakta, kitleler genellikle Türkler ya da Faysalcılara karşı iyi yada kötü kullanılmaktadır. Nihayet Pers topraklarında Kürtler özgürdür ve ne Türkleri ne de İngilizleri görmeksizin bu topraklarda kalmayı istemektedirler. Fakat Pers Kürtleri yakın bir gelecekte Bolşeviklere karşı, veya Bolşeviklerle birlikte olma durumunda kalabilirler.[118]
>
> Bedirhan'ın Simko'nun, Kürt Mustafa'nın, Cevat'ın, Senusi'nin, Faysal'ın, İngilizlerin, Perslerin, ve Rusların çelişkili ve dağınık güçlerine karşı Kürdistan'da ulusal bir akım vardır. Fakat bu güç bölünmüştür. Amaçları iyi tayin edilmemiştir. Gelecek gelişimler ve düzenlemeler yetenekli kişilerce ele alınabilir."

İşte Sevr görüşmeleri böylesi karmaşık bir ortam içinde Kürtler aleyhine sonuçlandırılmıştır.

118) Bilindiği gibi bu tez 1945'te Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin Sovyetler desteğinde kurulmasıyla doğrulanmıştır.(bn)

LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ GELİŞMELERE KISA BİR BAKIŞ

Kemalist hareket kendi yolunda giderken, şüphesiz etrafta dönen dünyayı da hesaba katmakta, zayıf ve güçlü yanlarını öğrenmeye çalışmaktadır. Hangi güçlerle niçin ittifak yapacağını çok iyi bilmektedir. Bu noktada biz, biraz daha ileri giderek, Bağlaşıkların Türkiye'ye yaklaşmaları konusunda daha usta davrandıklarını söyleyeceğiz. Dünyanın yeni yapılanması içinde Türkiye'nin konumu ne olmalıdır? Batı dünyası için nasıl bir role sahip olabilir? Sovyetlerle yakın diyaloğunun zayıf noktaları nerededir? Tüm bu sorunlar Bağlaşık güçleri yakından ilgilendirmektedir.

Olaylara I. Paylaşım Savaşı'nın sonuçları açısından bakacak olursak, emperyalist güçlerin içinde bulundukları zorlukları anlamamız daha da kolaylaşacaktır. Bu sonuçlar, aynı zamanda Bağlaşık güçlerin Kemalistlere yaklaşımının da temelini oluşturmaktadır.

İngiliz ve Fransızlar, Arabistan cephelerinde askeri olarak başarılı olmuşlar ama politik olarak bu ülkeleri nasıl elde tutacakları konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Güney Kürdistan'daki ayaklanmalar, Halifelik sorununun İslam toplumunda yarattığı tansiyon, 1917 Ekim Devrimi'nin geri ve ezilen uluslara verdiği moral güç, emperyalistleri yeni politikalar üretmeye zorlamaktadır.

Gelinen yeni durumda ne Türkiye'nin ne de Bağlaşıkların, cephesi genişletilmiş bir savaşı kaldırmaya güçleri yoktur. İngilizler tarafından terkedilen Yunanlı-

ların Batı Anadolu'daki eylemleri maceradan başka bir şey değildir. 04 Ağustos ve 23 Eylül 1919 tarihli İngiliz belgelerinde de görüldüğü gibi, İngilizler Anadolu'da bir manda yönetimi peşinde değillerdir. Ve bu nedenle Ermenilerle Yunanlıların tavırları eleştirilir. Anadolu'daki milli hareketin kaynağının, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal olduğu ve bu nedenle işgal güçlerinin derhal geri çekilmesi gerektiği söylenir.[119] Tüm bunlar, Fransız belgeleriyle açıklamaya çalıştığımız sorunları onaylamaktadır. Ermenistan sorununu ise, Sovyetlere sunulmuş bir hediye olacağı şüphesini yaşayarak, ele almaya çalışmaktadırlar.

Öte yandan, çağ artık Büyük İskender ya da Fatih Sultan Mehmet çağı değildir. Belirli bir kültür ve tarih bilinci almış uluslar, dış güçlere karşı direneceklerini her fırsatta göstermektedirler. Gelişen bu sosyal yapı içinde İtalyanlar, Türkiye üzerindeki mandacı haklarından çoktan vazgeçmişlerdir. Fransızlar, Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde Kemalistlerle ilişki kurmuşlar; İngilizler ise, yeni dünya içinde Kemalistlerle İstanbul'un rolü arasında, uzun süre kararsız kalmışlardır. İngilizlerin inatçı tutumları, Padişah yönetimine dayanarak Anadolu'yu Sovyet egemenliğine karşı bir kalkan olarak kullanma isteminde yatmaktadır. Oysa Padişah yönetimi iktidar erkini, gücünü aldığı ordu içinde bile kaybetmiştir. Diğer taraftan, dönemin en büyük emperyalist gücü olarak İngiltere, sömürgelerini merkezden idare etmek politikasında zorlanmakta ve bu nedenle bu alanları merkez dışında yönetmenin yöntemlerini aramaktadır.[120] Böylesi bir yapı içinde "Türkiye'nin emperyalist güçlerce toprak işgali" olarak paylaşılacağı görüşü, temel nedenlerden uzak, resmi tarih anlayışının bir ifadesi olmaktadır. Bunun, 'ulusalcıların hangi güç

119) B.N. Şimşir, a.g.e., C. 1, s. 68 ve 113-114.
120) Türkiye Dosyası, C. 190, s. 87.

koşullar altında çalıştıklarını göstermesi bakımından, bir propaganda unsuru olarak kullanıldığı açıktır.

Kemalistlerce propagandası çok yapılan Sevr Anlaşması'nın ise içinden geçtiği trajik durumu anlatmaya çalışmıştık. Anlaşma metninde bulunan küçük bir Ermeni devletinin kurulması, bu devletin Sovyet Ermenistanı'nın etkisinde kalacağı korkusuyla ciddiye alınmamıştır. Ayrıca bölgenin çok karışık etnik yapısı nedeniyle böyle bir devletin kurulması ve korunması için bir çok askeri gücün bölgeye seferber edilmesi gerektiği ve bunun da yeni bir savaş demek olduğunu bilmektedirler. O halde Sovyet Ermenistanı'na bir hediye neden verilecektir?

Bu nedenle herkes barış yanlısı kesilmiş, beklemektedir.

Ama nasıl bir barış? Bütün sorun burada düğümlenmektedir.

Mustafa Kemal, öteden beri İngilizlerle ilişki kurmaya çalışmakta ama İngilizler O'na hâlâ ikna olmuş bir gözle bakmamaktadırlar. Milli Ordu İzmir'e girdiğinde, Mustafa Kemal, İngiliz Amirali Harrington'a yazdığı mektupta iki ülkenin savaş içinde olmadığını bildirerek daha önce kurulan "gayri resmi" ilişkilerin resmileştirilerek normalleştirilmesi yolunu aramıştır. Bu mektubunda diplomatik ilişkilerin bilinen normal yollardan kurulmasını istemiş, ancak ilk teşebbüsün İngilizlerden gelmesini ima etmeyi unutmamıştır.[121]

Bağlaşıklar, Kemalist harekete karşı tavırlarını, henüz Yunanlılar karşısında kesin zaferin elde edilmediği 27 Şubat-12 Mart 1922'de aralarında yaptıkları Londra Konferansı'nda ve 20 Eylül-18 Kasım 1922'de Paris Konferansı'nda geniş olarak ele almışlardır. Biz burada sadece Lozan'a ayak basarken, Bağlaşıkların hangi objektiflerle masaya oturmak istediklerini göstermek ba-

121) a.g.e., C. 191, s. 3.

kımından bu son toplantıyı, 20 Eylül - 18 Kasım 1922 tarihleri arasında süren Paris Konferansı'nı incelemeye çalışacağız.

Türk-Sovyet yakınlaşmasından tedirgin olan İngiliz-ler, Baltık ülkelerinden Estonya ile kurdukları ilişkiyle (Eylül 1922) kendi hesaplarına göre denge kurmaya çalışırlar. Ancak Türk Hükümeti'ne de göz kırpmaktan geri kalmazlar.[122] Çünkü gelecekte, Kafkasya'da bulunan Müslüman toplumları, Sovyetler için sorun olması halinde Türk-İngiliz işbirliğinin önemini kavramaktadırlar. İngilizler böyle bir gelişmenin hesabını daha o günlerde yapmaktadırlar.[123]

İngilizler açısından barış anlaşmasına oturmanın psikolojik zorluklarından biri de, büyük bir emperyalist güç olarak büyük savaşı kazansalar da, - Almanya ile yaptıkları gibi- bu savaştan yenik çıkmış olan bir Türkiye ile masaya oturacaklarına, gözyumdukları Yunan saldırıları sonucu şimdi zafer kazanmış, yüksek morele sahip bir Türkiye ile görüşmeye başlamak zorunda olmalarıdır. En azından Türkiye'yi bazı güçlükler içine sokmak ve barış konferansına böyle bir avantajla gitmek istemektedirler. Lord Curzon, sorunların diplomatik yollarla çözümünden yanadır, ama O'na göre "zafer kazanmış bir Doğu ordusu ile bu yolla görüşmek güçtür."[124] İngilizler için Türklerin Yunanlıları yenmeleri önemli değildir ve buna göz yummak mümkündür. Ne var ki zafer kazanmış bir Türkiye'nin Bağlaşık güçlerin birliğini bozacağından kuşkulanırlar.[125] Bu nedenle Lord Curzon tüm politik kurnazlığını tartışmalarda göstererek, olabilecek durumların hepsini çeşitli versiyonlarda ele almaya çalışır. Fransızların Türklere yakınlığını imalı biçimde anlatan Lord Curzon, yeni dö-

122) a.g.e., C. 191, s. 139.
123) a.g.e., C. 191, s. 7.
124) a.g.e., C. 166, s. 7.
125) a.g.e., C. 166, s. 13.

nemde Fransız-İngiliz birliğinin son mu bulacağını, 'İngilizlerin kendilerini yalnız mı savunacakları? sorusunu sorar. Yanıt Lord Curzon için pek tatmin edici değildir: Fransız temsilci Poincare "İngilizlerin Yunan yanlısı politikalarının bir çok şeyi alt üst ettiğini" itiraf eder.

Fransızlar dönemin kendisinin dayattığı sorunlar karşısında, Türklerle bir savaş halinden kaçınmışlardır. Dönemin gereklerini İngilizlere göre daha iyi gördüklerini söyleyebiliriz. Bugün Arap dünyasıyla, Filistin sorununa rağmen hâlâ dost olmalarının temelini yine bu dönemde tayin ettikleri politikaya borçludurlar. Çağın gereklerini İngilizlere de kabul ettirmek için epey uğraşmışlardır. İngilizler ise, bu durumu bilmediklerinden değil, daha başka türlü kendileri açısından nasıl kârlı bir sona ulaşabileceklerini önlerine hedef olarak koyduklarından, Fransız politikası ile çelişkileri var görünmektedir. Fransızlar, sorunu daha çok Sosyalizm-Kapitalizm ikilemi içinde ele almakta ve Türkiye'yi Kapitalist kamptan uzaklaştıracak davranışlara girmekten özenle kaçınmaktadırlar. Bu konuda fazla kuşkuları da yoktur. Kemalistlerle iyi ilişkiler kurduklarından, onların siyasal hedefleri ve dünyaya nasıl baktıkları konusunda önemli bilgilere sahiptirler. Esas hedef onlar için siyasal iktidarın kapitalist sistem içinde elde edilmesidir. Bunun içinse politikalarda yöntem değişikliğini çağın gerekleri zorlamaktadır. Bu yeni durum Lozan'da uygulamaya konurken Türkiye'deki yeni yönetimin, uluslararası çeşitli ekonomik-sosyal-hukuksal-kültürel anlaşmalarla kapitalist dünya içinde hukuksal bir zemine oturtulmasına özellikle önem vermişlerdir. Lozan'da karşılaşacakları sorunları kendi aralarında tekrar bir gözden geçiren Bağlaşıkların, bu toplantılarda öne koydukları düşünceler ve istemler ile, Lozan sonuç belgesi arasında ilginç bir benzerlik göze çarpmaktadır.

Görüşmeler üç ana sorun etrafında toplanır:

1) Boğazlar sorunu,

2) İstanbul'un geleceği,

3) Doğu Trakya.

Bu toplantılarda Musul'un bir sorun yaratacağı düşünülmemiştir bile. Paris konferansı'nın son günü, 18 Kasım 1922'de Poincare Irak ve Suriye sınırına değinir. Taraflar bu konuda herhangi bir problemin olmadığını, Mudanya Ateşkesi'ni örnek göstererek açıklarlar.[126]

Poincare, Yunanlıların Trakya'yı savunmaktan yoksun olduklarını ve bu nedenle Bağlaşıklardan yardım beklediklerini, ancak böylesi bir müdahalenin sözkonusu olamayacağını keskin bir dille ifade eder.[127] Bir kere o günün politik havasında "moral" açıdan imkansız görür. İslam toplumunun büyük çoğunluğunu kendi egemenliklerine alan bu güçler halife ülkesine karşı Yunanlıların lehine yapılacak bir saldırının bu ülkelerde ağır sorunlar yaratacağnın farkındadırlar. Durum, Paylaşım Savaşı öncesinin savaş naraları altında bazı gerçeklerin saklanabileceği olanakları sunmamaktadır. Şimdi sistemlerini yerli yerine oturtmak için barış ortamına şiddetle ihtiyaç duymaktadırlar. Tersi bir olasılık karşısında Bağlaşıklar Tunus'tan Fas'a, Suriye'den Hindistan'a kadar geniş bir cepheyi karşılarında bulacaklardır. Çünkü Kemalist hareketle birlikte, kendisi ayakta kalmasa da Osmanlı Ülkesi tekrar itibar kazanmıştır. Bir savaş tehlikesinin, İslam ülkelerinde Mustafa Kemal yanlısı bir halk muhalifetini yükselteceğini sanmaktadırlar. Ortaya çıkabilecek olan kaotik durum, kendisini önce savaşta yıpranmamış zinde yeni güç olarak asker toplamadaki zorluklarda göstermektedir. Örneğin, Fransa Paylaşım Savaşı öncesi sömürgelerden 150.000 asker toplayabilir-

126) a.g.e., C. 166, s. 309.

127) a.g.e., C. 166, s. 15.

ken, Suriye sorununun çözümü için ancak 2.000 asker bulabilmiştir.[128]

Askeri ve politik sorunlar direkt olarak Müslüman bir ülkeyi ilgilendirdiğinde bu asker sayılarında bir azalma göze çarpmaktadır. Hele bu, bir de İslam Halifesi'nin ülkesi ise çok daha zorlanacakları kesindir. Kendileri bulaşmamış olsalar bile Türkiye'de süren savaş nedeniyle Fransızlar, Fas'ta ve Suriye'de yönetim zorlukları çekmektedirler. Tunus'ta halk Mustafa Kemal'e telgraf çekip sempatilerini bildirmektedir. Ancak, bu telgraflar Fransız yetkililer tarafından toplanmış, gönderilmemiştir.[129] Bu telgraflar sadece Arap basınına yansımıştır.

Daha sonra Fas Sultanı bakanlarından El-Mekri ile görüşen Lord Curzon, İslam dünyasında meydana gelen bu değişimi önemle ele alır. Fransızlar'ın tereddütlerini haklı bulur. Kaldı ki, kendileri de Hindistan'da Müslamanlar arasında aynı problemleri yaşamaktadırlar. Ama Fransızların yaşadığı zorlukları ve korkuları bir de kendi ağızlarından öğrenmek ister. Bu, her iki ülkenin rekabet halinin de bir gereğidir.

Objektif olarak Doğu Halkları arasında bir dayanışma ruhu yükselmektedir. Bu gerçeklik Kemalist hareketin yoluna devam etmesine uygun zemin hazırlamaktadır. Dünya'nın değişen şartlarında, durumun Mustafa Kemal hareketi lehine işlemesi, Bağlaşık Türkiye karşısında daha ihtiyatlı hareket etmeye zorlamaktadır. Bu nedenle Poincare "Fransız askerinin bir Türk askeri üzerine ateş açmasını" kesin bir dille yasaklar.[130]

Diğer taraftan İngiliz diplomatik çevrelerinde yeni Türkiye'nin yolunun ne olacağı konusunda önceleri ta-

128) I. Paylaşım Savaşı'na katılan ülkelerin toplam kayıpları -9 milyon- şöyledir. Almanya: 1.960.000., Avusturya-Macaristan: 1.050.000., Fransa: 1.450.000., İngiltere: 800.000., Rusya: 1.700.000., İtalya: 650.000., Türkiye: 350.000.

129) a.g.e., C. 166, s. 16-17.

130) a.g.e., C. 166, s. 38.

şıdıkları şüphe yavaş yavaş kaybolmaktadır. İlişkiler sonucu ortaya çıkan durum Türkiye'nin Batı yanlısı olduğudur. Bu nedenle Fransızlar bir hiç uğruna Yunanistan'ın savunuculuğu pozisyonuna düşmek istemezler ve dengeli bir barış yanlısı olurlar.[131]

Henüz Büyük Taarruz'dan önce, Mart 1922'de bu üç devletin yetkikilerinin yaptıkları görüşmelerde de bu konularda ortak noktalara varılmıştır. Buna rağmen İngilizler arasında askeri planda bir tereddüt hüküm sürmektedir. Türk istemlerine direnmeden evet demekle, onların, ilerde Balkanlara da el atmalarına olanak sağlamış olunacağını, düşünmektedirler. Buysa tüm Balkan ülkelerini ilgilendirmektedir.

Mart toplantılarında İngiltere Misak-ı Milli'yi tanıdı. Eylül toplantılarında "Türklerin Yunanlıları denize dökmelerinden ötürü" zorluklar çıkmasını anlamsız bulan Pioncare, Türkleri provoke edecek bir bildirinin ele alınmasına karşı çıkar.[132] Yine, daha Mart 1922'de İstanbul'un boşaltılacağı ve Türklere verileceği karar altına alınmıştır. Fransızlar açısından toprak sorunundan ötürü Türkleri zorlamak ve karşı kutba itmek yersizdir.

Öylesye Türkiye başka alanlarda sıkıştırılmalıdır. Bu, ekonomik, sosyal ve hukuksal anlaşmalarda ifadesini bulan yeni sömürü biçimleridir.

İsmet İnönü anılarını anlatırken, Lozan ile ilgili bölümde, Bağlaşıklarca anlaşmanın hangi ümitlerle kabul edildiğini şöyle açıklar; "Ümit şu: Yeni devlet, kuruluş ile beraber medeni ve hukuki bir devletin bütün inkılaplarını da yapmaya başlayacaktır."[133]

Bu inkılaplar nelérdir?

İnkılaplar kapitalist yaşam biçiminin gereklerinin yerine getirilmesinden ve bu sistem içinde "kendi ağır-

131) a.g.e., C. 166, s. 19.
132) a.g.e., C. 166, s. 24.
133) İ. İnönü, Hatıralar, C. 2, s. 159.

lığı" ile yer almak istemesinden başka bir şey değildir. Bu ise hukuksal bir zeminde yürütülmeye çalışılmıştır. Örneğin Osmanlıların baş belası kapitülasyonların bizzat kendilerinin çok önemli olmadığını, ama bunun hukuksal yanının daha çok önemli olduğunu, Lozan görüşmelerinde anladığını itiraf eden bizzat İsmet İnönü'dür.[134]

Lozan görüşmelerinde kapitülasyonların mali ve ticari yükümlülükleri problem yaratmadan kaldırılırken, hukuksal zeminin üzerine önemli tartışmalara sahne olmuştur.

Bu, kapitalist sistemi kabul etmelerine karşın, kendi egemenliğini korumak isteyen asker kökenli yeni devlet yöneticilerinin istemleridir. Oysa onlar da bilmektedirler ki, sistemin kendisini kabul ettikten sonra, diğer konular detay düzeyinde kalmaktadır. Kanunların şekli ne olursa olsun kapitalist pazar içinde kuvvetli zayıfı daima ezecektir. Lord Curzon, İsmet Paşa'ya bakıp "Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün Dünya'da bir bende var bir de yanındakinde. Umutmayın, ne reddederseniz hepsi cebimdedir. (...) İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz." derken Kapitalist sistemin kendisini anlatmaktadır.[135] Hukuksal zeminin iki egemen ülke arasında karşılıklı olarak ele alınması, -taraflardan biri zayıf yanı da oluştursa- ona şekli bir "bağımsızlık" görüntüsü vermektedir. Bu, sömürünün gerçek niteliğinin gizlenmesi bakımından tercih edilen bir yöntemdir.

Lozan Konferansı'nda kapitülasyonların problem yaratmadan kaldırılmasında İngiliz politikasının rolü vardır. Çünkü İngiltere sadece Türkiye'ye karşı değil, aynı zamanda manda yönetimine aldığı Arap ülkelerine de

134) a.g.e., C. 2, s. 133.
135) a.g.e., C. 2, 90.

kapitülasyonları, yerli hükümetlerin iktidar mekanizmasını halkın gözünde haklı ve yetkili kılmak için kaldırma yoluna gitmiştir.[136]

İsmet Paşa ve Poincare arasında Lozan'dan hemen önce yapılan tartışmalar, sömürgeci mantığın değişen dünya şartlarına kendisini adapte etmesini göstermesi açısından ilginç bir örneği oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Yeni Sömürgecilik bir sistem olarak 1945'lerden sonra en gelişmiş düzeyine ulaştı. Ancak onun tarihsel kökenlerini I. Paylaşım Savaşı sonuçlarında da görebilmekteyiz. Felsefi alanda ise kökenlerini, ticaretin kendisini insan ilişkilerinin merkezine koyan ve yersiz, nedensiz ırk ayırımına karşı çıkan Diderot'un burjuva hukuk anlayışında izlerine rastlayabiliriz. Sömürgelerde çekilmez hale gelen köleci sistemin daha iyi nasıl düzenlenebileceğini kendisine soran Diderot, soruna insani bir yanıt arar, sömürgelerdeki halklara saygı göstermek gerekir derken, iyileştirmeye çalıştığı sistem içinde insan enerjisini sistemin kendisi, yani kapitalist ticareti kendisi için daha verimli ve istekli bir hale getirmek ister. Şüphesiz, sömürgelerin bağımsızlığı sorunu dönemin tartışmalarının dışındadır. Ama Diderot'un sömürgelere göstermek istediği saygıyı tarih "devlet kurma hakkı" olarak göstermiştir. Çünkü Diderot için bir tek şey önemlidir. O da kapitalist ticaretin kendisidir. '*C'est le commerce, c'est le commerce.*'[137]

Diğer bütün siyasi ve ahlaki şekiller ticaretin kendisini geliştirmesine hizmet etmekten başka bir işe yaramayacaktır. O halde bu sistem içinde aptalca ırk ayrımını, aptalca köleci baskıları bir yana itmek gerekir derken, felsefi değerler içinde köleciği "doğa dışı" olarak mahkum eden Montesquieu'nun düşüncelerini kapita-

136) Türkiye Dosyası, C. 190, s. 89.
137) Diderot, Histoire Philosophique et Politique des Deux Indes, s. 15, 121, 178, 180.

list ticaretin yarattığı yeni verilerle geliştirir. Diderot papaz Raynal ile birlikte yazdığı kitapta sömürgeci işgallerin kanlı senaryolarına karşıdır. XVI. Louis'e reformlarla ilgili bir program sunduğunda, iyi yönetme sanatının inceliklerinden söz eder.[138] Bir başka yerde imparatorluğun metropollerini ulusal ruhun merkezleri olarak görür. Avrupalıların sömürge kurma sanatını iyi bildiklerini söylerken, insanlar arasındaki ırk ayrımının kaldırılarak birbirileriyle evlenebilmelerini ve bir aile, bir ulusl haline gelebilmelerini savunur.[139] Serbest ticaretin kendisini bu ilişkilerin merkezine koyar.[140]

Fransızların Türkiye'ye yaklaşımları dünya kapitalist ticaretinin bu mantığına uymaktadır. Oysa İsmet Paşa, Lozan'da, kapitülasyonların şekliyle ilgilenmektedir. Poincare'ye "Bu kapitülasyonlar bizim için baş meselelerden biridir. Bu hal olmadıkça sulh olmaz" diye ısrarlı olduğu noktaları belirtmeye çalışır. Tartışma şöyle devam eder:

— Canım bunun için sulh geri kalmaz. Geçici, yardımcı bir şekil elbette buluruz... Evet kapitülasyonlar ehemmiyetlidir, fakat kapitülasyonlar deyince ne anlıyoruz?

Cevap verdim:

— Ne anlıyorum? Hem ticari hem mali kısım var, hem adli kısım var.

— Ticari ve mali kısmını bir şekle koyabiliriz. Bunu kaldırmak ve anlaşmak kolaydır, dedi.

138) Diderot, Histoire Philosophique et Politique des Deux Indes s. 77.

139) a.g.e., s. 150.

140) Devlet görevleri için ısmarlama kitap yazan ve 18. yüzyılın çifte standartlı şahsiyetlerinden olan papaz Ranyal'ın bu kitabı 1718'de Paris Parlamentosu tarafından tehlikeli bulunarak mahkum edilir. Raynal üç yıl sürgüne mahkum edilir. Çünkü kitap günün sömürgeci karakterine uygun olmayan tehlikeli anlayışlar taşıyordu. Diderot'un dünyada pek az bilinen ekonomik görüşlerinin zamanla bir gerçeklik haline geldiği görülmektedir. Diderot, düşüncelerinin 1789 Fransız Devrimi üzerine etkilereni görmeden ölmüştür. Fransa 1794'te köleciliği kaldıran ilk Avrupa ülkesi olmuş ama burjuvazi, sömürgeci fetihleri, medeniyetin gelişmesi için bir zorunluluk olarak görmeye devam etmiştir.

— Adli kısım ne olacak? diye sordum.
— Canım bir hal çaresini bulacağız.
— ...
— Canım bir şekil bulacağız, kabul edeceksin.

Bu şekil Lozan'da imzalanan değişik uluslararası anlaşmalardır. Uluslararası ticareti gelişmiş ülkeler lehine düzenleyen uluslararası hukukta ifadesi bulunan bu yapı, geri kalmış uluslar için birer boyunduruktur.

Poincare, tarihsel sömürgeci deneyleriyle Türkiye'nin üzerinde askeri zora dayalı bir baskı kurulamayacağını bilmekte ve bu nedenle ekonomik önlemlere ağırlık vermektedir. Lord Curzon ise Türkiye'den çok daha şeyler koparabilmek ve Batı'ya bağımlı hale getirebilmek için çeşitli baskı unsurlarını kullanmaktan yanadır. Diğer yandan tartışmalar boyunca koyduğu uzlaşmaz gibi görünen düşüncelerle, Fransız ve İtalyanlarla, nereye kadar gidebileceğini bilmek istemektedir. Henüz ortada Milli Ordu'nun parlak zaferi yokken, Mart 1922'de Misak-ı Milli'yi kabul eden İngilizlerin, Kemalistlerin çok daha güçlü olduğu Eylül 1922'de görüş değiştirmelerinin başka bir anlamı yoktur. Bu yapılarıyla Fransızları oldukça şaşırtmaktadırlar. Oysa Mart toplantılarında İstanbul'un Türklere teslimi bile karar altına alınmış, ancak Türk ve Yunan güçlerine barış önerisini bu toplantıdan sonra sunduklarından İstanbul konusuna bilinçli olarak değinmemişlerdir.[141] Şimdi Milli güçlerin moral açıdan en kuvvetli oldukları bir dönemde İngilizler, Kemalistlerin önerilerine 'evet' demenin ezikliği altında kalmaktadırlar. Türklerle açık bir savaşa girmeseler de sonuç onlar için yenilgidir. Lord Curzon bu nedenle "zafer kazanmış bir doğu ordusu"nun önderliğini diplomatik alanda zora sokmak istemektedir. Yine bu nedenle, Boğazların ve Doğu Trakya'nın terkedilmemesini, aksi takdirde bunun Roman-

141) Türkiye Dosyası, C. 166, s. 20.

ya ve Sırbistan'a ihanet sayılacağını açıklar.[142] Bu konuda görüşleri alınan Fransız subaylar, Trakya ve Boğazlarda yapılacak olan bir askeri operasyonun "delilik" olacağını belirtirler.[143] İngiliz diplomatik kurnazlığı burada kendini hemen açığa vurur. Lord Curzon muhataplarına alaycı sözlerle Boğazlar ve Doğu Trakya için "Bunu vererelim, ama bundan ne anlıyorsunuz?" der.[144]

Konferansta Amiral Dumesnil'in 15 Eylül 1922'de İzmir Göztepe'de Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile yaptıkları görüşme sonuçları da dikkate alınır. Mustafa Kemal bu toplantıda Batı Trakya için ısrarlı olmadığını, İstanbul ve Boğazlar için güvenlik garantisi vermeye hazır olduğunu belirtir. Bunun için formüller aranır.[145]

Sonuçta İngilizler bu toprakların Türkiye'ye bırakılmasından yana olduklarını açıklarlar. Ancak sorun, bu toprakların hangi koşullarda bırakılacağında düğümlenmektedir.

07 Ekim 1922'de karar altına alınan bir bildiriyle, Türkiye Trakya'nın Meriç ve Edirne'ye kadar olan kısmının bırakılacağını kararlaştırır. Bunun için barış görüşmeleri boyunca Türklerin bu topraklara asker göndermemesi şartı koşulur.[146] Bu karar Yunanistan'a da bildirilerek ordularını Meriç Nehri'nin batısına çekmeler istenir. Bu çekiliş için bir proje hazırlanır.

Bu karardan bir süre önce, yani 22 Eylül 1922'de Bağlaşıklar, Ankara Hükümeti'ne yapılacak olan barış konferansına katılmaları için resmi başvuruda bulunurlar.

18 Kasım'da Paris görüşmeleri bittiğinde Bağlaşıklar ekonomik ve finans konularında prensip birliğine varmışlardır.

Türk Heyeti işte bu şartlar altında Lozan Konferansı'na katılır.

142) a.g.e., C. 166, s. 79.
143) a.g.e., C. 166, s. 83.
144) a.g.e., C. 166, s. 87.
145) a.g.e., C. 166, s. 142.
146) a.g.e., C. 166, s. 268.

Lozan'a Geliş ve Azınlıklar Sorunu İçinde Kürtler

Yıl : 1922
Gün : 21 Kasım Salı
Saat : 11
Yer : Ouchy Şatosu-Lozan

"Yarı açık kapıdan Türk Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın bir yazıscısı ile birlikte yorgun siluetini farkediyorum. Türk Heyeti şefinin sağırlığı nedeniyle, yazıcı, etrafında söylenen her şeyi yazmak zorundaydı. Ankara'nın diğer delegeleri kendilerine ayrılan bir başka salona geçiyorlar. Kapı bir kez kapanıyor ve gürültüsü bana kadar geliyor. Davetli güçler ile sonu gelmez tartışmaları ele almadan önce birbirine akıl danışan Türklerin hepsi aynı düşüncede değillerdi."

Rus devrimcileri tarafından 1911'de öldürülen Stolypin'in tarihe meraklı yeğenlerinden biri olan ve Lozan Konferansı'nda sekreter olarak çalışan Lilion de Sonis bu tarihsel sahneye ilk şahit olanlardan biridir.

Kapının birkez kapatılmasının ardından kopan gürültünün sebebi ise Lozan'da ele alınacak tartışma konuları hakkında Türk heyetinin elinde yeterli belge ve bilginin olmamasıydı. Bu nedenle her konuda herkesten bir ses çıkabiliyordu.

Yüzlerce halkın tarihinin yazıldığı ve tekrar tekrar değişime zorlandığı Küçük Asya'nın bu bereketli topraklarının yeni kaderi işte bu salonda belli olacaktı.

Bu bölümde Konferans'ın tüm boyutlarını inceleyecek değiliz. Bizi esas olarak ilgilendiren konu: Azınlıklar sorunu etrafında kopan tartışmalarla birlikte, azınlık kavramının politik içeriği ve bir ulusal sorun olarak değil ama egemen devletlerin aralarındaki hesaplaşmayı çözmeleri için konu ettikleri-sadece bu nedenden ötürü sözünü ettikleri- Musul sorunu içinde Kürtler.

Lozan görüşmeleri içinde geçen, bilinen tartışmaları ele alırken bunun sıkıcı bir tekrar olması pahasına yeniden incelemesinin bir zorunluluk olduğunu sanıyorum. Çünkü sorunun politik boyutlarının Türk tarihi tarafından farklı yorumlanmaya çalışılması veya önemli bulduğumuz konuların geçiştirilmeye çalışılması, genç kuşakların tarihi bilgileri açısından bir kayıp olmaktadır. Tarih olayları gizlemek için değil, aydınlığa kavuşturmak için yazılır. Tersi bir durum tarihin kendisinin değil 'ısmarlama bir masal'ın anlatımı olur ancak. Masallarsa toplumları bir adım öteye götürmezler, gerçek sorunlarından arındırmazlar.

Uluslararası bir barış anlaşmasında azınlıklar sorununun nasıl çarpıtıldığı ve kavramın kendi içeriğinin dışına itilip, ilginç olduğu kadar tartışmalı bir politik kararı nasıl oluşturduğu, Lozan'ın seyri içinde açığa çıkmaktadır.

Azınlıkların korunmasıyla ilgili oturum 12 Aralık 1922'de Lord Curzon başkanlığında açılır. Açış konuşmasında Lord Curzon'un hazırladığı metnin okunmasıyla başlandığı oturumda daha çok tarihsel olaylara değinilir. 'Uygar dünyayı çok derinden ilgilendiren' böylesi bir konuda Lord Curzon, sorunu uluslar platformunda değil, dinsel bir platformda ele almış, Türkiye'de yaşayan Hıristiyan toplumun savunuculuğunu yapar-

ken, karşısında doğal olarak Müslümanları bir blok olarak koymuştur. Bu kavram önceleri Türk heyetini ürküttüyse de, süreçte kendi lehlerine sonuçlar doğuracağını görmüşler ve yeri geldiğinde Lord Curzon'u örnek göstererek bu kavramların kullanılmasında uyum sağlamışlardır.

Lord Curzon, Türkiye Heyeti'ne, belki de sunduğu avantajın farkında olmadan konuşmasını şöyle sürdürür: "Bu genel düşüncelerimle herhangi bir azınlığın durumunu, bir başka azınlığın durumundan daha önemle belirtmiş olmak istememekteyim -bunu kolayca yapabilirim. Nasıl Hıristiyan azınlıkların Asya'da ve başka yerlerde korunmaları zorunlu ise Müslüman azınlıkların da Avrupa'da korunmaya hakları olduğunu bilinçli olarak düşünmekteyim. Bir başka dinden ya da soydan daha çok güvenlik içinde bulunmaya hakkı olan hiçbir din ya da soy yoktur."[147(*)]

Ancak bu görüşmeler boyunca Lord Curzon Kürtlerden bahsetmez. Her ne hal ise "Kürdistan dağlarının çeşitli yerlerinde ve Türk-İran sınırı üzerinde yaşayan önemli bir Nasturi ya da Asuri Hıristiyanları topluluğu"nu konu eder. Yahudilerden, Rumlardan, Ermenilerden sık sık söz etmiş ama Kürtleri söz konusu etmemiştir. Çünkü Hıristiyan-Müslüman ikilemi içinde Kürtler kaybolmuştur. Görüşmelerin bu seviyede geçmesi Kürt sorununda Sevr boyunca hassas(!) davranan İngilizler, Kemalist harekete ilişkin, Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin düşünceleri birbiriyle tartışmışlar, ancak Lozan'da doğru bir sonuca varmışlardır. Bu, Sevr'in iyi hazırlanmış bir gösteri olduğunun en iyi belirtisidir.

147) SehaL. Meray, Lozan Barış Konferansı, C. 1, s. 180.

*) Bu tartışmalar Fransız belgelerinde de vardır. Ancak Lozan'ın sadece görüşmelerle ilgili belgelerinin Seha. L. Meray tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olması nedeniyle ilgili pasajların çevirilerinin tam metnini bu kitaptan almayı uygun gördük.

Türiye, Lozan'da, Misak-ı Milli sınırları içinde bir Müslüman azınlık kavramına şiddetle karşı çıkarken, bu sınırlar dışında kalan Balkanlardaki Müslüman azınlıkların halklarının korunmasında kendisini bir taraf olarak görebiliyordu. Bu kavram içinde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan'da bulunan Müslüman azınlıklar söz konusu edilirken, her nedense, "Türk ve Kürtler" adına hareket eden heyet, Irak ve İran sınırı içinde kalan "Müslüman Kürtler"i aynı kavram içinde tartışmaya almamışlardır. İran ve Irak'ın Müslaman ülkeler olduğunu düşünürsek bile, Kürtlerin kendi dilleriyle eğitim ve inançlarını yerine getirebilmeleri yine bu kavram içinde görüşülebilirdi. Ancak ne bu tartışmalar sırasında, ne de Musul sorununun ele alındığı dönemlerde, Kürtlerin genel haklarının bu yönü Türk Heyetini ilgilendirmemiştir. Bu da Türk Heyeti'nin, Kürtler söz konusu edilirken neyi beklediklerini açıkça göstermektedir. Nitekim Lord Curzon, azınlıklar kavramının böyle yorumlanmasına karşı değildir.

İsmet Paşa ise 19. yy.daki, Osmanlı yönetimi altında Müslüman-Hıristiyan çatışmasının nedenini "Türklerin hoşgörü yoksunluğundan ya da kıyıcı davranmalarından değil de, Türkiye'nin iradesi dışında siyasal nedenlerden doğmuş karışıklıklar" olarak niteler. Bu nedenlerse ona göre dışarıda yapılan yabancı müdahalelerdir, kışkırtmalardır. "Bunların, ulusların kendi haklarıyla" ilgili konularla ilgileri yoktur. Kürtlerdense, sadece Ermeni Hınçak Çetelerinin, Türkler ve Kürtlere yönelik yaptıkları saldırılar anlatılırken söz eder.[148]

İsmet Paşa'nın Balkanlardaki ayaklanmaları dış etkenlere bağlanması üzerine, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcisi Spalaikovitch, İsmet Paşa'nın söylevinde "Çarlık Rusyası'na karşı derin bir suçlama, Abdulhamit

148) Seha L. Meray, a.g.e., C. 1, s. 195.

Türkiye'si için de çekincesiz bir savunma" havası hissettiğini belirtir. Osmanlı Türkiyesi'nde çıkan ayaklanmaların nedeninin Rusya'nın müdahalesiyle açıklanamayacağını, esas etkenin "ulusal ülkelerini unutmayan Balkanlardaki Hıristiyan ulusal toplulukların duygulaı" olduğunu vurgulamıştır.

Bu tartışmalarda önemli olan nokta, kendisini İstanbul Hükümeti'nden sürekli farklı göstermeye çalışan, yeni bir yapılanmaya giden Ankara Hükümeti'nin Osmanlı'yı savunur duruma geçmesidir. Kendi ulusal varlık şartını görmeden, Osmanlı sömürgeciliği üzerine iyi sözler etmeleri ve olayları ulusal toplulukların üzerine atmaları, gerçekte Ankara'nın gelecekteki "hakimiyet" politikasını açığa çıkarması bakımından iliginç ögeler taşımaktadır. Türkiye'de Osmanlı tarihini sürekli iyi niyetlerle anlatmaya çalışan tarihçiler için, İsmet Paşa'nın sözleri resmi tarih anlayışına bir giriştir.

13 Aralık'ta yapılan oturumda İsmet Paşa Türkiye'nin Nasturi, Asuri ve Ermenilerle iyi ilişkiler geliştirmek istediğini belirtir. Ama Türkiye'nin Erivan Sovyet Cumhuriyeti ile yaptığı anlaşma gereğince yeni bir Ermenistan'ı kabul etmesinin olanaksız olduğunu anlatır. "Bu antlaşmalara aykırıdır" diyerek, olaylara farklı bir yönden yaklaşmaya çalışır.

Buna karşı Lord Curzon, Türk Hükümeti'ni Ermenilerle dostça yaşama istemini öğrenmekle memnunluk duyduğunu, ancak "acınacak kalıntılar durumuna gelmiş bir azınlıkla iyi geçinmenin kolay" olduğunu vurgulayarak, durumun hiç de parlak sözlerle geçiştirilemeyeceğini ironik bir dille anlatmaya çalışmıştır.

İsmet Paşa sonuç olarak şöyle söyler: "Azınlık hakları, Türk Hükümetince son zamanlarda Avrupa'da yapılmış antlaşmalarla belirtilen aynı esaslar üzerine ve ancak komşu ülkelerdeki Müsmülanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecektir." Bu anla-

yışta İsmet Paşa ve Lord Curzon uygun düşmektedirler. Devreye Yunanistan temsilcisi Venizelos girerek bu anlaşmaların esas alınması halinde azınlıklara garantilerin sağlanmış olunacağını belirtir. Bu anlamda taraflar arasında bir çelişme yoktur. Türk tarafının tavrı gerçekte daha 1920'lerde böyledir. Misak-ı Milli'nin, V. maddesi Lozan'da elde edilen Hıristiyan azınlıklarla ilgili maddeye tamamen uygundur. (Bu madde şöyledir: "Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan anlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuku etraftaki ülkelerde bulunan Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan güvence altına alınacaktır.)"

14 Aralık toplantılarında ise Türk ve İngiliz tarafı karşlıklı "ellerin temiz olduğu" üzerine tarihe karşı 'zorunlu' birer yanıt verme durumunda kalırlar.

Esas oturumda önemli ayrılıklar ortaya çıkmaz, herkes aynı kelimelerle aynı şeyi istediğini ispatlamaya çalışırken, Azınlıklar Alt Komisyonu'nda, tartışmalar, gerçek olgulara biraz daha yakın ele alınmaya çalışılmıştır. Ne var ki, bunlar belirleyici olmamıştır.

Azınlıklarla ilgili alt komisyon çalışmaları 14 Aralık'ta İtalyan temsilcisi Montagna'nın başkanlığında toplanır. Türkiye'yi ise Dr. Rıza Nur, Mustafa Şeref ve Şükrü Bey temsil eder. Zaman zaman Veli Bey katılır. Bu oturumlarda baş aktör Dr. Rıza Nur'dur. Bildiği bütün aşırı Türkçü teorileri inatla savunmaktan geri durmaz. Kelimelerin ve kavramların bırakalım sosyolojik ve felsefi anlamlarını, lügat anlamları bile alt üst edercesine şiddetli tartışmalara girer. Azınlık kavramı kapsamına soy ve din ayrılıklarının girdiğini tarih bilimiyle açıklamaya çalışan Montagna, bu kavramlar içinde Türkiye'de soy ayrılıklarının bir gerçek olduğunu bir türlü kabul ettiremez. Osmanlının toplumsal ve ulusal yapısını inkar edercesine Dr. Rıza Nur, "Türkiye'de din azın-

lıklarının bulunduğunu fakat soy azınlıklarının bulunmadığını" iddia eder. Bu nedenle "soy ya da din" şeklinde belirecek olan bir formülasyona karşı çıkar.

Lozan'da "İkinci Komisyon" adıyla anılan ve azınlık sorununun tartışıldığı tartışmalarda Türk heyetini temsil eden Dr. Rıza Nur sert ve uzlaşmaz kişiliği ile dikkatleri üzerinde toplamış, Bağlaşık güçlere oldukça sorunlar çıkarmıştır.

Dr. Rıza Nur'u bu kadar iddialı konuşmaya sevk eden, sahip olduğu bilginin doğruluğu değildir. Hiçbir bilim ya da siyaset adamı bu görüşleri ciddiye almayabilirdi. Ancak Lord Curzon'un kendileri için pek önem arzetmeyen sorunları daha fazla detaylandırmadan ele almak gibi bir pratikle ileri sürdüğü "Müslüman-Hıristiyan azınlık" kavramı Rıza Nur için ele geçmez bir fırsat oldu. Bu noktadan sonra Türk Heyeti bütün tezlerini bu iki kavram üzerinde yoğunlaştırdı.

Dr. Rıza Nur'a göre "Dil tabiri ile Müslüman olup başka dil konuşanları da ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon Alevi'yi de ekalliyet yapacaklar." Bu korku kendisini aşırı milliyetçi savunmalara itmektedir: "Vatanımızda başka ırkta, başka dilde, başka dinde adam bırakmamak en esaslı, en âdil, en hayatî iştir. Bu sebepledir ki ben zaten Türkçülüğe, şiddetli Türk Nasyonalistliğine çok yıllardan beri dökülmüşüm" (*Lozan Barış Konferansının Perde Arkası 1922-1923, Örgün Yayınevi s. 129*) Sahip olduğu aşırı milliyetçi görüşler çerçevesinde azınlıklar sorununu nasıl ele alacağı bilindiği halde İsmet Paşa bu rolü Dr. Rıza Nur'a vermekten çekinmemiştir. O'nun uzlaşmaz tavrından doğan sorunlar üzerine İsmet Paşa dışardan müdahale ederek uzlaşıcı bir rol oynamaya çalışmıştır.

Dr. Rıza Nur, Osmanlının çok uluslu yapısını iyi bilmesine karşın, Lozan'da "tek ulus"lu bir devlet için mücadele etmiş, süren tartışmalarda sert kişiliği ile dikka-

ti çekmiştir. Ulusal sorunda takındığı tavırlarıyla Bağlaşık güçlere oldukça sorunlar çıkarmıştır.

15 Aralık oturumunda azınlıkların korunması prensibinin Avrupa'daki azınlıklar bazında ele alınması gerektiğini söyler. Türk Heyeti olarak sorunu bu çerçevede görüşmeye hazır oldukarını belirtir. Ancak Dr. Rıza Nur, Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu, Kürtlerin kaderinin Türklerin kaderiyle ortak olduğunu ve Kürtlerin azınlık haklarından yararlanmak istemediklerini belirtir. Montagna ise böyle bir çekingenin Misak-ı Milli'nin 5. maddesini sakatladığını iddia eder. Venizelos buna karşı "ulusal topluluktan olma, dil ve din" terimlerinden vazgeçilmemek şartıyla "soy" teriminin metinden çıkartılmasını kabul edebileceklerini söyleyerek bir uzlaşma yolu arar. Ancak bu teklif "soy" karvamından daha tehlikelidir ve modern ulus kavramına yakındır. Böylesi bir maddenin Türkiye için sakıncası daha fazladır. Bu nedenle Dr. Rıza Nur, azınlıklar kavramının bu şeklinin ilerde Türkiye'yi probleme sokmaması için isteminde direnir. Gerçekten de 1988'de yıllarda bir Başbakan'ın "Türkiye'de soy azınlığı yoktur, Lozan'a baksınlar" demek cesaretini, Dr. Rıza Nur'un inatçı müdahalelerinde bulunduğunu görmek ilginç olmaktadır.

Türk Heyeti'nin bu kadar serbest hareket etmesinin ve Kürtlerle ilgili sorunlarda bu tarzda konuşmalarının önemli nedenleri vardır. Bir kere Lozan'a giden heyete Meclis'teki Kürt Milletvekillerinin heyet içine kendi adlarına bir temsilci veya gözlemci bulundurmamaları Türk tarafına önemli serbestlik hakkı tanımıştır. Oysa bir temsilcinin bulundurulması, en azından, kendi statülerinin uluslararası bir görüşmede resmileşmesi olanağını verecekti. O zaman sürekli yenilenen ve propagandası yapılan "Türk-Kürt kardeşliği", gerçek anlamda bir temele oturabilecekti. Ne var ki, herkes bu propa-

gandanın büyüleci etkisi altında o kadar kendinden geçmiştir ki, böyle bir tedbir düşünülmediği gibi, Kürtlerin ulusal istemleriyle ilgili girişimleri sürekli "düşman kışkırtması" olarak nitelenmiştir. Bir tek sesin çıkması bu nedenle tercih edilmiş, ama bu kez Kürtler kendi insani haklarıyla ilgili yasaları elde edememişlerdir. Ankara Hükümeti, anlaşmalar bitip imzalandıktan sonra uluslararası durumunu güçlendirmiş olarak artık bu "kardeşliğe" bir son vermenin zamanının geldiğini hesap etmiştir.

Dr. Rıza Nur, geçmişe, Arnavut İsyanlarına bakmaksızın, "Türkiye'de azınlıklar sorununa her zaman Müslüman olmayanların konu olduğunu" iddia etmektedir.[149] Bunu söylerken de tarihe kendisine şahit olarak göstermektedir. Ancak tarih onun dalgalı yaşamının gerçek yönlerini yakalamakta gecikmeyecektir. Anadolu'da Türk egemenliğinin koyu bir savunucusu "aşırı uluscu" olan bu zatın, Balkan savaşlarında, Arnavut ayaklanmacıları desteklediği, Lozan sonrası yapılan bir Meclis görüşmesinde açığa çıkarılır. (8 Kasım 1924)[150]

Balkan savaşları yıllarında Sinop'ta sürgünde bulunan Rıza adlı bir Arnavutla İttihatcılar aleyhine örgütlenerek bu şahsı Arnavutluğa göndermiş ve oradaki hükümetin devrilmesinde önemli rol oynamıştır.

19 Aralık tarihli oturumda Dr. Rıza Nur, ilgili tasarının her birini görüşmeye açmadan önce, "azınlıklar" teriminin, "Müslüman olmayanlar" şeklinde düzenlenmesinde ısrar eder. Venizelos, güvence altına alınması gereken asıl sorunun "ulus" olduğunu vurgularken, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcisi Spalaikovitch, bu terimi, gerçek yerine oturtmaya çalışır. Ona göre Türk görüşü "Panislamist" ögeler taşımaktadır. Çünkü "Balkan

149) 18 Aralık Tarihli Oturum Tutanakları.
150) Kemal Atatürk, Söylev, s. 450.

devletleri içinde Slav kökenli Müslümanların yoğun olduğunu ve Türkiye'nin bunların işine -Müslüman olmalarından ötürü- karışmasının mümkün olmayacağını' belirtir.

20 Aralık'ta azınlıklarla ilgili sunulan karar tasarısının 2. maddesinde[151] yer alan[152] "Türkiye'de oturan herkese" ifadesinin, herkese değil, azınlıklara uygulanması gerektiği Türk Heyetince ısrarla belirtilir. "Aşırı uluscu" Dr. Rıza Nur'un bu konudaki mantığı şudur: Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık olmayacağına göre, ülkede yaşayan çoğunluğun kendisi için böyle bir hüküm ileri sürmek gereksizdir. Bu noktada Lord Curzon'un sık sık başvurduğu "Hıristiyan azınlıklar" terimini kullanabileceklerini belirtir. Türk Hükümetinin bütün çabası, imalı bir biçimde da olsa Kürtleri içine alabilecek metinlere, anlaşma maddeleri içinde yer vermemektir. Siyasal anlaşmalar düzeyinde bunu son derece önemli görmektedirler.

Ulusal azınlıklar konusunda Jakobenist anlayışı yansıtan Fransız temsilci Laroche, oportünist bir yaklaşımla Türk görüşüyle Bağlaşıkların görüşü arasındaki farkın kuramsal olduğunu, uzun boylu tartışmaya gerek olmadığını belirtir. Çünkü ona göre, Türk görüşünün 3. maddesinde azınlıklara, çoğunluğa tanınan "aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal hakları" sağlanmaktadır. Laroche ayrıca pragrafın "Türkiye'de oturan herkes" yerine "azınlıklar" teriminin konabileceğini söyleyerek oldukça geri bir adım atar. Yine Laroche, bir gün sonraki toplantıda, her iki tarafın tasarılar üzerinde benzer yönlerini karşılaştırır. Bağlaşıkların tasarıların-

151) Madde 2: Türk Hükümeti, doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese hayatlarını ve kısıtlamasız dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere özgürlüklerini tam olarak sağlamayı yüklenir.

152) Seha L. Meray, a.g.e., takım 1, C. 1, Kitap 2, s. 163.

daki 5. madde ile, Türk tasarısındaki 3. madde; 6 ile 4; 7 ile 5; 9 ile 6. maddeler birbirleriyle uyuşmaktadır. O halde ortada fazla bir sorun yoktur, Laroche'a göre.

Türk Heyeti için Hıristiyan azınlıklarla ilgili maddeler üzerinde düzeltmeler yapmak önemli değildir. Buna hazırdırlar. Ancak maddeler içinde "ulusal sorun" ile ilgili kavramların geçmesine şiddetle karşıdırlar. Azınlıklar alt komisyonundaki ilginç nokta, tartışmaların muhataplarının özelliğidir. Paris Konferası'nda, Türklerin Balkanlar'a karşı tavırları konusunda şüpleler taşıyan İngilizler, şimdi tamamen bu şüphelerinden sıyrılmış havasında, Türk teziyle uyuşmaktadırlar. Fransız ve İngilizlerin bu sessizliği karşısında Bulgar, Yunan ve Sırp-Hırvat-Slovak temsilcileri, kedilerini, Türk tezi karşısında savunmak durumunda kalmışlardır. Çünkü Türkiye, bu anlaşma maddelerince Slav kökenli Müslümanların da hakları konusunda söz sahibi olma durumuna yükselmiştir. Bu ise, Balkan devletleri açısından bir tehlikedir. Nitekim tehlike kendisini bu oturumda (21 Aralık 1922) gösterir. Bulgar ve Ermeni temsilcilerin dinlenmek istenmesi üzerine, Türk Heyeti'nde İsmet Paşa'dan sonra 2. Delege sıfatını taşıyan Dr. Rıza Nur, bir bildiri yayınlayarak bu durumu protesto eder. Türk Heyeti'nin bunları dinlemeyeceğini bildirir. Alt Komisyondaki bu gerginlik de, her defasında olduğu gibi, İsmet Paşa ve Lord Curzon tarafından sakinleştirilir.

Tartışmaların yükünü, Balkan devletlerine atan İngilizler ise, esaslı bir politik manevra kabiliyetine sahiptirler. 20 Aralık tartışmalarında Türk önerisindeki terimleri hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini söyleyen İngiliz temsilcisi Sir Horace Rumbold, 23 Aralık oturumunda ilginç bir teklifle gelir. Türk temsilci heyeti, yeni 2. maddedeki metnin birinci paragrafındaki "azınlıklar" terimi yerine "Türkiye'de oturan herkes" teriminin konması halinde kendisinin de öteki maddelerde "Müs-

lüman olmayan azınlıklar" teriminin kullanılmasını kabul edeceğini bildirir. Dr. Rıza Nur ise, buna karşılık, bu maddenin 1. paragrafındaki "ulusal topluluk olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın" şeklindeki sözlerin, maddeden çıkartılması halinde bunu kabul edeceklerini açıklar. Ancak Rumbold'a göre sadece bu maddeye sıkıştırılıp kalınan Türkiye'nin sosyal yapısına ilişkin genel hakların metinden çıkartılmasına imkan yoktur. Sonuç olarak azınlıklarla ilgili maddelerin sadece bir teki, 2. maddesi, eğer genel anlamda değerlendirilirse, Türkiye'de yaşayan Kürtleri de ilgilendirmektedir. Bunun dışındaki hiçbir metinde Kürtlerle ilgili bir madde bulma olanağı yoktur.

26 Aralık oturumunda İngiliz önerisi, Türk Heyetince kabul edilerek antlaşma üzerindeki esas tartışmalara son verilir.

Tarihin garip bir oyunu olarak anlaşmanın son şeklini aldığı gün, Türk Heyeti'nin katılmadığı, seans dışı bir oturumda, Ermeni temsilciler de dinlenir. Bu, anların da gönüllerini almaktan öte bir anlam taşımaz. Türk Heyeti'nin ise, mizansenin bu kadarına bile tahammülü yoktur. İsmet Paşa tarafından kaleme alınan bir bildiride bu durum protesto edilir. Bu tür gurupların dinlenmesi halinde diğer ülkelerdeki Müslüman azınlıkların da dinlenmesini şart koşar.[153]

Gerginliklerin yükselttiği tansiyon, anlaşmanın uygun görüldüğü biçimde hazırlanmasını engellemez. Bunlar, Lozan Konferansı boyunca sergilenen küçük "renkli" oyunlardır. Bu oyunları, en iyi kendilerini ilgilendiriyor olması açısından İngilizler sergilemişlerdir. Antlaşmanın son şeklini aldığı gün, Rumbold'un ulusal sorunu hâlâ "Ermeni, Nasturi, Asur, Keldaniler" diye ayrı ayrı ele alması ve "Hıristiyan azınlık" teriminden

153) Türkiye Dosyası, C. 316, s. 111.

başka bir şey duymak istemeyen Türk Heyeti'nin oturumdan çekilmesi bu 'renkli' sahnelerin bir bölümünü oluşturmaktadır.

16 kez toplanarak çalışmalarını tamamlayan alt komisyonda, azınlıklarla ilgili maddeler taraflarca kabul edilir hale getirildikten sonra 1. Komisyon, sonuç bildirisinde, tarafları temsilen Lord Curzon ve İsmet Paşa birer konuşma yapmışlardır. Tartışma tutunaklarında bu konuşmalar şöyle geçmektedir: (09 Ocak 1923)

Alt Komisyon'un önce bütün etnik azınlıklar sorununu ele aldığını belirten Lord Curzon tutanaklardan şöyle devam etmiştir: "Müslüman olmayan azınlıklar gibi Müslüman azınlıklar da -Örneğin Kürtlerin, Çerkezlerin, Arapların- tasarıdaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmişti. Türk Temsilci heyeti, bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetiminin altında bulunmaktan tamamiyle memnun olduklarını söylemiştir. Lord Curzon durumun gerçekten böyle olduğunu ummak istediğini söyledi. Ne olursa olsun alt komisyon bu inandırıcı sözler üzerine koruma tedbirlerini, yalnızca Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlandırmayı kabul etmiştir. Alt komisyon, 2. maddenin, bu azınlıklara yeter ölçüde koruma sağlayacağı umudundadır. Lord Curzon buna pek güvenmemekle birlikte böyle olduğunu ummak istemektedir."

Lord Curzon, burada, tüm dünyanın gözlerinin azınlıklar sorununa, dolayısıyla uygar dünya olarak kendilerine çevrildiği bir dönemde[154] her zaman yaptığı gibi kendisini tarihe karşı temize çıkarma, dünya kamuoyuna karşı suçsuz gösterme çabasındadır. Oysa bu maddeler Türk görüşüne yakın ele alınan maddelerdir. Ve bunlar, Türklerden alınan başka tavizlere (Boğazlar ve borçlar sorununda) karşı verilen önemli ödünlerdir.

154) İ. İnönü, a.g.e., C. 2, s. 85.

Lord Curzon'dan sonra söz alan İsmet Paşa, bunun ödün olmadığını, biraz da zorunlu bir şekilde şöyle açıklamaktadır:

> "... Azınlık terimine sınırlı bir anlam verilmesi Müttefiklerce Türk Temsilci Heyetine yapılmış önemli bir taviz gibi gösterilmektedir. Türk Temsilci Heyeti durumu öyle görmemektedir. Türkiye'de hiç bir Müslüman azınlık yoktur; çünkü kurumsal olduğu kadar uygulamada da Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayırım gözetilmemektedir... İsmet Paşa geleceğin bu umudu haklı çıkaracağına kesin olarak inanmaktadır."(abç)

Biz bu kısa tarihin gerçek yargıları önünde kimlerin ne kadar ve neden haklı çıktıkları tartışmalarını bir kenara koyuyoruz. Ama biz, Kürtler uluslararası planda söz konusu olduğunda, Türk Devlet yöneticilerinin ve muhalefet partilerinin hep bir ağızdan "Lozan'a ve 'uluslararası antlaşmalar'a bakın!" dediklerinde, bu antlaşmaların çamurunu yoğuran sözlere de bakmalarını, her defasında isteyeceğiz.

Yürüttüğü terminoloji savaşından yenik çıkan Azınlıklar Alt Komisyonu Başkanı Montagna, Lord Curzon'a 7 Ocak 1923'te sunduğu raporda artık kavramların içeriğini değil, devletin varlık nedenini ön plana almaktadır. Türklerin devlet olarak örgütlenmeleri sırasında 'Müslüman azınlıklar'ın da bu haklardan yararlanabileceklerine inandığını bildirir. Çünkü Montagna, çağdaşlaşma yolunda Türk Devleti'ni içten bulmaktadır.

Ama tarih soyut istemlerle değil, olguların kendileriyle gerçekliğine kavuşur. Türkiye'de yaşayan Müslüman toplum içinde Kürtlerle birlikte konferanstan kendi lehlerine bir karar çıkmasını bekleyen Çerkezler de bu gerçekliğin çarkları arasında ezilmişlerdir.

Türk Heyeti'nin uluslararası bir antlaşmada, Kürtlerle ilgili tek bir satırın geçmesini istememesi, onların

gelecekte hangi politikayı izleyeceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Musul sorununa ihtiyatlı yaklaşımları, taşınan korkuların temel nedenini göstermektedir.

Bunu, daha detaylı Musul sorunu içinde incelemeye çalışacağız.

Bu bölümü bitirirken çarpıcı bir benzerliği buraya aktarmaktan kendimizi alamayacağız: Bu, Lozan görüşmelerinde azınlıklarla ilgili alınan kararların Sevr'de alınan kararlarla benzer yönler taşımasıdır. Sevr'de Türk idaresine bırakılan yerlerde yaşayan azınlıkların korunmasına yönelik alınan 141. madde ile, Lozan'da üzerinde uzunca tartışılan azınlıkların korunmasına ilişkin tasarının 2. ana maddesi aynı özellikler göstermektedir. Bu da Kürdistan'ı Kuzey-Güney diye ikiye bölen Sevr'in-Lozan'a devrettiği bir kolaylıktır.[155]

155) Sevr Antlaşması'nın azınlıklarla ilgili 141. maddesi şöyledir:
'La Turquie s'engage a accorder a tous les habitants de la Turquie pleine et entiere protection de leur vie et de leur liberte sans distinction de naisance de nationalite, de langage, de race ou de religion. Tous les habitants de la Turquie auront droit au libre exsercice, tant public que prive foi, religion ou croyance'[156]
Lozan'da azınlıkların korunmasına ilişkin hazırlanan tasarıdaki 2. madde ile Türk karşı önerilerindeki 37. madde şöyledir:
'Le gouvernement Turc s'engage a accorder a tous les habitants de la Turquie pleine et entiere portection de leur vie et de leur liberte, sans distenction de naissance, de nationalite, de langue, de race ou religion.
Tous les habitants de la Turquie auront droit au libre exsercice, tant public que pleine et entiere protection, de langue, de race ou religion. Tous les habitants de la Turquie auront droit au libre exsercice, tant public que prive, de toute foi, religion ou croyance dont la pratigue ne sera pas incompatible avec l'ordre public et les bonnes moeurs. Les minorites non musulmans jouiront pleinement de la liberte de circulation et d'emigration sous reserve des mesures s'appliquant sur la totalite ou sur une partie du terriotire, a tous les ressortissants turcs et qui seraient prises par le gouvernement turc pour la defense nationale ou pour le maintien de l'ordre public'.[157]

156) Türkiye Dosyası, C. 316, s. 111.

157) a.g.e., C. 292, s. 43, 44.

MUSUL SORUNU

Mondoros Ateşkesi'nden sonra ortaya çıkan yeni durum karşısında, İngilizler Güney Kürdistan üzerinde önemle dururlar. Osmanlı Ordusun'un çekilişinden sonra karşılarında hiçbir gücün kalmadığını sanırlarken ortaya birden bire Kürtlerin çıkması oldukça şaşırtıcı olur. İmparatorluk içindeki çeşitli ulusları otonomi ve devlet sözüyle pasifleştiren, kendi yanına çekmeyi başaran İngiliz politikasının, Güney Kürdistan'da uğradığı akibet birçok siyaset, bilim ve din adamının Kürt sorununu detaylarıyla incelemelerine neden olur. Ateşkese karşın, savaşın bu bölgede tüm şiddetiyle devam etmesi, İngiliz kamuoyunda da kuşkular yaratır.

İngiliz politikasının yayılmacı emellerine alet etmek istediği otonom bir Kürdistan'ın, kendilerine hiç bir güvence getirmediğini gören Kürtler Şeyh Mahmut Berzenci ve Simko önderliğinde direnirler. Bu direnişini belirli bir zaman kesitinde değil, sürekli olduğunu, izlerini bugüne kadar taşıdığını özellikle belirtmek gerekmektedir. Çünkü Kürt direnişleri sürekli yanlış anlaşılmış, İngiliz kışkırtması olarak gösterilmek istenmiştir. Sovyetlerin de bu direnişleri doğru değerlendirmemesi ve Türk politikasının etkisi altında çeşitli nedenlerle kalışı sonucu, Dünya demokratik kamuoyundan kopan ve kendi dağlarında mahsur kalan Kürtler, seslerini duyuramaz olmuşlardır.

Daha önceki bölümlerde bu savaşı izlemeye çalışmıştık. İsyan lideri Şeyh Mahmut Berzenci'nin yakala-

nıp, önce idama mahkum edildiğini ve sonradan af edilerek Hindistan'a sürgüne gönderildiğini belirtmiştik.

1922'de Lozan görüşmeleri sırasında, İngilizler kendilerini Türkler karşısında daha güçlü göstermek için, Şeyh Mahmut'un Kürdistan'a dönmesine izin verirler. Onun başkanlığında bir Kürt Hükümeti kurulur. Güney Kürdistan'ın bütün topraklarını kapsamayan ve Irak Kralı Faysal'a bağımlı hale getirilen bu hükümet İngiliz entrikaları sonucu işlemez hale getirilir. Bunun üzerine Şeyh Mahmut, tekrar ayaklanarak kısa zamanda bir çok şehri ele geçirir. İran'da, hemen hemen tüm Kürdistan'ı tekrar kontrol altında tutmayı başaran ve zaman zaman Türk ordularına karşı da savaşmak zorunda kalan Simko ile 1923'te Sümeymaniye'de görüşerek, birlikte hareket etmek ve yardımlaşmak için anlaşırlar. Bir devlet yönetme konusunda kendisine güveni ve tecrübesi olmayan Simko, aşiret egemenliğini devam ettirmekle kendisini daha güvencede hissetmektedir. Büyük projeler içinde kaybolmaktansa bilip tanıdığı ve hükmettiği kendi küçük alanında "bir devlet" gibidir. Şeyh Mahmut'la anlaşsa da verdiği sözleri yerine getirecek geniş ufuktan mahrumdur. O'nun zaman zaman Ruslara zaman zaman Türklere dayanarak, zaman zaman da kendi adına hareket ederek yürüttüğü politik formlardan yoksun karışıklıklarını İngilizler çok iyi tesbit etmişlerdir.

Savaşın bu döneminde Ankara Hükümeti'nin de rol aldığı görülmektedir. Bir an için tekrar geriye dönüp Ankara'nın devreye girmesinin sonuçlarını incelemekte yarar vardır.[158]

İngilizlere karşı Kürt halkının kullanılması sadece Ankara'nın değil, burada hükümet yetkikileriyle görüşen ve konuyu ele alan Sovyet Elçisi Aralov'un da istemidir. İran'da Simko ve Güney'de Şeyh Mahmut hare-

158) a.g.e., C. 192, s. 101.

ketiyle Kemalistler arasında lojistik destek ilişkisi olsa da, Simko'nun yerel planda, Şeyh Mahmut'un genel planda izlediği Kürt sorunu nedeniyle Ankara yine de rahatsızlık duymaktadır. İngilizlerin ilerlemesi nedeniyle Türk ordusunun "hazırola" geçtiğini düşünmek çok safça olur. Zira İngilizler kendilerine ait olan toprakların güvenliğiyle ilgili olarak bu operasyonları sürdürmektedirler. Kürtlerin bölgedeki ayaklanmayla ilişki kurmak için eski Musul Valisi Haydar Bey başkanlığındaki heyet Şemdinan'a gelerek, Simko ve Şeyh Taha'ya İngilizlere karşı direnişi yükseltmeleri halinde kendilerine yardım edileceği sözü verilir. 15 Haziran 1922'de yapılan bu görüşmeden sonra Simko, bölgedeki önemli Kürt aşiretlerini toplayarak daha yoğun bir direniş kararı alır.[159]

Böylesi bir ortam içinde İngiliz kuvvetleri Araplardan oluşturdukları ordular ile tekrar atağa geçerler. Aralık 1923 boyunca Güney Kürdistan'a, Türk-Irak sınırı olarak öngördükleri boylam üzerindeki Kürt köylerine, bombalar yağdırırlar. Yine aynı ay içinde Diyarbakır'a gelen bir Türk askeri birliği Cizre dolaylarına yerleşir. İngilizler sınırın iç kesimini -Irak kesimini- bombalamaya devam ederler. Her nedense Türk ordusunun bu ileri hareketini bazı tarihçiler, iki ülkenin savaşın eşiğinden döndüğü biçimde açıklamaktadırlar.[160]

Türk Ordusu'nun 1923'teki bu hareketi Batı basınında da dikkatle izlenmiştir. Fransızlar işin ciddiye-

159) Kürdistan Dosyası, C. 13, s. 36.

160) Bu benzetme 1988 Ağustos ayında Irak ordusunun kimyasal gazlarla Kürtlere karşı saldırıya geçmesiyle oldukça yakındır. Gazeteler her iki ülkenin savaşın eşiğinden döndüğünü (Hürriyet) yazarken hiç de gerçeği ifade etmiyorlardı. Musul-Kerkük sorununda çeşitli işgal planları gündeme gelmesine karşın her iki ülkenin ilişkileri çatışmaya olanak verecek durumda değildir. Savaş hali ise abartmadan öte, Türk Hükümeti'nin kendisini kamuoyunda etkili kılmasının bir aracı haline getirilirken, Avrupa ve Dünya kamuoyuna kimyasal gazlardan kaçan Kürt mültecilere karşı gösterdiği ilgiyle iyi bir mesaj vermek istemiştir.

tini Lord Curzon'a sorduklarında aldıkları yanıt. "Türkiye'nin batısından doğusuna kaydırılan askeri birliklerin Irak içinde bir tehlike teşkil etmediği" biçiminde olmuştur.[161]

İngiliz Kuvvetleri ise, ortaya çıkan yeni durumun etkisini azaltmak için 10 ve 11 Temmuz'da toplam 30 uçağın katıldığı saldırılarla Revanduz ve çevresini bombalarlar. 18 Ağustos'a kadar süren saldırılarla bir sonuç alınmayınca, İngilizler, memnuniyetsizliklerini gizleyemezler. "Yeterli hasar" yapamadıklarından şikayetçi olurlar.[162]

Ankara'nın Kürtlere yaklaşımı, İngiliz egemenliğine karşı bir Kürt başarısı değildir. Böylesi bir başarıyı istemediklerinin altını özellikle çizmek gerekiyor. Çünkü verdikleri yardımı, İngilizlerle olan çeşitli sorunlarını çözmekte bir koz olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla otonom ya da bağımsız bir Kürt devletinin, diplomatik masa başında Türk-İngiliz sorunu olarak tartışılmasının zemini hazırlanmış olmaktadır. Eski Musul Valisi Haydar Bey, TBMM'de yaptığı bir konuşmada bu yardımın niteliğini açıklamıştır.

Kemalistler açısından sorun gerçekte "Musul"un kendisi değildir. Bu topraklar üzerinde kopan fırtınanın siyasal sonuçları onları daha çok düşündürmektedir. Öte yandan bu toprakların Misak-ı Milli sınırları içine sokulup sokulmadığı da tartışmalı bir sorun olarak ortada durmaktadır. Çünkü bu kavram, Anadolu ve Rumeli toprakları dışında muğlak bırakılmıştır. Buna karşın Kuzey'deki Kürtler, Güney Kürdistan'ın bir gün Kuzey ile birleşeceği umudunu taşımaktadır. Ama bu topraklar üzerinde süren savaşın etkilerini Kuzey Kürdistan'da duymak, birçoklarını rahatsız etmektedir.

O halde Musul, Türk yönetimince neden tekrar bir sorun haline getirildi.

161) a.g.e., C. 192, s. 105.
162) a.g.e., C. 13, s. 37.

Bu sorunun yanıtını daha iyi bulabilmek için, tarihi ileriden alıp geriye doğru gitmeyi ve böylece Lozan'da koptuğu sanılan "Musul Fırtınası"nın gerisinde yatan esas etmenleri görmeye çalışalım:

Musul ve Misak-ı Milli'nin ne olduğuna ilişkin tartışmaların, Türkiye'deki politik yapıyı bir krize doğru sürüklediği dönemde, TBMM'de, bu konuda üç görüşün çarpıştığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla:

1) Musul'un şoven hakimiyetçi nedenlerle elde etmeye çalışanlar (Erzurum Mebusu M. Durak, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi),

2) Vatanlarının bölünmesini istemeyen ve Güney'deki kardeşlerinin İngilizlerle olan mücadelesine destek olmak isteyen Kürt Mebusları (Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Ergani Mebusu Emin Bey, Genç Mebusu Hamdi Bey),

3) Musul'u İngilizlerle bir pazarlık sorunu haline getirtip, Güney'de otonom ya da bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını egellemek isteyen Kemalistler.

Kemalistler, Lozan'da bu sonuca ulaşmak için İngilizlerle gizli görüşme yolları aramışlar, ancak diğer iki kanadın baskıları sonucu sorunu açık tartışma haline getirmek zorunda kalmışlardır.

MECLİS'TE MUSUL ÜZERİNE GÖRÜŞMELER

Birçoklarınca en önemli bir sorun olarak görülen Musul'dan, Lozan görüşmeleri boyunca hiç söz edilmemesi, Türkiye'de yukarıda bahsedilen Kemalistler dışındaki kanatlar arasıda şok etkisi yaratmıştır. Hiçbir şeyden haberdar olmadıklarını söyleyerek, konunun detaylanması ve konuşulması yönünde hükümete baskı yaparlar. Hükümet başkanı Rauf Bey, büyük sıkıntılar içine düşmüştür. Bunun üzerine Türk ve İngiliz temsilciler 23 Ocak'ta, bir tek güne sığdırdıkları tartışmalarıyla konuyu açık bir duruma getirmeye zorlanırlar. Ankara Hükümeti'nin içinde bulunduğu rahatsızlık Avrupa'da da hissedilir. Fransa'nın, Ankara temsilcisi Albay Mougin, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pelle ile yaptığı görüşmelerde, İngilizlerin otonom bir Kürdistan kurma planlarının Türkleri nasıl rahatsız ettiğini açıklar. Albay Mougin Hükümet Başkanı Rauf Bey'le yaptığı görüşmeyi, onun dilinden şöyle rapor eder:

> "Rauf Bey Mudanya Antlaşması'ndan, Edirne yerine Musul'u görüşmediklerinden pişmandır." Çünkü bu sorun bizim için can alıcıdır. Doğudan uzaklaşmak ve kuşatılmak istemiyoruz. İngiltere'nin ise hedefi budur. Doğu üzerine Lord Curzon'un bütün kitaplarında bu temayı buluyoruz. Musul'un ve Kürdistan'ın bir kısmına hükmeden İngilizler, İran'dan Ermenistan ve Kafkasya'ya kadar tüm Kürdistan'a otonomi vermeyi umut ediyor-

lar. Biz buna muhalefet ediyoruz. Musul ve Kürt toprakları Türkiye'de kalmalıdır. Bütün çıkarları uzaklaştırarak petrol için çözüm yoluna girebiliriz, fakat Türkiye bu toprakların hakimi kalmalıdır."[163]

Rauf Beyin bu görüşleri, TBMM'ce Lozan'a gönderilen Türk Heyetin'e verilen 14 maddelik genel direktifin 2. maddesine uygun görülmektedir. Bu madde Irak sınırını şöyle tespit etmektedir.

2- Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta, bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçler için vekiller kurulundan talimat alınacaktır. Petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda, İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.[164]

Türk Heyeti ise, Lozan'da bu açık direktifler uyarınca değil tam tersi bir yol tutmuştur. İleride görüleceği gibi, Musul'u İngilizlerde bırakarak "petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda" Türkiye'ye nelerin verilebileceği, Türk tarafının esas görüşmelerini oluşturmuştur. Bu çelişkili durumun kaynağı, ilk mecliste Musul'la ilgili hassa grupların bulunmasında yatmaktadır.

Bu nedenle, sözkonusu 2. madde dahil, Rauf Bey'in görüşlerinin bütünüyle Kemalistlere ait olmadığını söylemekte fayda vardır. Çünkü, Osmanlı Deniz Bakanlığı sırasında, Mondros anlaşmasını imzalayan Rauf Bey'le Mustafa Kemal arasında görüş ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Halifelik ve padişahlık konusunda Osmanlı kafası taşıyan Rauf Bey'in, Mustafa Kemal ile çekişmesi fazla uzun sürmeyecek, yerini 30 Ekim 1923'te İsmet Paşa'ya bırakacaktır.

Ancak, Rauf Bey'in yukarıdaki görüşlerinin bir tanesi, istisnasız tüm grupları ilgilendirmektedir: İngilizlerin Kürtlere vermek istediği otonomi!

163) Türkiye Dosyası, C. 192, s. 18 (31 Aralık 1922 tarihli görüşme).
164) Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, s. 95.

Kemalistler, Türkiye'nin siyasal perspektifleri açısından bu sorunla yakından ilgilenmektedirler. Bu nedenle Rauf Bey'in Musul sorununa ilişkin görüşlerinde, kendisinin isteyip de gönderilmediği Mudanya Antlaşması'na karşı bir yakınma vardır.

Lozan görüşmeleri devam ederken, Musul'un hâlâ ele alınmaması üzerine, Meclis'te şüpheler belirmeye başlar. Bu kadar önemli bir sorundan hiç söz edilmeyişi, Meclis'teki Kürt Mebuslarını rahatsız eder. 25 Aralık 1922 tarihli oturumda, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey soruları şöyle yanıtlamaya çalışır:

— Hüseyin Rauf Bey (Sivas): Musul meselesi bugüne kadar resmi oturumlarda konuşulmadı. Musul hakkında İsmet Paşa, gerek İngiliz Dışişleri Müsteşarıyla ve gerekse doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı ile temaslarında, koruyucu olan yenilmez bir insan, bükülmez bir kuvvet ile Musul'u ele alacağız dedi. Karşı taraf vermeyiz dedi. İsmet Paşa her temasında bunda ısrar ediyor ve mesele henüz resmi bir oturuma konmamış ve kesin sonuç alınmamıştır. Son bir mektup ile Lord Curzon, Musul'u vermeyeceklerini İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Bu mektupta nedenler belirtilerek bir rapor verilmiştir.

Güney Kürdistan'da İngilizlere karşı süren savaşı sorduğu anlaşılan bir mebusu aynı konuşmasında şöyle yanıtlar:

> "Bir taraftan Lozan'da sulh konferansı vardır, diğer taraftan doğu ve güney hudutlarında İngilizlerin köylerimizi yakmak, binlerce kardeşimizi doğramak gibi şeytanlıkları vardır. Bunların konferansın toplantı müddetine kadar ara verilmesi kararında ne yaptık? Efendiler protesto yaptık, Mütemadiyen devam ediyoruz. Konferans neticesiz olursa fiilen de yaparız.
>
> ... Biz protestodan başka bir şey yapmayız. Onu da yapıyoruz. Fazlasını beklemeyin."[165]

165) TBMM Gizli Celse Zabıtları,C. 3, s. 1151.

Bunun üzerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, konuyu, azınlıklar sorununda geçen tartışmalara çeker.

— Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Rauf Beyfendi Türklerin geleceğinden bahsedilecek.. olsa olsa bu Meclis'te var ve bu Meclis'te bulunanlardan başka Kürtlerin hukuk ve geleceğinden bahsediliyor, bu neye dayanır?

— Hüseyin Rauf bey (Sivas): Bildiğimiz gibi efendiler, İngilizlerin Türkiye'de oturan Türk ve Kürtleri yok edebilmek için girişimlerinin hepsi bu iki soylu ulusun birliği karşısında iflas etmiştir. Her türlü bozgunculukları din kardeşi, kan kardeşi, umut kardeşi olan insanların karşısında erimiştir. En çok yıkmak için amaçladıkları önemli nokta budur... Bizim delegelerimiz bu konuyu bir daha ihtar etmek istemişlerdir ki, Türkiye halkı ile kaderleri birdir, herşeyleri birdir, amaçları, dinleri birdir. Azınlıklar bunlara "kapsanamaz" Bugün Kürt için azınlıkları konu etmek, Türk için azınlıklardan söz etmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur. *(Teşekkür olunur sesleri) (abç).*[166]

Hüseyin Rauf Bey'in bu görüşmelerinde Türkler ve Kürtlerin her türlü sorunda eşit düzeyde ele aldığını görmekteyiz. Ne yazık ki, Mecliste'ki bu güzel sözler, işin sadece görüntü yanını oluşturuyordu.

Lozan'da Musul sorununu ertelemeye sokulması karşısında, meclisteki konuya hassas grupların gösterdikleri tepki, Kemalistlerin uzun boylu düşünmeye, yeni önlemler almaya zorlamıştır. Bu nedenle, meclisin "ayrıntılarla uğraşmasını" engellemeye çalışan Mustafa Kemal, Söylev'inde de belirttiği gibi, "Musul sorununun geçici olarak ertelenmesinden söz edilmemesini" ortalığı yatıştırmak için uygun görür.[167]

3 Ocak 1923 tarihli meclis görüşmesi, detaylar içinde, hassas noktaların ortaya çıktığı önemli bir gündür.

166) a.g.e., C. 3, s. 1153.
167) M. Kemal Atatürk, Söylev, s. 401.

Fransız belgelerinde geçen bu konuşmalarda İzmit Mebusu Sırrı Bey, Musul'un yasal durumuna ne olduğuna ilişkin verdiği bir gensoru önergesine aldığı yanıtta, üstü kapalı olarak değinmektedir. Sırrı Bey, eski bir İngiliz belgesinden bunları okur: "Güney Kürdistan, yani Musul ve Kerkük bölgesi Irak'a bağlı değildir, dolayısıyla Faysal emrine bırakılmamıştır. Bu topraklar doğrudan doğruya Yüksek Komiserliğe bağlıdır. Arap Hükümeti'nin yetkileri dışında bulunmaktadır." Bu bilgiler Kemalistler için yeni değildir. Ancak Sırrı Bey bu bilgiler gerisinde bir "kuşku" aramaktadır. Kürdistan'ın İngiliz Yüksek Komiserliği'ne doğrudan bağlanması, bu topraklar üzerinde, Irak gibi, Kürt Devleti'nin de kurulması demektir. Böylesi bir devlet sorunuyla, Türk Hükümeti'nin ilgisinin nereden başlayıp nerede bittiğini ve Türk çıkarlarının ne olduğunu, öğrenmek için verdiği gensoru önergesine Türk Dışişleri Vekili'nin (Bakanı'nın) verdiği yanıt, "doğruların bilinmesi için sorunun derinleştirilmesi" gerektiğidir. Sırrı Bey için Kürtlerin Irak Devleti'ne doğrudan bağlanması, İngilizlere bağlanmasından daha az tehlikeli görünmektedir. Kürt Milletvekili Hacı Şükrü'nün tüm ısrarlarına karşın, Sırrı Bey, yazışmanın kendisini okumayacağını söyler.[168]

Sırrı Bey'in gensorusu için başvuru tarihi olan 27 Ağustos 1922, İngilizlerin I. Paylaşım Savaşı'ndan sonra, prensip olarak elde tuttukları ama uygulamamak için de direndikleri, Kürt Emirlikleri ile ilgili düşüncelerinin komuoyunda yaygın olduğu dönemdir. Oysa İngilizler, Kürt Emirliği'nin Irak Krallığı içinde tutmaya çalıştıklarından dolayı yoğun bir direnişle karşılaşmışlardır. Kürt-İngiliz savaşlarının ana kaynağı buradadır. İngilizler, bölgede ayrı iki devletin yeniden organizasyonunu güç bulduklarıdan Kürtleri- genel olarak Arap devletlerinin de sempatilerine sığınarak- örgütlenmele-

168) Türkiye Dosyası, C. 290, s. 120-127.

ri ve ilişkileri Kürtlere göre daha gelişkin olarak Irak'lı Arap'lara bağlamayı uygun görmüşlerdir. Bu tarihten sonra, Kürt Emirliği, yerini otonom Kürt bölgesi söylentilerine bırakmıştır.

Ne var ki, Bağımsız Kürt Emirliği söylentilerinden kurtulan Kemalistleri, Irak sınırları içinde bir otonom Kürdistan kurulması da rahatsız etmektedir. Böylesi bir yönetimin gerçekleşmemesi için Lozan'da, sorunun uluslararası platformdan çıkartılıp, İngilizlere "özel" ikili görüşmelerde ele alınarak çözümlenmesini uygun görmüşlerdir.

Buna rağmen Meclis bu konudaki duyarlılığını göstermiş, işin nereye varacağını, sorunun ele alınış biçiminden hareket ederek irdelemeye çalışmıştır.

Görüşmelerin kesilmesi üzerine, Lozan'dan dönen Türk Heyeti'nin katıldığı, 27 Şubat 1923'te başlayan Meclis gizli görüşmelerinde bazı gerçeklerin daha açığa çıktığını görmekteyiz.

Gerçi İsmet Paşa yaptığı konuşmada, her ne kadar Musul sorununun iki ülke arasında yapılacağı görüşmelerde sonuçlandırılması teklifinin İngilizlerden geldiğini ve kendilerinin de bunu kabul ettiklerini söyleyerek, sorunun yükünden sıyrılmaya çalışsa da, belgeler, bu konudaki ilk teklifin İsmet Paşa tarafından yapıldığını ve İngilizlerin de bunu "memnuniyetle"kabul ettiklerini göstermektedir.[169] Yapılan ikili görüşmelerin boyutlarını ele alırken, Musul'un Türk yönetimi elinde İngilizlere karşı nasıl bir "koz" olarak kullanıldığını görmekteyiz. Sorun, daha bu aşamada, bir toprak sorunu olmaktan çıkarılıp, ekonomik çıkar sorunu haline geldiğine göre, İngilizlerin "görünen Türk tezini" ciddiye alması beklenemezdi. Ancak detaylar üzerine görüşmeler yapılabilirdi ve nitekim Lozan'da 23 Ocak 1923 tarihli oturumda ortaya konan görüşler dışında Musul'un gerçek yönü bu "ekonomik çıkar sorunu" etrafında dön-

169) a.g.e., C. 290 (17 Şubat 1923 tarihli rapor)

müştür. Biz buna bir şeyi daha eklemek istiyoruz: "Politik çıkar sorunu": yani, Kürtlerin geleceği sorunu!

İsmet Paşa, Türk Heyeti adına 27 Şubat'ta, Meclisin yaptığı konuşmada sorunu şöyle detaylandırır:

> "Fakat onların ekonomik gelişme ve petrollerinden faydalanma gibi çıkarları varsa veya birtakım ögeleri kendi aleyhlerinde tahrik edeceğimizden endişeleri varsa, onu da tatmin edelim, bir çare bulalım dedik. Onlar da bir sureti hal arıyorlardı. Musul şehrini kendi ellerinde korusunlar, eger biz ekonomik çıkarlarıdan, petrollerden dolayı vermiyorsak, herkese verdikleri gibi, onlar da bize bir hisse versinler. Genel görüşmede söz konusu olduğu zaman, sorun bu safhada idi."[170]

Burada bu açıkça görülmektedir ki, Misak-ı Milli sınırlarında var olan belirsizlik yavaş yavaş açığa çıkmakta, belli bir ifade yükü altında, yeni bir görünüm almaktadır. Musul İngilizlerle, Kürt Devleti de dahil çeşitli hesaplaşmanın zeminini oluşturmaktadır. Kürtlerin İngilizler aleyhinde "tahrik edilmeleri" ise endişeden çok diplomasi masasında kullanılmak üzere yürütülen bir taktik olmaktan ibaretti. Yine de satır aralarında Kemalist hareketin Kürt isyanlarındaki parmağını açığa vurması bakımından altının çizilmesinde yarar vardır. Kürtler kendi iç dinamiklerini birleştirmeden, hiçbir uluslararası durumu hesaba katmadan, kimlerle nasıl, nereye kadar birlikte gidebileceklerini düşünmeden en doğal hakları olarak görünse de, olmayacak, kabul edilmeyecek en uç noktalardan tavize bile yanaşmamaları sonucu, döktükleri kanın üzerinde başka güçlerin hesaplarını çözdüklerini acıyla gördüler. Kendileri değil, kendileri adına birilerinin konuştuğuna şahit oldular. Sevr'de böyle olmuştu. Ve şimdi Lozan'da yine başkaları onlar adına karar veriyordu. Paradoks gibi görünse de Kürt isyanlarında, teorik olarak söylem

170) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s. 1292.

düzeyinde ifade edilen ulusal terimlerin karşılığı olması gereken toplumsal, ekonomik ve politik örgütleniş tarzını bulamamaktayız. Bütün bu isyanların kendi iradeleri dışında, dağınık aşiretler topluluğu olarak ulusal çıkar değil, ulusallık adına yöresel çıkarlar etrafında toparlanmış bir aşiretsel düzen içinde olmasını devlet olma tecrübesinden gelen ve dünya savaşında taraf olan güçlerin hesap etmemesi olanaksızdı. Kürtlerin yaşadığı bu sosyal durum patlamasının askeri planda nasıl sonuçlar doğuracağını Mustafa Kemal son derece iyi hesap etmiştir. Elcezire Komutanlığına gönderdiği Kürdistan talimnamesi ve Musul Valisi Haydar Bey'in Kürt isyancılarıyla olan teması sözkonusu çalışmaların bir devamıdır.

Musul'un ayrılmasının, Kürt vatanının bölünmesi anlamına geldiğini ve bu nedenle Kuzey'deki kardeşleriyle birleşmeleri gerektiğini savunan Meclisteki Kürt Mebuslarından Yusuf Ziya Bey, İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu görüşler karşısında "Musul'un Misak-ı Milli'ye dahil olup olmadığını" sorar.[171] Hükümet Başkanı Rauf Bey'in "dahilindedir" diye onaylamasından sonra, Mustafa Kemal söz alarak, Misak-ı Milli kavramına yeni bir açıklık getirir.

> ... Bazı arkadaşlar, mesela Sırrı Bey gibi arkadaşlarımızın dayanakları Misak-ı Milli oluyor. Türk Heyeti Misak-ı Milli'yi mahvetmiş, Bakanlar Kurulu Misakı Milli'yi feda etmiş. Ben de diyorum ki, Sırrı Bey Misak-ı Milli'nin ne olduğunu anlamamıştır... Efendiler, arazi sorunu ve hudut sorunu, Misak-ı Milli'nin bildiğiniz gibi birinci maddesinin içindedir: Misak-ı Milli, şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey, milletin çıkarı ve Büyük Kurul'un bakışıdır. Yoksa bir haritası mevcut bir huduttu yoktur.[172]

171) a.g.e., C. 3, s. 1315.
172) a.g.e., C. 3, s. 1318.

Misak-ı Milli'nin bu yorumu karşısında meclistekiler şaşkınlıklarını gizleyemezler. Ancak bu sorunun Kemalist iktidar açısından taşıdığı hayati önemin, İngilizlerle Kürt sorununun geleceğini tartışmaktan geçtiğini göremezler. İngilizlerle bu sorunu tartışmak için ise somut bir "şeyin" ortada olması gerekiyordu. Güney'de süren Kürt isyanları bu nedenleri her iki tarafa da fazlasıyla sunmuştu. Meclisteki mebuslar ise Musul'un sadece "ekonomik çıkar" açısından ele alındığını sanırlar. Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli formülasyonu içindeki "milli çıkar", "milletin çıkarı", Irak'ta kalan Kürtlerin siyasal statüleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Ki bu statü, Cumhuriyet tarihinden beri tüm iktidarların ilgi alanına girmiştir.

Mustafa Kemal'in, Musul sorununu, o gün için, hemen halletmenin imkansızlığını anlatan görüşmelerden sonra, Cebelibereket Mesubu İhsan Bey, Musul'un ne barışla ne de savaşla alınabileceğini vurgulayan görüşleri hayretle karşılar. "Harp edemeyiz, sulhen hal edemeyiz, illa sulh isteriz, Musul'u isteriz, bence bunun manası yoktur".[173]

Gerçekten bunun manası yok değildir. Bu mana Güney'deki Kürt hareketinin kendisinde yatmaktadır.

Musul'un şoven duygularını elde tutmaya çalışan, eski Osmanlı geleği içindeki Mebuslardan Mustafa Durak Bey (Erzurum), Abidin Bey (Lazistan) ve Tunalı Hilmi Bey (Bolu), meclis konuşmasında, Misak-ı Milli'nin bu yeni yorumuna karşı çıkarlar.

— Abidin Bey (Lazistan): Aziz arkadaşlar, bendeniz Paşa Hazretlerinin son beyanlarında kendi görüşlerinden anladığım Misak-ı Milli yoktur. İstediğimiz gibi bir harita çizeceğiz.

— Mustafa Kemal Paşa: Demedim öyle bir şey.

— ...

173) a.g.e., C. 3, s. 1320.

— Abidin Bey (Lazistan): Misak-ı Milli dediğimiz, nasıl cizerseniz ve nereye kadar takip ederseniz orasıdır. Ben buna karar verdim.

Musul sorununu, Kürtler ve Türkiye için bir vatan sorunu haline getiren Kürt Mebusları'nın tepkisi daha şiddetli olmuştur. Lozan görüşmelerinde delege olarak tartışmaların içinde bulunan Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey, Musul'un hangi hesaplar sonucu görüşülmekte olduğunun yakın tanıklarından biridir. Musul'un Doğu Anadolu için yaşamsal önemi olduğunu vurgulayan Zülfi Bey, izlenen politikayı protesto ederek mebusluktan istifa eder. Ancak daha sonra geri alır. Tüm tartışmalar, Musul'un Kemalistlerin gözünde nereye oturtulmak istendiğini açığa çıkmaktadır.

4 Mart tarihli meclis oturumu, çeşitli çevreler arasındaki görüş farklılıklarının aydınlatılması bakımından önemli gözükmektedir. Her gurup kendi görüşünü ortaya koydukça, sorunun ele alınışındaki farklılıkları da ortaya çıkarmaktadır. Bu görüşmelerde Kürt mebuslarıyla şovenler arasındaki ayrımı görmek daha da kolaylaşacaktır.

Zülfi Bey, konunun yakın tanığı olarak yaptığı konuşmada, Musul'un ikili görüşmelerle nasıl ele alındığına değinmektedir:

> Musul sorununu ne aramızda hal edelim ne de mektupta filan, Genel Heyette hal ederiz diyorlardı. Yani kısmi bir değişiklik yapmak istediler. Yalnız Van vilayetinden alınan (İmadiye) vardır. Onun etrafında yer almak istiyorlardı. Esasında petrol sorunuydu. Hatta Biz petrollerden bazı çıkarlar almak suretiyle de ona razı olduk. Fakat onu da kabullenmiyorlardı".[174](abç)

Yusuf Ziya Bey'in bir sorusu üzerine Zülfi Bey, Musul sorunu üzerine hükümete aynı düşünmediğini söyleyerek şöyle devam etti:

174) a.g.e., C. 4, s. 90.

"Evet ben değilim (bravo sesleri). Paşa hazretlerinin vicdanına havale ediyorum. Öyle değil mi Paşa hazretleri? Ben istemen ki Musul kalsın, sona kalan dona kalır, memleketimizin yarısı gitmiş..."[175]

Musul'un bir toprak sorunu olmaktan çıktığını ve İngilizlerle Türkler arasında ikili bir sorun haline getirildiğini ve anlaşma yoluna gelindiğini Lozan'daki Fransız temsilcisi Barrare de raporlarında bildirmektedir. İngilizlerin bu sorunu ufak tefek sınır düzeltmeleri ve petrolden küçük paylar vererek halledebilecekleri şekildeki raporu 18 Aralık 1922 tarihlidir. Söz konusu tarih, her iki tarafın resmi görüşmelerinden çok öncedir. Bu da, İngilizlerle Musul konusunda yapılan gizli görüşmeleri açığa çıkarmaktadır. Bu konuda İsmet Paşa ve Zülfi Bey'in demeçleri ile Barrare'in raporları birbirini tamamlamaktadır.[176] Gerçekten de mecliste, Musul üzerine görültüler kopartılmasaydı, Türkiye'nin resmi genel görüşmelerde tüm tarafların katılımıyla sorunu görüşmek istemediği anlaşılmayacaktı. Bu kadar önemli bir toprak parçasının tartışılmasının bir güne sığdırılmak istenmesi bu korkunun ifadesidir. Kemalistler, Musul konusunda toprak sorunundan çok, bölgenin tarihsel konumuyla ilgilenmektedirler. Bu da, Osmanlı döneminin bir türlü bürokratik devlet ağını kurup denetleyemediği Güney Kürdistan'da yaşayan Kürt aşiretlerinin nisbi bağımsız ve denetimsiz konumundan kaynaklanmaktadır. Taşıdıkları isyancı konumları bu durumu daha ciddi yorumlamaya zorlamaktadır. Güney Kürdistan gibi bir çıban başını elde tutmaktansa, ekonomik olanaklarından faydalanmak daha "akılcı" görülmektedir. Bunu en iyi Mustafa Kemal değerlendirmektedir. Nitekim Sırrı Bey'e verdiği yanıtın sonunda askeri nedenleri şöyle sıralamaktadır:

175) a.g.e., C. 4, s. 90.
176) Türkiye Dosyası, C. 316, s. (18 Aralık 1922 tarihli rapor).

... Musul sorununu bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu olanaklıdır. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz, Fakat Musul'u aldıktan sonra bir savaş cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz sakıncalar kendi kendine ortaya çıkar.[177](abç)

Nedir bu sakıncalar? Sadece İngilizler midir? Bu, İngilizler'i de bağımsızlık istemleriyle zor duruma sokan Kürtlerdir. Çünkü Güney Kürtleri kendilerinin de resmi olarak kabul edilmedikleri bir birliğe "evet" demeyeceklerdir. Bu ise, TBMM'nin o günkü yapısını bozacak bir durum demektir. Böylesi bir durum, Güney için samimi duygular besleyen Kuzeyli Kürtlerin de radikal etkiler altına girmesine neden olabilecektir. Bu noktadan sonra cumhuriyetin ve anayasanın gerçekten bu iki halkın birliği esasına göre şekillendirilmasi zorunlu olacaktı. Tersi bir durumda hem Musul'u alıp hem de yola var olan düşüncelerle devam edilmesi oldukça zor olacaktı. Saltanat düşüncesiyle boğuşan ve kendisini yerleştirmekte zorunlu olan yeni cumhuriyetin böylesi yükü kaldırması zor görünüyordu. Sürpriz olmayacak böylesi bir karışıklığın ardından, Musul'u kaybetmiş olan "mağdur" İngiltere'nin Kürt sorununda tam da o zaman gerçekten ciddi adımlar atmaları beklenebilirdi. Buysa daha "tehlikeli" bir gelişme demektir. O halde en iyi yol, İngilizlerin otonomi ya da bağımsız Kürdistan anlayışından vazgeçirilmesi karşılığında, her türlü baskı aygıtının kullanılarak Musul'un ekonomik bir sorun olarak masaya konmasıdır. Kemalistlerce denenen yol budur.

Güney Kürtlerinin durumu gerçekte basite alınacak gibi değildir. İsyanca ruhları ve güçlü feodal yapılarıyla otoritelerinden taviz vermeyecekleri bilinen bir gerçektir. 100 yıl savaşlarının merkezinin burası oluşu bunu yeterli biçimde açıklamaktadır. Güneyli Kürt önderlerinin

177) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s. 1318.

kendilerini bir güç olarak kabul ettirmeden, Türkiye Cumhuriyeti içinde yer almaları zayıf bir olasılıktır. Böylesi bir gelişme ise, zaten ilişkileri ip üzerinde yürüyen Kuzey Kürtlerini de harekete geçirmeye yeterlidir. Bu aynı zamanda, Mustafa Kemal yönetimince bir proje halinde sunulan, Kürtlere özerklik planının alevlenmesine ve bir gerçeklik haline gelmesine neden olabilecektir. Tüm bu nedenler Mustafa Kemal'i, Musul sorununun boyutlarını sıkı bir kontrol altında tutmaya zorlamaktadır.

Meclisteki tartışmlar ilerledikçe, "Musul'un petrol ve ekonomik çıkar karşılığında satıldığı" iddiaları açıkça söylenmeye başlanır. İzmit Mebusu Sırrı Bey, yıllardan beri Misak-ı Milli içinde Türk ve Kürtlerin birliğinden söz edilmesinin bir blöften ibaret olduğunu söyleyerek, 5 Mart 1923 tarihli tartışmaların alevlenmesine neden olur.[178]

Tartışmaları Meclis zabıtlarından izleyelim:

— Emin Bey (Ergani): Musul'u satıyorlar

— Reis: Rica ederim efendim. Hiç kimse bir yeri satamaz.

— Sırrı Bey (devamla): Musul hakkındaki davamızın haklılığı için...

— Hamdullah Rauf Bey (Antalya): Bu sözleri geri alsınlar.

— Emin Bey (devamla) Bu memleketleri daima satıyorlar, daima gidiyor.

— Hüseyin Rauf Bey: Paşa bana söz veriniz veya görevden af edersiniz.

— Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Ben izah edeyim Paşa, ben izah edeyim. Kesin olarak sözümü geri almıyorum. Milli mesele adına satılıyorlar.

...

— Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Bu sözleri söyleyen namus(un) ne olduğunu bilmeyen aşağılıktır, rezildir.

178) a.g.e., C. 4, s. 108.

-Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Aşağılık sensin, rezil sensin, namussuz, sensin alçak![179]

Öğleden sonra ikinci oturumda, Sırrı Bey, sorunun politik yanını ortaya koyarak gerçek kaygının nereden geldiğini açıklar. O'na göre Musul'da kurulacak olan bir Kürdistan'ın çok yakın ilişkiler içinde bulunan İran Kürtlerini de buraya katacağını ve daha sonra belki Türklerle birlikte kan döken Kürtlerin de bu idareye katılmaları için zorlanacaklarını ileri sürer.

— Orada gûya evsafı şilliyeyi haiz bir Kürt hükûmeti teşkil ettiğini gösterir göstermez, yarın komşumuz bulunan İran'ın tahtı idaresinde bulunan Kürtlerin buraya ilhakları için burada teşvikatta bulunacaklardır. Onu itmam ettikten sonra ve belki ondan evvel bizimle beraber şimdi bu uğurda evlatlarını feda eden Kürtlerin dahi oraya iltihaklarına çalışacaklardır.[180]

Söz konusu bu düşünceler Kemalistlerin, Musul'un gerisinde yatan gerçek düşüncelerinin, Sırrı Bey tarafından açığa vurulmasından başka bir şey değildir. Sadece Sırrı Bey soruyu Mustafa Kemal gibi tersten sormamaktadır.[181] Madem ki korku gerçektir ve yaşanacaktır, bu korkunun filiyata geçmemesi için ne gibi tedbirler düşünülmelidir? Bu tedbirler elimizde var mıdır? Kürt sorunu nedeniyle, kendilerini hassas bir denge içinde hisseden bölge ülkeleri, politikalarını bu soru et-

179) a.g.e., C. 4, s. 1010-111.

180) a.g.e., C. 4, s. 112.

181) *"Kerkük ve Musul'u Türkiye'ye ilhak etmek, Irak içinde en büyük şiddetini bulmuş olan bir ayrılıkçılığı Türkiye sınırları içine katmak ve kendimizden olan vatandaşlarımız üzerinde bu ayrılıkçılığın bu kere gerçekten etkili olabilmesini kendi ellerimizle hazırlamak anlamına gelmeyecek midir? Türkiye'nin böyle bir derdi üzerine almasının bizi nasıl bir kangrenin içine atacağını doğru teşhis etmek lazımdır."* Bu sözler 1923'te cumhuriyetin henüz kurulma aşamasında söylenmiş sözler değildir. Yazı Türk diplomasi tarihinde Kemalist eğilimleriyle iyi tanınan merhum Coşkun Kırca'ya aittir.(Milliyet, 13 Kasım 1990) Ancak o günlerde Musul sorununda taşınan temel kaygıların bugünkü krizlerde bile devam ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

rafında toparlamışlardır. Birçoklarına garip gelen, İran'ın Lozan görüşmelerinde taraf olma isteminin temelinde yatan gerçek, Kürt sorunundan ötürü içinde bulunduğu, kritik durumdur. Simko, İran Kürdistanı'nda yediği darbelere rağmen, kısa zamanda tekrar toparlanabilmiş ve bölgeyi kontrol altına almayı başarmıştır. Bu nedenle, Sırrı Bey'in ortaya koyduğu görüşler, Kemalist strateji için tehlikelerle doludur. O halde, ne olursa olsun, Kürtlerin devletsiz, otonomsuz bir yapıyla, ilgili devletlere bağlanmasından başka çıkar yolları yoktur. İngilizlerin, petrol konusunda bile taviz vermeye yanaşmadıkları düşünülürse, geriye bir tek tartışma konusu, Kürtlere verileceği söylenen otonomi kalmaktadır. Erzurum, Sivas Kongreleri ardından, Fransızlarla yapılan görüşmelerde böylesi bir otonominin ilerde söz konusu edilmemesini temel ilke olarak ortaya koymaları, onların hassasiyetini göstermektedir. Kaldı ki bu dönem Kemalistlerin Kürtlerle ilişkilerinin en iyi olduğu dönemdir.

6 Mart 1923 tarihli meclis gizli oturumu, artık Kürtlerde umudun kalmadığı, şovenlerde ise, Kürtlere karşı tepkinin yükseldiği gündür. Misak-ı Milli'yi Türklerin ve Kürtlerin vatanı olarak ele alan görüşlerle, bunu sadece Türklerin yurdu olarak ele alan görüşlerin şekillendiği görülür.

— Yusuf Ziya (Bitlis): Arkadaşlar! temenni ederim ki, Musul Türkiye'nin bir paçası denilsin. Çünkü Türkler, Kürtlerle meskun Türkiye'nin bir parçasıdır. Yarısından fazlası Kürt'tür. Musul'un Kürd'ün tarihinde bir kıymeti, bir ehemmiyeti vardır. İhtimali ki, başka bir yer olsaydı bu kadar telaş etmezdim. Musul'un Kürd'ün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek veyahut da herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak da öylece mümkün değildir, arkadaşlar, Musul'u terk ve askıya bırakmak, bir sene için, altı ay için ertelemek

pek tehlikeli bir oyundur. Arkadaşlar, dileğim ki, Türkiye siyasileri bunun etrafında derin düşünsünler. Arkadaşlar, Musul'u ertelemek, Musulsuz barış yapmak, barışın ertesinde Doğu Anadolu'da önemli bir cephe açmak demektir. Bundan ötürü izninizle, açık kelimelerle niyetimi ifade edeceğim. Çünkü sesimi tarih dinliyor. Arkadaşlar, ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim. (alkışlar) Nedeni ise, lisanım, bana şeref veren lisanım, okur-yazar olmaklığımdır. Bu ise, kendi kavmim olan Kürtlerin değil Türklerindir. Bunun için, Türklerin yükselmesini isterim. Türklerin şereflenmesini isterim.

— M. Durak Bey (Erzurum): Türk, Kürt meselesi yoktur.

— Yusuf Ziya Bey (devamla): Arkadaşlar! Benim bir imanım, bir inancım vardır. Bugünkü durumu Anlaşık devletler dünyası ve Avrupa devletleri öyle tespit etmişlerdir. Ki, Türkle Kürt işbirliği ederek yaşamazlarsa, ikisi için son yoktur. Bugünkü durum böyle geliyor.Arkadaşlar, sosyal durumumuz böyle gösteriyor. Bundan dolayı her hangisi, her hangisine ihanet ederlerse ikisi için de son yoktur. Benim düşüncem, benim seviyemde olanların düşüncesidir. Fakat arkadaşlar Kürdü cezalandırırsam, bana doğru sölüyor der misizin? Arkadaşlar, Kürdün halinden, zararlı düşüncelerinden çıkarırsam bana doğru diyor der misiniz? Arkadaşlar işte Kürtler arasında bununla mutlu insanlar vardır.(....)

O Süleymaniye'deki sandalyede Kürdün tarihi bir sandalyesi vardır. Ne oluyor? Ne yapılıyor? Kürtler göremiyorlar arkadaşlar. Fakat yarın ilişkiler temin edildimi, anlaşma oldu mu, Karagöz gibi perdesi kalkacak, o bir tarafı görünecek. Bilir misiniz ne olacak? Büyük kurulumuzu temin ederim, benim gibi Türkleşmiş olanlar buraya çekilecek, fakat Kürtler birbirini boğacak, zorunlu bir savaş başlayacak. Kürd'ün birliği,

Kürd'ün söz dinlemesi, Kürd'ün iki parçaya ayrılmasında değil bir parça halinde yönetilmesindedir.

...

Arkadaşlar, Kürtler Sevr paçavrası ile çok verdiler. Fakat Kürtler korktular, Kürtler, yanan kardeşleri gördükleri için çekildiler. Yanaşmadılar arkadaşlar. Fakat bugün Musul'da alladı pulladı, bugün kukla vücuda getirdi. Kürd'ü kukla ile yıkmak istiyorlar arkadaşlar. Oyalacıyı, o göz boyayıcı kuklayı vücuda getirmişler, aldatıyorlar. İngilizlerin altını, o kuklaların mevcudiyeti, çok iş görecektir arkadaşla. Ben Musul'u istemiyorum. Musul'u kime verirlerse versinler Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla, Türk'ü, Kürdün birliği onunla temin edilir. Ben Musul'u terkettim. Fakat Türkiye'nin en önemli bir yerine yapılan aşıdan (İngilizlerin zehiri b.n.) Türkiye'yi kurtarmak istiyorum. Arkadaşlar tekrar ediyorum. Ben üzgünüm, hem bildiğinizden çok üzgünüm. Kürdün bütün ruhuna, Kürdün düşüncelerine ve bütün Kürdün imanına vakıfım rica ederim, bu siyasetin oluşumuna meydan vermeyiniz. Bundan dolayı sizi Allah'a, tarihe, tarihin huzuruna çıkardıktan sonra sözüme son veriyorum.[182]

Yusuf Ziya Bey'in, Süleymaniye ve Kerkük'ü Misak-ı Milli sınırları içinde görmek istemesi, onun bu sınırlar içinde yer alan "Türk-Kürt" kardeşliğine duyduğu inançtan ötürüdür. Misak-ı Milli bu nedenle sadece Türk ulusunun yerleştiği ulusal sınırlar değil, Kürtlerin de içinde bulunduğu, diğer müslüman ulusal azınlıklarla beraber her iki ulusu da kapsayan bir bütündür. Misak-ı Milli'nin bu yorumu, Kurtuluş Savaşı'nın "milli" yorumuna uygun düşmektedir.

Böylesi bir birlik adına yola çıkan o günkü yöneticilerin daha sonra birliğin bu yorumundan vazgeçip, sadece bir tek ulusa yönelik propagandaya ağırlık verme-

182) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s. 163.

leri tarihin bu döneminin yarattığı birikimleri ve başarıları yok saymamıza neden değildir.

Ancak daha Erzurum Kongresi sırasında, ülkenin doğu sınırları çizilirken, Güney Kürdistan'ın bunun dışında bırakıldığını belirtmekte fayda vardır.[183] Bunu, Mustafa Kemal'in bu konudaki düşüncelerinin açık olduğunun kesin göstergelerinden biri olarak kabul edebiliriz. Erzurum Kongresi'nde kararlar alındığı sırada, İngilizler hâlâ Güney Kürdistan'ı kontrol ediyor değillerdi. Buna karşın, Kongre kararlarında çizilen Doğu sınırları Musul sorununa açıklık getirir niteliktedir. Bu şüphesiz Türk Heyeti'nin Lozan'daki soruna yaklaşımına da tamamen uygun düşmektedir. Sorun Türk yönetimi için "toprak" değil, öncelikle politiktir. Ekonomik yanını petrolün, politik yanını Kürtlerin oluşturduğu iki karakterli bir oluşum göstermektedir.

Erzurum Kongresi kararlarıyla sınırlı çizilen Doğu illerinin, Osmanlı İmparatorluğu içindeki dağılımını, 1864 yasalarına göre incelediğimizde Musul, Kerkük ile Süleymaniye'nin sözü edilen beş doğu ili dışında kaldığını görüyoruz. Van ili içindeki bağımsız sancaklar, Çölemerik (Hâkkari), Zaho ve İmadiye'dir. Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey'in Meclis konuşmasında anlaşıldığı gibi, İngilizlerle yapılan sınır temasları Zaho ve İmadiye ekseninde dönmektedir. Gerçekten de sonuçta Irak ve Türkiye sınırı bu iki şehrin hemen kuzeyini seyrederek geçmiştir.

183) Kongrenin 1. maddesi söyledir: 1) Trabzon ve Canik sancağı ile Doğu illeri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elazığ), Van ili ve bu alan içindeki bağımsız sancaklar (doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlı) hiçbir neden ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılması düşünülmeyen bir bütündür. Mutluluğu ve karagünü topluca paylaşmayı ve geleceği hakkında aynı amacı, ereği kabul eder. Bu alanda yaşayan bütün müsmülanlar birbirlerine karşılık özveri duygusuyla dolu, soy ve toplumsal kökenlerine bağlı öz kardeştirler.[184]

184) Prof. Dr. Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, s. 33.

Erzurum Kongresi kararlarının 6. maddesiyle, Misak-ı Milli'nin 1. maddesi, her ne kadar Musul'u 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi uyarınca bu sınırlar içinde göstermeye çalışıyorsa da, bu konuda, Kemalist yönetimin ısrarlı olmadığı açıktır.[185]

Mustafa Kemal'in gözünde gerçek sınırlar Erzurum Kongresi'nin 1. maddesinde geçmektedir. Mustafa Kemal siyasi ve askeri gücünün en yüksek olduğu bir dönemde, Mudanya Ateşkesi'nde bile, Musul'u görüşme gereği duymamıştır. Bu aynı zamanda Musul'un Kemalistlerin ilgi alanının içine giriş nedeninin tamamen Kürt sorunun problematiği içinde olduğunu göstermektedir. Çünkü, Musul'u dışlayan bir Misak-ı Milli'yi önce Fransa kabul etmiş, ardından Mart 1922'de Bağlaşıkların Paris'te yaptıkları toplantılarda da İngiltere tarafından kabul edilmiştir.[188]

Ortada bu kadar açık gerçekler varken Kemalistlerin boş bir Musul macerasına atılmaları elbette beklenmeyecekti. Sorunun birinci derecede ilgili tarafı olan İngiltere, böyle bir saldırıyı beklemediklerini sürekli yenilemiştir.

185) Erzurum Kongresi 6. maddesi: Anlaşık Devletlerce Ateşkes'in imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu illerinde de çok büyük çoğunluğu müslümanlardan oluşan kültürel, ekonomik yönlerden kardeş olan dindaş ve soydaşlarımızla şenlenmiş bulunan topraklarımızın parçalanması görüşünden tamamen vazgeçilerek, varlığımıza, tarihsel, toplumsal, dinsel haklarımıza saygı gösterilmesini ve bunlara aykırı grişimlerin desteklenmesini ve bu suretle tamamen hakka ve adalete dayalı bir kararı bekliyoruz.[186] Misak-ı Milli'nin 1. Maddesi: Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan ve 30 ekim 1918 tarihli Ateşkes'in imzası sırasında düşman ordularının elinde kalan bölgelerinin geleceğini halkın özgürce vereceği oya göre saptamak gerekir. Sözü geçen Ateşkes'in çizdiği sınır içinde dince, soyca ve asılca birlik, birbirilerine karşı saygı ve özveri duygularıyla dolu, gelenekleriyle toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı İslam çoğunluğunca oturulan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen, hiçbir nedenle ayrılmaz bir bütündür.[187]

186) Prof. Dr. Suna Kili, a.g.e., s. 33, 34.

187) a.g.e., s. 48.

188) Türkiye Dosyası, C. 166, s. 24.

Kongrelerde alınan kararlar ve Misak-ı Milli metnine baktığımızda kavramların özenle seçildiği, çizilen toprakların bir tek ulusa aitmiş gibi gösterilmesinden bilinçli olarak kaçınıldığı göze çarpmaktadır. Osmanlıcılık ruhu ayakta tutulmaya çalışılmakta ve din faktörü işlenmektedir. Misak-ı Milli içinde yaşayan Müslümanlar "Osmanlı İslam çoğunluğuna" aittirler. Bu İslam çoğunluğunun "birbirine karşı saygı ve özveri duygularıyla dolu" olduğu söylenerek, "milli" birlik ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Bu milli İslam birliğinin temelini oluşturan iki ulus, Türkler ve Kürtlerden başkası değildir.

Şimdi tekrar Lozan'a dönüp Musul görüşmelerinin etkilerini daha anlaşılır boyutlarda inceleyebiliriz.

LOZAN'DA MUSUL SORUNU

Lozan'a giden Türk heyetine TBMM tarafından verilen -yukarıda sözünü ettiğimiz- 14 maddelik direktifin 2. maddesi gereğince savunma yapacakları beklenirken, sürpriz bir şekilde İngilizlerle yapılacak gizli ikili görüşmelere bırakılmasının perde arkasında Mustafa Kemal'in Türk Temsilciler Heyetinin en önemli iki delegesi olan İsmet Paşa ve Dr. Rıza Nur'a verdiği sözlü direktif vardır. Heyet henüz Ankara'da iken söz konusu iki delegeyi bir kenara çeken M. Kemal onlara sözlü olarak şu direktifi verir: "Esaslarınız budur. Baktınız ki, hatta Trakya'yı alamıyorsunuz, sözlerinden dönüyorlar, uğraşmayın, terkedip sulhu yapın. Musul için hiç uğraşmayın" Mustafa Kemal'in şifai direktifi bu. Galiba ne pahasına olursa olsun demek ne olursa olsun sulh istiyor. Doğrusu Doğu Trakya için zahmet çekmedik, kolay aldık. Sade Demotoka'yı boşuna kaybettik. Fakat İsmet Lozan'da Musul için daima bana "Canım gel şunu bırakalımda sulh yapalım" der beni zorlardı Ben "Olmaz bütün mukavemetleri yapalım" derdim. (*Dr. Rıza Nur , Lozan Barış Konferansının Perde Arkası s. 60*)

Ancak Dr. Rıza Nur'un da bu konuda direncinin bir sınırı olduğunu yine belgelerden öğreniyoruz. Bir Fransız raporunda Dr. Rıza Nur'un İngilizlere karşı gösterdiği sert muhalefetinin arkasında İngiliz ajanlarıyla girdiği gizli ilişkiyi maskeleme gayretinden bahsedilmekte ve onun da Musul konusunda İngilizlerle bir anlaşma yo-

luna girme taraflısı olduğu ve bu şahsın İngiltere'ye karşı samimi duygular beslediği belirtilmektedir. (*E-Levant Turquie cilt 192 s. 58*) Gerçekten de Dr. Rıza Nur anılarında (s. 114) Bolşevikler ile Kemalistler arasında var olan yakın ilişkiden tedirgin olan Lord Curzon'un kendisine "Eğer dost olursak Rusları terkeder misiniz" diye sorduğunu ve buna "derhal" diye yanıt verdiğini açıklar. Bunda şaşılacak bir durum yoktu. Çünkü Rıza Nur öteden beri İngilizlere karşı sempati beslemektedir. "Biz daima İngilizler ile dost olmak fikrindeyiz. Türk milleti sizi sever. Rus'u sevmez Rus Türkün tabiî düşmanıdır." Bunlar her iki heyet arasında geçen gayri resmi görüşmeler olsalar da resmiyete damgasını vuran ilişkiler olarak tarih sahnesinde yerlerini almaktadırlar. Bu nedenle doğruya ulaşabilmemiz için belgelerin bu yanıyla da ilgilenmek gerekecektir.

Meclisin direktifiyle çelişkili görünen bu durumun nedenleri çok farklıdır. Meclis'in görüşü tamamen tarihsel kaynaklıdır ve o günkü kamuoyunca benimsenen bir görüştür. Mustafa Kemal'in görüşü ise jeopolitik nedenlere dayanmaktadır. Güney Kürdistan'da süren Kürt ayaklanmasının istemleri hem O'nu rahatsız etmekte, hem de bu ayaklanmayı İngilizler'le Kürtler'in bir noktada anlaşmalarını engellemek için dışardan şiddetlendirerek Türkiye için bir çıkış yolu aramaktadır. O'nun sıraladığı nedenleri Kürdistan politikasının uygulandığı merkez olan Elcezire Komutanlığına gönderdiği talimnamelerde bulabiliriz.

Bu nedenlerle M. Kemal mecliste yapılan tartışmalarda Avrupa'ya karşı hareket kabiliyetini geniş tutabilmek için meclisin bu konuda bağlayıcı karar almasına karşıdır.[189]

189) İhsan Bey, Atıf Bey ve Mustafa Kemal arasında geçen tartışma şöyledir: - İhsan Bey (Cebel Bereket): Musul bizde kalmak şartıyla Bakanlar Kurulu bir barış yapsın. Cevap veriyorlar ki, biz bu meseleyi barışla yapamayız.

Avrupa açısından bunun çeşitli nedenleri vardır: Sorunun birinci yönü, Musul gibi karmaşık bir problemin uluslararası nitelikte olması, Türk yönetimini kendi iç sorunları açısından zor duruma sokabilir. İngilizlerle karşılıklı iddialarda sürekli vurgulanan Musul'un, Kürt nüfusunun geleceğinin, Dünya kamuoyunun gözlerinin Lozan'da olduğu bir sırada, o günlerde esen Wilson prensipleri içinde ele alınması yönünde, önü alınamayacak bir gelişme, her iki taraf için de uygun değildir. Konferansın bu yönde gelişimi Türkiye'deki Kürtleri de yakından ilgilendirdiğinden, Ankara esaslı bir bunalım yaşayacaktır. Azınlık ve ulusal sorunlarla ABD'nin yakın ilgisi bu olasılığı daha da kuvvetlendirmektedir.

Yine ABD'nin Lozan Konferansı'nın içeriğine ihtiyatlı tavrı bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Türk Heyeti bu nedenle Amerikan delegelerinin konferansa gözlemci olarak katılmalarını bile istememişlerdir.[190]

O halde sorunun uluslararası boyut almasından kaçınılmalı, İngilizlerle ikili diyalog biçiminde çözmeye çalışılmalıdır. Sorunun detaylanmasını ve başka ülkelerin ilgisini dıştalayacağından, çözümü kolaylaştıracaktır. Türk Heyeti prensip olarak iki ülkenin karşılıklı özel görüşmelerinden yanadır. İlk özel görüşme teklifi ise İsmet Paşa'nın Meclis gizli görüşmelerinde söylediği gibi İngilizler tarafından değil, kendileri tarafından önerilmiştir.[191] Bu basit yöntem, kendilerini meclise karşı sı-

— Atıf Bey (Beyazit): Paşa Hazretleri, Bakanlar Kurulu'na yetkiyi verdikten sonra Meclis'in razı olup olmadığı Avrupaca anlaşılmayacak mı?
— Mustafa Kemal Paşa: Anlaşılmaması şayanı arzudur. Yani Meclis son ve yüksek görüşlerini göstermemelidir. Bakanlar kurulunun sorumluluğu yerinde kalmalıdır. Çünkü meclis son ve kesin fikirlerini açıklarsa daha kuvvetli olmayız. Sunmak istediğim budur. Vaziyeti anladınız. Musul Meselesi'nin bir sene için hallini askıya bırakmayı hayati bir mesele görüyorsanız o zaman derhal müdafaaya geçer, meseleyi esasından hallederiz.
— Atıf Bey (Beyazit): O halde Meclis'e gelmemiş gibi kabul ederim.
— Mustafa Kemal Paşa: Gelmemiş gibi kabul ediniz.

190) Türkiye Dosyası, C. 316, s. 153.
191) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 3, s.(Dipnot dipalıntısı): s. 1292.

kıntılardan kurtarmak içindir. Fransız gizli raporlarında ve tartışma tutanaklarında bu teklifin İsmet Paşa tarafından getirildiği görülmektedir.[192]

Musul sorununun, görüşmelerin başladığı ilk hafta ele alınması planlanmasına karşın bu gerçekleşmemiştir. Tam tersine, Birinci Lozan görüşmelerinin sonuna, bir tek oturuma, sığdırılmıştır.

"Bu sorun komisyona 27 Kasım'da konferansın açılışından hemen bir hafta sonra getirilecekti; fakat İsmet Paşa, 26 Kasım akşamı Lord Curzon'dan, bu konunun açık bir toplantıda tartışılmasından vaz geçilmesine ve aralarında özel olarak görüşülmesini istemiştir. Lord Curzon bu isteği memnunlukla kabul etmiştir."[193]

Eğer Lozan'da bu sorun görüşülmeyecekse bir başka yerde yapılmalıydı. Foreign Officce'in ve İngiliz bankalarının gizli daveti üzerine Türk heyetindeki danışmalardan olan Bayındırlık Bakanlığı Müşteşarı Muhtar (Çilli) ile eski Nazırlardan Mustafa Şeref (Özkan) tamamen İsmat Paşa'nın inisyatifiyle Londra'ya gönderilir. Türk heyetindeki bu eksikliklik Lozan'da hemen farkedilir. Musul sorununun konferansta değil, Türkiye ile ikili görüşmelerde ele alınacağından rahatsız olan Fransızlar (*E-Levant Turquie cilt 192 s. 58*) iki delegenin Londra serüvenini açığa çıkartınca Lord Curzon diplomatik bir krize meydan vermemek için bu ziyaretin kendisine haber verilmeden yapılmış bir girişim olduğunu açıklar ve Türk heyetini bu girişiminden ötürü protesto eder. (*Dr Rıza Nur , e.g.e. S. 120; 121*) Böylece sonraya bırakılacak olan ikili görüşmelerin temeli atılmış oluyordu.

Karşılıklı ilişkilerin gizliliği fazla sürmemiş, gerek TBMM'deki tartışmalar, gerekse Dünya kamuoyunun dikkatleri sonucu, Musul, tartışma gündemine açık olarak sokulmak zorunda bırakılmıştır.

192) Türkiye Dosyası, C. 290, s. (17 Şubat 1923 Tarihli Rapor).
193) Seha L.Meray, a.g.e., Takım 1, C. 1, Kitap 1, s. 343.

Türk Heyeti'nin Musul'u bir toprak sorunu olarak değil, ekonomik imtiyaz sorunu olarak ön planda tutması, Musul'u toprak olarak elde tutmak konusundaki isteksizliklerini göstermektedir. Görünürde ekonomik imtiyaz sorunu olarak ele alınsa da ardında başka siyasi nedenler vardır: Çünkü Birinci Paylaşım Savaşı sonunda, İngilizlere karşı bağımsızlıkları için savaşan Şeyh Mahmut Berzenci ve Simko'nun Türk yönetimi ile ilkesiz bir birliğe girmesi olanaksız görülmektedir.

Öyle ki, bir keresinde yapılan özel görüşmelerde İngilizler'in ellerinde haritalarla gelip Musul'un kuzeyinden geçen bir sınırla Süleymaniye'ye kadar olan toprakları Türkiye'ye teklif ettiklerini ancak askeri müşavirlerden Kurmay Yarbay Tevfik (Bıyıklıoğlu)'in "Süleymaniye'den ne çıkar? Buralar dağlıktır. Musul olmayınca oralara gidilemez bile. Başa bela olur" diye rapor verdiğini ikinci delege Dr. Rıza Nur'un anılarında okuyoruz. (*Lozan Barış Konferansının Perde Arkası S. 113*) Bütün bunlar Kemalistlerin kaygılarını doğrulamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadele geleneğinden gelen bu bölgenin yapısı, hemen barış isteyen Kemalistleri rahatsız etmektedir. Bu nedenle, Güney Kürdistan'ın İngiliz elinde kalmasına razı olmakla birlikte, bölgenin politik statüsü ile de yakından ilgilenmektedirler. Sadece bağımsız bir Kürdistan değil, otonom bir Kürdistan'a da karşıdırlar. Toprağın terk edilip, ekonomik bir çıkar üzerinde durulmasının arkasında yatan nedenler bunlardır.

Musul sorunu, görüşmelerin yapıldığı Ouchy Şatosu'nda, Lord Curzon'un başkanlığında 23 Ocak 1923 Salı günü görüşmeye açılmış ve bir daha Lozan'ın soruna kadar görüşülmemiştir. İkili görüşmeler, Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'da devam etmiştir. Gerçekte o günlerde bu sorun pekala çözülebilirdi. Zamana yayma sadece Irak'ın geleceğiyle ilgili kuşkulardadır. Manda yönetiminde de olsa Irak'ın dev-

let örgütlenmesi şekillenmemiş ve anayasaları henüz mevcut değildir. Lozan'a gelişin hemen öncesinde Ekim 1922'de İngilizlerin Kral Faysal ile yaptıkları anlaşmayla Irak'tan herhangi toprak parçasının başkasına verilmeyeceğini garantilemelerini Türkiye henüz yeterli görmemektedir. Bu "başkaları" arasında Türkiye gösterilebirse de, asıl hedef o günlerde bağımsızlık ya da otonomi isteyen Kürtlerdir. Çünkü Irak Meclisinde yapılan tartışmalar ve Kürtlerin hakları konusunda Arap mebusların tepkilerine daha önce değinme fırsatı bulmuştuk.

Kemalistler ise kendilerine göre önlem almaya devam etmektedirler. Görüşmelerin tam bu aşamasında, bir yandan Meclis'te Musul sorunu üzerine olan şüpheli yaklaşımları azaltmak, diğer yandan, İngilizlerin sergileyeceği politikaya bir alternatif sunmak açısından Mustafa Kemal, 1 Ocak 1923'te, Türkiye'deki Kürtlere vereceği söylenen özerklik sorununu yeniden gündemleştirir. Bu, Kasım 1921 yılında söz konusu edilen ve üzerinde ciddi biçimde durulmayan, Kürdistan'a otonomi planından farksız bir gelişme olarak kalır. Sorun ciddi boyutlara ulaşmayacak biçimde, bir propaganda düzeyinde bırakılır. Türkiye'de bu tür şeyler kulaklara fısıldanırken, Lozan'da İsmet Paşa, Kürtlere özerklik sorununu açık biçimde dile getirmekten kaçınır. Ancak Güney Kürdistan'daki İngiliz özerkliğinin ne kadar "yalancı" olduğunu vurgulayarak, ima yollu bir yaklaşım yapmaya çalışır.

23 Ocak 1923 günkü görüşmelerde, her iki taraf da birbirilerine daha önce yazdıkları mektupları tekrar ederek savunmaya geçmişlerdir. 14 Aralık 1922'de Lord Curzon'un mektubuna, 23 Aralık 1922'de, İsmet Paşa yanıt vermiş, bunu 26 Aralık'ta Lord Curzon'un, 29 Aralık'ta İsmet Paşa'ya mektupları takip etmiştir. İsmet Paşa, ilk mektubunda, sorunu, etnografik, politik, tarihsel, coğrafik, ekonomik ve Misak-ı Milli olarak 7 bö-

lümde incelenmiştir. 23 Ocak 1923 tarihli oturumda da esas olarak bu mektuplara bağlı kalınmıştır. Musul, Kerkük, Süleymaniye'deki nüfusu Lord Curzon'un 785.438 olarak göstermesine karşın, İsmet Paşa 503.000 olarak göstermiştir. Bu nüfus içinde Kürterin en kalabalık sayıyı oluşturduğu iki tarafça kabul edilmiştir. İki tarafın nüfus karşılaştırması şöyledir:

Musul tartışmaları o kadar biçimsel ve renksizdir ki, İsmet Paşa'nın konuşmasını, karşılıklı yazılan mektupların okunması biçiminde sürdürmesi karşısında, Lord Curzon araya girip, bunu okumanın gereksiz zaman kaybı olacağını söyler. Ancak karşılıklı iddialar yine de aynı biçimsel tonda devam etmiştir.

İsmet Paşa, nüfus verilerinde Musul ilinde 410.790 Kürt ve Türk'e karşı 31.000 Müslüman olmayan ve 43.000 Arap olduğunu iddia etmiştir. Arapların bu kadar az sayıda olmalarının nedenini ise Türklerin, "uzun süren Araplarla ilişki kurmuş ve Arapça öğrenmiş olmalarına" bağlamıştır.

Bu karmaşık toplumsal yapı içinde Türk tarafınca 18.000, İngiliz tarafınca 30.000 gösterilen Yezidilerin durumunu, İsmet Paşa ilginç bir tarzda şöyle açıklamaktadır; "Yezidiler Kürttürler, doğal olarak gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir. Aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır; bu yüzden onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz. Nasıl aynı ulusun bireylerini, kimisi katolik kimisi de protestan olduğu için ayrı soydan saymak doğru olmazsa, Yezidilerle Kürtleri de birbirinden ayrı tutmak haksızlık etmek olur."

Yezidileri Kürtlere, Kürtleri de Türklere bağlayarak resmi teoriye doğru adımını atan İsmet Paşa, Lozan görüşme tutanaklarında olmayan ancak yine karşılıklı yazılan bir mektupta, İngiliz iddialarının tersine, "Kürt halkı, İran kökenli değil Turani kökenlidir. Bu düşünce bugün sorunla ilgilenen bütün tarihçiler tarafından he-

men hemen oybirliği ile paylaşılmaktadır. Tarihin çok eski dönemlerinde Asurların hakimiyetindeki dağlarda, Turani kökenli bir halk olan "Guda"lar oturuyorlardı. Üstün savaşçı olan bu halkın, savaşçı anlamına gelen ismi Asurcaya çevrildiğide "Gardu" ya da Kardu" anlamına geliyordu ki bu Kürt kelimesinin geldiği yerdir. (*23 Aralık 1922 tarihli mektuptan*)

Türklerin Turani ırktan olmaları halinde bile, pekala ayrı bir ulus olabileceklerini belirtmek gereksiz de olsa burada önemli bir teorinin, "Güneş-Dil Teorisi"nin izlerini görmekteyiz.

Lord Curzon ise, Kürtlerin, Türk yönetiminden memnun olmadıklarını belirten örnekler verir. Özellikle son 1909 Dersim isyanı[194] ile 1914'deki Bitlis'te meydana gelen İsyan hareketlerinin[195(*)] bunu göstermeye yeterli

194) 1909 başlarında gelişen Dersim İsyanı Doktor Nuri Dersimi'nin "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı çalışmasında özetle şöyle anlatılır: Meşrutiyet Hükümeti, Dersim İslahat kararı aldıktan sonra Dördüncü Ordu Komutanlığı'na tayin ettiği İbrahim Paşa'yı bu işle görevlendirir. 9. piyade taburu, 2 batarya top, 1 suvari alayı ve 1 muhabere takımından başka Erzurum, Muş, Hozat ve Kızıl Kilise'de bulunan 5. tabur da bu harekat için görevlendirilir. 30 Haziran 1909'da bulunan taburun Pülümür'e, Diyarbakır ve Harput'taki taburların da Dersim'e doğru hareket emri verilir. İbrahim Paşa ise 20 Temmuz'da Erzincan'dan Munzur dağlarına geçerek Ovacık yöresine doğru birliğiyle yola çıkar. Ovacık bölgesindeki aşiretlerin silahlarının toplanmak istenmesi üzerine, Ovacık bölgesindeki aşiretler köyleri terk ederek, Hozat istikametine doğru dağlara ve ormanlık bölgelere çekilirler. Askeri birlikler özellikle Aslan ve Beytan aşiretleriyle karşı karşıya gelirken, Maksudan, Şemikan, Reşikan aşiretleri de güneden gelen askeri birliklerin İbrahim Paşa kuvvetleriyle birleşmelerini önler. Askeri birliklerin erzak yolları kesilir. Bunun üzerine sonradan 1938'de Dersim İsyanı'nın liderlerinden Seyit Rıza'nın babası Seyit İbrahim ve Seyit Kasım'la İbrahim Paşa arasında görüşmeler yapılır. Dersimliler'in sorunlarına hükümetin eğileceği sözü verilir. Ordu birkaç yüz silah toplayarak 15 Ağustos'ta Erzincan'a geri çekilir.

195) TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. 4, s. 153.

(*) 6 Mart 1923'te yapılan Meclis gizli görüşmelerinde Erzurum Mebusu Durak Bey bu isyanı anlatırken aynı zamanda Kürdistan'da politik duruma ilişkin Kemalistlerde var olan kuşkulara dikkat çeker. Musul'da bir Kürt devletinin kurulması halinde "Şark"ta doğabilecek tehlikelere dikkat çekerken, Kürtlere güvenilmemesi gerektiğini üstü kapalı bir şekilde izaha çalışır.

olduğunu vurgular. Buna karşılık İsmet Paşa "TBMM Hükümeti'nin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hü-

M. Durak Bey (devamla) Efendiler Musul meselesini sözlü bağlarsak arkadaşlardan birçoğu buna temas ettiler. Görüyorum ki, bundan sonra yeni hudutlarımız dahilinde, Musul gayet mühim bir meseledir. Bendeniz bugün harbin Çanakkale'sini ne kadar mümkün görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum. Çünkü orada bir Kürdistan Hükümeti teşekkül etmiştir. Efendiler, o Kürdistan bölgesi Erzurum'un sekiz saat güneyine kadar geliyor. Efendiler mesele gayet mühimdir. Açık söylemek lazım gelirse, şimdiye kadar memlekette iyi bir idare tesis etmemişizdir. Halk gayrı memnundur. Efendiler eğer memlekette iyi bir idaremiz olmuş olsaydı ben bunu bu kadar mühim göremeyecektim.Fakat iyi bir idare görmediğim için gelecek tehlikenin pek yakında olacağını görüyorum. Efendiler, Kürdistan havalisine dair bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurunuz. Kürdistan durumu gayet nazik ve gayet fena ve gayet mühimdir. Biliyorum ki, siz de öyle söylersiniz, burada birbirimizi aldatmayalım, dertlerimizi açık söyleyelim (devam sesleri) Efendiler, biliyorum ki, Bakanlar Kurulu Başkanı Beyefendi ile Delegeler Kurulu Başkanı Paşa Hazretleri(nin) Kürdistan durumuna dair gerçek bilgileri ne dereceye kadardır. Bunu bilmiyorum. Efendiler, 1329'da Kürdistan'da ve Kürdistan'ın ufak bir yerinde bir isyan meydana geldi. İşte Bitlis Mebusları burada. Ben de o zaman orada idim. Bunun safahatini size sunmuş olmas saatlerce devam eder. Bunun için bendeniz ayrıntılardan vazgeçiyorum. Mesela Selim idam edilirken bir şey söylemişti. Pek acıdır. Ne çare memleketimizin derdidir, söyleyeceğim. Bunu bendenize söyledi ve bir arkadaşım da orada idi. Demiştir ki, "Ey Türkler, beni idam edeceksiniz; ediniz.Fakat memmeletinizdeki idareden utanıyor musunuz? Bu kadar yerleri verdiniz, ne kadar yerleri şuna buna hibe ettiniz. O vakit ki idareyi hepiniz bilirsiniz. Bundan bizim kusurumuz vardır diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var Bitlis'i bize verirseniz ne olur?" Allah muhafaza etsin o vakitte bizim birkaç kazamız aşağı inmişti. Bitlis'i kısmen aşağıya inmiştir. Allahtan olacak ki, ertesi gün sabahleyin yine Bitlis'i geri aldık. İşte burada Bitlisliler. Demiştir ki efendiler, bir Bitlis'i verirseniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz, biz sizden ziyade iyi idare etmezsek o vakit başımıza vurunuz. Yine siz aldınız koca Bitlis'i taksim ettiniz. Ne var bir parçasını da mesela Selim'e veriniz... Bendeniz, bu söz, o gün bugün hiç kulağımdan gitmiyor. Mesela Selim'e bu sözü söylerken idaresizlikti! Baştan aşağı böyledir. Memleketteki idaremize güvenecek hiçbir yerimiz yoktur. Yani en ufak bir teminatı yoktur. Bunun için çok rica ederim , bu Musul meselesini öyle ufak bir mesele zannetmeyiniz. Eğer Musul meselesi etrafa yayılır ve *Kürdistan'da gerek İngiliz Propagandasıyla Gerek İngiliz Parasıyla bir çok şeyler yapılır ve orada bir çok esaslar ortaya çıkarsa bunu kolay kolay imha etmek imkanı yoktur. O vakit korkarım ki, şarkta da mühim olaylar cereyan eder, zannederim, efendiler.* (italik yazılanlar bana ait) Efendiler, dertle-

kümeti"[197] olduğunu, İngilizlerin henüz, Süleymaniye'ye bile giremediklerini[198] Kürt halkı ve İngilizlerin sürekli savaş içinde bulunduklarını[199] Dünya Savaşı'na ve Bağımsızlık Savaşı'na katılmış Türk Ordu komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı fedakarlıkları saygı ve hayranlıkla karşıladıklarını belirterek, bu savaşlarda "Kürtlerle

rimi söyleyeceğim. Çünkü tarih hiç olmazsa beni cezalandırmasın, tarih bana lanet etmesin.

Kürdistan'da cereyan edecek mühim olaylar yalniz İngiliz vasıtasıyla olmaz. Maalesef, başka nedenler de vardır. Efendiler, biz emin değiliz. Ne kadar emniyet ederseniz ediniz, bunlar hamamdaki bir takım oyuncaklardan -sabun şişirilir gibi olan oyuncaklar- değillerdir. Efendiler, güvenilecek bir şey vardır, Ne şu ne bu kendi kuvvetimiz; bizim güveneceğimiz şey kendi kuvvet ve kudretimizdir. Bunun için Musul meselesini geleceğe bırakmak, aradan zaman geçirmek zannederim, doğru değildir. Eğer dışardan önemli olay olacağından korkuluyorsa ve harpte muvaffak olamayacağımız kanaati varsa, Bakanlar Kurulu da Musul'un bir sene sonraya teklifine razı oluyor. Niçin Musul idaresiyle bir ortak idareye sokmuyorlar? Hiç olmazsa bir sene sonraya bırakalım. Fakat bunu ortak idare edelim. Bundan, bizden hiç böyle bir teklif yok. Her şeyi onlara bırakıyoruz ve çekiliyoruz(...) (TBMM'nin gizli celse zabıtları, C. 4, s. 153).

Ve Zinar Silopi'nin anıları şöyledir: "Sultan Hamid'in ilan ettiği hürriyetin, halkta uyandırdığı ileri düşünceler ve bunun müsebbibi İttihat Cemiyeti'ne muarız olan Molla Selim, bir kısım kabile başkanlarıyla İttifak ederek 1913 senesinde Siirt havalisinde hükümet aleyhine isyan ettiler.

Hizan'lı Gavs ailesinden Şeyh Şahabettin'in liderliği altında yapılan bu kıyım hareketine iştirak edenler pek azdı. İttifak etmiş olanlar, harekete iştirak etmek cüretini göstermediklerinden hareket yalnız Hizan Şeyhi mıntıkasında bulunan kabilelerle sınırlı kaldı. Bundan dolayı, İttihat Hükümeti büyük zorluğa uğramadan ayaklanmayı bastırarak hareket lideri olan Şeyh Şahabettin'in ve kardeşi Seyit Ali'yi tutarak idam etti. Molla Selim Bitlis Rus Konsolosluğu'na iltica ettiğinden kapitülasyon şartları gereğince korumada bulunan konsoloslukta Birinci Dünya Harbi'nin ilanına kadar mapus kaldı. Türkler, Ruslar aleyhine harbe girdikten sonra Rus Konsolosluğu'nu basarak Molla Selim'i yakalayıp derhal idam ettiler. Dinin ve geri düşüncelerin tesiri ile yapılan bu isyan hareketinin Kürdistan'da yapılmış olması nedeniyle söz konusu edilmesinden vazgeçmedik"[196]

196) Zinar silopi, Doza Kurdistan, s. 33.
197) Seha L. Meray, a.g.e., Takım 1, C. 1, Kitap, 1, s. 348.
198) a.g.e., s. 344.
199) a.g.e., s. 348.

Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmıştır" demek gereğini duymuştur.[200]

Özerklik konusunda ise, İngiliz iddialarının tersine, İsmet Paşa, Kürtlerin haklarını onaylayıcı bir tavır göstermiştir. Kürtler Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardı; siyasal ve toplumsal bakımından her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümeti'ni hiç bir zaman yabancı bir hükümet saymamışlardır. TBMM'de mebusları vardır. Hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar.[201]

Daha ileri giderek İngilizler tarafından verileceği söylenen otonominin, Kürt ülkesinin kaderi üzerine hiç bir gerçek etkisinin olmayacağını iddia eder.[202]

"Yurttaşlık haklarını ve yeteneklerini kapsamayacak olan ve sözde özerk bölgenin halklarına tanınacağı söylenen haklar Kürt soyu gibi üstün bir soyu tatmin etmeyecektir."[203]

Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler, Musul vilayetinin doğu kesiminde oturanlara 4 yıldan beri verilen yalancı özerkliğin kendilerine neden hiç çekici görünmediğini ve gerçekten sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürülmüş insanların kaderine ortak olmayı kabul etmeye onları neden inandıramadığını açıklamaktadır.[204]

Sözleri ile İsmet Paşa bir başka gerçeği, Kürt hareketinin anti sömürgeci karakterini açığa vurmuştur. Bugüne dek resmi tezlerde İngiliz kışkırtması olarak gösterilen Kürt hareketinin, resmi bir toplantıda, en yüksek yetkililerce anti-sömürgeci olarak konumlandırılması, bir kısım tarihçilerin gözünden her nedense kaçmıştır.

200) a.g.e., s. 349.
201) Seha L.Meray, a.g.e., s. 349.
202) a.g.e., s. 349.
203) a.g.e., s. 349.
204) a.g.e., s. 349.

GÜNEY KÜRDİSTAN'DA NÜFUS DAĞILIMI[1]

	KÜRTLER[2]		TÜRKLER		ARAPLAR		MÜSLÜMAN OLMAYANLAR		GENEL TOPLAM	
	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı[3]	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı
Süleymaniye Sancağı	62.830	152.960	32.960	1.000	7.210	—	—	1.100	130.000	15.0000
Kerkük	97.000	45.000	79.000	35.000	8.000	10.000	—	2.000	184.000	92.000
Musul	104.000	179.820	35.000	14.895	28.000	170.663	31.000	67.090	216.000	432.468
Erbil[4]	—	77.000	—	15.000	—	5.100	—	8.900	—	106.000
Toplam	263.830	454.720	146.960	65.865	43.210	185.763	31.000	79.090	503.000	785.468

1) Türkiye'nin verdiği sayılar 1900 yılı Osmanlı resmi belgelerine dayanmaktadır. Bu veriler 1923 senesine göre oldukça eskidir. Her iki ülke verilerinin farklılığı buradan gelmektedir.
2) Yezidi Kürtlerin 18 ve 30 bin arasında değişen çelişkili sayıları ilgili tarafların Kürt nüfus sayımına ilave edilmiştir.
3) İngiliz sayımı 1921 senesine aittir. Ancak bununda kesin sayım olduğu söylenemez. Bölgede süren savaş buna engeldir.
4) Erbil Türk sayımında gösterilmemiş, Kerkükle birlikte sayılmıştır.

Gerçekten de bizim tezlerimizde başından beri vurgulamak istediğimiz nokta burasıdır. Bu anti-sömürgeci hareketin ilerici dünyanın gözünden neden ve nasıl kaçtığı, onlara gerekli desteğin neden verilmediğidir. Bu nedenle tarihin karanlık sayfalarına bırakılmak istenen bir dönemi gücümüz yettiğince açığa çıkartmak istedik. Burjuva tarihçiler İngilizlere karşı yürütülen bu savaşı feodaller öncülüğünde olmasına bakarak, farklı yorumlamaktadırlar. Ancak o feodallerin Kürt ulusal toprakları üzerinde söz ve karar sahibi olmak istediklerini ve bunun da ulusal bir devlete denk düştüğünü her nedense anlamak istememektedirler. Sorulması gereken diğer soru ise İngilizlerin bilinen Kürt politikasını neden uygulamadıkları ya da uygulayamadıklarıdır. Irak'ın tek hakim gücü olarak onları böylesi bir uygulamadan kim alıkoyabilirdi. Ne Arapların topyekün gücü, ne de ülkeden ülkeye kovulan Kral Faysal'ın konumu buna engel olamazdı. Kürtlerin istemleri ise, hem Wilson prensiplerine, hem de Marksist literatürdeki "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı" prensibine uygundur. Güney'deki Kürt hareketi bu haliyle, Afgan Emiri'nin anti-emperyalist yapısından çok fazla bir farklılık göstermez. Bir farkla ki, Kürdistan'da Afgan Emiri gibi güçlü bir beyliğin diğer feodal kurum ve güç odaklarını kendisine bağlayamamış olmasıdır. Kürdistan'daki bu farklılık yüzyıllar süren sömürge statüsünün bir özelliğidir.[205]

205) Osmanlı egemenliği altında Kürdistan eyalet sistemi içinde ve 1864 yasası ile gerçekleşen vilayet sistemi içinde beyliklerden birinin diğerleri üzerine güçlü bir hale gelmemesi için ayrıca "Aşiret Beyliği" statüsü geliştirilmiştir. 400'den fazla olan aşiret beyliği bölgesel beylere bağlı değildir. Sorunlarını direkt olarak merkezle özmekte ve "serbestçe" dolaşım hakkına sahiptirler. Aşiretlerin bu özgün yapıları feodal güçlerin gelişip güçlenmesi önünde engel teşkil etmiştir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu kendi merkezi otoritesini güçlendirmek için Anadolu'daki feodal aile ve beylikleri kaldırmış Yeniçeri Ordusu'nu, belirli güçlerin siyasal tabanı olmaması için tamamen devşirme yoluyla kurmuştur. Ekonomiye yön vermek içinse Orta-Batı-Güney Anadolu'daki Türkmen aşiretlerini 19. Yüzyıl sonuna dek toprağa yerleştirme mücadelesi vermiştir. Kürdistan'da ise nüfus kağıdına

İsmet Paşa, Kürtlerin ulusal haklarının T.B.M.M. altında, İngilizlerin vereceği özerklikten fazla ve garanti olacağını söylerken, gerçekten bir şeyi gizlemek istemektedir; o da İngilizlerin özerklik fikrinin gerçekleşmemesidir. Bunu o kadar ironik bir dille anlatmaktadır ki, tüm gerçeğin bu kelimeler arasında yattığını gizleyememektedir; "İngiliz Temsilci Heyeti'nin söylediğine göre, İngiltere Kürtlere özerklik vermek istediğinde imiş de, Türkiye bunu vermeye yanaşmıyormuş."[206]

Kemalistlerin özerk ya da bağımsız bir Kürdistan'a karşı, daha Kongreler ertesinde Fransızlarla yaptıkları görüşmeler sırasında ortaya koydukları tepkileri hatırladığımızda bu ironik kelimeler ardında gerçek bir korkunun yattığını anlamamak elde değlidir.

Lord Curzon ise, verdiği yanıtta, tipik bir İngiliz sömürgeci mantığıyla Mezopotamya'nın Dünya Savaşı sırasında İngiliz Ordularınca işgal edilmiş ve Türklerin bu ülkeden dışarı atılmış olduklarını belirterek, bunun kendileri için haklı bir zemin olduğunu açıklamaya çalışmıştır.[207]

Kürtler ve Kürdistanla ilgili problemlere değinirken Lord Curzon da kendi görüşünü doğrulamak için oldukça zorlamalara girişmiş, bölgede süren Kürt isyanını görmemezlikten gelmiş, ya da önemsemiyor görünmüştür. Örneğin "Kürdistan bölgesi Kürt ve Asuri askerlerinin elindedir; burada düzenli İngiliz birlikleri bulunmamaktadır"[208] derken, Kürtlerin Irak Krallığı'na

bile sahip olmayan göçer aşiret günümüze kadar bu "serbest" dolaşımdan faydalanmışlardır. Bu yöntem, Osmanlı sömürgeciliğinin Kürdistan'da uyguladığı karakteristik bir özelliğidir. Kürt toplumu sözde "Osmanlı koruyuculuğu" altında iç dinamiklerini harekete geçirmemiş toplumun aile ve aşiretlere kadar bölünüp parçalanmasını sağlayan siyasal desteklerle kışkırtılmıştır. Aşiretçilik gücünü ve devamlılığını bu sömürgeci "koruyucu" uygulamadan almaktadır.

206) a.g.e., s. 349.
207) a.g.e., s. 354.
208) a.g.e., s. 356.

bağlanmaktan yana oy kullandıklarını[209] ya da "Yüzyıllar boyunca dağlarda kendi başlarına bağımsız yaşayan Kürtlerin, Türklere ne şekilde olursa olsun hiçbir yardımda bulunmadıklarını, ama tam tersine bu yardımda bulunmuşlarsa, bu yardımın İngilizlere yapılmış[210] olduğunu söylerken hiç de doğruları ifade etmemekteydi. Lord Curzon'un ifadelerinin gerçekleri değil, onun içinde yaşadığı sömürgeci özlemleri gösterdiğini, Bağdat'taki İngilizi Vali Sir Arnol Wilson'un anılarında veya o günlerin günlük gazete haberlerinin içinde görebiliriz. Sir Arnold Wilson Kürt hareketinin temel karakterini şöyle özetlemektedir:

> "Kürtler ne Türk Hükümeti'ne geri gönderilmeyi ne de Irak Hükümet'nin kontrolü altında yerleşmeyi istemiyorlar... Güney Kürdistan'da her 5 kişiden 4'ü bağımsız bir Kürdistan yaratmak isteyen Şeyh Mahmut'un planının partizanları idi."[211]

İngilizlerin yoğun şekilde yaptıkları otonomi propagandasının Türk yönetiminin yaptığından farklı bir yönünün olmadığını yine Lord Curzon'un kendisi şöyle ifade etmektedir.

> "Yönetimimiz amaçlarından ve gerçekten -tam olmasa bile- elde edilen sonuçlardan biri, bu bölge için bir özerklik sistemi kurmak olmuştur. Bu mahalli özerklik sisteminin kendi yönetimi ve yazılı bir Kürt dilini öğretmeye çalışacak okulları olacaktır."[212]

Gerçekte İngilizler özerk sistem adıyla Kürdistan'ı tek bir bölge olarak değil, bir kaç bölgeye ayırarak Irak rejimine bağlamayı düşünmüşlerdir. "Mahalli özerklik"

209) a.g.e., s. 357.
210) a.g.e., s. 358.
211) A. Wilson'dan aktaran, İ. Şerif Vanlı, Les Kurdes Et Le Kurdistan, s. 234.
212) Seha L. Meray, a.g.e., s. 359.

kavramının anlamı budur. Bu kavram Kürdistan'da siyasal iktidarın çeşitli ellere dağılımını sağlamakta, gerçek otonom bir Kürt devletini bile öngörmemektedir. Bu nedenledir ki göstermelik bir mahalli özerkliğe karşı, Şeyh Mahmut Berzenci, ikinci kez ayaklanmak zorunda kalmıştır. İngilizlerin programlarının bu kadarı bile Türk yönetimini endişelendirmekten kurtaramamıştır. Onlar her türlü otonomiye ve bağımsızlığa karşıdırlar. Tek edindikleri slogan budur. Bu slogan bu gün bile bölge devletlerinin sürekli ilgi alanı içindedir.

Musul görüşmelerinin öğleden sonraki oturumunda en önemli sorunlardan beri, bölgede plebisit yapılması ile ilgilidir. Türk önerisi olarak ortaya atılan durum karşısında Lord Curzon, bu bölgede yaşayan Kürtlerin özgül durumunu, biraz daha kendi uygar düşyasının verdiği rahatlık içerisinde, eleştirir.

> "Plebisit bir sınır saptanması bakımından zararlı ve uğursuz bir yoldur. Bunun neden böyle olduğunu komisyona söyleyeceğim. Önce kimlerin oy vereceğine, oy verme yaşının o ülkede oturma şartlarının ve süresinin ne olacağını kararlaştırmak gerekir. İsmet Paşa'nın söylediği gibi, Musul nüfusunun büyük kısmı göçebedir, dağlardan ovalara bir aşağı (bir) yukarı, sürekli gidip gelirler. İran'a bile gittikleri olur. Bu nüfus içinde kimler oy verecektir ve bunlar hangi ilke uyarınca seçilecektir? İkinci olarak o verme sırasında kimin görevli olacağını kararlaştırmak gerekecektir. Savaştan bu yana yapılmış bütün plebisitlerde, gürültü çıkmasının halkın birbirinin gırtlağına sarılmasını önlemek için bir ordu bulundurmanın zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Hangi ordu Kürdistan'da asayişi sağlamaya gelir? Türkiye ile İngiltere sorunla ilgili olduklar için, bu ordu, ne Türk ordusu ne de İngiliz ordusu olabilir. Bu plebisit sırasında güvenliği sağla-

mak üzere bir ordu göndermek isteyecek bir kimse bu odada var mıdır? Bunu kabul edecek kimsenin aklı yerinde olmalıdır.[213]

Lord Curzon, burada istemeyerek de olsa Kürdistan'da durumun hiç de iç açıcı olmadığını açıklamaktadır. Plebisit, barış isteyen iki tarafın sorunlarını artırabilecek, her iki tarafı da zor duruma sokabilecektir. Bu durum Musul görüşmelerinde Kürtlere gözlemci stütüsü bile verilmeyişini açıklamaya yeterlidir. İngilizler Türk tezleri karşısında Kürtleri istedikleri gibi kullanabilme şansına sahip değildir. Kendileriyle işbirliği yapan kişileri bile böylesi bir politikaya çekmekte güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Berzenci'nin şahsında gelişen anti-İngiliz ayaklanma bu topraklarda bir başka politikayı tümüyle olanaksız kılmaktadır. Bu nedenlerle İngiliz basını Şeyh Mahmut Berzenci'nin Hindistan sürgününden tekrar Kürdistan'a getirilmesini büyük bir hata olarak yorumlar.

Lord Curzon İngiliz egemenliğine karşı uzun süren Kürt direnişinin genel olarak İngilizler üzerinde yarattığı olumsuz imajdan etkilenerek konuşmasını bölge halkını küçümseyerek sürdürür:

> Kürdistan'da bir plebisit yapıldığını düşünelim. Neler olacaktır? İsmet Paşa'nın dediği gibi halk durmadan yer değiştirmektedir. Kürtlerin çoğunluğunun ve Araplardan büyük bir kısmının okuması yazması yoktur. Nasıl oy vereceklerini bilemeyeceklerdir. Çünkü bütün ömürleri boyunca hiçbir seçim sandığı görmemişlerdir. Böyle bir sandık gördükleri zaman da onu kaldırıp insanın başına atmaları beklenebilir. Bir defa daha soruyorum: Güvenliği sağlamak için gerekli birlikleri kim bulacaktır? Oy verilmesi istenilen konunun ne olduğunu halka nasıl anlatacaksı-

213) a.g.e., s. 371.

nız? Kürtler, bağımsız bir Kürdistan için, Araplar bir Arap devleti için, Türkler, Türk uyrukluğu için, Hıristiyanlar da kendilerini Türklerden korumak şartıyla, her hangi bir yönetimden yana oy vereceklerdir. Bu koşullar altında, sınırlarını nasıl saptayabileceksiniz? Sonuç, içinden çıkılmaz bir karışıklıktan başka bir şey olmayacaktır; Böylece büyük devletler kendilerini gülünç duruma sokmuş olacaklardır.[214]

Burada görüldüğü gibi sorun, Arapların bir Arap devleti için oy kullanmaları değildir. Bu zaten manda yönetimi altında oluşturulmuştur. Hıristiyanların kime oy verecekleri aşağı yukarı bellidir. Kürt nüfusunun ve bölgesinin içinde serpilmiş durumda olan bugünkü sınırın 200 km. kadar içerisinde yaşayan Kerkük bölgesinde yoğunlaşan Türklerin istemi Türkiye ile birleşme olsa bile buna coğrafik özellikler engeldir. Geriye Kürtler kalmaktadır. Kürtlerin ulusal bir devlet istemlerini dile getiren Arnold Wilson'un tespitlerini, Lord Curzon da bir konuşmasında doğrulamış bulunmaktadır. Kürtler, bağımsız bir Kürdistan için oy vereceklerdir. Bunun sonuçlarına ise ne Türkiye, ne de İngiltere katlanamaz. Lord Curzon tarafından durumun bu şekilde gösterilmesi Türk Heyeti'ne çekilen bir dikkattir. Aynı zamanda, istemedikleri bir devletin yaratılması için Türkler neden böyle bir yolu seçsinler?

Diğer taraftan bağımsız bir Kürdistan İngiltere için de sorun yaratmaktadır. Böylesi bir girişim, Kürdistan'ın kurulması Hıristiyan azınlıkları da bağımsızlık konusunda ısrarlı hale getirecektir. Böylesi bir karmaşa içinde bölgede kontrolü sağlamak için büyük ordular gerekli olacaktır. Bu durum Iraktaki Faysal yönetimini zora sokabileceği gibi, İngilizlerin Arap dünyası ile olan bütün ilişkilerinin bozulmasına da neden olabilir-

214) a.g.e., s. 371.

di. Önlem olarak Musul'u Irak sınırı içerisine katmışlar ve bunu idari yönden Irak Krallığına bağlamışlardır. İngiliz Hükümeti Irak yönetimini güçlendirmek için Ekim 1922'de Kral Faysal ile bir anlaşma yaparak, Irak ülkesinden hiç kimseye toprak vermemeyi ve kiralamamayı kararlaştırmıştır.[215] Bu "hiç kimse"nin içine Türk yönetimi girdiği gibi Kürtler de girmektedir.

Ancak Kemalistler verilen ve verilecek sözlerden çok uygulamalara dikkat etmektedirler. Bu nedenle sürece bırakılan sorunu, aynı zamanda Irak'ın nasıl bir devlet olarak yoluna devam edeceğine bağlı olarak ele almaktadırlar. Aynı süreç içinde Irak anayasasını hazırlamaktadır ve bu Türkiye tarafından çok yakından takip edilmektedir. Irak üniter bir devlet olarak kabul edildikten sonradır ki Musul sorunu İngilizlerle 5 Haziran 1926'da yapılan anlaşmayla son bulmuştur. 1918'den beri İngiliz karşıtı ayaklanmaya istemlerini dile getiren Güneyli Kürtler yeni Irak Anayasında hiçbir ulusal ya da azınlık haklarına kavuşamamışlardır. Bu da İngiliz yönetiminin Irak'a devrettiği bir sorun olarak günümüze kadar gelecektir.

Musul sorununda var olan görüş ayrılıklarının vardıkları sonuç söyle özetlenebilir: Musul'u şoven-hakimiyetçi nedenlerle isteyen gurubun en büyük korkusu bu bölgenin İngiliz egemenliği altında kalması halinde burada 'Kürdistan' devletinin kurulacağı savı üzerine dayanıyordu. Delegelerden Rıza Nur da İsmet Paşa'yla yaptığı görüşmelerde bunu fırsat buldukça dile getirmiştir. Kürdistan korkusu Rıza Nur için de birinci plandadır. Birkaç merkez dışında bürokratik hiçbir Osmanlı devlet ağının kurulmadığı bu geniş toprak alanlarındaki sorunlarla uğraşmanın, merkezi devletin yeniden örgütlenmesini tehlikeye sokacağını gören Kemalistler, petrolden gelecek gelirden çok stratejilerini bu toprak-

215) a.g.e., s. 355.

larda otonom ya da bağımsız bir Kürdistan kurdurulmaması tezi üzerinde yoğunlaştırmışlar ve sonuç almışlardır. Yani diğer anlamıyla birinci gurubun kaygılarını gidermişlerdir.

Vatanlarının bölünmesini istemeyen Kürtler ise ortak hedeflerde toplanmış kararlı bir gurup oluşturamadıklarından Musul'un alınması konusunda ne Kemalistlere güven verebilmişler ne de Güney Kürtleriyle olan diyaloglarını politize edebilmişlerdir.

Böylece Sevr ile başlatılan Bağımsız Kürdistan çalışmalarının emperyalist egemenlik altında Lozan'da nereye doğru yöneltildiği, açıkça ortaya çıkmaktadır. Lozan'da bir güne sığdırılan Musul mizanseninin, bu haliyle bile, tarih açısından öğretici olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

KONFERANS ÇEVRESİNDE GEÇEN OLAYLAR

Lozan Konferansı'nda azınlıklarla ilgili alınan kararlar Kemalist hareketin Anadolu'da gelişmeye başlamasından beri ortaya koyduğu ilkelere uygundur. Bir farkla ki, Kürtleri bu azınlık kavramı içine katmadığımız sürece... Kemalistler, Kürtleri "Türklerle eşit hakka sahip kardeşler" olarak ilan ettiklerinden, böyle bir ayırıma Kürtleri de katmanın gereksiz olduğu söylenebilir. Sorun burada, Kürtlerin ne tür gerçek haklara sahip olduğunda düğümlenmektedir. Propaganda alanında söylenen bu sözlerin, ulusal ve uluslararası politikada da yazılı birer belge haline gelmesi gerekirken, Kemalist yöneticilerin bundan şiddetle kaçındıklarını görmekteyiz. Bu davranış onların, edilen sözler dışında gerçek istemlerinin belirtileri olmaktadır. Bu nedenle onlar, kavramlarının kapsamları üzerinde önemle durmuşlar, Müslüman azınlık içine girebilecek olan Kürtlerin statülerinin, uluslararı resmi bir belgede yer almaması için oldukça yoğun bir mücadele vermişlerdir.

Bu mücadele içinde, Dr. Rıza Nur'un uzlaşmaz tutumu, İngiliz ve Fransız çevrelerince dikkatle izlenir. Ankara'da etkili bir çevresi bulunan Dr. Rıza Nur'u elde edebilecek bir yolun bulunması için İngilizler, Fransızlarla çalışmayı önerirler.[216] Dr. Rıza Nur, tavırlarında o kadar ileridir ki, İsmet Paşa'yı Fransızların etkisi altın-

216) Türkiye Dosyası, C. 287, s. (6 Ocak 1923 tarihli rapor).

da kalmakla suçlayacak kadar kendisine güvenmektedir.[217] Lozan sürecinden çok sonra, 8 Kasım 1924'te yapılan bir Meclis görüşmesinde bu şahıs hakkında ortaya atılan iddiaların önemli bir bölümünün daha Lozan sırasında Fransız belgelerinde geçtiği görülmektedir. Çok yönlü bir siyasal kişliği olan Dr. Rıza Nur daha 1910 yılında, "İttihat ve Terakki" Partisi'ne ihanet ederek ayrılır. İngilizlerin bölgedeki politikasına uygun tavır alır.[218] Balkan Savaşları sırasında daha önce değindiğimiz gibi bir Arnavut milliyetçisi olarak öne çıkar. Batılı güçlerce Dr. Rıza Nur hakkında bilinen gerçeklerin, Kemalistler tarafından 1924'lerde açığa çıkartılmış olmasını biraz "saf"ça karşılamak gerekmektedir. Çünkü o dönemlerin "çift karakterli" şahsiyetlerinin -Ziya Gökalp gibi- tipik bir örneğini sunmaktadır bize. Gerçekte, O'nun kişiliğinde paramparça edilmiş bir ulusal gerçekliğin bunalımlı ifadesi yatmaktadır. Baskı ve terör üzerine kurulu Abdülhamit yönetimine karşı tek mahafelet gücü olan "İttihat ve Terakki" içinde Dr. Rıza Nur gibileri çoktur. Rumlar, Ermeniler ve Kürtler de bu parti içinde çalışmaktadırlar. Bunların hepsi "İttihat ve Terakki" yönetimi altında kendi kimliklerini daha özgürce ortaya koyabileceklerine inanmaktadırlar. İttihat ve Terakki Partisinin" kurucuları arasında bulunan Kürt kökenli Abdullah Cevdet de bunlardan biridir. Ancak bu partinin "Turancı" ve baskıcı yüzü açağa çıktıkça ondan kopmakta, ulusal kimliklerini savunur duruma geçmektedirler. Dr. Rıza Nur ise, her nedense, "Arnavutçu" oluşunda da aradığını bulamamış ve bu kez gerçekten ihanet etmiştir. Tekrar Türkçülüğe döndüğünde artık geriye adım atacak hali kalmamıştır. Bu psikoloji içinde bir "Arnavut olarak, Türklük düşüncesine bir Turancıdan daha fazla sarılmaya başlamıştır. Onun bu değişiminin farkında olan İngilizler, çeşitli

217) a.g.e., C. 295, s. 204.
218) a.g.e., C. 285, s. 184-185.

olanakları kullanmak istemişler, ancak Fransızların çekingen tutumları buna olanak vermemiştir.

Gerçekte Fransızlar Lozan'da, Türkleri zor durumda bırakacak bütün girişimlere karşıdırlar. Türk Heyeti, Fransızları yanında görmeye o kadar alışmıştır ki, bazı problemlerde anlaşmazlık çıkması halinde rahatsız olmaktadırlar.[219]

Fransız temsilci Barerre, Lozan'da, Fransa'nın konumunu şöyle değerlendirir: "Fransa azınlıklar problemiyle Türk halkının çıkarlarına olan geniş bir liberal çözüme uygun olarak ilgilenmektedir."[220] Yine aynı yerde Barerre, görüşmelerdeki pasif tavırlarını; "Türkler karşısında İngilizlere kanıt vermemek için" yaptıklarını söyler. Fransa'nın bu tavrı Sevr görüşmelerini takip edenler için şaşırtıcı değildir. Fransa'yı uygar dünya adına özgürlüklerin koruyucusu olarak, baskı altındaki ulusların yanında görmek alışkanlığında olanlarsa, bu ülkenin içinde bulunduğu problemleri görememekte, görüşmelerin gerisinde resmi olarak yayınlanan bildirilere inanmaktadırlar. Açık bildirilerde "Fransa'nın askeri ve politik etkinliği, kendi kaderlerini elde etmeyen zayıf ulusların çıkarlarını elde etmeye bağlıdır" denmekte,[221] fakat pratik adımlar hiç de böyle atılmamaktadır. Sivas Kongresi ardından başlayan ilişkiler, Türk Heyeti'ni doğal olarak Lozan Konferansı'nda Fransızlara yaklaştırmıştır. Lozan'a hareket ettiklerinde Fransız temsilci Albay Mougin'in İsmet Paşa'nın isteği üzerine, Ankara'dan İstanbul'a birlikte gelişleri tüm bu iyi ilişkilerin birer göstergesidir.

Konferansın açılış törenine büyük bir "Duçe" çalımıyla gelen ama buradaki rolü oldukça küçümsenen Mussolini, Paylaşım Savaşı'ndan İngiliz oyunları sonucu yeterli bir karla çıkmamasının hiddetini bu çalımıy-

219) a.g.e., C. 316, s. 246.
220) a.g.e., C. 315, s. 213.
221) a.g.e., C. 253, s. 251.

la gösterir. İtalya'nın dikkate alınmaması karşısında muhataplarına "İtalya bir hizmetçi rolünde mi, yoksa büyük bir güç mü?" diye sormaktan kendini alamaz.[222] İsmet Paşa Lozan'da, Mussolini ile yaptığı görüşmede, İtalya'nın da Türk tezine yakın olabileceğini anlar. Mussolini İstanbul'un boşaltılmasında ve Boğazlar konusunda direnmeyeceklerini İsmet Paşa'ya anlatır.[223] Böylece Türk Heyeti her zaman yanlarında gördükleri Sovyetlerle birlikte, Fransa ve İtalya'yı kendilerine yakın bulmanın avantajıyla, Konferansa girer. Başlangıça Batı, Sovyetlerle Türkiye arasında olan iyi ilişkilerin tarihsel bir "zorunluluk"tan kaynaklandığını bilmelerine karşın, yine de bu ilişkinin sınırlarını öğrenmek istemektedir. Bu nedenle Türk Heyetinin peşine takılan Bethe Gaulis adındaki kadın ajanları aracılığıyla Türk Heyeti'nde bulunan hemen herkes hakkında bilgi edinirler. Bu ajan, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda verdiği bir raporda, Türklerin Ruslardan artık "arkadaş"diye bahsetmediklerini, araya mesafe koyduklarını, bunun ise gelecekte Onlarla bir angajmana girmeyip, ilişkilerini sınırlı tutacakları anlamına geldiğini, yakın izlenimlerine dayanarak anlatır.[224]

Türk Heyeti, Konferanstaki ilk korkularını attıktan sonra gerçekten Sovyetlerle arasına bu mesafeyi koyunca, Sovyet Heyeti'nde ve Sovyetler'de bir şok yaşanmıştır.

Lozan Konferansı'ndaki Türk yönetimiyle Bağlaşıkların istemlerini esas olarak ayıran nokta toprak sorunu değil, ekonomik sorunlardır. Türkiye'nin ekonomik düzeninin, dünyanın yeni şartları içinde tekrar düzenlenmesi sorunudur. Ne Ermeniler ne de Kürtler ciddi bir sorun haline gelmemişlerdir. Lozan'da resmi görüşmeler dışındaki ilişkilerin de yakın tanığı olan Lilion de Sonis bu genel çerçeveyi şöyle çizmektedir:

222) a.g.e., C. 313, s. 6.
223) İ. İnönü, a.g.e. C. 2, s. 58.
224) Türkiye Dosyası, C. 285, s. 79.

"Eğer Türkiye savaş tazminatı istemketen vazgeçerse Doğu Trakya'yı geri alacak, Karaağaç'ı işgal edebilcektir. Eğer Türkiye Osmanlı borçlarını tanırsa, ne onarım masraflarını ne de işgal masraflarını düzenleme problemi olmayacak, ne kapitülasyonlar ne de Ermenistan'ın bağımsızlığından, konuşulduğu duyulmayacaktır. Dinsel azınlıklarsa, sadece kendisinin de (Türkiye'nin b.n.) sonradan üye olacağı Milletler Cemiyeti'nin olası müdahaleleri çerçevesinde korunacaktır."[225]

Bağlaşıkların en çok direnç gösterecekleri varsayılan Ermeni sorunu da böylece değişik hesapların sonucunda tartışma dışı bırakılır. Nitekim Lozan öncesi, üç Bağlaşık gücün temsilcilerinin Paris'te yaptıkları Konferansın sonunda alınan kararlar, bu "küçük diplomat çırağı"nın belirttiği noktalarda toplanabilir. Buradan şu anlaşılmaktadır:

Bağlaşıklar Ermenistan konusunda da hiç istekli değillerdir. Çünkü böylesi bir toprak parçasının Batıya dönük Türkiye'den alınması, kendileri için de bir kayıp olacaktır. İleride bu devletin Sovyet Federal Cumhuriyeti'ne giren devletlerden biri olan Ermenistan'a katılması halinde, Bağlaşıklar, özellikle bölge hakimiyeti açısından İngilizler, zor duruma dönüşebileceklerdir.

Türkiye sınırlarındaki Kürt sorununa ise Musul kapsamı dışında yer bile verilmez. Musul için ayrılan gündemde ise, ulusal sorunun bizzat kendisi içinde değil, Irak'a bağlı yasal bir toprak parçası gibi ele alınır.

Bu ilişkilerden pay almak isteyen taraflardan biri de Kürt sorununda sık sık ilgili bir taraf olan İran'dır. Konferansın ortalarına doğru İran katılma istemini resmen bildirir. İran-Irak sınırında bir değişimin söz konusu olmadığı, Türklerle bir savaş halinde bulunmadıkları ve Karadeniz'de sularının bulunmadığı gerekçesiyle

225) Lilian da Sonis, Souverin d'une Petite Apprentie Diplomate, s. 67.

Bağlaşıklar bu istemi geri çevirirler.[226] İran Hükümeti ise, Türkiye ile ilişkileri ve sınırları olmayan Norveç, İsveç, Danimarka, Hollanda, İspanya gibi ülkelerin resmen çağrıldığı ama Türkiye ile Kürtler ve azınlıklar konusundaki (Ermeni, Asur-Kaldeliler gibi Hıristiyanlarla) ortak sorunları olan İran'ın çağrılmayışını protesto eder.[227] Yine İran, Ağa Petros'un Mezopotamya'da Hıristiyanların temsilcisi olarak Lozan'da bulunduğu, Şeyh Mahmut Berzenci'nin bağımsız bir Kürdistan ilan ettiğini ve kendisine ait bir hükümet kurduğu, bu sorunların ise İran'ı ilgilendirdiğinde ısrar eder.[228]

Oysa Ağa Petros resmi bir delege olarak değil, Asur halkının sorunlarını anlatabilmek için kendi imkanlarıyla çırpınan birisidir. 25 Kasım 1922'de büyük umutlarla Lozan'a gelen Asur kuvvetleri komutanı Ağa Petros'u çok güvendiği Fransızlar bile dinlememişlerdir. Bunun üzerine Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Raymond Poincare'ye bir mektup yazarak Lozan'daki Fransız delegasyonunun kendisine neler önerdiklerini şöyle açıklar: "Çok uzakta bulunduğunuzdan ötürü Fransa'ya faydalı olamazsınız. Türklere de size otonomi vermeleri için başvuramayız. Çünkü Türk delegeleri de bize, 'bizim sujemiz olan ve savaş sırasında bize karşı savaşan bu halkı ortadan kaldıracağız' diye yanıt verebileceklerdir." Bunun üzerine söz alan Petros hiddetle onlara "Asur-Kaldeliler Türkler'e karşı savaştıysa siz Müttefiklerin istemleri üzerine savaştılar. Bir asırdır Fransızlar'ın koruyuculuğu altında bulunan bu küçük halkın, Asur-Kaldeliler'in bağımsızlığa hakları vardır." diye seslenir. Bu umutsuzluk içinde, Fransızlar'ın İsmet Paşa ile olan yakın diyaloglarına güvenerek kendisine bir randevu alınmasını ve sorunlarını O'na anlatacağını belirtir. "Sizin sadece bir tek resmi sözünüz binlerce Hı-

226) Türkiye Dosyası, C. 299, s. (25 Aralık 1922 tarihli rapor).
227) a.g.e., C. 299, s. 60.
228) a.g.e., C. 299,s. 65.

ristiyan çocuk ve kadının hayatını kurtaracaktır. İnanıyorum ki İsmat Paşa Fransa'nın sayesinde Türkiye'nin yaşama döndüğünü anlayarak, kime borçlu olduğunu hesap edecektir" diye mektubunu bitiren Ağa Petros bu konuyla ilgili olarak devletten hiçbir yardım alamadan ortalıkta dolaşır. Kendisine Asur Kalde halkının İngiliz mandası altında kalacağı belirtilerek onlarla görüşmesi teklif edilir. Savaş boyunca İngilizler tarafından şüpheyle izlenen Katolik Ağa Petros'un bu kapıya başvurması oldukça zordur. Çünkü İngilizler Nestoriler üzerinden politikalarını daha rahat yürütmektedirler.

İngiltere ve Türkiye, Kürt sorununun bu şekilde detaylanmasından yana değillerdir. Başka ülkelerin bu soruna karışıp içinden çıkılmaz gelişmelere neden olmalarından korkulmaktadır. Türkiye kendi iç güvenliği için, İngiltere ise, Irak Krallığı ve Araplarla ilişkileri için bu tür müdahalelere karşıdırlar. Bölgede kurulacak irili ufaklı küçük devletleri kontrol etmek ve düzenlemek oldukça zor görünmektedir. Bu devletler her zaman Sovyetlerin etkisinde kalabilirler düşüncesi hakimdir. Bu noktadar Musul ve Kürt sorunu stratejik bir öneme sahip olmaktadır. İngilizler, Ekim devriminin bölgede yoğunlaşan politik etkileri karşısında, Çarlık Rusyası'na karşı izledikleri geleneksel politikalarını, yeni Sovyet yönetimine karşı da uygulamak istemektedirler. Bir Fransız raporu bu durumu iki ana noktada toplamaktadır:

1) Boğazların askerlerden arındırılması ve bütün savaş gemilerinin açıkta bırakılması,

2) Musul'un katıldığı bir Irak Krallığı'nın oluşturulması.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi çin, İngilizler kesin kararlıdırlar ve Türk yönetimi bunu anlamıştır. Buna karşılık İngiltere Türk yönetiminden şunu görmelerini istemiştir: "Rusları bırakabilirsiniz, çünkü İngiltere Rusya'ya karşı Türkiye'yi korumaya hazırdır."[229]

229) Türkiye Dosyası, C. 290, s. 267.

Musul sorununda İsmet Paşa ve Lord Curzon arasındaki hararetli tartışmanın, kamuoyuna yanlış yansıtıldığını da açıklayan rapor "Fransa'da inanıldığının tersine, Musul sorununun, Konferansı kesintiye uğratmayacağını" belirtmektedir.[230]

Gerçekten de 4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayan Lozan görüşmelerinde, Musul "ağır" gibi görünen önemine karşın hiç bir rol oynamamıştır. İkinci Lozan görüşmesinde ise, hiç ele alınmamıştır. Raporda daha o günden, Türklerin uzlaşmaz İngilizler karşısında taviz vermeye karar verdikleri ve boyun eğdiklerini açıklar. Türk ve İngiliz heyetleri arasında geçen ikili görüşmeleri yakından izleyen Sovyetler, böyle bir anlaşmanın, Fransız ve Sovyet palitikası açısından yenilgi olacağını ifade eder.[231]

Tüm bu noktalar toparlandığında, Bağlaşık güçlerin, bağımsız Kürdistan yanlısı güçleri neden desteklemedikleri ve onlara karşı çıktıkları anlaşılır olmaktadır. Ortadoğu'da ulusal farklılıklara göre yaratılacak devletler yerine, stratejik konumlu devletleri desteklemek, gelişen "Sovyet tehlikesi"ne karşı İngiltere için daha gerçekçi görünmektedir.

Bu nedenlerle, Musul'u sadece petrol sorunu olarak değerlendirmek ve ele almak yetersiz kalmaktadır. Çünkü o dönemde, Musul'da ne kadar petrol çıkacağı bilinmemektedir. Ama Musul'un stratejik önemi tartışma dışıdır. Musul, Bağdat'taki Irak Krallığı için Kuzey'den gelecek tehlikelere karşı bir kalkan vazifesi görmektedir. Bu aynı zamanda İran Körfezi'ne açılabilecek olan bir güce ki bu güç İngilizlerin gözünde Türkler değil, Sovyetlerdir karşı da bir siper oluşturur. İran Körfezi'ne inen bir güçse, Okyanus'ta, İngiliz egemenliği için tehlike demektir.

230) a.g.e., C. 290, s. 267.
231) a.g.e., C. 283, s. 7.

Raporlar İngiltere'nin Musul konusunda sadece petrol nedeniyle değil, stratejik önemi nedeniyle direndiklerini göstermektedir.[232] Dolayısıyla, karmaşık bir sosyal yapısı olan ve İngilizlerle sürekli savaşan Kürtlere güvenmek söz konusu olamaz. O halde bağımsız Kürdistan devre dışı bırakılmalıdır. İngiliz stratejisi açısından Arap dünyasının bir parçası olarak Irak Krallığı'nın güçlendirilmesi, doğabilecek yeni gelişmelere karşı en doğru yoldur. Ekim 1922'de Irak Kralı Faysal ile yaptıkları anlaşmayla hem olası bir Türk isteminin yoğunlaşması karşısında, hem de Kürt isyanlarına karşı yasal bir önlem olarak söz konusu stratejide direndiklerini göstermişlerdir.

İngilizler için Güney Kürdistan'ın Irak Krallığı'na bağlanması, bölgesel egemenlikleri için son derece önemli görünmesine rağmen, Sovyetler de ara devletler anlayışına şüpheyle bakmıştır. İngilizlerin yaptığının tersine, Sovyetler, Türkiye ile olan yakın ilişkilerine güvenerek Musul'un bu ülkeye bağlanması tezini savunmuştur.

Kemalistler ise soruna farklı yaklaşmaktadırlar. Ancak mevcut iç politik durum bu politikalarını tam uygulamaya engeldir. İngiltere'nin de Meclis'teki bu aşırı uçlardan rahatsız olduğu görülmektedir. İstanbul'daki, İngiliz işgal Komutanı General Harrington'un, 25 Mart 1923'te Kemalist yetkililerle yaptığı görüşmeden sonra edindiği izlenim; Şubat'ta dağılan ve tekrar toplanacak olan konferansta Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın anlaşmayı imzalamaktan yana oldukları şeklindedir. Fakat, yine ona göre, bu ikili, "Ankara'daki aşırı uçlarla epey uğraşmak zorundadır."[233]

Bu bölgedeki aşırı uçlardan, TBMM Hükümeti Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, İstanbul'daki, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ile Ankara'da yaptığı

232) a.g.e., C. 290, s. 268.
233) a.g.e., C. 293, s. 106.

görüşmede, (13 Nisan 1923) geniş biçimde söz eder. Türk Hükümeti Güney Kürdisdan'daki gelişmelerden rahatsızdır. İngilizler, Musul sorununun bir yıl içinde çözüleceğini söylemelerine rağmen, Şeyh Mahmut Berzenci kendisini Kürdistan Sultanı diye ilan etmiş ve bir hükümet kurmuştur. Diğer taraftan İran Kürdistan'ında önemli bir askeri gücü elinde bulunduran Simko'nun davranışlarından Türkler tedirgindirler.[234] Bu ifadelerden, Kemalistlerin, İngilizlerden Kürt sorununa ilişkin nasıl bir çözüm beklediklerini göstermektedir.

Korkular ve beklentiler Türk yönetimini Musul konusunda İngilizlerle bir anlaşma zeminine itmiştir. Ancak Mustafa Kemal, Albay Mougin ile yaptığı bir görüşmede (19 Ocak 1923) Musul için önerilen çözümün Meclis'i tatmin etmesinin çok zor olduğunu açıklar. Fakat "Kendimizi çalışmaya koymak için kaybedecek zamanımız yoktur" diyerek barış konusundaki istemini dile getirir.[235] Yine TBMM İkinci Başkanı Dr. Adnan Bey'de, General Pelle'ye "Türk Hükümeti'nin barış projesini imzalaması konusunda Meclis'i fazla zorlamayacağını, bu konuda güçlüklerin bulunduğunu"bildirir.[236]

O halde sorun aşırı uçları temizlemektir! Aşırı uçlar temizlenmeden her iki tarafın özellikle Türk Hükümeti'nin barışı imzalaması güçtür. Bu güçlükleri Bağlaşık güçlere anlatması için görevlendirilen Hüseyin Ragıp Birinci Meclis seçiminin düzensizlikler içinde yapıldığını, yapılacak olan yeni seçimlerin Mustafa Kemal'e güçlü bir çoğunluk sağlayacağını, Paris'te Fransız yetkililere anlatır.[237] Lozan'da ikinci görüşmeler başlamadan önce, 1 Nisan 1923'te alınan bir kararla Meclis seçimleri yenilenir. "Aşırı uçlardan" temizlenmiş bir şekilde Lozan Antlaşması ancak bu Meclis'in kararıyla imzalanabilir.

234) a.g.e., C. 293, s. 216.
235) a.g.e., C. 287, s. 165.
236) a.g.e., C. 292, s. 1.
237) a.g.e., C. 291, s. 150.

Bir başka Fransız belgesinde ise, Birinci Meclis'in Lozan Barış Konferansı karşısındaki tutumu, sayısal olarak şöyle değerlendirilmektedir:

Toplam 325 Milletvekili içinde:

1) Mustafa Kemal'in etrafında sayıları yüz civarında olan grup, barış yanlısı tutumludurlar.

2) Ilımlı 180 milletvekili barıştan şu şartlarla yanadırlar:

a) Boğazlar İsmet Paşa'nın dediği gibi olacak,

b) Savaş tazminatı Mondros'tan 16 Mart 1920'ye kadar, yani İstanbul'un işgaline kadar olan dönem için ödenecektir.

c) Musul sorunu: Sınırların derhal düzenlenmesi, Bu şehrin sorununun anlaşma imzalandıktan sonraki bir yıl içinde ele alınması.

3) Kazım Karavasıf[238] Başkanlığı'nda olan bir grup, Sovyet etkisindedir ve önerilerin hepsine karşıdır. Musul'un kayıtsız şartsız Türkiye'ye bağlanmasını istemektedir.[239]

Bu sayısal zeminde, Lozan Konferansı kararlarının Meclis'ce onaylanma olasılığı kuvvetlidir. Ancak, İsmet İnönü'nün anılarında belirtildiği gibi, muhalefet edenlerin sayısı az da olsa, görüşmeler sert geçmekte, etkisi kuvvetli olmaktadır.

> "On kişinin, onbeş kişinin idare ettiği bir muhalefete karşı Meclis'in yüzde seksenbeşinin hükümet lehine oy vermesi, büyük bir yenilgiden kurtulmuş gibi bir hava yaratır ve sinirlere sükunet verirdi."[240]

Meclis'in yenilenmek istemesinin bir diğer nedeni de, sesini duyuran sert muhalefetin ortadan kaldırılarak, Lozan kararlarının onaylanmasını sükunet içinde

238) Sivas Kongresi'nde Amerikan mandacılığını savunan ve Meclis'teki muhalif "İkinci Grup"un liderlerinden. ABD, Wilson prensipleriyle uyuşmadığı için bu tezi reddetmiştir.

239) a.g.e., C. 292, s. 235.

240) İ. İnönü, a.g.e.s, C. 2, s. 102.

yapmak ve gelecekte olası problemler karşısında doğacak muhalefetin önünü şimdiden kesmektir. Böylece kararlar üzerine tartışma açılması, en azından legal planda, engellenmemiş olmaktadır. Dış dünyaya ise, "birlik ve beraberlik" içinde kararların alındığı imajı verilmek istenmektedir.

I. Lozan görüşmelerinin kesilmesi gerçekte siyasal bir krizin sonucu değildir. Tarafların görüşlerini tekrar ele alıp incelemeleri ve "aşırı uçları"temizlemeleri için yaratılmış bir fırsattır. Bu fırsatı 31 Ocak 1923 tarihli konuşması'nda Lord Curzon haber vermektedir.[241] İsmet Paşa için ise, Konferansın birinci kısmı önemli bir sonuca ulaşmış durumdadır. Ve hatta, İnönü daha ileri giderek, ikinci kısımda "İngilizlerden yardım" göreceklerini ummaktadır.[242] Bu inancı pekiştiren gelişmeler, görüşmelerin kesildiği 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 tarihleri arasında meydana gelir. Türk gazetelerinde, İngilizlere karşı olan düşmanca yayınlar birden durur. Her iki ülke arasındaki politik hava oldukça yumuşatılır. Nisan ayında ise, Türk-İngiliz ticari görüşmeleri hızlandırılır. İngiliz Hükümeti Türkiye'ye borç vermeyi kabul eder. Büyük işyerleri kurmak kaydıyla, görüşmeler Alman asıllı İngiliz işadamı Baron Schroeder başkanlığında yürütülür.[243] İngiliz diplomasisinin bu ileri atağı, Fransız Hükümeti'ni telaşa düşürür. Fransızlar, Türkler karşısındaki çıkarlarını savunmakta yalnız kaldıklarından şikayetçi olurlar.[244] Türkiye'de Fransız diplomasisinin çıkarlarını savunmakla görevli "Stamboul" adlı Fransızca gazetenin bu konuda yetersiz olduğu, etkili yöntemlere başvurmak zorunda oldukları belirtilir.[245] Bu nedenle İstanbul'daki Fransız yetkililer,

241) Seha L. Meray, a.g.e., Takım: 2, C. 2 (31 Ocak Tarihli Oturum).
242) İ. İnönü, a.g.e., C. 2, s. 96.
243) Türkiye Dosyası, C. 191, s. 124.
244) a.g.e., C. 191, s. 130.
245) a.g.e., C. 191, s. 120-121.

Dışişleri Bakanlığı'ndan, propaganda işlerinde kullanılmak üzere kendilerine bütçe ayrılmasını isterler.[246]

En çatışmalı gibi görünen kuvvetlerin kendilerine en uygun anlaşmayı yapmalarından ve diğer tarafların bunu imzalamasından sonra yakınmanın bir faydası yoktu. Konferans masasına oturulduğu tarihte Türkiye'ye en yakın görünen ve bu nedenle en fazla çıkar elde edecekleri düşünülen ülkeler- Fransa, İtalya ve hatta birçok konuda Sovyet Rusya- istediklerini elde edemediler. Bu sahneyi en iyi şekilde Dr. Rıza Nur anlatmaktadır: " İmza ediyorduk. Rumbold hâlâ bize hain hain bakıyordu. Selam bile vermeden geçip yerine oturmuştu. Fransızlar hep öyle idi. Hepsi bize pek dargın idiler. Halbuki hepimiz de şen olmalıydık. Bil'akis suratlarını asmışlardı. Bir yıl kadar beraber bulunduk. Giderken bize adiyo bile demediler. Biz tam olarak şen idik.

Fransızların suratının sebebini sonradan öğrendim. Fransızlar bizim mukavetimiz karşısında sulh yapmaktan vazgeçmişler. Malî işler onların en mühim işi idi. Zavallılar istediklerinin hiçbirini alamamışlardı. Fakat, Lord Curzon, Fransız hükümeti üzerine tazyik icra, onları şartları kabule ve sulhu imzaya mecbur etmiştir. Demek ki, sulh İngiltere ve bilhassa Curzon'un sayesinde olmuştur. Pek zannediyorum ki bu doğrudur." (*Dr. Rıza Nur, a.g.e. s. 289*)

Fransız ajanların hükümetlerine gönderdiği gizli raporlardaki satırlar Rıza Nur'un anlatımlarıyla doğrulanmaktadır. Lozan görüşmeleri boyunca Türk-İngiliz işbirliğinin Boğazlar, Musul ve Azınlıklar konusunda nasıl geliştiği günü gününe rapor edilmiş olmasına karşın Fransızların yapacakları bir manevra alanı kalmamıştır. Dr. Rıza Nur'un İngilizler karşısında sert duruşuyla bu işbirliğini nasıl ustaca maskelemeye çalıştığı da böylece raporlarla ve kendi ağzından doğrulanmış olmaktadır.

246) a.g.e., C. 191, s. 123.

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TÜRK VE KÜRT HALKLARININ BİRLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Çeşitli Türk ve Kürt sol çevreleri, Türk Hükümeti'nin Kürtlere yönelik politikasını eleştirirken, Milli Mücadele yıllar boyunca Türk-Kürt işbirliğini, değişik görüşler açısından ele almaktadırlar. Tarihi, işemediği biçimde yargılamak hakkına sahip değiliz ve böyle bir tavır bizi fazla bir yere ulaştırmaz. Ancak olguların oluş biçimleri üzerinde düşünceler ileri sürebiliriz ve gelecek tarihsel tecrübeler açısından da bunun gerekli olduğu söylenebilir. Bu anlamda Erzurum, Sivas Kongrelerini, savaş boyunca Lozan'a kadar süren işbirliğini ele alırken, bu yargıdan hareket edeceğim.

Objektif şartlar göz önüne alındığında, sömürgeci bir imparatorluk yapısında, Kürtlerin, siyasal ve sosyal güçlerini birleştiremediklerini görmekteyiz. Kürdistan'da bu birliğin bilinçli olarak engellendiğini, bürokratik yapının böyle işletildiğini daha önce açıklamaya çalışmıştık. 19. yüzyıl başlarından itibaren gelişen Kürt Hareketi'nin siyasal zemini, böylesi bir çıkmazla karşı karşıyadır. Her etkili aristokrat çevresi, kendisini tüm Kürdistan adına yetkili görmek gibi bir zayıflığın içindedir. Bu bölünmüş siyasal ve sosyal yapılanmanın Kürtlere özgü taşıdığı karakterden ötürüdür. Kürt halkının bizzat kendisi, içinde ulusal duygular yüksek olmasına karşın, siyasal planda örgütlenememiş olması ve bu alanda aristokrat-feodal çevrelerin etkinliklerini daha

çok duyurmaları, ulusal yapılanmaların tüm Kürdistan'a ait olabilmesinin önünü kapamıştır. Burjuvazinin çıkarlarının ulusal gümrük duvarlarıyla açıklandığı bir tarihsel dönemde Kürdistan'daki bu "çıkar" sınırları, maalesef feodallerin egemenlik sınırlarını aşmamıştır. Kurulan siyasal örgütlerin merkezleri, genel olarak o örgütü elde tutan aristokrasinin etkin olduğu bölgedir. Bunun dışına çıkabilmeleri için, siyasal güçlerini de pekiştirmeleri gerekmektedir. Sorunun bu yönü, problemin tarihsel karakterinin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bölünmüş siyasal yapı içinde çalışan örgütler, doğal olarak modern bir ulusal harekette olması gereken birliği gerçekleştirememişlerdir. Ancak bu, onların ulusal bir dava için çalışmadıkları anlamına getirilemez. Sadece bu dava için yeterli alt yapının olmadığını gösterir.

Kemalist hareketle birlik olan gurup ve kişiler de, Kürtlerin ulusal özüne ilişkin sorunlarda açık tavır koyabilmektedirler. Kürdistan'daki önemli güçlerin –Şerif Paşa, Seyit Abdulkadir ve Bedirhanlar gibi- Sevr Anlaşması'yla bir çözüme ulaşma hayallerinin yıkılması karşısında, daha geri planda olan gurup ve kişiler, Türklerle birlikte milli mücadele içine girmeyi uygun görmüşlerdir. Halk tabakasına daha yakın olan bu kesimin tavrı, İngiliz ve Fransızların, Kürtlere karşı genel politikası gözönüne alındığında daha anlaşılır olmaktadır. Önemli politik ve askeri şahsiyetler, birlik yolunu, ülkenin kurtuluşu için gerekli gömüşlerdir. Şeyh Sait İsyanı'nda asılacak olan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya ve Dersim Mebusu Hasan Hayri, Hamidiye Alayları eski komutanlarından Cibranlı Halid, 1929 Ağrı İsyanı'nın tarihi lideri General İhsan Nuri ve arkadaşları, milli mücadele içinde her iki halkın kardeşliği ve kurtuluşu için yer almışlardır. Kongrelerde, meclis görüşmelerinde, kamuoyunda açıkça ve özgürce Türk ve Kürt halklarının ittifakından, kardeşliğinden Kürt yetkililer kadar Türk yetkililer

de söz etmişlerdir. O dönemde Müslüman halklar adına kısmi bir özgürlük havası esmektedir. Ancak tüm bunların, kulakları okşayan tatlı birer söz olarak kalma tehlikesini, Kemalistlerle birlikte hareket eden Kürt temsilciler, görememişlerdir. Söylenen bu sözler yazılı birer belge haline getirilememiştir. Bu, onların politik düzeyde oldukça tecrübesiz olduklarını göstermektedir. Çünkü, politikada belgelenmeyen hiçbir şeyin hükmü yoktur. Kendileri, birer gerçeklik de olsalar, varlıklarını kabul ettirebilmek için yeni bir mücadeleye ihtiyaçları olacaktır. Bugün Türkiye'de azınlıklar söz konusu olduğunda SHP lideri Erdal İnönü de dahil, tüm burjuva güçlerin, Lozan Antlaşması'na sarılmak istemesinin kolaylığı buradan gelmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde onaylanmış anlaşmaların ve metinlerin öneminin küçümsenmemesi gerektiği kanısındayız. Bir tek madde bile, gelişebilecek bir hareketin ivme noktası haline gelebilir. Politik aktlar, her iki tarafın da bu yükümlere uymasını gerektirdiği gibi, birer baskı unsuru haline de gelebilirler. Prensiplerin ihlali ise savunma hakkını doğurduğundan, sosyal ve siyasal eylemliliklere haklılık zemini kazandırır. Kitleleri, bu tarzda yaratılan propagandalarla hareket geçirmek çok daha olanak dahilindedir. Oysa Kürt hareketlerinin hiç birinin, kendi varlıkları dışında, yasal perspektifleri yoktur ve bunun için mücadele etmemişlerdir. Yine bu nedenledir ki, kendilerini dünya kamuoyuna da anlatamamışlardır. Güney Kürdistan'da süren isyanın, Sevr Barış Görüşmelerinde politik masaya bir taraf olarak oturtulmak istenmesi karşısında, İngiliz ve Fransız çevrelerinin bu yasal girişime tepkileri, yukarıda sözünü ettiğimiz konu açısından önem kazanmaktadır. Türkiye Kürdistanı'nda ise, Şeyh Sait hareketinin, bu açıdan en önemlisi olduğu görülmektedir. Kemalizmin kendi iktidar erkini kuvvetlendirmesinden sonra, Kürtlere yönelik karşı eylemlere girmesi, 1925 Ayaklanması'nı doğurmuştur. Bu hareket

içinde yer alan birçok önder Kemalistlerle birlikte, kardeşlik adına, uzun yıllar birlikte çalışmışlar, ama onlara karşı ayaklandıklarında önlerinde hiçbir yasal dayanağın olmadığını görmüşlerdir. Oysa bu yasal dayanakları gerek milli mücadele yılları içinde gerekse, Lozan Konferansı'nda elde edebilirlerdi. Böylesi bir girişimin yapılmamış olması, isyanın kendisinin de, Kemalistlerce, dünya kamuoyuna istendiği biçimde duyurulmasını sağlamıştır. Hatta bu konuda Kemalistler, TKP'yi de kullanarak, Sovyet politikasının Türkiye'ye yönelik uygulaması üzerinde etkili olabilmişlerdir.

Osmanlı devleti içinden gelen ve devlet aygıtını iyi tanıyan Mustafa Kemal'in, Kürtlere yönelik tavrında bilinçli bir çizgi görülmektedir. Daha başından beri, Kürt yardımına ihtiyaç duyduğu halde, gelen yardımları tek tek birey olarak kendi hareketi içine katmayı temel prensip olarak uygulamıştır. Kürtlerin bir blok olarak karşısına gelmemesi için, "Türk ulusu" kavramını bilinçli olarak kullanmamış; sürekli Ermeni ve Hıristiyan tehlikesine karşı Müslüman halkın birliğinden bahsetmiştir. Kongre sonuçlarına dikkat edilirse, Türk ve Kürt ulusallığına ilişkin bir tek kelimeye rastlanmamaktadır.

Nitekim, Türk ulusalcılığı Misak-ı Milli içinde hakim bir ideoloji haline getirilmeye başlandığında, Kürtlerin hakları konusunda dayanılacak hiçbir resmi belge yoktur.

Kürtler, böyle bir fırsatı ele geçirmişler miydi(?) sorusuna, tarih "evet" demektedir. Kongreler dönemi dışında, Koçgiri İsyanı bu fırsatlardan biridir. Meclis'teki Kürt Mebuslar, sorunun askeri çözüm şekline, sert önlemlere karşı çıkmışlar, ama diplomatik yolun ne olması gerektiği konusunda adım atmamışlardır. Kürtlerde var olan rahatsızlık karşısında bir öneri olarak, bizzat Kemalistlerce ortaya atılan Misak-ı Milli sınırları içinde otonom Kürdistan programına karşı, Kürt politik çevreleri, güçlerini yoğunlaştırıp ortak bir tavır benimseyememişler ve yetersiz kalmışlardır. Lozan ise, bu fırsat-

ların sonuncusuydu. Kürt sorununun şu veya bu biçimde konuşulduğu bir dönemde Kürtler, kendi sorunlarının gözlemcisi olabilecek bir grubu Türk heyeti içerisine sokmayı düşünmemişler, her şeyi iyi niyet gösterisi içinde, Türk Heyeti'nin insafına terk etmişlerdir. Mecliste, bu heyetin Türk ve Kürtleri temsil ettiği iddia edilirken, İsmet Paşa Lozan Konferansı'nda, TBMM Hükümet için "Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar" deme gereğini duymuş[247] Dr. Rıza Nur ise, "Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu, Kürtlerin kaderinin Türklerin kaderiyle ortak olduğunu, Kürtlerin azınlık haklarından yararlanmak istemediklerini" belirterek, heyet olarak uluslararası bir antlaşmada Kürtlerle ilgili bir kararın alınmaması için yoğun bir mücadele vermişlerdir.[248]

Devlet politikasının bu ikili karakteri dışındaki verilere baktığımızda, her iki halk arasındaki tarihten gelen ilişkilerin, zengin kaynaklarla dolu olduğu görülmektedir. Bu tarihsel zenginlik yine her iki halkın birlikte yaşamının maddi öğelerini bize vermektedir. İnsan emeğini ve gücünü en iyi şekilde yönlendirecek olan bir yönetim, demokratik esaslar üzerinde bu birliği gerçekleştirebilir. Ancak bunun için cesaretli bir politika gerekmektedir. Kuşkulardan arınmak gerekmektedir.

247) Seha L. Meray, a.g.e., Takım 1, C. 1, Kitap 1, s. 348.
248) a.g.e., Kitap 2 (15 Aralık 1922 Tarihli Azınlıklar Alt Komisyon Tutanakları).

BELGELER - I

KÜRT HALKININ İSTEMLERİ ÜZERİNE NOTA

General Şerif Paşa
Barış Konferansı Kürt Heyeti Başkanı

A.G.L. Hoir Basımevi
26 rue du Delta
Paris, 1919

Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni istemleri bugün resmi olarak tanınırken, Kürt halkının haklı istemlerini Barış Konferansı önünde daha net açıklayabileceğimi sanıyorum.

Etnografik açıdan Türkiye Kürdistanı'nın sınırları Kuzeyde Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batıda Erzurum'dan Erzincan, Kemalp, Arapkir, Behismi, Divrik; Güneyden Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Ak-el-man, Sinna; Doğuda Revanduz, Başkale, Vezir Kale yeni İran sınırından Ararat dağına kadar devam ediyor.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri, Kürtler bu bölgeleri çeşitli isimler altında, 13. asırdan beri de Kürtler adıyla işgal etmişlerdir. I. Sultan Selim'e kendi istemleriyle bağlandıkları döneme kadar, Kürdistan, kırk altı

bağımsız beylikten oluşuyordu: Diyarbakır, Denver, Şary Sul, Ler, Ardial, Hâkkari Emadiye, Kürkel, Fınık, Hassan Kef, Çemişkezek, Mirdasi, Ekil, Sasur, Hezan, Kilis, Şeruan, Derzini, Erdikan, Hak, Terkel, Seydi, Süleymaniye, Sehran, Tekül, Kalay, Davud, Pelikan, Bitlis, Garzan, Botan (vb.) bağımsız Kürt beyliklerinin etkisi altında bulunuyorlardı.

Mommsen, Roma tarihinde Ermenistan'ı Fırat, Dicle ve Kur ırmakları kaynakları arasına yerleştirmektedir. İngiliz Ansiklopedisi Nuttals, daha açıklayıcıdır ve olduğu gibi kelimeleri sahibiz: "Ermenistan batı Asya içinde bir ülke, Hazar Deniz'inin batısında, Kürdistan dağlarının Kuzeyinde, Türkiye, Rusya ve İran tarafından bölünmüş, Ararat dağının doruklarına ulaşan bereketli vadiler tarafından geçilen bu platoyu işgal eder.

Bu açıkça, Ermenilere, Kürtlerin ülkesi üzerinde haksız istekler ileri sürdüklerini, topraklarını elde tutanlar olarak kime başvuracaklarını göstermektedir.

Kürdistan'ın içinde bulunan Erzurum vilayeti ile ilgili olarak, büyük çalışması içinde Asya kıtasının sınırlarını yerleştiren, büyük coğrafyacı Elisee Reclui'nin otoritesine başvurabiliriz. Ona göre, Kürt çoğunluğunun sınırlarınca yasallaşan bir Kürdistan vardır. Dünya haritasının yakın değişimi çinde ulusal prensibi uygulayan, insanlık görevlerine kendini verenleri aydınlatmak için bu büyük coğrafyacının adını bir görev olarak anmadan edemeyiz.

Yoğun aşiretlerin guruplandığı vadiler içinde, özellikle Zap havzası içinde Türk ve Persler karşısında farklı bir devlet kurma tutkuları olan yeterli güçte bir ulus oluşturmaktadırlar.

İşte büyük bir coğrafyacının 1884'te yazdıkları.

Doğal olarak başka istidatlar Konferans bünyesinde ortaya çıkabilir. Buna karşın, bize göstermektedir ki, kuruluş yolundaki Ermenistan'da merkez içinde çoğunluk olan Kürt halkı, savaşçı ve ulusal bağımsızlık-

larına düşkün olarak, şüphe olmayacak ki, kurulacak Ermenistan'da, Bağlaşıklar sürekli güçlü bir ordu tutmadıkça düzensizlik yaygın bir durumda hükmedecektir. Kaldı ki bu ordunun kendisi, bütün savaşlarda tehlikeye atılacak.

Ermeniler, büyük Ermenistan için hak ileri sürüyorlar; çünkü, İ.Ö. 50 yıllarında Tigran zamanında bir Ermeni Krallığı mevcuttu. Fakat kasıtlı olarak Roma İmparatorluğu'na bağlı olan topraklarının Tigran'ın sağlığında Pompe tarafından tekrar işgal edildiğini eklemeyi unutuyorlar.

O halde bu gözlem etnik ve ırk kaynağı olarak Büyük Ermenistan'ın düşünmelerine izin verecek doğallıkta değildir.

Savunucuları gibi Ermeniler de, istemlerinin haklılığını Kürdistan'da oturan birkaç bin Ermeni üzerine basarak ispat etmeyi denemektedirler. Bu iddiaya yanıt olarak, sadece bir kez daha Nuttals'ın tanıklığına başvuracağız: "Ermeniler tarihin eski dönemlerinden beri komşu ülkelere göç ettiler. Yahudiler gibi çoğunluğu bankacıdır ve sadece ticari işletmelerle ilgilenirler. Kürtler bu bölgelerde geniş kâr alanı bulan ve ticari yetenekleri tarafından yönlendrilen, Kürdistan'da bugün oturan Ermeni azınlığı inkar etmeyi hiçbir zaman aramıyorlar. Sadece Kürtlerden yararlanma niyetleriyle, Kürdistan'a doğru göçü kendi istemleriyle tercih ettiler."

Tamamen aynı niyetin etkisi altında tarihi ihmal ederken, şehirlerde yaşamayı tercih ettiler.

İlgili kanıt sıfatıyla Avrupa ve Türkiye'den çıkan resmi tanıkları aktarabiliriz. Berlin Antlaşması'nı takiben, İngiliz Baker Paşa, Osmanlı Meclis Başkanı Said Paşa ve ileri gelen Ermenilerden Minas Efendi'den oluşan bir komisyon, halk sayımı yapmak amacıyla, Kürdistan'a gönderildi.

Diyarbakır ilinde gerçekleştirilen sayımı, sadece örnek olarak belirteceğiz:

Sonuç olarak verilen 840.000 kişi içinde 600.000 Müslüman ve 240.000 Hıristiyan ve Yahudidir.

Aynı dönemde, Fransa Millet Meclisi'nde 3 Kasım 1896'da yapılan bir tartışma sırasında (4 Kasım 1896 sayılı resmi gazete sayı: 1357-1358) Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yaptı: "Bugün sorun olan, Türk illeri içinde, elimizdeki son istatistiklere göre Ermeniler, halkın %13'ünden fazlasını temsil etmiyorlar. Asya illeri içindeki dağılımları, kimi kez çok yoğun, kimi kez çok serpiştirilmiş, eşitsiz bir yapıdadır. Bir kelimeyle, bu iller içinde bu mutsuz halkın gerçekten çoğunlukta olduğu ve belirli bir otonomi kuruluşunu gerçekleştirebilecek bir merkezi ayırt edemiyoruz."

Bununla birlikte, pek haklı Kürt itirazlarını iyi göstermek için, Rus Genelkurmayı tarafından kaleme alınan ve sadece birkaç önemli kişiye gizil olarak dağıtılan bir broşür metninden parçalar özetleyeceğiz. Sadece Rus Ordusu'nun ve politikasının çıkarları için yazılan bu broşürün gizliliği tartışma dışıdır. Broşür bu sıfatıyla Kürt ve Ermeni karşısında tamamen tarafsız bir niteliğe haklı olarak sahiptir. Bu yazının amacı, sadece titizlikle gizli tutulacak olan bilgileri sağlamaktadır. Van ve Bitlis illerinden söz edilirken, Ermeni iddialarına göre büyük ölçüde ermeni olan bu iki bölgeyle iki ilinde Kürtler Ermeniler'den daha çoğunluktadır. Van'da %26 Ermeniyle karşılık %46 Kürt ve Bitlis'te %39 Ermeniye karşılık %55 Kürt vardır. Diğer kazalara gelince Kürtler Ermeniler'den birkaç kez daha fazla kalabalıktır. Kısaca hangi ilçe olursa olsun Ermeniler halkın yarısını oluşturmuyorlar. Kürtler halkın Hâkkari'de %56, Siirt'te %79'unu oluşturuyorlar. Kürtlerin çoğunluğunun çok açık biçimde belli olduğu bu son bölgelerde oturan Ermeniler Kürtçe'den başka dil konuşmazlar. Aynı şekilde Van ve Bitlis illerinin bazı bölgelerinde Ermeni dili sadece papazlar tarafından bilinmektedir. Bu iki ildeki dinsel dağılıma gelince, dağılım şöyledir: Van ilçele-

rinde %54 Müslaman, %43 Hıristiyan, %3 diğer dinler vardır. Hâkkari ilçelerinde %56 Müslaman, %43 Hıristiyan ve %1 diğer dinler vardır. Bitlis ilinde ve ilçelerinde %60 Müslüman, %40 Hıristiyan vardır. Muş'ta %51 Müslüman, %48 Hıristiyan ve %1 diğer dinlerden, Siirt'te %65 Müslüman, %34 Hıristiyan ve %1 diğer dinlerden Genç'te %69 Müslüman, %20 Hıristiyan ve %1 diğer dinlerden vardır.

Sonuç olarak Van ve Bitlis illerinin toplam 32 ilçesi arasında ancak 8 ilçesi Hıristiyanlar, diğerlerinde Müslümanlar çoğunluktadır.[249] Bütün Avrupa'da Ermeniler lehine sempatinin uyandığı, trajik olayların olduğu dönemde yapılan bütün bu resmi açıklamalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde ve küçük bir çoğunluğun asla olmadığını uzun olarak göstermektedir. Ve bu nedenle, İmparatorluğu bütünleyen bir parça olan Kürdistan'da da çoğunluk olamazlar.

Diğer taraftan bu bölgede Kürtlerin açık çoğunluğunun son kanıtlarına ilişkin olarak sadece bu (son) iki ilde Hamidiye diye anılan süvari alaylarının var olduğunu söylemeliyim. (Bunlar) şu aşiretlerden oluşmuştur. Haydaranlı (aşiret) reisi Mehmet Sadık Bey, Şavli (Cafer Bey), Adamanlı (Ali Bey) Mocuri (İbrahim Bey), Şemşiki (Sadık Bey), Sekiyah (Şeref Bey), Adamanlı (Sümelyan Bey), Hesananlı (Fetullah Bey), Cibranlı (İbrahim Bey), Takuri (Hüseyin Bey), Ertoş (Hasan Bey), Adamanlı (Uşan Bey), Peniyan (Lutfullah Bey), Seyidanlı (Ömer Bey), Allaş ve Haydaranlı (Hacı Demir Paşa).

Van'ın doğusu ve Aladağlar serisinin batısı arasında Haydaranlı Aşireti'nin altı atlı süvari alayı bulunmaktadır. Ahaza Haydaranlı adında Tutak, Malazgirt, Erciş'te oturan bir başka Haydaranlı aşiret daha vardır. Buralarda ikinci olarak Hasenanlı Aşireti kalabalıktır. Mala-

249) Van ve Bitlis İstatistikleri Genel Kurmay İstihbarat Dairesi'ne bağlı Süvari Komutanı Mehmet Sadık tarafından Rusça'dan tercüme edilmiştir. İstanbul 1330 (1914).

zirt, Bulanık, Hınıs tarafında bu aşiretin oluşturduğu beş alayın üçü Bitlis ilinde bulunmaktadır. Üçüncü olarak Zeylan çayı boyunca bulunan Hidmanlılar (aşireti)dir. İki alay oluşturan Cibranlı aşireti Varto kazazında oturmaktadır. Bunlara kıyasla daha az sayıda olan diğer aşiretlerin her biri bir olay oluşturmaktadır. Van Gölü'nün doğu kıyısında Şanlı aşireti, Saray'da İran sınırı üzerinde bulunan Mahmudiye'de de Takuri aşireti bulunmaktadır.

Milan aşireti biraz batıda olmakla birlikte hâlâ aynı sınır üzerindedir. Mocuri Aşireti de aynı bölgededir. Şemsiki aşireti Mahmudiye ve Hamidiye kazalarında Sekiyah aşireti Zap Nehri'nin üst tarafında Alpak kazasında, Seyidanlı aşireti Nursen ve Hamidiye ilçelerinde, Allaş aşireti ise Erciş ve Malazgirt ilçelerinde bulunmaktadır.

Bellibaşlı aşiretlerin dışında bu bölgede alay oluşturan ikinci derecede önemli başka aşiretler de vardır.

Bağımsızlıkları ve ulusal gelenekleri konusunda kırılmaz bir düşkünlükleri olan ve doğal yapılarında şiddet yanlarının üstün bulunduğu aşiretler ve şefleri kendilerine uygulanan (politikaya) karşı hükümetten bağımsızlıkları üzerine ödün istemeye karar verebilirler. Avrupalı bir gücün yardımı altında bile çoğunlukta olan bu savaşçı yapıya, azınlıkta olan Ermeniler tarafından hükmetmeyi ileri sürmek boş bir çaba olacaktır.

Dinsel etkilerden esinlenen misyonerler Kürdistan'a ilk girdiklerinde Kürtleri inandırmakla işe başlarlar. Bu çalışmanın çok zor olduğun çabuk gördüklerinde, çabalarını Kürdistan'da, Hıristiyan mezheplerinin eğitimlerine yönetirler. Bunlar arasında inandırılmaya en yakın olanlar Ortodosk Ermenilerdir. Ve kısa zaman sonra misyoner okullar Ermeni çocuklarıyla dolar. Misyonerler, onlarda büyük duygular uyandırma umuduyla eski krallıklarının yaptıkları fetihleri parlaklaştırırken, Tigran'ın tarihinden bahsederler. Vatan duygularını doyu-

ran bu eğitimin ardından ilk defa Ermenilerin kafalarına bağımsızlık düşünceleri sokuldu. Şüphesiz sonuçlar ön yargısız görülebileceği gibi birbirini takip etti.

Misyonerler konusunda bir kez daha satırlarını özetlediğim Rus Genel Kurmayı'nın broşürüne başvuruyorum:

"Otuz yıldan beri Katolik ve Protestan misyonerler önemli merkezlere, Van ve Bitlis illerine yerleştiler. Bunlar arasında özellikle, okulları daha iyi örgütleyen, yoksulların yardımına ırk ve din ayrımı yapmadan koşan, dinsel propaganda yapan Amerikalı misyonerleri görmekteyiz. Bitlis ve Van misyonerleri içinde farklı meslekların öğretildiği endüstri bölümleri vardır. İşin tuhaf tarafı Ermeni öğrencilerin devam ettiği Amerikan okullarını, çoğunluğu devrimciler olan dünyanın en çetin ve usta propagandacılarının doldurduğunun görülmesidir. Amerikalılar, Ermeniler karşısında bütün cömertliklerini esirgememelerine karşın onlarca sevilmiyorlar."

Doymaz bir ticaret yeteneği her zaman onu olduğundan fazla istemlere itmektedir. Ermeniler şimdi kendilerine daha fazlasının verilemeyeceğini bildikleri haklar istemektedirler. Eski Ermeni Krallığı onlara dar gelmektedir. Ulusal tarihlerinde ünlü Tigran'ın kaybettiği geçici fethin hatırasına sımsıkı sarılırken, Küçük Asya'ya bağlı Kürdistan'ın bir bölümünü de ele geçirmek istemektedirler.

Osmanlı Hükümeti, Avrupa kıtasının müdahalelerinin sonucu, Hamidiye yönetimi altında memnun olmayan Ermenilerin ülkeyi ve Osmanlı milliyetini terk etmelerine gerekli yetkiyi vermeyi kararlaştırmıştı. Binlerce Ermeni Çar İmparatorluğu'nun da çağrıldığı Berlin Konferansı sırasında eski krallıklarının topraklarına doğru böyle göçtüler. Bu göçmenlerin çoğunun topraklarını Kürtlere satması ve onlar arasında bir kısmının topraklarını terketmesi durumu bulunabilir. Osmanlı kanununa göre, üç yıl süreyle sahipleri tarafından işletilmeyen topraklar hükümet tarafından geri alınabilir

ve satılabilir. Ermenilerin topraklarını terketmesi ve Kürtlere satması böyledir.

Anayasanın ilanından sonra, Rusya'ya giden göçmen Ermeniler Türkiye'dekinden daha ağır ve katı Çar rejimi altında bulunuyorlar. Hükümetten yeni sahiplerin zararına topraklarını teslim etmeyi isterken, doğdukları ülkeye yeniden dönmekte acele etmek için genel aftan yararlanıyorlar.

Avrupa diplomasisinin abartmalı istemlerinin karşısında hükümet boyun eğmeye zorunluydu, fakat gün gibi ortada olan büyük haksızlıkla hoşnutsuz kılınan Kürtler bu tür davranışa bütün güçleriyle karşı koydular.

Dünya savaşı patladığı sırada bu anlaşmazlığı düzenlemek için Avrupalı özel denetleyiciler görevlendirilmişti.

Bütün bunlar göstermektedir ki Kürdistan'da oturan Ermenilerden bir çoğu bu ülkeyi kendi istemleriyle terketmişlerdir. O halde yasal olarak bu topraklarda hak iddia etmeye hakları yoktur.

Eğer güçlü bir çoğunluk, memnun edilen bir azınlığı yönetmeye yetersiz bulunuyorsa, bağımsızlığına aynı şekilde düşkün Kürt ırkının azınlık Ermenilerin koruyucu yönetimleri altına alınmasını ümit etmeye izin verilebilir mi?

Ayrıca gerektiği biçimde onaylanmış Avrupalı bir karma komisyon, Kürt toprakları üzerinde oturan Ermenilerin Ermenistan'da oturmayı istemeleri halinde, aynı şartların ve kolaylıkların, komisyonca Kürtlere de uygulanması ve taşınmaz malların geri alınması sorununu araştırmalıdır.

***

Wilson prensipleri gereğince Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması için tamamen özgür ve bağımsızdırlar.

Wilson'un ondört prensibi Osmanlı Hükümeti'nce tamamen kabul edilirken, birçok asırdır egemenlikleri altında yaşadıkları imparatorluğa karşı gelenek ve gö-

reneklerini korurken, doğruluklarından yoksun olmaksızın Kürtler, bağımsızlıklarını isteme hakkına layık olduklarını sanmaktadırlar.

Böylece, bundan önceki düşüncelerden doğan Kürt istemlerini özetlemek için, ilişikte göstereceğimiz harita üzerinde, Kürtlere bırakılmak zorunda olunan sınırlar içinde, Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz.

Kürtlerde ulusal zenginlik hemen hemen yalnızca, iklim nedeniyle yazlık ve kışlık yaylacılığı gerektiren hayvan yetiştiriciliği olurken, bu halkı ekonomik yoksulluktan korumak için Kürdistan'da gösterilen sınırların dışında yaylacılığın olduğunu ısrarla belirtiyoruz.

Sonuç olarak bize bir hak olarak verilen bu bağımsızlığın, uygarlık ve gelişme yolundaki mücadeleye, ülkemizin zenginliklerini işletmeye ve komşularımızla barış içinde yaşamaya izin vermesini diliyoruz.

Barış Konferansı'nda, Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun, ulusal prensiplere göre, sınırlarını bekirlemekle görevlendirilmesini rica ediyoruz.

Bilindiği gibi Kürdistan'da verilen bölgeler içinde bir halk diğeriyle birlikte bulunuyor. Onlara geleneklerine uygun olarak özel bir statü uygulanabilecektir.

Eğer onu özgürlüğe bırakırsak, kendisini gençleştirmekte kararlı çok eski bir halkın geleceğini ve yaşamını Kongrenin adaletine tam bir umutla emanet ediyoruz.

Paris 22 Mart 1919
20 Avenue Messine

General Şerif Paşa
Barış Konferansı
Kürt Heyeti Başkanı

TEPKİLER - TARTIŞMALAR

Belgeleri Açıklasın

Derginizin 16 Temmuz sayısında yer alan Doç. Dr.Ünsal Yavuz'un "Jön Kürtler"e ilişkin görüşmelerinin Türkiye'de alışılagelmiş biçimde ezberlenen görüşlere uygunluk içinde bulunması, aynı belgeleri inceleme şansına sahip olan biri olarak doğrusu beni üzdü. Türkiye toplumsal mozaiğinin bir kesimine karşı yıllardan beri empoze edilen "dış desteğin" ne tür bir ilişki sonucu ve amaçla yapıldığı artık açığa çıkartılması gereken tarihsel olgulardandır. Tarihi işlemediği biçimde ele almak ve onun adına "versiyon"lar düzenlemek geleceği yaratmak isteyen bilimsel düşünce ile çelişir bir durumdur.

İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan devleti kurma girişimlerinden çoz söz edilmektedir. Ancak bu devletin neden kurulmadığından kimse söz etmemektedir.

Bilindiği gibi Wilson prensipleri çerçevesinde her ulusa bağımsızlıklarının tanınacağı söylenirken bu haktan yararlanmayan tek ulus bölgede Kürtler olmuştur. İngilizlerin Türkiye'deki Kürtlere yeterli el atamadıkları için bunu gerçekleştiremediklerini düşünelim. Peki Irak Krallığı'na bırakılan İngiliz işgal altındaki bölgede hangi nedenler bir Kürt devletinin kurulmasına engel oldu?

İngiliz kışkırtmasını Noel adında bir yüzbaşının üzerine yıkmak tarihle biraz alay etmek olmuyor mu?

Sayın Ünsal Yavuz'un belirttiği gibi, Fransızlar "hatalarını" sonradan değil, I. Dünya Savaşı'nın hemen sonunda değiştirmişlerdir. Ortadoğu'da Fransız diplomasisinin ünlü ismi Georges Picot, bırakınız bağımsız bir Kürdistan'ın, otonom bir Kürdistan'ı bile bölgesel çıkarlarına aykırı bulmaktadır. Bu tarih 12 Ocak 1919'dur ve Kemahlist hareketin gelişmesi karşısında bu kararı almış değillerdir.

İngilizlere gelince: Onlar önce Kürt Emirliği'ni Irak Krallığı üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanmayı denemiş ancak Irak Krallığı'nın Kürtlerle başedemeyeceğini anlayınca bu görüşten vazgeçmişlerdir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz kuvvetleriyle bölgede savaşan tek güç Kürtlerdir ve bu savaşı tarihçiler görmezlikten gelmektedir. İngilizler için Kürt sorununun esas yeri işgal altında tuttukları ve süren İngiliz karşıtı ayaklanmalar nedeniyle bir türlü düzeni oturtamadıkları Musul ve Süleymaniye'deki Kürt bölgesidir.

İngiliz ve Fransızların Kürt sorunu karşısındaki çelişkili gibi görünen tutumları Kemalistlere olan bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Çünkü Fransızlar daha Sivas Kongresinin hemen ardından Kemalistlerle görüşmeye geçmişlerdir. Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot ve Sivas Kongre delegesi Refet Paşa (Bele) arasında yapılan bu görüşmedeki ana konu bağımsız Kürt devleti sorunudur. Ve bu konuda Fransa'nın tavrı belgelerde açıktır. İngilizler ise, Bolşeviklerle iyi ilişkiler içinde olan Kemalistleri zor durumda bırakmak için, onların üzerinde bir baskı unsuru yaratmak için kuzeydeki Kürtlere de el atmak istemişlerdir. Yoksa bağımsız devlet kurmak amacıyla bir çalışmaya girmemişlerdir. Aynı şeyi Kemalistler Güneydeki Kürtler üzerinde İngilizlere karşı denemişlerdir. Eski Musul Valisi Haydar Bey güneydeki isyan liderlerinden Şeyh Taha ve Simko

ile Şemdinan'da görüşerek İngilizlere karşı isyanı yükseltmeleri halinde kendilerine yardım edileceği sözünü bu amaçla vermiştir. Ancak bu yardım Haydar Bey'in TBMM'de yaptığı konuşmada açıkladığı gibi çeşitli tehlikelerden ötürü "çok cüz"i tutulur. Kemalistlerin bu yardımı bağımsız bir Kürt devletinin kurlaması için verdiğini kim iddia edebilir?

Bu yoksul halka her gün şüpheli gözlerle bakmak onları uç noktalara itmez mi? Bu tavırla hangi sorunun üstesinden gelebiliriz? Öyleyse vazgeçelim bundan, vazgeçelim ve tarihe hakkını verelim.

Hasan Yıldız
Tempo Dergisi
13-19 Ağustos 1989

Belgelerle Cevap ...

Bölgedeki Kürt sorununun uluslararası boyutu, özellikle İngilizlerin oyunları, daha önceleri başka bilim adamları tarafından İngiliz arşivlerindeki belgelere dayanılarak ortaya konmuştur. Benim çalışmam ise Fransız arşivlerindeki belgelere dayanılarak bu gerçeğin pekiştirilmesiydi. Ancak söz konusu cevabı yazan okuyucu, pek de ne dedeği anlaşılmayan yazısında, bu gerçeği reddederek, bölgede bir Kürt devleti kurulması amacıyla hiçbir girişiminin olmadığını savunmuş ve "istenseydi kurulurdu" demeye getirmiş. Ancak, Hasan Yıldız'ın elinde çok geniş arşiv inceleme olanağı olduğunu ima etmesine karşın, yazısında bu tür belgesel bir araştırma yapmadığı rahatça anlaşılmaktadır. Ancak bir takım ikinci şahıslarla elde ettiği belgelere dayandığı izlenimi vermekte.

Bizim tavsiyemiz, madem elinde çok geniş arşivleri tarama olanağı vardır, aşağıda sunacağımız belgelere göz atmasıdır.

1 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, La Revolte au Kurdistan E. Levant (1918-1929) serisi Vol. 101.

2) Aynı arşiv, aynı seri; Caucase-Kurdistan, Vol 12-13.

3) Aynı arşiv, aynı seri; Vol. 169.

4) Chateau de Vincennes, Archive de Guerre 7N3210.Dos 7-8.

5) Aynı arşiv 7N3210, Dos 1 Le Mouvement National başlıklı rapor.

Taktir edilecektir ki, tavsiye edebileceğim belgelerin tümü bu değildir, hem yer darlığından, hem de yalnız yukarıdaki belgeler yeterli olacağından, böyle bir sınırlandırmaya gidilmiştir.

Aynı belgeleri inceleme şansına karşı kapsamlı bir çalışmanın içinde olabileceği düşüncesiyle, bir başka tavsiyem sakın yabancı arşivleri taramadan böyle bir iki resmi mektupla sonuca ulaşmaya çalışmamasıdır, çünkü akademik Arena acımasızdır.

Eğer yine de ilginiz devam ediyor ve belgeler üzerinde tartışmayı arzuluyorsanız, bu kez sizi üniversitemde misafir etmekten mutluluk duyacağım.

Doç. Dr. Ünsal Yavuz.
Tempo Dergisi
20-26 Ağustos 1989

"Belgelere Cevap"a Yanıt: Tarihi Değerler, En Gerçek Değerlerdir

Derginizin 9-16 Temmuz sayısında Sayın Doç. Dr. Ünsal Yavuz'la yapılan röportajın ardından, yabancı güçlerin Kürtlerle ilgileri üzerine Arena'da süren tartışmalarımızın belgeler boyutuna getirilme zorunluluğu ortaya çıktı. Tarihimizin karanlıkta kalan sayfalarının açığa çıkması bakımından bu fırsatı derginizin en iyi şekilde kullanacağından eminim. Türkiye'de alışılagelen, resmileştirilen ve bu anlamda şu veya bu siyasal gücün haksız biçimde siyasal dayanakları haline getirilen tarih anlayışına karşı "alternatif bir tarih" yaratılması zorunluluğu kendisini kuvvetle hissettirmektedir. Nitekim derginizin çeşitli sayılarında bunun izlerini görmek mümkündür.

Sayın Doç. Dr. Ünsal Yavuz'la olan tartışmalarımızın özü bölgede bir Kürt devleti kurulmasına ilişkindir. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ilgili devletlerin ortaya koydukları politikaları açıklama istemimi Sayın-Yavuz "İkinci şahıslardan elde edilen" belgeler olarak değerlendirerek küçümsemektedir. Ancak üzülerek belirteyim ki Sayın Yavuz kendi gücünü resmi tarihin "apriori" bilgisinden almaktadır. Onun bir bilim adamı olarak daha objektif olmasını beklemek, bu kavrama duyduğum saygıdan ötürü hakkımdır. Bu, sadece benim değil, bilime saygı duyan herkesin hakkıdır.

Gösterme çalıştığım belgeler "bir iki resmi mektup" değildir. Hele "ikinci el" hiç değildir. Bölgede devlet po-

litikasının uygulayan birinci derece kişilerin raporlarıdır. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde E. Levant serisinde Türkiye ile ilgili ciltlerini de kapsamaktadır.

Ben, sorunu esas olarak, İngiliz ya da Fransızların bağ kurdukları birkaç aşiretin ilişki zincirinden koparıp politik bir yöne aktarmaya çalışmak istemekteyim. Sayın Yavuz tarafından anlaşılmamam sorunun bu kompleks karakterinden gelmektedir. Bölgede Kürt sorununun içinden çıkmak ancak bu kompleks karakterin iyi bir analiziyle mümkündür. Eğer tarihsel verileri önyargısız biçimde inceleyecek olursak İngilizler'in Güney'de Kürtlere verdikleri devlet sözünün, 1921'de Kemalistlerin Kürtlere verdikleri "Otonom Kürdistan" sözünden farklı bir yanı yoktur. Kemalistlerin Kürtler'e otonomi sözü, Lozan görüşmeleri sırasında diplomatik bir girişim olarak yapılan Mustafa Kemal'in 16 Ocak 1923 tarihli konuşmasından çok öncelerine, Kasım 1921 yıllarına dayanmaktadır. Ancak böyle bir girişim hiç bir zaman gerçekleşmedi. Aynı soruyu İngiliz politikası açısından ele alıp incelediğimizde karşımıza yığınla tepki çıkmaktadır. İngilizler bağımsız bir Kürt devleti kurmak istemişler de Kürtler böyle bir devletin kurulmaması için mi yıllar boyu onlara karşı savaş vermişler? Bunu anlayabilmek için Sevr görüşmelerinin seyrini iyi takip etmek gerekmektedir.

İngiliz subayı Noel'in çalışmalarına gelince: Bu kişinin çalışmalarını İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Holdane maceracı bulmaktadır. Çünkü kendisi Kürdistan sorununu iciddi bulmamakta, en katı yöntemlerle Kürtlerin üzerine gitmektedir. İngiliz devlet politikası Irak Arap Krallığı'nın bir düzene oturtulmasından yanadır. Bu anlamda çalışmaları bir İngiliz ajanı olarak bölgede geçen olayların izlenmesiyle ilgili olarak kalmıştır. Bu nedenle bu kişinin maceracılığı yeni bir "Arap Lawrence" olmasına yetmemiştir.

Öyle sanıyorum ki sorunu resmi görüşlerin ağır baskısı altından kurtarıp, objektif değerlerle incelediğimizde ilgili tüm devletlerin Kürtlere yönelik politikalarını açığa çıkarmak zor değildir. Bunun için sadece yılların şartlanmışlığından bizi kurtaracak ilk adımı atmak yeterli olacaktır. Bu anlamda çağdaş antropologlardan Claude Levi-Strauss'un bir sözü burada daha anlaşılır olmaktadır: "Her türlü anlaşılırlık arayışının çıkış noktasını tarih oluşturur. Kimi meslekler için söylendiği gibi, tarih herşeye götürür adamı, ama içinden çıkmak koşuluyla."

Şimdi beni alışılagelmiş görüşlere "çomak" sokmakla suçlayabilecekler. Ancak "yanlış tarih" diye bir kavram tanımıyorum. Tarihin ancak "yanlış yorumu" yapılabilir. Çünkü, tarihsel olgular, "olup-biten" olgular olarak en gerçek değerlere sahiptirler. Sanıyorum bizde eksik olan, sorunun bu yönüdür.

Hasan Yıldız
Eylül 1989

Kendi Tarihi İle Hesaplaşmayan Geleceği Yakalayamaz

Aşağıda sunacağımız yazının ilginç bir öyküsü var. Öykünün başlangıcı 1987'nin Ağustos ayında 2000'e Doğru'ya kapak konusu yapılan ve şimşekleri üzerine çeken M. Kemal'in "Kürtlere Özerklik" planıyla ilgilidir. Daha sonra 2000'e Doğru sık sık çeşitli devlet görevlilerinin ağzından ve özellikle askeri çevrelerden aldığı demeçlerle M. Kemal'in Kürtlerle ilgili düşüncelerine haklılık kazandırmaya çalışan görüşlere en ön planda yer verdiler. 4 Mart 2000'e Doğru, 7 Ekim 1990 Yüzyıl dergilerinin de ve hemen hemen her sayısında bulabileceğiniz yorumlarıyla kendi tarihselliklerine uygun bir kamuoyu yaratma çabalarını dergilerinin de popülaritesini kullanarak yoğunlaştırdılar.

Ancak bütün bu çabalar zoraki bir tarih anlayışı yaratmaya çalıştığından bir yerde çatlak veriyordu. Kürt ulusal hareketi desteklenir, ona tarihsel veriler sunulurken, hiç de bilimsel olmayan bir yöntem kullanılıyordu. Bu siyasi çevre, desteklerinin kaynaklarını Kemalist düşüncenin kendisinde arıyorlardı ve bu noktada birçok soru da peş peşe geliyordu. İktidar eskinin bütünüyle elit bir tabaka elinde yoğunlaştığını ve bu elit'in M. Kemal tarafından kontrol edildiği bir dönemde Kürt sorunu hakkında bu kadar iyi sözler sarf eden bir devlet adamının neden eylem düzeyinde tam tersi işler yaptığı sorgulanmaktan ısrarla uzak tutuluyordu. Teori ve pratik üzerine yapılan tartışmalara çok yakın bir çevreden

gelen 2000'e Doğru her nedense Kemalizm'in teorisiyle pratiğini esaslı bir eleştiriye tabi tutmaktan, analiz etmekten kaçınmaktadır. Bu çevrenin kendi tarihleriyle hesaplaşmadan, bu tarihi yaratanların düşüncelerini sorgulamadan, pragmatik bir anlayışla Kürt sorununa sarılmaları durumu vardır. Eğer gerçekten bu arkadaşlar Kürt ulusal hareketinin dostları olduklarını göstermek istiyorlarsa Kemalizmi hoş göstermek yerine ilk önce onu bilimsel eleştiriye tabi tutmalıdırlar. Bu dostluğun da, samimiyetin de, bilimselliğin de temel şartıdır. M. Kemal'in söyledikleriyle yaptıklarının birbirini tutmamasının yükü ne bir soru işareti olarak ortada bırakılabilir, ne de kamuoyunun omuzlarına terk edilebilir. Bunun sorumluluğu ilgili tüm çevrelerindir.

Türkiye'de Kemalizmle dirsek temasında bulunarak M/L edabiyatı yapmanın olanaksız olduğu uzun yılların tecrübesiyle gün gibi ortadayken, ona sarılmanın ve kendisine ait olmayan değerlerle yüceltilmesinin gerisinde politik bir kaygı olmalıdır düşüncesindeyiz. Eğer tarih sorgulanmak ve kendi reel dayanakları üzerine oturtulmak isteniyorsa Kemalizme de kendisine ait roller yüklenmeli, öyle ele alınmalı ama onun olmayan değerlerle olumlaştırmaya çalışılmamalıdır. Bu bilimselliğin ve tarihselliğin bir gereğidir. Fazladan katılan değerlerin teorik olarak özümsenmesi zordur. Toplumsal ruh bu tür değerlere karşı şüpheci ve yabancıdır. Özümsenmesi oldukça zordur.

Ben, Kemalizme kendi gerçekliğiyle yaklaşmayı hem halkların kardeşliği açısından hem de tarihsellik açısından bir metod sorunu olarak görmekteyim.

Çünkü biliyorum ki gerçek en güzel dosttur.

2000'e Doğru Bu Belgeyi Neden Yayınlamıyor? Bir Soru, Bir Yanıt, Bir Belge

2000'e Doğru'da yayınlanması için gönderdiğim bir yazının tam bir yıl sonra hatırlanması ve bunun için

çağrı yapılması doğrusu beni şarşırttı. Şüphesiz tarihe mal olmuş bir belgenin her zaman için geçerliliği vardır. Öyle oldu ve 17-23 Şubat tarihli Yeni Ülke gazetesinde konu yeniden gündeme geldi.

Aşağıda sunacağım belge gerek Yeni Ülke'de çıkan Mecliste görüşülen "Kürtlere Özerklik Tasırısı"nın, gereksek 1987 yılında 2000'e Doğru'da yayınlanan M. Kemal'in diliyle "Kürtlere Özerklik" sorununun ilk temel belgesi olma özelliğini taşıyor. Bu anlamda tamamlayıcı bir belgedir. O günlerde sizlere gönderdiğim yazıda bu tür belgeleri yayınlamakla yapmış olduğunuz hizmetleri övmüş, ancak belgelerin veriliş şekliyle kamuoyuna Kemalizmi sempatik gösterdiği için eleştirmiştim. Yine söz konusu sayıda sanki herşeyin 1924 Anayasası hazırlanana kadar "iyi" gittiği; ama bu tarihte bilinmeyenlerin devreye girdiği ve M. Kemal'in Kürtlerle ilgili söz konusu demecine neden "itibar edilmediği" şeklinde sorular soruldu. Oysa M. Kemal'in 16-17 Ocak 1923 tarihli İzmit konuşması, izlenen bir siyasetin devamından başka bir şey değildir. Bu konuşma yapıldığı zaman Lozan Konferansı'nda azınlıklar sorunu görüşülmektedir. Konferans kararları içinde sadece "Kürt" kelimesi geçmemesi için yoğun bir mücadele veren İsmet Paşa ve Arnavut kökenli Dr. Rıza Nur'un zor durumunu dışardan kurtamak isteyen M. Kemal, Bağlaşık güçlere Türkiye'nin Kürt sorununa ne kadar iyi niyetle yaklaştığını göstermek istemiştir. Tamamen politik bir manevra olan bu açıklamalar ne yazık ki doğrulanmış saygın bir görüş gibi verildi. Tarihsel olaylara ve olgulara kendilerinin bizzat yüklenmediği anlamlar verilerek abartılmasının, olguları gerçek değerlerinden uzaklaştıracağı bilenen bir gerçektir. O halde tarihe mal olmuş kişileri ve olguları kendi haklarıyla elde ettikleri yerlerde neden ve niçin rahatsız edelim? O günlerde yayınlanan belgelere realist bir bakışla yaklaşılmadığından bugün bir dizi devlet görevlisinin bundan 70 yıl önceki bir çözüm önerisini tekrar ele almaları karşısında şaşkın vaziyette duruyoruz. 1921'li

yıllarda tartışma konusu edilen otonom sistem bugün Özal tarafından tekrar gündeme sokuluyor. Dünyadaki gelişmeleri izleyen herkes birbirine rakip de olsalar, aynı noktadaki önerilerde birleşebiliyorlar. Eski Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Şeref Akıncı'nın, emekli Korg. İsmail Selen'in (bkz. *4 Mart 1990, Yüzyıl*) ve Körfez krizi sırasında yine eski K. K. Komutanlarından Necdet Öztorun'un demeçlerine (*7 Ekim 1990, Yüzyıl*) bakıldığında "Kürt Sorununa Çözüm" önerilerinin hangi noktalarda boyutlandığını bize göstermektedir. Kafasını kuma sokan çok "demokrat" muhalefetimiz ise inatla "klasik" yolda devam etmenin hüzünlü şarkısını söylemektedirler. Onlar Özal'ın her ne yaptığına karşı olma gibi basit ve ilkesiz bir politika yürüttüklerinden ve daha kötüsü çağı yakalayan gelişmiş çözüm önerilerini sunmadıklarından birbirini tutmayan demeçlerle kendilerinin daha fazla teşhir olmalarını sağlıyorlar.

Özal muhalefetle kedinin fareyle oynadığı gibi oynuyor. Sadece onlar mı? Bizim sol politikamız bundan hiç mi yara almadı? Geliyorum diyen tehlikeyi hiçbir önlem ve politika tayin etmeden izlemekle yetinen "otonomcu" Kürt solu şimdi Özal ile sorunun detaylarını tartışma durumundadır. Sömürgeci yönetimlerden askeri çözümün artık sonuç almasının mümkün olmadığını gören Özal, sorunun ekonomik boyutuna ağırlık vermektedir. Ekonomi olarak insanların ve ülkelerin birbirine bağlı olmaları önkoşulundan hareket eden Özal'ın programına yardımcı olan bir diğer sosyo-ekonomik etken, gelişmiş kapitalist ülkelerin "decentralisation" (yerinde yönetim) politikasını hızla uygulamalarıdır. Fransa ve İspanya bu uygulamaları son yıllarda bir çözüme ulaştırmış durumdadır.

Musul-Kerkük Senaryosu

Artık günümüzde dünya dengeleri ve halkların psikolojik durumları gözönünde bulundurulmadan rastgele

herkesin kafasına estiği gibi sağa-sola saldıramayacağı bilinmelidir. Bu, ABD emperyalizmi de olsa böyledir. Kamuoyunu hazırlamak ise basın teröristleriyle devlet arasındaki ilişkiden geçmektedir. Körfez krizi öncesi ve sonrası ABD, saldırgan ruhuna yasallık vermek için sabırla bekledi. Her nedense kimi sol çevreler Noriega ve Saddam'ın ABD yanlısı politikalarına bakmadan bu kişiler ulusun gerçek temsilcileri gibi tanıtılmış ama bu ülkelerdeki demokratik muhalefet her nedense dikkate alınmamıştır. Bu durum, ABD hesabına yıllarca Filipinleri yöneten Markos'un tam düşüceği günlerde Sovyetler tarafından desteklenmesine benzemektedir. Tüm bu politikasızlığın gerçek nedeni ise alternatifsizliktir. Ama ehven-i şer'in de ne kötü politika olduğu bilinmelidir.

Bu söylem içinde İran-Irak savaşı sırasında kamuoyunda sık sık gündeme gelen Musul-Kerkük senaryosu da böylesi bir psikoloji hazırlığın ifadesidir. Bu senaryonun nedeni, doğrudan İran'ın savaş stratejisine bağlıdır. 1986 yılında Türk yetkililerinin ele geçirdiği sanılan bir plana göre İran, savaş sonu Irak topraklarını 3'lü bir Cumhuriyet ile yönetmek istemketedir. Kuzeyde Kürt, Güneyde Şii ve Ortak Irak kesiminde Suriye Bass partisi yanlısı bir Cumhuriyet oluşturulması fikri yürürlüğe konamadı. Eğer konsa idi, o zamana kadar hazırlanan kamuoyunun "milli"duygularını arkasına alan Ordu Irak'ın toprak bütünlüğünü bahane ederek Musul ve Kerkük'e kadar gidebilecekti. Böylesi bir durumu ise Suriye dışında diğer tüm Arap ülkelerinin destekleyeceklerini ve hatta Saddam'ın bile onayını alacağını söylemeye gerek yok.

Bu plan körfez krizi nedeniyle tekrar gündeme kondu. Ancak bu keze roller değişikti. Kimin kimin yanında olduğunun hiç bir garantisinin bulunmadığı bir dönemde bizim İsrail'in savaşa girmesi halinde yürürlüğe konabileceğini sandığımız bu plan da havada kaldı. gelinen bu aşamadan sonra kimse Kuveyt gibi küçük bir

ülkenin toprak bütünlüğü için hareket egeçen Batı'da Irak'ın sınırlarını masaya koymasını beklememelidir. Dolayısıyla bu krizden ABD güdümüyle ayrı bir Kürt devleti bekleyenler sükût-i hayale uğrayacaklardır.

Ve İşte Belge

Özal'ın ya da ABD'nin Kürt sorununda ileri sürdükleri öneriler yeni değildir. Bu önerilere yer yer dikkat çekildi. Daha sonra SHP Kürt sorununa ilişkin rapor hazırlarken Özal'ın elinde bu raporun daha gelişmiş şeklinin bulunduğu vurgulandı. Otonomcu Kürt çevreleri uyarıldı. Ama görünen o ki, şaşkınlık, dar görüşlülük sol politikada hâlâ egemen, Neyi istediğini bilmeyene kimse bir şey vermez. Vereceği zaman da kendisi tayin eder. Türkiye'de de olan budur. Derginizde çoğu kez vurgulanan "önce ez, sonra ver" mantığı bunun ifadesidir.

Tarih 70 yıl sonra tekrar yazılıyor ve kaçınılmaz gerçekliğine doğru hızla ilerliyor.

M. Kemal Kürt sorununun yoğun biçimde tartışıldığı bir dönemde, dağınık Kürt gruplarının "siyasallaşmamış" seslerini iyice boğmak için bizzat kendisi tarafından bir kampanya başlatır. Koçgiri bölgesi ve Mardin'de Milli aşireti ayaklanmasıyla süren huzursuzluğu dindirmek için M. Kemal tarafından Kürdistan'a heyetler gönderilir. Bu heyetlerin başına dini bir otoritesi olan ve M. Kemal'e büyük hizmetlerde bulunan Şeyh Ahmet Senusi getirilir.

Bu karma heyet, Eylül 1921'de Bitlis ve Van yöresine gider. Kürtler arasında birlik çalışmaları yapar. Heyetin önemli görevlerinden biri de Haziran 1921 de Kürtlerle yine resmi olmayan görüşmeler sonucu ele alınan öneriler üzerinde durmaktır. Hamidiye alayları eski komutanlarından Pirizade Bekir ile yapılan görüşmeler sonucu TBMM'ne sunulan önerilen şu maddelerde toplanmıştır:

1) Kemalist hükümet tarafından Kürtlerin yaşadığı bölgede otonom bir Kürt devletinin tanınması,

2) Sınırlarının Kürtler ve dostları tarafından çizilmesi,

3) Türk jandarması ve devlet görevlilerinin geri çağrılması,

4) Otonom Kürdistan örgütlenme işlerinden Türkiye'nin elini çekmesi,

5) Ankara Hükümeti tarafından toplanan tüm askeri vergilerin ve askeri bağışıklıkların Kürtlere tahsis edilmesi,

6) Türkiye sınırları içinde kalan Kürtlerin korunması ve orduda bulunan Kürtlerin salıverilmesi (Haziran 1921).

Tam yetkili olarak bölgede görüşmeler yapan bu heyet, öneri ve karşı önerilerle Ankara'ya döner. Burada açıklanan sonuç bildirgesinde otonom Kürt hükümetinde yer alacak olan bir Türk vali yönetimi altında, bütün Kürt şehirlerinin birleşmesi koşuluyla Kürdistan'ın statüsü şöyle belirlerin: Kürdistan valisi TBMM tarafından Ankara hükümeti önerisi üzerine, Meclisteki Kürt temsilciler tarafından önerilecektir. Genel valinin ve yardımcının görev süreleriyle otonom yönetim süresi 5 yıl olacaktır. Bu statünün yenilenmesi veya Kürt halkının bağımsızlığı, yapılacak olan bir referandumla belirlenecektir. Hükümet merkezi, Kürt şehirlerinden biri olacak ve 12 üyeli bir Kürt konseyi oluşturulacaktır. Kürdistan'daki devlet memurlarının yarısı Kürt, yarısı Türk olacaktır. Kürt önerileri içinde bulunan 6. maddedeki "Orduda bulunan Kürtlerin salıverilmeleri" konusunda M. Kemal yönetimi ihtiyatla bunların salıverilmesinin mümkün olmadığını vurgular. (*Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivi, Kürdistan dosyası, Cilt 1§3, s. 12-14*). Bu öneri ve karşı öneriler savaş içinde gerçek başka bir yönde toplanmaktadır; bir kere yapılan bu girişimler bir zorunluluğun sonucudur ve Kürdistan'da süren karışıklıkları sakinleştirmek içindir. Öte yandan

Kürt gruplarının dağınık halde bulunmaları bu görüşmelerin resmiyet kazanmasına engel olmaktadır. Fransız Devlet Arşivlerinde bulunan belgelerden, Kemalist yönetimin karşısında birleşmiş güçlü bir Kürt grubunun çıkmaması için özel bir çaba safettiği ve bu görüşmelerden resmi bir sonuç çıkmaması için çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim biraz daha siyasal eğilimleri ağır basan, İstanbul'dan Ankara'ya gelen Halil Bey başkanlığındaki heyetle yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmaz veya çıkartılmaz.

Bu heyet Mustafa Kemal tarafından Kürtlere otonomi verileceği sözünü alarak geri döner. 17-23 Şubat 1991 tarihli Yeni Ülke gazetesinde "Kürtlere Özerklik Tasarısı Meclis'te" başlığı ile çıkan 10 Şubat 1922 tarihli Meclis kararı işte bu gelişme ve görüşmelerin sonunda gizli kapaklı "resmi"bir sonuca dönüştürülmüştür. Gizli kapaklı kalmasının nedeni ise emperyalist "gavurlara" koz vermemek içindir. Meclis Gizli Celse Zabıtlarında henüz yayınlanmamış bir çok otorumun olduğu görülmektedir. Fransız gizli belgelerinde görülen ama bu zabıtlarda yer almayan 3 Ocak 1923 tarihli Musul sorunu üzerine yapılan görüşmeler yine bunlardan biridir. Bu görüşmelerde İzmit Mebusu Sırrı Bey, bir İngiliz belgesine atfen yaptığı konuşmada Musul'un İngiliz Yüksek Komiserliği'ne mi yoksa Bağdat'taki Faysal Yönetimine mi bırakılacağı sorusuna Dışişleri Vekili'nin verdiği yanıta değinir. Ancak sakıncalı bulunduğundan bu yanıtı okumaz. Bunun üzerine Genç Mebusu Hamdi Bey'in Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü'nün ve Muş Mebusu Osman Kadri Bey'in tepkisini çeker.

Mecliste gizli işlerin donduğunu ve Musul'un terkedilmesine karşın en büyük tepki "vatanlarının bölünmesini" istemeyen Kürt Mebuslarından gelmiştir. Oysa Türkiye'de Kürtler her zaman bölücülükle suçlanmışlardır.

Görülüyor ki tarih bilincinin gücü herşeyi zamanla açığa çıkarmaya yetiyor. Tarihin karanlık sayfalarına

karşı şüpheci yaklaşımlar anlaşılır olabilir. Ama tarihten alınan deneyleri bugünkü Kürt hareketinin modern bir siyasi yapıya kavuşturulması gözümüzün önünde süren gelişmelere müdahale açısından hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır.

Özal'ın ve ABD'nin Kürt politikasına sempatiyle bakan "sol"a ve herşeyi ABD karşılığında arayanlara Lenin'in şu sözlerini hatırlatmakla yetinelim: "İnsanlar ahlaki, dini, politik ve sosyal cümlelerin, beyanatların ve vaatlerin berisinde gizlenen bu veya şu sınıfın çıkarlarını ayırt etmeyi öğrenmedikçe politikada her zaman başkalarının ve kendilerinin saf kurbanları olmuşlar ve olacaklardır."

Not 1:

Söz konusu imza kampanyamız ABD'nin planını açığa çıkardığı için değil, bir Kürt devleti sorunun kamuoyunda "zan" altında bıraktığından ötürüdür. Bağımsız Kürdistan sorunu bir başka büyük krizin gündemine sokulabilir. Yakın bir gelecekte böylesi bir kriz görülmüyor. Ancak bağımsızlıkçı güçler bu gündemi zorlayabilirler. ABD'nin ise bugünkü tavrı ortadadır. Abartmalara gerek yoktur.

Not 2:

Şubat 1990'da gönderilen bu yazının biraz daha değişik bir yorumu dergide yayınlanmamış, fakat her nedense, tam bir yıl sonra 3 Mart 1991'de Yüzyıl dergisine verilen bir ilanla belge konusunda yardım istenmiştir. Ancak tam bu sıralarda dergide "ABD'nin Körfez Krizi sonrası bir Kürt devleti kurma hazırlığı içinde olduğu" şeklindeki temelsiz propagandalarına tepki olarak bir imza kampanyası açılmıştır. Bu protestoya dergide yer verilmiştir. "Not 1" bu protestoyla ilgilidir.

Hasan Yıldız

Uğur Mumcu'ya Mektup

Sevr-Lozan ve Şeyh Said Üzerine

Batı'da ne zaman ki Kürt sorunu tartışma konusu edilir, Türkiye'de gözler hemen Sevr'e çevrilir. Lozan dayanak yapılarak bu tür girişimlere karşı konulur. Kamuoyu Sevr denen canavarla etkilenmeye çalışılır. Böylece "milli birlik ve bütünlük korunmuş olur!... Hep bir ağızdan "Türkiye'de Kürt azınlığı yoktur, Lozan'a baksınlar" denir. Sorunu zorunlu olarak az ya da çok gündemine alan çevreler dahi bu bakış açısının etkisiyle topa tutulur. Gözler tekrar tekrar Kürt isyanlarının aydınlanmamış sayfalarına çevrilir. Bu sayfalar arasında "bit yeniği" arama her nedense vazgeçilmez bir alışkanlık olarak yerinde durur.

Sayın Mumcu,

Siz herhangi bir gazeteciden bilime daha yakınsınız. Daha doğrusu yakın olmanız gerektiği düşüncesindeyim. En azından sahip olduğunuz konum bunu gerektirir. Bu açıdan sizin kaleminizden gezateciliğin sansasyonelliğini değil bilimselliğini görmek biz okuyucuların hakkı olmalıdır. Öyle görünmektedir ki resmi tarihin şartlı verileriyle daha epeyce boğuşmak gerekecektir. Araştırmalarda bu şartlı verilere kaynak teşkil eden alıntılar aramaktan kurtulmadıkça doğruya ulaşmak o derece güçleşecektir. Örneğin bir tezi savunmak için İsmail Beşikçi'nin dünü ve bugünü arasındaki çelişkiler-

den hareket ederek bir yere varmak olanaksızdır. Böylesi bir veri ancak o kişinin kendisine ait bir hatasıdır. Bunun tarihi bağlayıcı hiçbir yanı yoktur. Sözkonusu araştırmalarda böylesi çelişkilerin kaynak olarak kullanılması bilim açısından sakıncalıdır. Çeşitli sol grupların Marx ve Lenin'e ait alıntılarıyla birbirlerini nasıl alt (!) ettiklerini gördüğümüz, yaşadığımız bir toplumdan geliyoruz. Bu nedenlerle söz konusu yöntemin sakıncalarını çeşitli nedenlerle siz de dile getirmektesiniz.

Tarihsel olgular olup/bitmiş olaylar olarak kişilerden ve niyetlerden bağımsız bir durumdadırlar. O bir yerlerde durmakta, kendisine kavuşulmasını beklemektedir. Bir araştırmada en tehlikeli yan çeşitli nedenlerle sahip olunan apriori bilgilerdir. Bizde birçok araştırmacının çelişkili yaklaşımları işte bu apriori bilgiler nedeniyledir.

Şeyh Sait üzerine yayınladığınız araştırmada benim kitabımdan da yaptığınız alıntılarla İngilizler'in Kürt sorunundaki parmaklarını göstermeye çalışıyorsunuz. Örneğin General Kürt Mustafa grubunun İngiliz propaganda bildirileriyle Güney Kürdistan'a hareket ettiğini alıntı olarak gösteriyorsunuz. Ben Kürt sorunuyla ilgilenen bir araştırmacı olarak bu ve bunun gibi onlarca alıntıyı asıl kaynaklarından hiç çekincesiz kitabıma aldım. Daha nicelerinin olduğunu, Kürt sorununa sahip çıkanların politikada içine düştükleri nice komik olayların olduğnuu burada da belirtebilirim. Ancak tüm bunlar modern Kürt hareketinin sahip olduğu çıkmazlardır ve ayrı bir araştırma konusudur.

İşte bu General Kürt Mustafa, İngiliz Mandası altındaki Kürdistan'a başkan olacağını sanarak gider. Ancak bizim burada bir soru sormamız gerekir. İngilizler General Mustafa'yı neden Kemalistlerin etki alanı içindeki Kuzey'e değil de zaten kendi egemenlikleri altında tuttukları Güney'e gönderiyorlar? Neden bu bölgede süren İngiliz karşıtı ayaklanma araştırmacıların gözünden kaçıyor? General Mustafa'nın bizzat kendi halkına karşı kullanıldığı görülmüyor.

Kuzeyde Noel var diyeceksiniz. Bu zavallı Noel üzerinde bir komedi oynanmaktadır. Sayın Mumcu, sadece bir istihbarat subayı olan, askeri hiçbir yaptırım gücü olmayan bu Noel'e Lawrence demekle Arap Lawrence'i küçümsemiş oluyorsunuz. Noel'in maceracı davranışlarından ötürü üstlerinden yediği şamarın haddi hesabı yoktur. Bizzat Mezopotamya'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Holdane, Noel'in davranışlarını eleştirmektedir. Oysa Arap Lawrence Anadolu'nun Kemalistlerin etkisi altında bırakılması tezini savunmuş, Yunan işgaline karşı çıkmıştır.(Bkz. *Fransız gizli arşivlerinden Türkiye Dosyası Cilt 190, s. 191*) Üstelik Lawrence Araplar üzerinde uyguladıkları politikanın doğurabileceği gelişmeleri görerek bir körfez krizini daha o yıllarda analiz eden bir öngörü sahibidir. Eğer ilginizi çekerse aynı dosyada bu bilgileri bulabilirsiniz.

Çeşitli köşe yazarlarının ısrarla Lozan'a sarılıp Kürt sorununa eğildikleri bir dönemde siz Lozan'da "Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmediğini ama gerçeğinde böyle olmadığını" vurgulayabilmektesiniz. Lozan'ı Sevr ile karşılaştırma yerine "1990 Paris Şartı"nı göz önünde bulurduruyorsunuz. Bu aynı zamanda Lozan'da Türkiye'nin sorunlarının çözülmediğinin bir göstergesidir. Nasıl olup da birçok tartışmaya konu olan, adına devletler kurulup/yıkılan bir halkın Lozan'da gözden kaçtığı, anlaşma metni içinde isminden bir tek satır bile bahsedilmediği merak konusu bile olmuyor. Burada kelime oyunları arasına gizlenmiş bir gerçeklik vardır. İngilizlerin yardımıyla elde edilen "Hıristiyan azınlık" kavramının karşısına "Müslüman bir ülkede Müslüman bir azınlık olmayacağı" savıyla karşı çıkılmış, esasında TBMM'nin Türk ve Kürt temsilcilerinden meydana geldiği savunulmuştur. Kürtler bu dönemde emperyalizme avantaj sağlamamak için seslerini çıkarmamışlar, her şeyi Türk heyetinin insafına bırakmışlardır. Aynı Kürtlerin Sevr görüşmelerinden beri Kürdistan'ın Kuzey/Güney diye ikiye bölünmesine karşı çıktıklarını

biliyoruz. Denebilir ki Kürdistan emperyalist oyunlar altında Lozan'da değil Sevr'de bölünmüştür. Lozan'da bu onaylanmıştır. Nasıl olup da böylesine hareketli bir toplumun resmi toplantılarda gözden kaçtığı ya da kaçırıldığı detaylı incelenmek durumundadır

Eğer Kemalistler kendilerine biraz güvenebilselerdi Kürt sorununu emperyalist oyunların elinden çekip daha insani ve hukuksal bir zeminde çözebilirlerdi. Kürtler o dönemde buna hazırdılar. Emperyalizmin oyunları bozulmak isteniyorsa bu yol onların inkarıyla değil varlıklarının demokratik esaslar üzerinde kabulüyle sağlanabilirdi.

Kemazilmin Kürtlere özerklik konusundaki düşüncelerini de vurgulamaktasınız. Ancak tam da Lozan görüşmelerinin ortasında 16-17 Ocak 1923'te bizzat M. Kemal tarafından açıklanan Kürtlere özerklik planına neden sonra itibar edilmediği hiç dikkate alınmıyor. Bu tarihten daha önce Kasım 1921'de Türk ve Kürt birliğinin en olumlu olduğu bir dönemde özerklik planının çerçevesi ve statüsü bile çizilmiştir. Bu planda açık bir Kürt hükümetinden bahsedildiği gibi, Kürtlerin bağımsızlığı sorunu ilerde yapılacak bir referanduma bırakılıyordu. (*Aynı belgeler, Kürdistan Dosyası, C. 13, s. 13-14*).

Bütün bu söylenen ve yapılanların karmaşası içinde olaylarda yabancı parmağı arama ve bu parmağa göre yargı verme hakkına ne kadar sahip olabiliriz? "Yabancı Parmağı" yargılarıyla acaba sorunu çözebiliyor musunuz? Türkiye'nin en önemli istikrar sorunu üzerine hiç düşünmeden eski mantıkla çözümler önerilmektedir. Bunun acısını 70 yıldır çektik. Ama kimilerinin şoven ruhlarını tatmin etme uğruna tüm Türkiye halkının bir 70 yıl daha bu acıları çekmesini istemek hiçbir aklı selimin işi olamaz.

Gerçeğin en güzel dost olduğu bilinciyle.

Hasan Yıldız
Saygılarımla
21.07.1991

BELGELER - II

A E

[illegible]

SECRET

[illegible] généralement [illegible]

Tous les problèmes du Proche-Orient et de l'Asie moyenne seront dominés dans un avenir prochain par la reprise du duel anglo-russe.

La Turquie devra prendre parti dans un des deux camps. Elle choisit très maintenant le camp britannique.

Elle a accepté l'aide soviétique de 1920 à [illegible] c'était la seule qui lui [illegible]

DUPLICATA

TÉLÉGRAMME À L'ARRIVÉE

[illegible] ÉTRANGÈRES

DÉCHIFFREMENT

[illegible]

DIRECTION

E = 311 = 3

[illegible] 18 juin 1919 [illegible]

[illegible] Grand Quartier [illegible]

[illegible] avions [illegible] des Kurdes [illegible]

[illegible] de changements [illegible]

[illegible] (en lieu) [illegible] télégramme [illegible]

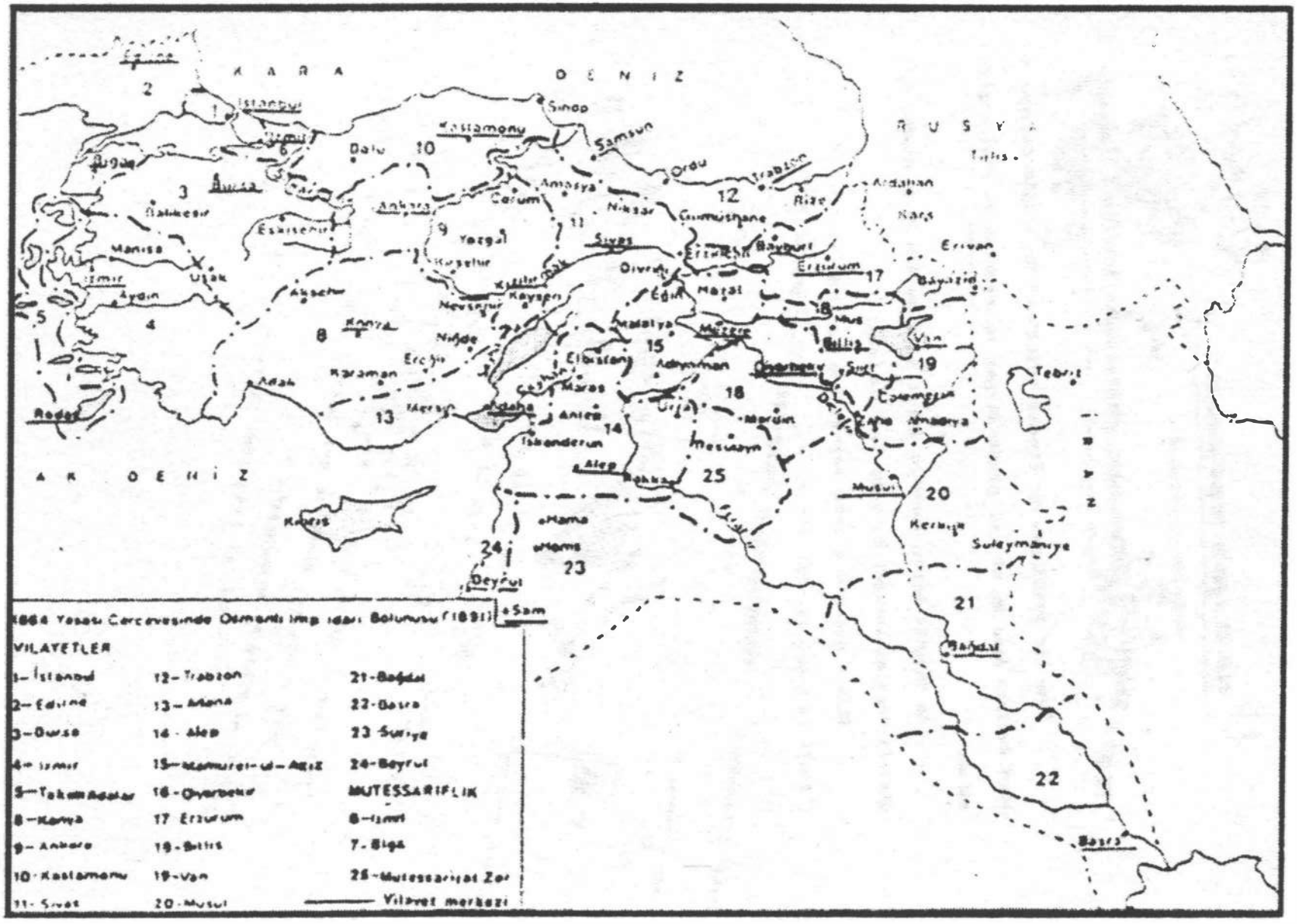
KARA DENİZ
RUSYA
AK DENİZ
Kıbrıs
Rodos
İstanbul
Edirne
Bursa
İzmir
Aydın
Manisa
Uşak
Afyon
Eskişehir
Kütahya
Ankara
Çankırı
Kastamonu
Sinop
Samsun
Ordu
Trabzon
Amasya
Tokat
Çorum
Yozgat
Sivas
Giresun
Gümüşhane
Rize
Artvin
Ardahan
Kars
Erzurum
Erzincan
Bayburt
Ağrı
Muş
Bitlis
Van
Hakkari
Tebriz
Konya
Karaman
Niğde
Kayseri
Nevşehir
Kırşehir
Aksaray
Adana
Mersin
İçel
Maraş
Antep
Urfa
Mardin
Siirt
Diyarbakır
Elazığ
Malatya
Adıyaman
Gaziantep
Halep
İskenderun
Musul
Kerkük
Süleymaniye
Mahabad
Basra
Beyrut
Şam
Akka
Hayfa
1864 Yılı Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu İdari Bölünüşü (1891)
VİLAYETLER
1- İstanbul
2- Edirne
3- Bursa
4- İzmir
5- Tekke Beyliği
8- Konya
9- Ankara
10- Kastamonu
11- Sivas
12- Trabzon
13- Adana
14- Halep
15- Mamuret-ül-Aziz
16- Diyarbekir
17- Erzurum
18- Bitlis
19- Van
20- Musul
21- Bağdat
22- Basra
23- Suriye
24- Beyrut
MÜTESSARIFLIK
6- İzmit
7- Biga
25- Mütesarriflik Zor
Vilayet merkezi

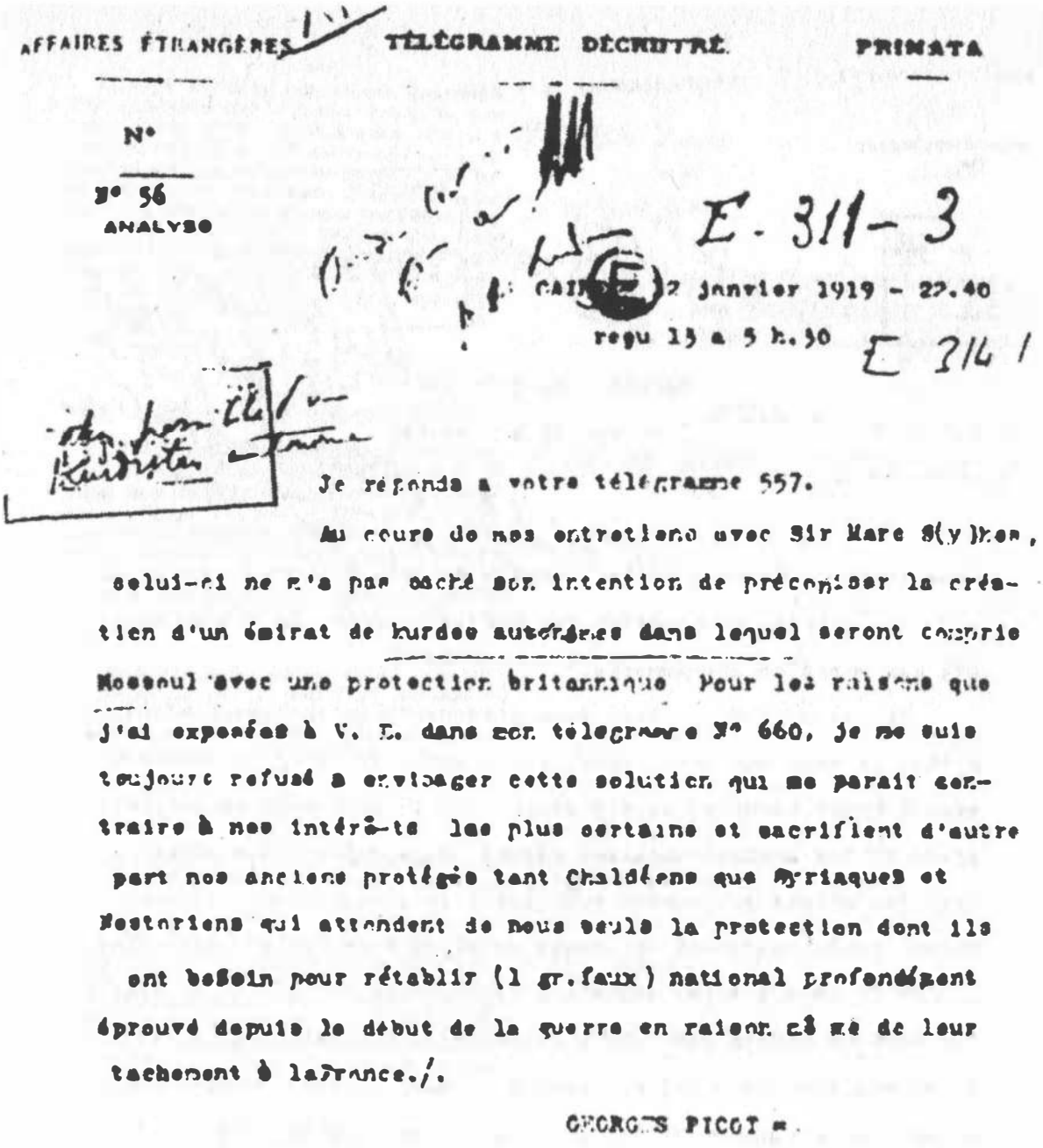

AFFAIRES ÉTRANGÈRES — TÉLÉGRAMME DÉCHIFFRÉ — PRIMATA

N°

N° 56
ANALYSE

E. 311-3

CAIRE 12 janvier 1919 - 22.40
reçu 13 a 5 h.30

E 314 1

Je réponds à votre télégramme 557.

Au cours de nos entretiens avec Sir Marc Sykes, celui-ci ne m'a pas caché son intention de préconiser la création d'un émirat de kurdes autonomes dans lequel seront compris Mossoul avec une protection britannique. Pour les raisons que j'ai exposées à V. E. dans mon télégramme N° 660, je me suis toujours refusé à envisager cette solution qui me paraît contraire à nos intérêts les plus certains et sacrifient d'autre part nos anciens protégés tant Chaldéens que Syriaques et Nestoriens qui attendent de nous seuls la protection dont ils ont besoin pour rétablir (1 gr. faux) national profondément éprouvé depuis le début de la guerre en raison de leur attachement à la France./.

GEORGES PICOT =

Belge 1

KAHİRE 12 OCAK 1919

557 Sayılı telgrafınızı yanıtlıyorum.

Sir Marc Sykes ile yaptığım görüşmelerde, ilgili şahıs Britanya koruyuculuğu altında Musul'u içine alan otonom bir Kürt Emirliği kurma niyetini (savunduğunu) benden gizlemedi. 660 sayılı telgrafımda V.E.'ye sergilediğim nedenlerden ötürü en kesin çıkarlarımaz ters görünen bu çözümü sürekli red ettim. Bu çözüm milli birliklerini tekrar kurmak için bizden yardım bekleyen eski korumalarımız Kaldeliler kadar Suriyelileri ve Nestorileri kurban ediyor. Savaşın başlangıcından beri içten hissedilen bu duygu onların Fransa'ya bağlılıkları nedeniyledir.

GEORGES PİCOT

YIL: 12 Ocak 1919. Kemalizm henüz Anadolu'da yok. Ve Fransızlar bu şartlar altında "Otonom bir Kürt Emirliği"ni bile bölgesel çıkarlarına aykırı buluyorlar.

Kürdistan Dosyası, Cilt 11, s. 5.

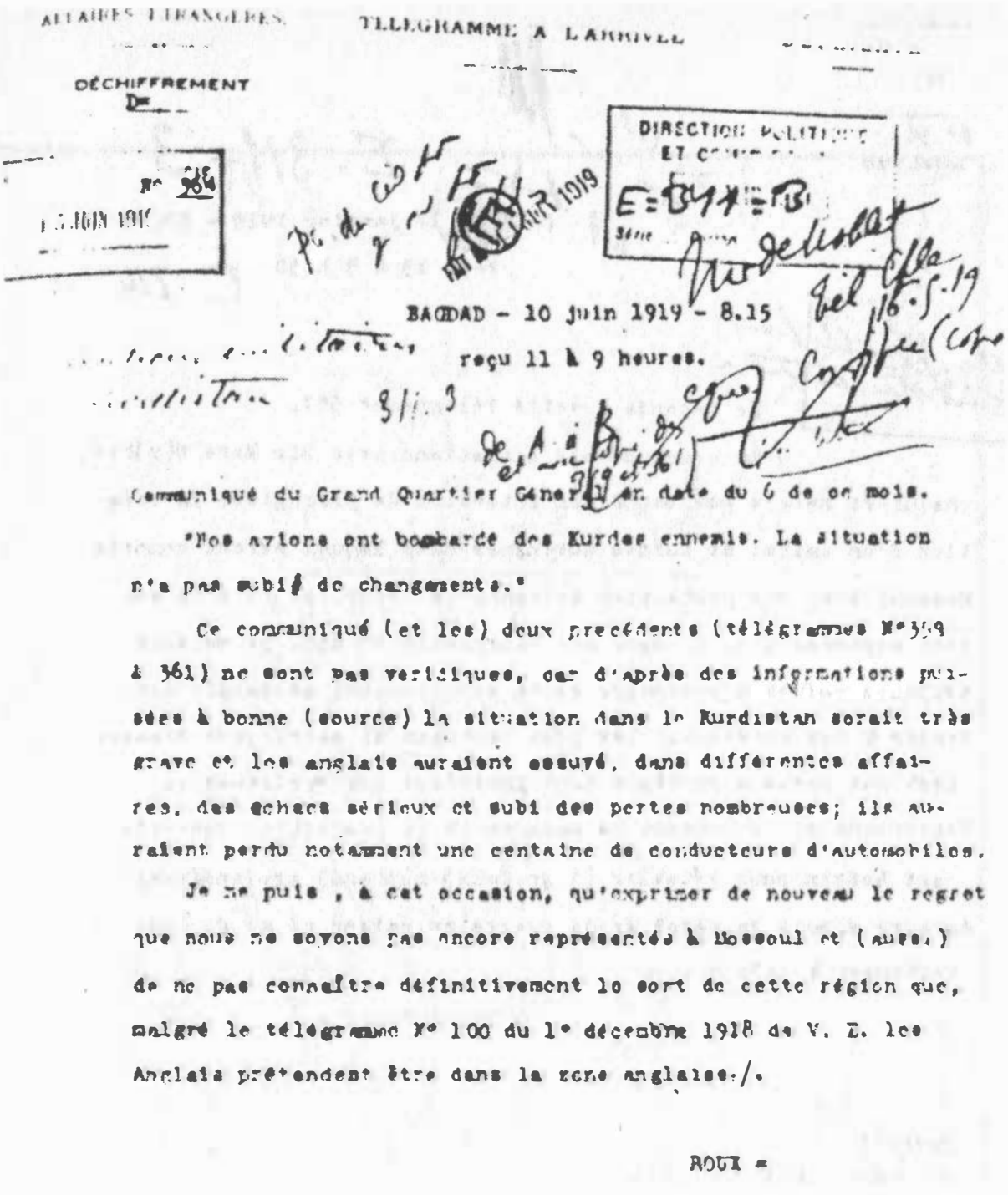

AFFAIRES ETRANGERES — TELEGRAMME A L'ARRIVEE

DÉCHIFFREMENT

DIRECTION POLITIQUE ET COMMERCIALE

BAGDAD - 10 juin 1919 - 8.15

reçu 11 à 9 heures.

Communiqué du Grand Quartier Général en date du 6 de ce mois.

"Nos avions ont bombardé des Kurdes ennemis. La situation n'a pas subi de changements."

Ce communiqué (et les) deux précédents (télégrammes N°359 à 361) ne sont pas véridiques, car d'après des informations puisées à bonne (source) la situation dans le Kurdistan serait très grave et les anglais auraient essuyé, dans différentes affaires, des échecs sérieux et subi des pertes nombreuses; ils auraient perdu notamment une centaine de conducteurs d'automobiles.

Je ne puis, à cet occasion, qu'exprimer de nouveau le regret que nous ne soyons pas encore représentés à Mossoul et (aussi) de ne pas connaître définitivement le sort de cette région que, malgré le télégramme N° 100 du 1° décembre 1918 de V. E. les Anglais prétendent être dans la zone anglaise./.

ROUX =

Belge 2

"Uçaklarımız düşman Kürtleri bombaladı. Durum değişikliğe uğramadı." 6 Haziran 1919 tarihli İngiliz Genel Karargahının raporuna göre İngiliz uçakları Kürt köylerini ve göçebe cadırlarını bombalamaya devam ediyor. Buna rağmen Kürdistan'daki durumun çok kötü olduğu ve yüz kadar şöförün öldürüldüğü bildiriliyor.

Kürdistan Dosyası, cilt 11, s. 142

Kurdistan.

A South Kurdistan communique, dated June 15th, says little has happened during the past week. Many of Sheikh Mahmud's adherents have left him, but he still retains a following of mounted and dismounted men in the vicinity of the Bazyan Pass. Some of the villages implicated in the hostilities against us have been visited by our troops. Government property has been recovered, and hostages have been taken for future good behaviour. Supplies are being brought in freely to the Kirkuk-Chamchamal area. The general situation is favourable.

Bagdad Times
18 Juni 1919

160

CONSULAT DE FRANCE EN MESOPOTAMIE
1 ANNEXE A LA DEPECHE politique
DE BAGDAD N° 62 DU 6 Juillet 1919

Kurdistan.

CAVALRY ENTERS SULAIMANIYAH.

A South Kurdistan communique, dated June 15th, reports that our forces advanced at 04.00 hours this morning, and captured the Bazyan Pass without difficulty. The total enemy casualties are not yet counted, but are known to include 13 killed and over 100 prisoners, including Sheikhs Gharib and Mahammed Amin. The captures also include many rifles, some horses, and a machine gun. Our troops continue to advance.

June 16th.

Following on the capture of the Bazyan Pass yesterday, our cavalry pushed on and entered Sulaimaniyah last night. All the British in the town were found to be safe. Three machine guns were captured in yesterday's fighting.

Bagdad Times
22 Juni
1919

Kurdistan.

In connection with the recent unrest in Kurdistan, the following communique has been received from Sulaimaniyah :—

The forces collected by Sheikh Mahmud were completely defeated at the Bazyan Pass. Many of his followers are known to have been killed, and over 100 taken prisoners, with many rifles and weapons of war. Sheikh Mahmud himself was found on the battlefield, entirely wounded, and alone, having been abandoned by all his followers. He has been taken to hospital, and is being treated by doctors.

Bagdad Times
23 Juni
1919

Kurdistan.

A communique, dated June 21st, contains a narrative of the advance to Sulaimaniyah. It says the concentration of the striking force was completed at Chamchamal on June 16th. On the 17th the force marched to Tokya Kaba Ahmad, three miles south-west of the Bazyan Pass, where the advanced guard was freshly engaged by an enemy force, which was finally dispersed. On the 18th inst., after a short bombardment, our troops attacked Sheikh Mahmud's position on the Bazyan Pass. At 02.15 hours our infantry battalion stormed the ridges on either side of the Pass, while another assaulted the Pass itself. The accuracy of our artillery fire, together with the determined and skilful advance of our infantry, destroyed the enemy's morale. By 03.41 hours the whole Pass was in our hands. As soon as the obstructions in the Pass had been cleared, our cavalry passed through, and took up the pursuit from the infantry. The cavalry reached Sulaimaniyah at 18.00 hours, rescuing the captive British officials and capturing their guard. At 14.30 hours on the 17th instant the main body of our force entered Sulaimaniyah. Details of the enemy's losses and our captures have already been announced. Our casualties were insignificant.

Bagdad Times
25 Juni
1919

Kurdistan.

NO OPPOSITION ENCOUNTERED.

A South Kurdistan communique, dated June 16th, states :—Since the occupation of Sulaimaniyah by our troops small columns of troops have visited the valleys North, South, East, and West of that town. Practically no opposition has been encountered. In one case a Kurd killed a column, the unit promptly pursued, wounded, captured, and brought in.

Bagdad Times

Basrah Times

11 Juin 1919

THE TROUBLES IN KURDISTAN

An official *communiqué* says that an aerial reconnaissance from Kirkuk, on the morning of June 2nd over Qara Anjir, Chemchemal, and the Baziyan Pass, reported that no enemy was seen, except twenty mounted men at Qara Anjir, and twenty mounted men at Qara Taimar, south-east of Chemchemal. These parties were bombed and machine-gunned. No fighting has occurred during the last twenty-four hours.

A *communiqué*, dated 4th June, is as follows: A small column moving on the road between Kirkuk and Chemchemal was attacked by between 300 and 400 Kurds yesterday without success. Otherwise there is no change in the situation.

153

Consulat de France en Mésopotamie

1e [illegible] à la dépêche politique

de Bassorah No. 213.

du 20 Juin 1919.

Basrah Times

14 Juin 1919

SITUATION IN KURDISTAN

A *communiqué*, dated June 6th, reports that on June 5th, in the vicinity of Chemchemal, hostile Kurds were bombed and machine-gunned by our aeroplanes. Otherwise, there is no change in the situation.

CONSULAT DE FRANCE EN MESOPOTAMIE
ANNEXE A LA DEPECHE politique
DE BAGDAD EN DATE DU [illegible] 1919

Kurdistan

A South Kurdistan communique, dated 31st July, says :—

On 29th July a column operating ten miles east of Halabja was heavily attacked by Kurds believed to be from across the Persian border assisted by villagers and tribesmen from this side of the frontier. The attacks were beaten off with heavy loss to the enemy. On the same day a convoy moving east of Halabja escorted by one platoon was surrounded and attacked in a deep gorge. The enemy was defeated and the convoy extricated in safety. The Halabja levies engaged in the above actions fought well and suffered some casualties. Two columns have been operating during the last few days in the Singar Qara Dagh Districts, S.-W. of Sulaimaniyah. Many hostile villages have been visited, arms confiscated, some hostile Shaikhs punished and others captured and brought in.

Bagdad Times
4 Août
1919

A Central Kurdistan communique, dated August 2nd, states that after a difficult night march through mountainous country, our troops surrounded the hostile village of Bamerni in the Amadia district, at dawn on August 1st. After two hours' resistance the village surrendered. An important Shaikh and his relations were among the prisoners. A considerable store of rifles and ammunition was confiscated.

Bagdad Times
5 Août
1919

In Central Kurdistan the enemy casualties in the action reported in the communique, dated 2nd August, were killed seventeen, wounded six.

Bagdad Times
6 Août
1919

155

Basrah Times

19 Juni 1919

4e ... politique

Bassorah ... 213

20 Juin 1919

THE POSITION IN KURDISTAN.

SHEIKH MAHMUD'S ADHERENTS DESERTING HIM.

Baghdad, June 17th.

A South Kurdistan communiqué, dated June 15th, says: Little has happened during the past week. Many of Sheikh Mahmud's adherents have left him, but he still retains a following of mounted and dismounted men in the vicinity of the Bazian Pass. Some of the villages implicated in the hostilities against us have been visited by our troops. Government property has been recovered, and hostages have been taken for future good behaviour. Supplies are being brought in freely in the Kirkuk-Chemchemal area. The general situation is favourable.

News From Mosul

(From an Arab Correspondent.)

Mosul, June 16th.

The Kurdish tribes who tried to create some trouble in the Zakho and Amadia districts have been quiet for a month and order is prevailing. It was rumoured yesterday that Sheikh Mahmud had [illegible] fighting. I have learnt from official sources that some of the local tribes, with [illegible], returned home and others have written [illegible] meddling.

The death sentence was passed on June 15th on Ali Jasim and [illegible] from [illegible] Mohammed Ali [illegible] the same village.

Mosul enjoys the fruits of law and order. The streets and theatres are full of happy people. While criminal cases numbered yearly more than 300 under the Turks there have been up to date less than 10 in all the Wilayat.

Belge 3

I. Paylaşım Savaşı 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesiyle bitmiştir. Ancak Kürtler İngiliz egemenliğine karşı savaşmaya devam ediyorlar. O tarihlerde "Bağdat Times" ve "Basra Times" gazete sayfalarında Kürdistan'daki durumu anlatan haberlerle doludur.

4 Ağustos 1919 tarihli Bağdat Times gazetesinin haberinde İran Kürdistan'ından gelen Kürtlerin de katıldığı HALEPÇE bölgesindeki çatışmalar anlatılmaktadır.

Kürdistan Dosyası, cilt 11, s. 155, 160, 179.

S/D

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Beyrouth le 10 juillet 1919

10.2

DIRECTION
des
AFFAIRES POLITIQUES
et
COMMERCIALES

AGENCE DIPLOMATIQUE

N° 305

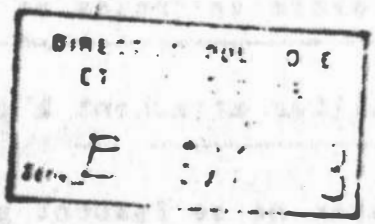

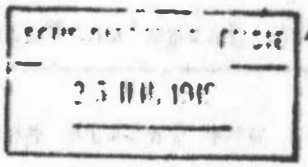

Monsieur le Ministre,

Revendications des populations du Kurdistan.

Deux délégués du Kurdistan, Said Ahmed Effendi, membre de la famille de Cheikh Mahmoud, candidat au Gouvernement du Kurdistan, et Réchid Zeki, délégué de Souleimanieh pour le Kurdistan Sud, se sont présentés récem-

Son Excellence
Monsieur STEPHEN PICHON
Ministre des Affaires Etrangères
PARIS

ment à Beyrouth après un long voyage par Bagdad et Alep, en me demandant de faciliter leur embarquement pour la France.

Des ordres formels du Commandant en Chef concernant ces personnages/sont venus arrêter toute possibilité dans cet ordre de choses et démontrer également l'intérêt que nos Alliés attachent à ce que les voix des populations du Kurdistan ne se fassent pas entendre jusqu'en Europe.

Ces délégués m'ont alors adressé une lettre que je fais parvenir, sous ce pli, à Votre Excellence avec sa traduction et qui contient des revendications d'ordre général et particulier qu'ils désirent voir soumises au Gouvernement de la République.

Un exemplaire de ces documents a été également remis aux délégués américains précisément de passage à Beyrouth, qui ont entendu Réchid Zéki. Mais ce geste est insuffisant

et il est à regretter que les régions de Mossoul et d'Ir
n'aient pas été visitées par ces commissaires comme: je l'ai
signalé à Votre Excellence dans mon télégramme n° 939, i
est vraisemblable que là aussi la consultation n'eût pas
été absolument favorable aux occupants./.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assu-
rances de mon très respectueux dévouement,

F. Georges Picot

Belge 4

İngilizleri Kürt devleti peşinde koşmakla suçlayan tarih versiyonuna karşıt bir örnek:

Sevr Barış görüşmeleri sırasında Kürtlerin gerçekten temsil edilmediklerini söyleyen Şeyh Mahmut Berzenci bağımsız bir Kürt Emirliği kurulması konusunda düşüncelerini açıklamak için Reşit Zeki ve Said Ahmet adındaki iki delegeyi yine kendi imkânlarıyla Paris'e göndermek istemiştir. Ancak bu iki delegenin başına gelenler Bağlaşıkların bir bütün olarak Kürdistan konusundaki politikalarını açığa çıkarmaktadır. Fransa'nın Ortadoğu'daki elçilerinden Georges Picot bu durumu 10 Temmuz 1919 tarihinde şöyle raporlamaktadır:

"Bu durumda sorumlu başkomutanlığın ilgili kişiler hakkında vermiş olduğu açık emirler tüm imkanları yok etti. (Bu) aynı zamanda Bağlaşıkların Kürdistan halklarının seslerinin Avrupa'ya kadar yansıtılmamasına verdikleri önemi göstermektedir."

Savaş alanından gelen yasal temsilciler yerine, Kürdistan'ı tanımayan, Kürt siyasetinde hiçbir etkinliği olmayan ve bu durumu raporlarda özellikle belirtilen Şerif Paşa Bağlaşık güçler tarafından tercih edilmiştir.

Kürdistan Dosyası, cilt 11, s. 162, 163.

Constantinople, le 2 Octobre 1919.

Monsieur le Président,

Les bruits ayant trait au partage du Kurdistan en deux zones différentes, Kurdistan du sud et celui du nord, et leur attribution à deux grandes Puissances distinctes ne cessent de circuler. Je me permets d'attirer respectueusement l'attention bienveillante de Votre Excellence, sur le fait qu'un tel démembrement du Kurdistan ne saurait jamais de nature à raffermir la situation dans l'Orient proche.

Le Kurde qui là où il n'a pas été sous la contrainte du Gouvernement Unioniste a refusé de tirer sur les forces alliées et qui a protégé les arméniens dans les contrées où les turcs n'avaient pas imposé leur domination, attend de la justice de la Conférence que l'on reconnait le Kurdistan un état indivisible.

En réalité le Kurdistan dans les limites que nous avons l'honneur de soumettre à la Conférence forme un tout ethnique, vouloir le diviser et ne donner les mandats à des puissances différentes serait perpétuer dans ces parages un état de trouble indéfini.

Je suis Monsieur le Président, de Votre Excellence le très humble et le très dévoué serviteur.

Sénateur : Séid Abdul

Pour Monsieur le Président

du Conseil Suprême, à Paris. Président du Comité Central de la Ligue des Kurdes.

Belge 5

Kürdistan'ın Sevr görüşmelerinde Kuzey-Güney diye ikiye bölünmek istenmesi karşısında Kürtler farklı guruplaşmalarına karşın bu konuda ortak tavır almayı başarmışlardır. Kürt Birliği Başkanı Seyit Abdulkadir'in "....bu bölünmenin bölgeyi sonu bilinmez karışıklıklara sürükleyeceğini" anlatan Konferansı protesto niteliğindeki mektubu. Kürtler bu tavırlarını Ankara'da Meclis açıldıktan sonra da Musul ile devam eden tartışmalarda devam ettirmişlerdir.

Kürdistan Dosyası, cilt 12, s. 23.

AFFAIRES ÉTRANGÈRES — TÉLÉGRAMME A L'ARRIVÉE — DUPLICATA bis

DÉCHIFFREMENT

8

R

B

E 311-3

1317

BEYROUTH le 8 Octobre 1919 à 14 h15

reçu le 8 " à 22 h 30.

Au cours des conversations que j'ai eues à Koniah avec le Colonel Rifat-Bey, membre actif du Comité nationaliste de Sivas, il m'a été rapporté par ce dernier, les efforts faits par nos Alliés dans le but de (créer) un Etat Kurde opposé à Kemal (Pacha).

Le Colonel Bremond vient de m'informer, d'autre part, qu'une réunion de chefs Kurdes à laquelle assistaient trois officiers anglais aurait eu lieu à Pazardjik. Il y aurait été déclaré que la formation d'un Etat Kurde était décidée, et des résolutions auraient été prises en vue de faciliter les (1 gr faux) en Cilicie.

Je n'ai pu avoir confirmation de ce dernier renseignement qui, s'il était exact, justifierait une information plus récente de notre administrateur en chef en Cilicie au sujet des (1 gr faux) troubles que nos Alliés projetteraient d'y (créer) avant leur départ pour démontrer l'incapacité où nous sommes d'y maintenir l'ordre avec nos seuls moyens./.

GEORGES PICOT

Belge 6

Sivas Kongresi delegelerinden Refet (Bele) Bey'in Kemalistlere muhalif bir Kürt devleti kurulması endişelerini Konya'da görüştüğü Fransa'nın Ortadoğu'daki Yüksek Komiserlerinden Georges Picot'a anlatması. Raporda ayrıca Pazarcık'ta üç İngiliz subayın Kürt aşiret şefleriyle yaptıkları görüşmelere de yer verilmektedir. Üç subaydan biri Mustafa Kemal'in Nutku'nda adı geçen yüzbaşı Noel'dir. Fransa'nın devlet politikası haline getirdikleri Kürt politikasını anlayabilmek için Belge I' e bakınız.

Kürdistan Dosyası, cilt 12, s. 8.

HAUT COMMISSARIAT
DE LA S/D
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
EN SYRIE ET EN ARMÉNIE

DIRECTION
des
AFFAIRES POLITIQUES
et
COMMERCIALES

SIN OCEANIE

N° 561

10

Beyrouth, le

Beyrouth
ft 24 nov. 19

à Mr
et publier
plus utile.
G.

23 NOV 1919

Monsieur le Ministre,

Kurde.

J'ai l'honneur d'adresser, sous ce pli, à Votre Excellence la copie d'un rapport de notre officier de liaison à Alep concernant la question kurde.

Ce document contient des renseignements qui méritent de retenir l'attention en raison de ce que la refu-

Son Excellence
Monsieur STEPHEN PICHON

te prochaine des troupes britanniques de Marache. Killis et Ain-Tab va nous mettre en contact direct avec les habitants du Kurdistan.

Or, il n'est pas sans intérêt de souligner encore l'ardente propagande que font nos Alliés dans ce pays cependant compris dans sa presque totalité dans notre zone d'influence. Cette campagne qui vise à la constitution d'un état kurde à mandat anglais est faite par des agents qui iraient même, comme il ressort des renseignements ci-jointe fournis par le Colonel BRUNOT, jusqu'à désigner Alexandrette comme le port du pays et exciter les kurdes à former des organisations nationales pour opérer en Cilicie.

Nous risquons par suite de nous trouver de nouveau en difficultés avec eux de ce fait, comme aussi du fait des rivalités entre les Kurdes et les Arabes avec lesquels, au contraire, nous avons conclu un accord par l'intermédiaire de leur chef principal Moudjhem Bey.

En ce qui concerne , les relations existant entre le Gou-

vernement national turc et les arabes, je n'ai pas encore obtenu un renseignement précis qui me permette d'établir la certitude de cette entente; à mon passage à Konia, au contraire, le représentant de Moustapha Kemal venu pour instaurer le nouveau régime m'avait formellement déclaré, ainsi que j'en ai rendu compte par télégramme à Votre Excellence, qu'il se désintéressait complètement des pays de langue arabe./.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de mon très respectueux dévouement.

F. Georges Picot

Belge 7

Georges Picot bir başka raporunda Mustafa Kemal'in temsilcisi olarak Konya'da görüştüğü Refet (Bele) Bey Kemalistlerin "Arap dilinin konuşulduğu topraklarla ilgilenmediklerini" açıklamaktadır. Bu sözler Fransızları Suriye konusunda rahatlatmaktadır.

Kürdistan Dosyası, cilt 12, s. 10, 11.

TELEGRAMME D'ERZINDJIAN

-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-

Le 22 Février 1920

AU HAUT COMMISSARIAT FRANCAIS.

Nous avons appris par les journaux que le nommé Chérif Pacha qui se prétend kurde et qui habite actuellement à Paris, parce qu'il n'avait pas réussi avec ses intrigues en Turquie s'est adressé, d'accord avec Portes Necker, à la Conférence de la Paix pour demander soit disant l'indépendance du Kurdistan, alors qu'il travaille en réalité pour ses intérêts personnels. Or nous voulons faire savoir à la Conférence de la Paix que les Kurdes qui sont absolument les frères Arméniens des turcs par leur religion et par la race sont unis à eux dans une même patrie. Personne autre que le Gouvernement Ottoman n'a le droit de parler au nom des Kurdes et personne ne peut être l'interprète des sentiments qui les animent. Dans l'Histoire ottomane, aucune distinction n'est faite entre Kurdes et dans toutes les guerres les Kurdes furent les premiers à verser leur sang avec les turcs. Est-ce que Chérif Pacha ne sait-il pas qu'après le retrait des troupes ottomanes de notre patrie, les 80 % des nos livres massacrés par les Arméniens étaient des Kurdes, pour se mettre aujourd'hui d'accord avec Portes Wonder ? Par conséquent tous nos efforts pour faire cause commune avec les arméniens ne pourraient réussir. Détacher de l'Empire une partie de son territoire pour la destiner aux Kurdes, c'est préparer aux arméniens une nouvelle contrée dans l'avenir. Nous soumettons les considérations qui précèdent à la Conférence de la paix en lui faisant savoir que pour nous détacher de l'Empire ottoman il faudrait nous exterminer sans laisser aucun vestige de notre existence./.

63

Le Chef de la Tribu Balabanli : Pacha Bey
" " Lachouranli / Youssouf
" " Bodmanli : Seïd Youssouf
" " Bal : Eyoub
" " Médanli : Tchitcheq
" " Guertcheli : Youssouf
" " Abbas : Seïd Ali
" " Hel : Hassan
" " Chaldi : Youssouf
" " Zichanli : Mouhsine

Les télégrammes suivants sont élégant pour protester contre les arissements de Chérif Pacha et pour déclarer que pour rien au mon de les Kurdes ne voudraient pas se séparer des Turcs.

De Van	le 19 Février 1920			
De Serdjian (Erzeroum)	le 23	"	"	
De Erzindjian "	le 23	"	"	adressé par la population
De Hassan Kalé ?	le 23	"	"	
De El-Aziz	le 23	"	"	

Belge 8

Sevr Barış görüşmelerinde Şerif Paşa'nın Kürtler adına konuşamayacağını söyleyen Kürt aşiretlerinin gönderdiği "ERZİNCAN TELGRAFI" "Barış Konferansına bildirmek isteriz ki aynı vatanda ırkça ve dince birleşen Kürtler, Türklerin yasal kardeşleridirler. Osmanlı hükümetinden başka hiç kimsenin Kürtler adına konuşmaya hakkı yoktur."

Kürdistan Dosyası, cilt 12, s. 62, 63.

Belge 9

Kürdistan yerine daha çok metropollerden Şerif Paşa lehine yapılan başvurulardan biri: Galata Kürt Birliği Başkanı Abdül Mehmet'in Kürtlerin ulusal istemlerini savunmak için Şerif Paşa'nın görevlendirildiğini bildiren telgrafı.

Kürdistan Dosyası, cilt 12, s. 69.

18

AFFAIRES ÉTRANGÈRES

TÉLÉGRAMME A L'ARRIVÉE

DUPLICATA

DÉCHIFFREMENT

DIRECTION POLITIQUE ET COMMERCIALE

2 JANV 1923

2149 2146

CONSTANTINOPLE, le 1er janvier 1923 [illegible]

reçu le 2 à 1h.

Angora, 31 décembre 1922 N° 497.

Dans notre entretien d'aujourd'hui Raouf bey a abordé la question de Mossoul. Il regrette qu'à Moudania on n'ait pas parlé de Mossoul au lieu d'Andrinople, car l'Angleterre aurait dévoilé son plan.

"Cette question est vitale pour nous dit-il, nous ne voulons pas être encerclés et séparés de l'Orient. C'est là le but des (Anglais), celui que l'on retrouve dans tous les livres de Lord Curzon sur l'Orient. Les Anglais, maîtres de Mossoul et d'une (partie) du Kurdistan (espèrent) donner l'autonomie au Kurdistan entier, par la Perse, arriver à l'Arménie et au Caucase. Nous nous y opposerons. Mossoul et les territoires kurdes doivent rester à la Turquie, on peut s'arranger pour les pétroles en conciliant .....

MOUQIN

FELLE

Belge 10

Rauf Bey, Mudanya görüşmelerinde Edirne yerine Musul'u tartışma masasına koymadıklarına pişman olduğunu, Musul ve İran'da Kafkasya'ya ve Ermenistan'a kadar uzanan topraklarda kurulacak otonom bir Kürdistan'a muhalefet edeceklerini Fransız elçi Mouqin'e bildirir.

Türkiye Dosyası, Cilt 192, s. 18, 19.

3 Ocak 1923 tarihli Meclis Görüşmelerinden

Sirri Bey ( ) - "..... Il est superflu de chercher à demontrer que Mossul faisent partie intégrante de la mère-patrie, doit revenir à la Turquie avec toutes dépendences. Mais comment faire comprendre ce but à nos adversaires? Curzon dans sa déclaration , prétend que la majorité de la population de Mossul est Kurde Il faudrait lui expliquer que c'est précisement parce que cette population est Kurde que nous réclamons. Il faut lui dire que Mossul doit nous être donné. Parce que c'est une patrie Turc - Kurde. Si les Anglais avaient prétendu que Mossul est une patrie Arabe, alors seulement il y aurait eu matiere à discution. Or Curzon déclare lui-même qu'il s'agit d'un pays Turc-Kurde. Il se contredit donc lui-même,ses propres déclarations ne font que justifier nos revendications;la question ne supporte plus aucune discussion.

Hamdi Bey (Ghendj) - " Les Turcs et les Kurdes ne se séparent point"

Sirri Bey -" Il est un point seulement que je voudrais exposer au chef du gouvernement. Je vais citer un passage d'un rappor officiel anglais trés ancien. Le voici :

«Le Kurdistan méridional, c'est à dire les régions de Mossul et Kerkuk ne font point partie de l'Irak et ne sont donc point soumis à Faysal. Ces territoires sont directement rattachés au Haute Commissariat.Ils se trouvent en dehors de la juridiction du gouvernement arabe. Ces paroles.....»

Rauf Bey (Siwas) - " Quelle en est la source ?

Sirri Bey - " Je vais vous le dire. Ces paroles sont extraites des déclarations officielles du Haut Commissaire britanique de Bagdad.De même qu'elles sont attiré mon attention..."

Rauf Bey - " Quelle est la forme de ce document ?"

Sirri Bey - " De même que ces parcles ont attiré mon attention, de même j'espère qu'elles ont attiré l'attention du gouvernement et que bonne note en a été prises. Le gouvernement a du le faire non pas à présent ,mais il y a une armée pour prouver

soutire un autre document, à M. le Commissaire des Affaires étrangères. Le 27 Août dernier j'avais déposé une interpellation par laquelle je demandais à savoir ce que le gouvernement avait fait pour que nos droits sur Mossoul soient reconnus conformément au Pacte-National; je demandais également quel intérêt nous avions témoigné à l'égard des événements survenus dans ces régions. Deux mois plutard M. le Commissaire des Affaires Etrangères m'a repondu qu'il allait approfondir la question pour connaitre la vérité. A ce moment, je ne voulus point le deranger davantage ; je retirai mon interpellation pour la remettre plus tard. Si Rauf Bey le desire, je puis citer des dates. Le 27 Août, j'avais déposé mon interpellation."

Rauf Bey - " A propos de quoi ?"

Sırrı Bey - " Je ne la dirai pas d'un bout à l'autre "

Rauf Bey - " Comme vous voudrez. Je m'efforcerai de deviner.

Sırrı Bey - " Je vous en remettrai copie. D'ailleurs, cette copie existe chez vous; il n'y a donc lieu pour de chercher à deviner. A votre retour vous n'aurez qu'à ouvrir votre dossier et à lire ? "

Hacı Şükrü (Diyarbakır) - "Et nous ? Ne devenons-nous pas en prendre connaissance ? "

Sırrı Bey - " Avec votre permission, je ne la lirai pas. Après avoir déposé mon interpellation, je me rendis compte que les autorités de Mossoul et la région situé au sud de cette ville relevaient uniquement du Haut-Commissaire Britanique de Bagdad, et qu'elles n'etaient nullement soumises à la juridiction de Faysal C'est encore à ce moment que le rapport dont j'ai donné lecture d'un passage parvient en ma possession."

Osman Kadri Bey (Mouch) - " Mossoul est une patrie inséparable de la Turquie "

Belge 11

İzmit Mebusu Sırrı Bey'in 3 Ocak 1923 tarihli Meclis konuşmasında Musul ile ilgili olarak kaygılandığı noktalar: Sırrı Bey, Lord Curzon'un Musul halkının Kürt olduğunu iddia ettiğini ve sadece bu nedenden ötürü olarak Musul'un Türkiye'ye bağlanmasını istediklerini söyler. Ele geçirdiği bir belgede, Musul'un Irak Faysal rejimine değil, İngiliz Yüksek Komiserliğine bağlı olduğunu bildiren ve bundan yakınan konuşma metninde hükümetin de bu konudan haberdar olduğu ancak bunu açıklamak istemediği anlaşılmaktadır. Sırrı Bey burada İngilizlerin Kral Faysal ile Ekim 1922'de yaptıkları anlaşmadan önceki durumu anlatmaktadır. Bu tarihten sonra Kürtlerin uzlaşmaz tutumları sonucu karşılıklı kaygılar da dikkate alınarak, Musul ile bağlantılı olarak Kürt toprakları Irak devletine bağlanmıştır. "Bağımsız Kürt devleti" söylentilerinden kurtulan Kemalistler, bu topraklarda "otonom" bir yönetimin de kurulmaması için Lozan'da güç sarfetmişlerdir.

Türkiye Dosyası, cilt. 290 s. 120-127.

AFFAIRES ETRANGERES — TELEGRAMME A L'ARRIVEE — DUPLICATA — 7

DECHIFFREMENT

FAIT LE

DIRECTION POLITIQUE ET C... 17 MARS 1923

N° 190/E.

BEYROUTH, le 16 mars 1923 à 16 h. 45

reçu le 17 à 13 heures.

Je crois devoir signaler à V.E., quoique sous réserve, rapport de bon informateur d'après lequel un membre du Consulat soviétique de Mersine, revenant d'Angora, lui a déclaré 4 mars que l'on y parlait beaucoup d'un accord entre Londres et Angora qu'il considérait comme gros échec pour diplomatie russe aussi (bien que) française. Il peut être question de pourparlers relatifs seulement à Mossoul (et au) Kurdistan ./.

de CAIX.

Belge 12

Ankara ile Londra arasında bir anlaşma yapıldığı söylentilerinin yayılması üzerine Sovyetlerin Mersin Konsolosluk görevlisinin düşüncelerini bildiren rapor (16 Mart 1923) "Rus ve Fransız diplomasisi için büyük başarısızlık."

Türkiye Dosyası, Cilt 293, s. 7.

216

AFFAIRES ÉTRANGÈRES — TÉLÉGRAMME A L'ARRIVÉE — DUPLICATA

DÉCHIFFREMENT

N° 211

212
213

ANGORA, par Constantinople

le 14 avril 1923 - 13 h.10

reçu le 14 à 14 h.35 E 320-13

(E)

Le 13 avril.

Rauf Bey m'a longuement entretenu de la situation créée par les Anglais au Kurdistan, situation qui pourrait amener, selon lui, de graves répercussions même en Syrie si les tribus sont incitées à entrer dans la lutte. A Lausanne, dit-il, les Anglais avaient accepté que la question de (Mossoul) fût traitée dans un an et promesse était faite que, jusque là, on s'en tiendrait au statu quo. (Or), après avoir proclamé Cheikh Mahmoud Sultan du Kurdistan et s'être servi de Semiko contre nous, ils viennent d'entrer en campagne contre ces deux [personnages] [et] ce sont nos frères turcs qui sont des victimes. Nos troupes régulières restent l'arme au pied et obéiront à nos ordres; pour le moment elles sont calmes et nous répondons d'elles. Je vous prie de signaler dangers d'une telle politique à M. Poincaré en appelant son attention sur la situation qui pourrait être créée à la Syrie si les hostilités ...

PELLE

Belge 13

II. Lozan görüşmeleri öncesi 14 Nisan 1923'te Hükümet başkanı Rauf Bey, İngilizlerin Kürdistan'da yarattıkları kritik durumun devam etmesi halinde bunun Suriye'ye de yansıyan ağır sonuçlarının olacağını Şeyh Mahmut ve Simko hareketlerini örnek göstererek Fransız elçi Pelle'ye anlatır.

Türkiye Dosyası, Cilt 293, s. 216.

Bu E 320-17

AFFAIRES ÉTRANGÈRES — TÉLÉGRAMME A L'ARRIVÉE — DUPLICATA

DÉCHIFFREMENT

DIRECTION POLITI... ET COMMERCIAL...

3 MAI 1923

Série E 320

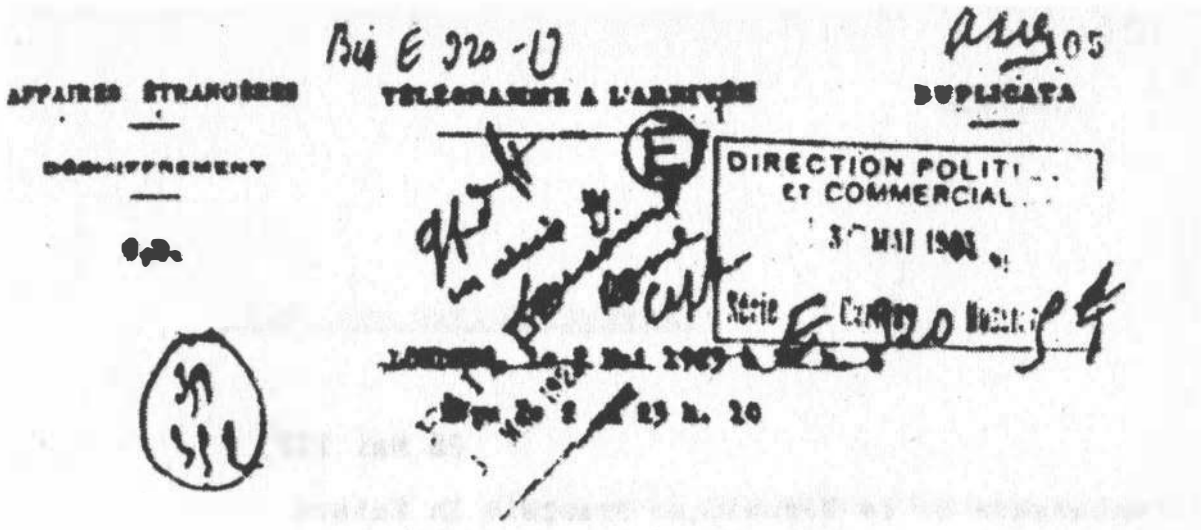

Lord Curzon, que j'ai entretenu des mouvements de troupes turques de l'ouest à l'est de l'Anatolie, estime qu'ils n'ont aucun caractère menaçant pour l'Irak. Selon lui, l'arrangement provisoire conclu au sujet de Mossoul prémunit l'Angleterre contre l'hostilité turque aussi longtemps que cette question ne sera pas de nouveau discutée.

Je lui ai fait observer que quelles que soient les dispositions réelles des Turcs à l'égard de la Mésopotamie, il est indispensable, afin de hâter la signature de la paix, de manifester la solidarité franco-anglaise à Lausanne et à Constantinople. J'ai insisté pour que les représentants anglais s'associent à nos démarches afin d'obtenir le retrait des troupes concentrées à proximité de la Syrie.

Comme Lord Curzon me rappelait l'incident de Chanak, j'ai refusé de rouvrir avec lui une controverse épuisée. Je me suis borné à remarquer qu'il n'y a nullement identité ni même analogie.....

SAINT AUBAIN

Belge 14

Ocak 1923'ten beri batıdan doğuya kaydırılan Türk ordu birliklerinin Irak için bir tehlike teşkil etmediğini, bu konuda geçici bir anlaşma yapıldığının Lord Curzon tarafından bildirilmesi. (Bu birlikler Kürt isyancılara karşı kullanılmıştır.)

Türkiye Dosyası, Cilt 192, s. 105.

28 Mai 1923

Ambassade de le République Française En Suisse
A.S. Renseignements spéciaux sur la Conférance de Lausanne

L'Ambassadeur de la République Française à Bern,
à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères

Paris

J'ai l'honneur de transmettre ci-joint à votre Excellence un certain nombre d'informations qui viennent de me parvenir au sujet de la Conférence de Lausanne,et qu'il y a lieu de n'accueillir d'ailleurs qu'avec les réserves nécessaires

No I - Doléances des Grecs abandonnés par les Anglais aux risques d'un accord secret bulgaro-Serbe pour le partage de la Macédoine hellénique

No 2 - Mécontentement de Moscou devant les signes d'un rapprochement anglo-turc dirigé contre le Bolchévisme pour le maintien de l'influence britannique en Asie.Bruits d'une disgrâce d'Araloff accusé de n'avoir pas su empêcher ce rapprochement.

No 3 - Projet de voyage en Suisse du financier anglais Lord WINCHESTER.

Ko 2

A.S. des Soviets russes.-

Moscou est actuellement assez surexcité contre les agissements turco-britanniques. Les Bolcheviks prétendent qu'il y a une entente parfaite entre les Turcs et Anglais et sont fort mécontents des intrigues menées par les Anglais contre eux à Angora: ils attribuent à ces intrigues les déboires de leurs représentants à Constantinople et le refroidissement de plus en plus marqué qui existe entre Bolchéviks et Kémalistes.

Les délégués russes prétendent que c'est seulement après s'être assurés de l'appui turc en Asie que les Anglais se sont décidés à adresser la dernière note véhémente à Moscou. Le mécontentement des Soviets se reporte sur ARALOFF, leur représentant à Angora, qui va être prochainement remplacé: il serait appelé à Riga. On lui reproche de n'avoir pas su déjouer les intrigues anglaises et d'avoir laissé diminuer le prestige soviétique en Turquie./.

Belge 15

Lozan görüşmeleri başlangıcında Batı'da endişeyle karşılanan Türk-Sovyet yakınlaşması görüşmeler ilerledikçe Sovyetlere karşı Türk-İngiliz yakınlaşması haline dönüşür. Bu tür yakınlaşmanın öncesinin olacağı düşünülerek gözler Aralov'a doğru yönelir. O günlerde Ankara'da Sovyet elçisi olarak görev yapan Aralov, Sovyetlerin prestijini koruyamadığı ve olası bir Türk-İngiliz yakınlaşmasını önleyemediği için görevinden alınarak Riga'ya gönderilir.

Türkiye dosyası. cilt 295 s. 29.

CONSULAT DE FRANCE
A
MOSSOUL.

Mossoul, le 9 Juin 1923.

61

COPIE

No 42

LE GERANT DU CONSULAT DE FRANCE A MOSSOUL,
A MONSIEUR MASORET, CONSUL DE FRANCE
EN MESOPOTAMIE.

A la suite de la conduite perfide de Cheikh Mahmoud de Souleimanieh, le Gouvernement de l'occupation a changé d'attitude envers les Kurdes, il a l'air de renoncer à assurer l'independance promise au Kurdistan, il semble vouloir plutôt fusionner ce petit Etat avec le Gouvernement Arabe de l'Irak. Profitant de la division qui regne entre les Kurdes, le Gouvernement Anglais vient de nommer ces Agents Anglais pour Souleimanieh et Rawandouz. Ce nouveau procédé ne tardera à soulever de nouvelles difficultés et compliquera les affaires. Sur les anciennes insinuations des Anglais, les Kurdes ont desavoué le Gouvernement Arabe et son chef; les Arabes mécontents ne tarderont à s'unir aux Kurdes, il se serviront de ces derniers comme instruments pour préoccuper le gouvernement mandataire; en cas de poursuite de kurdes,ceux-ci passerons chez les voisins Turcs ou les Persans, ils sont sure d'être reçu comme il faut, cette situation oblige les Anglais de garder, tout le temps de grandes forces dans le Kurdistan. Seyid Taha assistant du capitaine Garbin, Gouverneur de Rawandouz, conseille à ce dernier de faire savoir à son Gouvernement de garder toujours de troupes sur cette place, sans ces précautions la vie sera intenable à Rawandouz.

De leur coté les troupes "Levy" insistent auer-

officiers anglais ne cessent de leur promettre, en renvoyant l'exécution de cette promesse d'une semaine à une autre. Au dire de certains officiers anglais le retour de ces Lewy ne peut avoir lieu que vers la fin de septembre prochain; seuls les troupes anglaises qui ont été réellement fatiguées et éreintées dans les montagnes du Kurdistan ont été renvoyées à Altoun-Keupri et à Chergatte. Les promesses si souvent répétées par les anglais, concernant l'évacuation de la Mésopotamie ne produisent plus d'effet sur la population de l'Iraq, sachant que les intérêts des anglais sont si grands dans les Indes et dans la Perse, ils ne peuvent point se désintéresser de la Mésopotamie et du Kurdistan; Un fournisseur de Rasandouz raconte que le bruit court dans le camp des Lewy, que les Anglais ont l'intention d'occuper une partie de la Perse ils avanceront par Souleimanieh et Rasandouz. Daoud Effendi, père du Mar-Shimmoun, Patriarche des nestoriens, qui fut nommé il y a quelques mois comme Inspecteur de l'Armée Lewy vient de recevoir l'ordre de partir pour Rasandouz pour tacher de calmer les troupes Lewy pour ne pas trop insister sur la question de leur retour à Mossoul.

D'autre part, un fonctionnaire ami m'a raconté que la réunion des fonctionnaires Anglo-Français qui a eu lieu à Al-Kaïm, pour la délimitation de la frontière, qui sépare la Syrie de la Mésopotamie a complètement échoué. Les Militaires français ont été contraints de quitter la réunion, à la suite des démonstrations faites par les béduoins, Le Capitaine Muery, représentant du Haut Commissaire à Mossoul, qui était parti pour prendre part aux dites délibérations est rentré la semaine passée à Mossoul.

l'Emir Zeid a réuni hier soir chez lui dans un dîner, tous les chefs religieux Chrétiens et Israélites, Mgr Serre était présent, au courant de la conversation

l'Emir a touché.....

l'Emir a touché un mot de sa promenade en aéroplane pour voir les méharistes français avancés à Demir-Ghabou, à huit heures environ de Mossoul, L'Emir a ajouté, que l'attitude des français fera enerver les arabes qui désirent avoir leur autonomie.

Je viens d'apprendre que les méharistes formés par l'Emir Zaid, qui resïdaient à Cheikh Ibrahim, viennent d'être répartis sur plusieurs points de la frontière de ce Vilayet, depuis la plaine de Sindjar jusqu'au Hougna pour tenir face aux Méharistes Français./.

signé: AZIZ

Belge 16

Şeyh Mahmut'un gerçeklerden uzak uzlaşmaz tavırları sonucu İngilizlerin Kürtlere karşı politikalrının değiştiğini, bağımsız bir Kürdistan yerine, Kürtler arasındaki bölünmüşlükten de faydalanarak bu toprakları Irak Arap yönetimine katacaklarını bildiren 9 Haziran 1923 tarihli bir rapor. Bu rapor Fransa'nın Musul'daki konsolonsluğunu üstlenen AZİZ'e aittir. Lozan görüşmelerinin seyrini ve Musul tartışmalarının perde gerisinda yatan nedenleri ve Şeyh Mahmut hareketinin Kemalistlerden gördüğü yardımın anlamını kavrayabilmek için bu belge önemlidir.

Kürdistan dosyası, cilt 13, s. 61, 62, 63.

10 Juillet 1923.

68

800/A.

Monsieur le MINISTRE de la GUERRE,
Etat-Major de l'Armée,
2e Bureau,
P a r i s.

Situation au KURDISTAN du Sud.

Depuis la fuite au PERSE du Cheik MAHMOUD, l'administration du Kurdistan du Sud a été confiée au Cheik QADIR, parent de MAHMOUD qui réside à SULEIMANIA et qui dispose comme troupe de police d'une cinquantaine d'hommes de Lavées.

Il ne reste plus de troupes régulières à SULEIMANIA, et tous les détachements qui ont parcouru le pays en poursuivant MAHMOUD sont maintenant rentrés à KIRKUK.

On ne signale pas de troubles pour le moment, et l'autorité britannique attend pour tâcher d'établir une administration plus solide et plus durable que le Traité de paix ait été accepté par la TURQUIE./.

Belge 17

Kürt devleti peşinde koşmakla suçlanan İngilizler. Kürt devleti kurmak isteyenlerle karşı karşıya! İngiliz birlikleri Güney Kürdistan'da Kürt isyancıların peşinde koşmaktadırlar. Bağımsız bir Kürt Emirliği kurmak isteyen Şeyh Mahmut yenilerek İran'a kaçar ve yerine yine onun ailesinden Şeyh Kadir adında biri Süleymaniyedeki yönetimin başına getirilir. Lozan Antlaşmanın Türkiye tarafından kabul edilmesi üzerine İngilizlerin Güney Kürdistan'da "sağlam ve kalıcı" bir barışın yaratılması için gösterdikleri gayreti açıklayan Fransız ateşesinin raporu (10 Temmuz 1923).

Kürdistan dosyası, cilt 13, s. 68.

AE

M.L.17

Cl. 1 avril 1924

157

N° 1105

VERS UN ACCORD TURCO-ANGLAIS

-:-:-:-:-:-:-:-:-:-

VU par le Ministre SECRET

Informateur généralement très bien renseigné.

E 920 f

Tous les problèmes du Proche-Orient et de l'Asie-Moyenne seront dominés dans un avenir prochain par la reprise du duel anglo-russe.

La Turquie devra prendre parti dans un des deux camps. Elle choisit très maintenant le camp britannique.

Elle a accepté l'aide soviétique de 1920 à 1923 parce que c'était la seule qui lui fût offerte et qu'elle avait besoin à tout prix de mener à bonne fin sa lutte contre les Hellènes.

Mais elle sait bien que la Sovdépie l'a approvisionnée en armes et en argent uniquement pour faire pièce aux Grandes Puissances Occidentales et développer l'action générale d'ébranlement des traités.

Le résultat étant acquis en ce qui concerne la Turquie, cette dernière juge qu'une collaboration avec la Russie n'a plus aucune raison d'être (en dehors même du peu d'affection que lui cause le communisme) et il lui apparaît au contraire que ses intérêts et les intérêts russes se heurtent dans la question des frontières caucasiennes.

La Turquie sera donc avec l'Angleterre contre la Russie.

Le Colonel Britannique CORNWALD se trouve actuellement à Angora pour un examen préliminaire de cette question en même temps que pour les pourparlers au sujet de Mossoul.

NOTE [redacted] - Le Colonel Cornwald était chef du 2e Bureau Britannique de l'Etat-Major HARRINGTON à Constantinople en 1922 et 1923.

Belge 18

Türkiye'ye yapılan Sovyet yardımının niteliğini anlatan ve bundan korkulmaması gerektiğini bildiren raporlardan biri. Türkiye bir ya da diğer kampı seçmek zorundadır. Şimdi İngiliz kampını seçiyor. 1920 –1923 yıllarında Yunan işgaline karşı ihtiyaç duyduğu yardım sadece Sovyetler tarafından verilmiştir. Şimdi ise bölgede Sovyet tehlikesine karşı Türk – İngiliz işbirliğinden bahsedilmektedir. 1922-23 yıllarında İstanbul'da General HARRINGTON'un karagahında 2. Büronun başında bulunan İngiliz Albay CORNWALD, Ankara'da hem bu sorunları hemde Musul sorununu görüşmektedir. (1 Nisan 1924)

Türkiye dosyası, cilt 191 s.157.

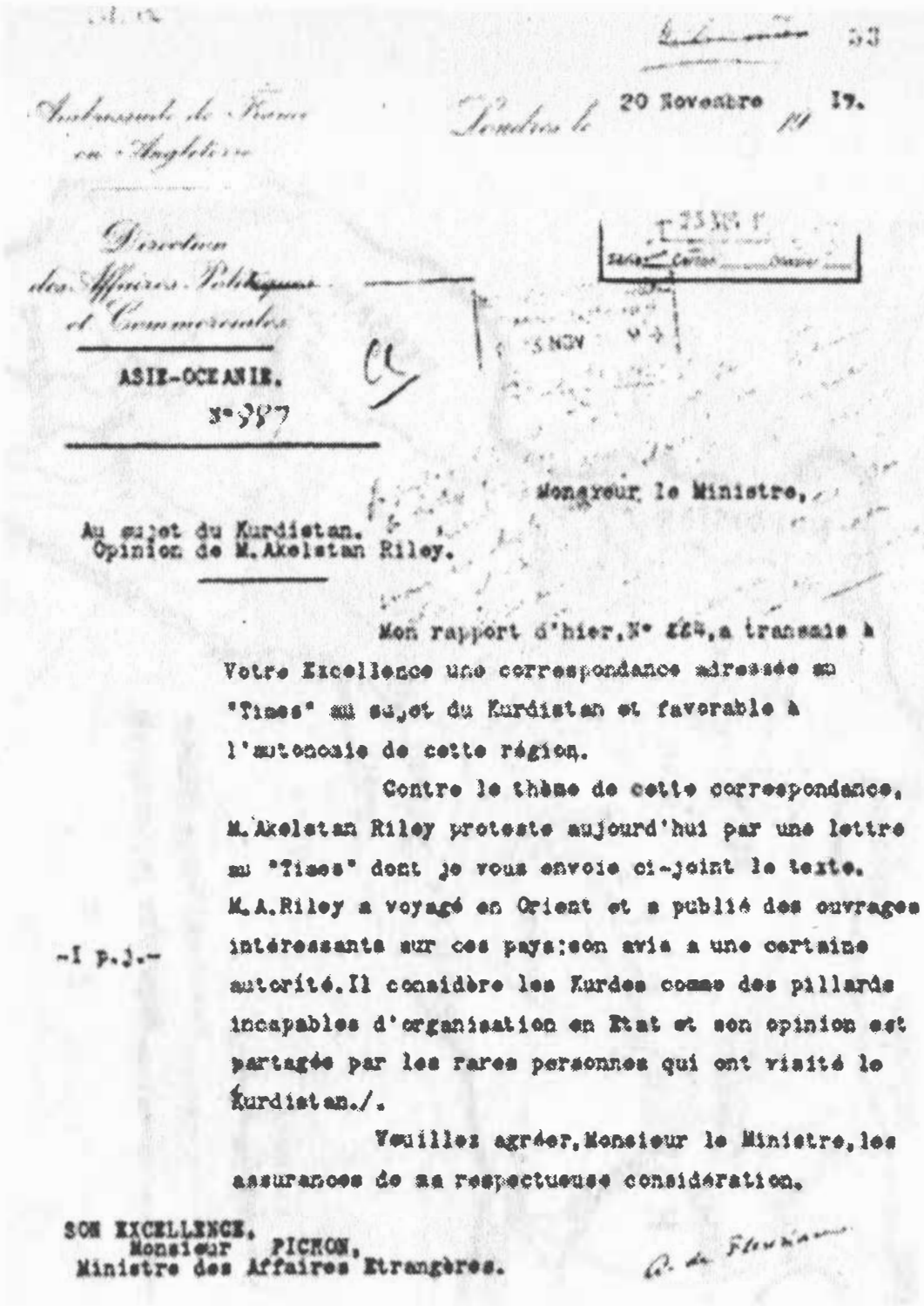

Ambassade de France
en Angleterre

Londres le 20 Novembre 19.

Direction
des Affaires Politiques
et Commerciales

ASIE-OCEANIE.
N° 387

5 NOV

Monsieur le Ministre,

Au sujet du Kurdistan.
Opinion de M.Akelstan Riley.

Mon rapport d'hier,N° 484,a transmis à Votre Excellence une correspondance adressée au "Times" au sujet du Kurdistan et favorable à l'autonomie de cette région.

Contre le thème de cette correspondance, M.Akelstan Riley proteste aujourd'hui par une lettre au "Times" dont je vous envoie ci-joint le texte. M.A.Riley a voyagé en Orient et a publié des ouvrages intéressants sur ces pays;son avis a une certaine autorité.Il considère les Kurdes comme des pillards incapables d'organisation en Etat et son opinion est partagée par les rares personnes qui ont visité le Kurdistan./.

-1 p.j.-

Veuillez agréer,Monsieur le Ministre,les assurances de ma respectueuse considération.

SON EXCELLENCE,
Monsieur PICHON,
Ministre des Affaires Etrangères.

Belge 19

Bağımsız Kürdistan tartışmalarının sürdüğü en hararetli günlerde "Times" gazetesinde bölgeye otonomi verilmesinin daha uygun olduğunu anlatan yazılar çıkmaktadır. Görüşleri belli bir otorite olarak kabul edilen İngiliz yazar M. Athelstan Riley'in bu kadarına bile tahammülü yoktur. Kürdistan'ı yakından tanıyan Riley, Kürtlerin bir devlet organizasyonu içinde örgütlenmelerinin mümkün olmadığını anlatan yazısı bir protesto olarak yine "Times"ta yayınlanır. Bu gazete kupürü Londra'daki Fransa büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanı Stephen PİCHON'a gönderilir. Diplomasinin bütün saklı yönleri bu raporun üzerine bizzat PİCHON tarafından düşülen elyazısı notta kendisini açığa vurur: "Kürtlerin yetersizlikleri üzerine M. Riley'in düşüncelerini paylaşıyorum" Tarih henüz 20 Ekim 1919'dur. Kürdistan dosyası, cilt 12 s. 33.

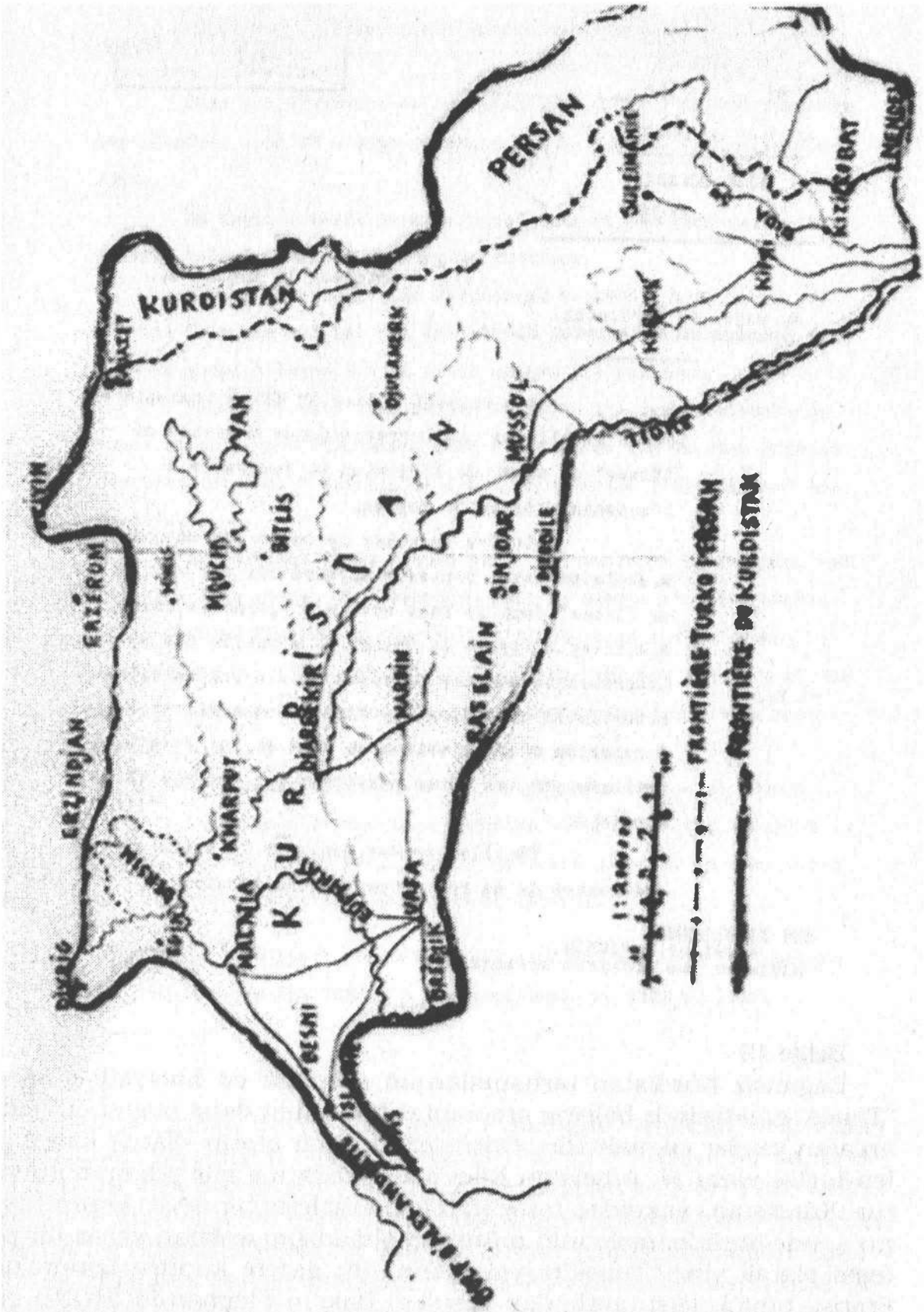
PERSAN
KURDISTAN
KURDİSTAN
ERZİNDJAN
ERZERUM
MUSUL
SİNJDAR
RAS ELAIN
MARDİN
KHARPUT
BİTLİS
VAN
BESNİ
FRONTIÈRE TURKO PERSAN
FRONTIÈRE DU KURDISTAN

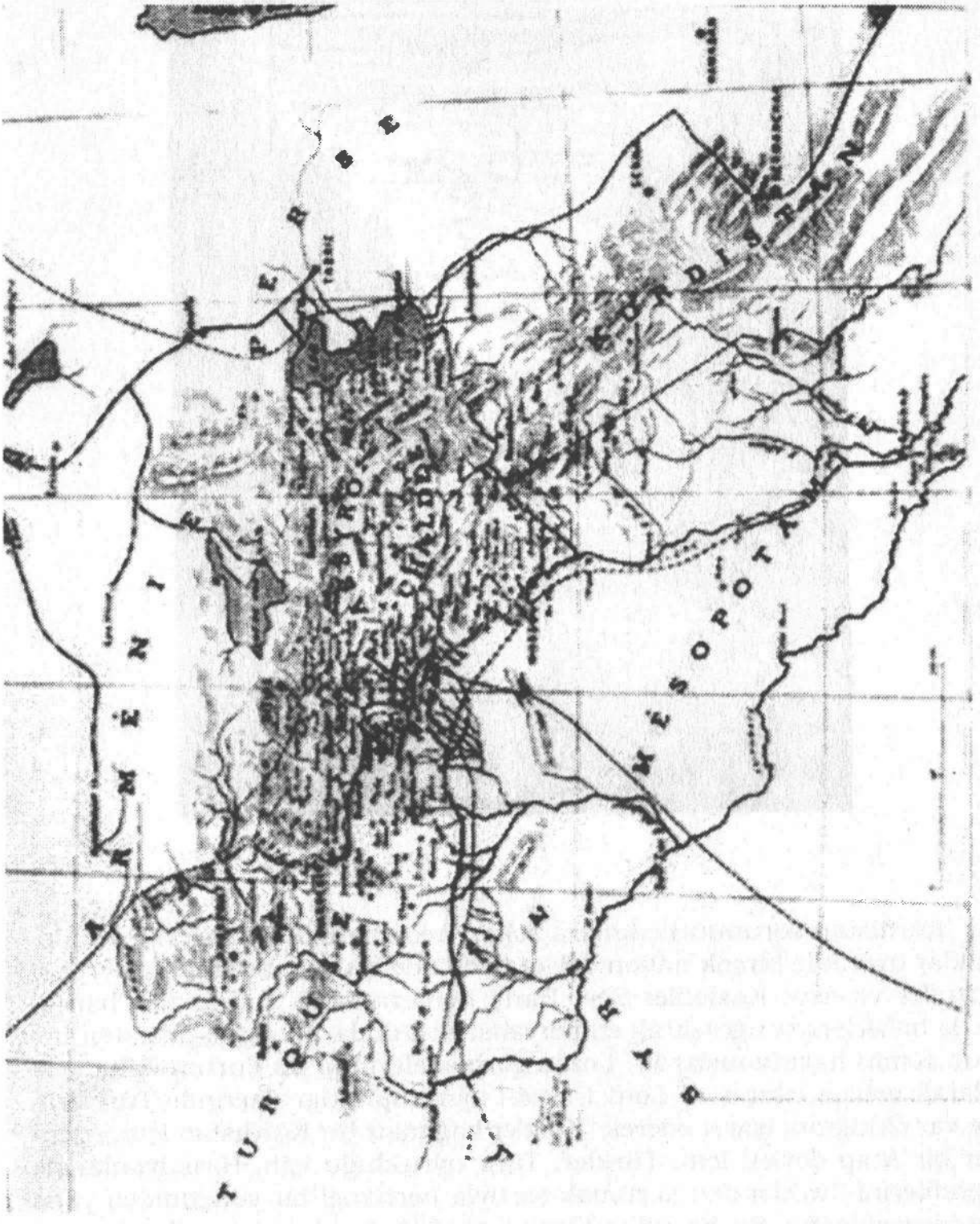
PERSE
KURDISTAN
MESOPOTAMIE
TURQUIE
SYRIE

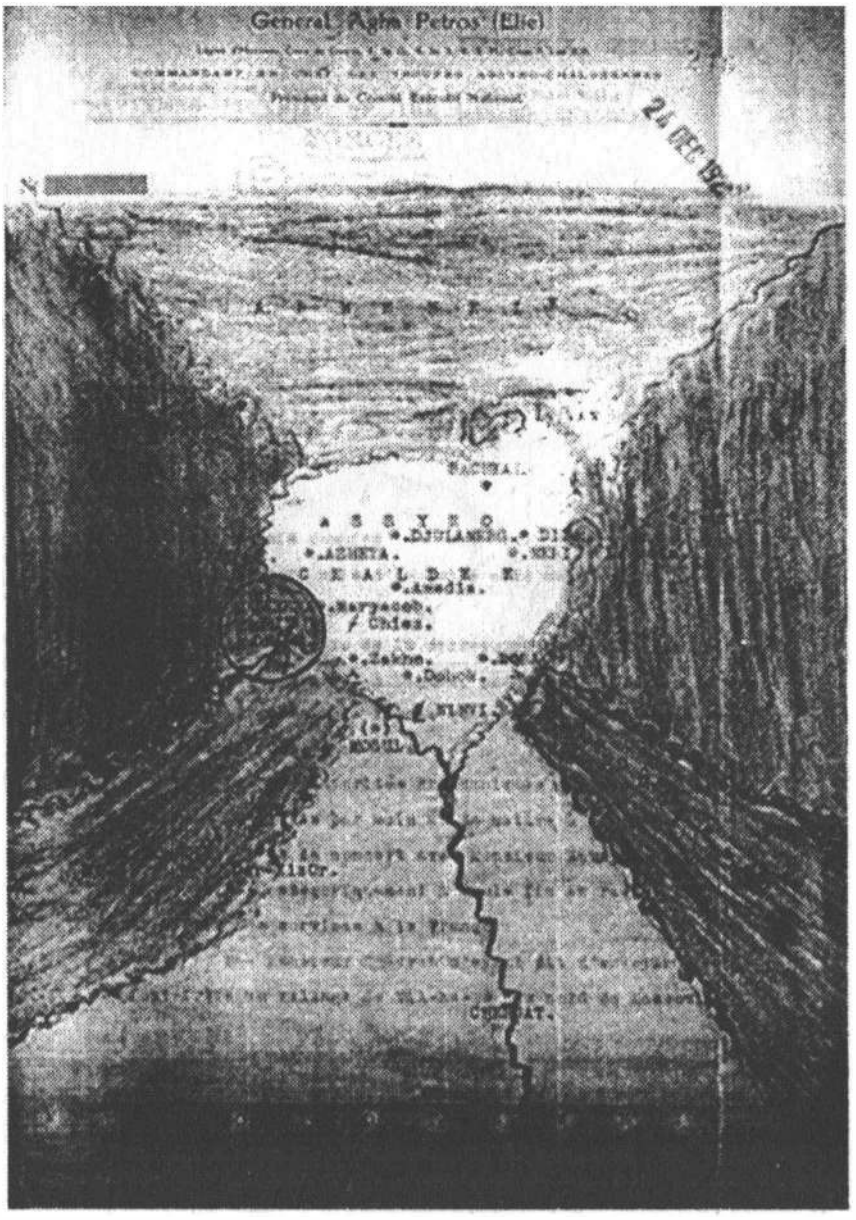

Kürdistan sorununu çıkmaza sokan nedenlerden bir diğeri aynı topraklar üzerinde birçok halkın devlet talebinde bulunmasıdır. Kürtler, Ermeniler ve Asur-Kaldeliler Sevr Barış Konferansın'a sundukları haritalarla birbirleriyle uğraşarak emperyalist politikaların uygulanmasına uygun zemin hazırlamışlardır. Lozan görüşmelerinde bu durum daha açık olarak ortaya çıkmış ve Lord Curzon aynı topraklar üzerinde Türklerin de var olduğuna işaret ederek "Kürtler bağımsız bir Kürdistan için, Araplar bir Arap devleti için, Türkler, Türk uyrukluğu için, Hıristiyanlar da kendilerini Türkler'den korumak şartıyla herhangi bir yönetimden yana oy vereceklerdir. Bu koşullar altında sınırları nasıl saptayabileceksiniz? Sonuç içinden çıkılmaz bir karışıklıktan başka bir şey olmayacaktır. Böylece büyük devletler kendilerini gülünç duruma sokmuş olacaklardır... (...) ... Bir kez daha soruyorum... (....) Hangi ordu Kürdistan'da asayişi sağlamaya gelir? (...)Bu plebisit sırasında güvenliği sağlamak üzere bir ordu göndermek isteyecek bir kimse bu odada var mıdır? Bunu kabul edecek kimsenin aklı yerinde olmalıdır."

Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım 1 cilt 1 kitap 1 s. 371.

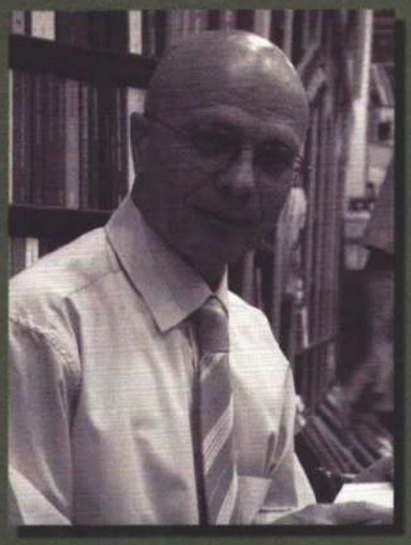

Uzmanlık alanı Siyaset felsefesi olan Hasan Yıldız bu çalışmasıyla Sevr-Lozan ve Musul üzerine bugüne kadar bilinmeyen ilginç noktaları açığa çıkarmaktadır. Devletin varlık nedenine dayalı politikalar altında ezilen mazlum halkların tarihine ışık tutmaktadır. Bir çok tarihçinin elinin değdiği aynı belgelerde, onların değinmedikleri, önemsemeden atladıkları veya resmi kaygılar nedeniyle ele almadıkları konuları su yüzüne çıkartıp tartışmaya açıyor.

Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın gizli arşivlerinde geçen serüvenlerin ipuçlarını objektif bir gözle okurun bilgisine sunuyor.

1954 Dersim/Ovacık doğumlu olan Hasan Yıldız, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü ve Sorbon Üniversitesi Siyaset Felsefesi bölümü mezunudur.

Halen Fransız Dışişleri Bakanlığı gizli arşivlerinde bulunan Kürdistan dosyası üzerinde çalışıyor.

ISBN 975-6876-67-0
9 789756 876671